

www.riigikogu.ee/rito

Riigikogu Toimetised

RiTo 33/2016

RIIGIKOGU TOIMETISED

Riigikogu Kantselei väljaanne ilmub aastast 2000

Riigikogu Toimetised (RiTo) on parlamendi põhiseaduslikke ja ühiskondlikke ülesandeid mõtestav perioodiline ajakiri, mis ilmub kaks korda aastas – juunis ja detsembris. RiTo on ajakiri poliitikuile, teadlastele, õppejõududele, õpetajatele ja üliõpilastele, ametnikele, äri- ja mittetulundusühingute liikmeile ning kõigile poliitikahuvilistele. RiTo missioon on edendada dialoogi teadlaste ja riigitegelaste vahel.

Uuringute ja arvamuste rubriigis avaldatakse ka eelretsenseeritud heatasemelisi teadusartikleid, mis käsitlevad nüüdisühiskonna, riigivalitsemise ja poliitika huvipakkuvaid probleeme. Eesmärk on sotsiaalteaduste originaalsete uurimistulemuste abil mõtestada teaduspõhiselt praktilist valitsemiskogemust.

Oodatud on ka Eesti autorite välismaistes teadusajakirjades avaldatud artiklite eestindused.

The Journal of the Estonian Parliament – The Riigikogu Toimetised (RiTo) – is a forum for discussing the constitutional tasks of the Parliament and it is oriented towards politicians, scholars, teachers, students, civil servants and representatives of business and non-profit associations, and everybody interested in politics. It also publishes peer reviewed research papers that deal with the issues of interest in modern society, governance and politics.

TOIMETUSKOLLEGIUM:

Anne Sulling – Riigikogu liige, Eesti Reformierakond

Krista Aru – Riigikogu liige, Eesti Vabaerakond

Raul Narits – Tartu Ülikooli võrdleva õigusteaduse professor

Jaak Aaviksoo – Tallinna Tehnikaülikooli rektor

Anu Toots – Tallinna Ülikooli võrdleva halduspoliitika professor

Olav Aarna – Estonian Business School, teadusprorektor

Katri Raik – Sisekaitseakadeemia rektor

Margus Sarapuu – Riigikantselei strateegiadirektor

Aaro Möttus – Riigikogu kantselei asedirektor

Rita Hillermaa – Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse juhtiv spetsialist

TOIMETUS:

Peatoimetaja: Mart Raudsaar | Mart.Raudsaar@riigikogu.ee

Tegevtoimetaja: Leeni Uba | Leeni.Uba@riigikogu.ee

Keeletoimetaja: Viime Laanpere

Tõlkijad: Mari Ets, Helve Trumann

Tõlkeartikkel: OÜ Luisa Tõlkebüroo tõlkija Kaire Kliimask

Kujundaja: Ahto Meri

Tehniline toimetaja: Marika Kuldkepp, Eesti Rahvusraamatukogu | marika.kuldkepp@nlib.ee

Küljendaja: Merike Kaseorg

Trükk: AS Printon Trükikoda

Riigikogu Toimetiste aadress:

Riigikogu Kantselei, Lossi plats 1a, 15165 Tallinn, Eesti/Estonia

Telefon: +372 631 6382; faks +372 631 6354

E-post: RiTo@riigikogu.ee

Autoriõigus – Riigikogu Kantselei, 2016

Autoriõigus – eestikeelne tõlge Stefan Marschall “Parlament meediaühiskonnas – parlamentaarse ja meedia areeni ristumine”, Eesti Rahvusraamatukogu, 2016

Fotod: Gennadi Baronov, Olle Hints, Avo Miidel, Erik Peinar, Mart Raudsaar, Tavo Romann, Eesti Foto- ja Filmiarhiiv, TTÜ Mäeinstituut, Uue Kunsti Muuseum Pärnus (maal)

ISSN 1406-5665

Sisukord

Peatoimetaja veerg

Mart Raudsaar

Olla – ei mingit kahtlust – kuid kuidas?	5
--	---

■ RiTo vestlusring

RiTo vestlusring

Kuidas jääda ellu ja saada rikkamaks	7
--	---

■ Fookus

Tea Danilov

Sissevaade: innovatsiooni ja ekspordi olukord ning tagamaad	22
---	----

Urmas Varblane, Vilve Raik

Rändest ja poliitikast	29
------------------------------	----

Rein Taagepera

Sisserännukultuur lastevaesel maal	42
--	----

Aimar Altosaar

Järgmine majanduse arenguhüpe on kinni sotsiaalses instrumentariumis	46
--	----

Indrek Tammela

Tootearendus on vältimatu	54
---------------------------------	----

Andres Koppel, Indrek Reimand, Taivo Raud, Karin Jaanson

Eesti teadus ajaperspektiivis	64
-------------------------------------	----

■ Poliitiline mõte

Igor Gräzin

Kas kaome ajaloos? Ühe postmodernistliku riigi semiootilised sõlmed. Eesti	81
--	----

Alar Kilp

Demokraatlik kodanikuharidus kriisi ajal	95
--	----

Stefan Marschall

Parlament meediaühiskonnas – parlamentaarse ja meedia areeni ristumine	106
---	-----

■ Uuringud

Kertu Anni, Tõnu Oja

Laienevate linnade piirimuudatustest haldusreformi kontekstis*	125
--	-----

* Eelretsenseeritud artikkel

Miko Tammik, Mari Rell	
Mitmekesisuse mõju Eesti ettevõtete tulemuslikkusele	141

Anne Keerberg	
Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus*	148

■ **Varia**

Garri Raagmaa	
Kohalik kõrgkool kui parim regionaalpoliitika tööriist	162

Kalev Kallemets	
Maavarasid tasub majandada	173

Dimitri Kaljo, Erik Puura, Alvar Soesoo	
Eesti maapõu vajab süsteemset lähenemist – akadeemiline vaade praktiliste järeldestega	182

Rein Tiivel	
Eesti õigusloome küsitavustest aegumise ja alusetu rikastumise näitel	193

Ants Laaneots	
Islami umbsõlm Lähis-Idas	201

■ **Rahvusvahelised parlamendi uudised**

Piret Viljamaa	
Parlamentarsed uudised	219

Autoritest	235
Contents in English	242
Summaries	244
Nimede register	261

* Eelretsenseeritud artikkel

Olla – ei mingit kahtlust – kuid kuidas?

MART RAUDSAAR
*Riigikogu Toimetiste
peatoimetaja*

Mais sada aastat tagasi murdsid Tsaari-Venemaa väeüksused Aleksei Brussilovi juhtimisel läbi Austria-Ungari rindejoone Ida-Galiitsias ja Bukoviinas ning tungisid enam kui 550 kilomeetrit lääne suunas. Juulis alustasid Prantsuse ja Briti väed pealetungi Somme'i jõe ääres, kasutades maailma ajaloos esimest korda tanke.

Mitte miski ei ennustanud, et vähem kui kahe aasta möödudes on kogu maailmakord muutunud ning välja on kuulutatud Eesti Vabariik. Siiani olid Eesti alad olnud hiiglasliku impeeriumi äärealadeks, millest maailmal polnud aimugi. Seda põnevam on näha, kuidas 1903. aastal välja antud hispaaniakeelsel atlasel, mille ostsin Barcelonast, on ammu omanik kirjutanud meie alale pliatsiga „Livonia” ehk Liivimaa. Ainult riivamisi näeb Eesti alasid saksakeelsel kaardil Enya muusikavideo „On my way home” lõpuosas, kus peategelane sõidab rongiga impeeriumi pealinna Sankt-Peterburgi.

Kunagi varem pole Eesti maailmas olnud nõnda tuntud kui praegu, sada aastat hiljem. Põhjus on lihtne: nüüd me oleme olemas, nüüd oleme nähtaval ka rahvusvahelisel areenil ning oleme seda olnud juba mõnda aega. Seega võib ehk anda meile andeks meie viimaste aastakümnete eksistentsi eesmärgi, olla selleks, et olla.

Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel,
kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust
võid määrata ja juhtida!
Manifestist kõigile Eestimaa rahvastele

Kindlasti tõstatab viimaste aastate rahvusvaheline olukord meie jaoks uuesti eksistentsiaalseid küsimusi, ent sellele vaatamata hakkab küsimus – olla või mitte olla? – üha enam asenduma küsimusega: kuidas edasi olla?

Milline peaks olema Eesti visioon või suur narratiiv – kui soovite –, seda arutas Riigikogu Toimetiste vestlusring, kus osalesid tavapäraselt kõigi fraktsioonide esindajad. Vestlusringist koorus välja hulga ideid, kuidas saaks siin turvaliselt elada enesekindel ja jõukas rahvas ka saja aasta pärast. Kõik vestlusringis osalenud nimetasid olulise eesmärgina seda, et eesti rahvas oleks haritud.

Käesolev Riigikogu Toimetiste number tegelebki fookusteemana Eesti tuleviku teemaga ning on tavapärasest esseistlikum. Kirjatükkides on peetud silmas ka kaugemat ajahorisont, ent on jäänud enamasti detailides siiski ennustatavasse tulevikku, eelseisvasse kümnesse aastasse. Fookusteema jaguneb kolmeks alavaldkonnaks: majandus, rahvastik, haridus.

Esmalt, kuna Eesti rikkus ei saa seisneda pelgalt toorainemaa perspektiivis, on äärmiselt oluline tegeleda innovatsiooniga meie majanduses, millest kirjutab Tea Danilov. Talle sekundeerides käsitleb Indrek Tammela tootearenduse kui

innovatsiooni lahutamatu paarilise probleematikat.

Teiseks, riiki pole võimalik üles ehitada inimesteta. Loomulikult oleks parim, kui meie sündimus suureneks, ent sisserännukultuurist ja majandusest räägivad Urmas Varblane ja Rein Taagepera. Jättes kõrvale võimaliku sisserännu, saaks paremini kasutada ka meie olemasolevat tööjõudu, kellest vanemaid kui 45-aastaseid ei pea sugugi maha kandma. Sotsiaalsest (tööjõu) innovatsioonist kirjutab Aimar Altosaar.

Kolmandaks, haridus ja teadus võiks olla n-ö lollikindel investeerimiskoht. Kuhu on jõudnud Eesti teadus viimase kahekümne viie aastaga ning kuhu ta võiks jõuda aastal 2051, seda uurib Andres Koppel oma kaasautoritega, nende hinnangul võiks teadus- ja arendustegevus Eestis senisest rohkem silmas pidada ühiskonna ja majanduse huve.

Hariduse teemaga on otseselt seotud veel kaks tähelepanuväärset kirjatükki: „Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus” ning essee „Kohalik kõrgkool kui parim regionaalpoliitika tööriist”. Esimeses tutvustab TTÜ Kuressaare Kolledži juht Anne Keerberg vastava uuringu tulemusi ning Garri Raagmaa, kes on varem juhtinud TÜ Pärnu kolledžit, toob oma essees hulgaliselt praktilisi näiteid, kuidas on kõrgkoolide probleempiirkondadesse viimine olnud üks tõhusamaid regionaalse arengu meetmeid üldse.

Soovitan väga Raagmaa lugu lugeda, iseäranis haldusreformi võtmes, mille eesmärgiks peaks olema tugevate regioonide kujundamine.

Kavandatava haldusreformiga haakub Kertu Anni magistritöö põhjal kirjutatud lugu haldusreformist Tartu linnaplaneerimise näitel. Headele lugejatele võiks jääda mõtiskluseks küsimused, kas ja kuidas võiks olla võimalik omavalitsusüksusi jagada nõnda, et linnad jääksid linnadeks ja maapiirkond maapiirkonnaks. Kui haldusreform tegeleb eeskätt piiridega ja sellega, mis on maa peal, siis üks Eesti tuleviku olulisi küsimusi on ka meie maavarade

majandamine. Riigikogu Toimetistel on väga hea meel alustada koostööd Eesti Teaduste Akadeemiaga, mille esimeseks viljaks on Dimitri Kaljo jt lugu „Maavarasid tasub majandada”. Haakuval teemal – et meil on tugev teadlaskond, kes võiks tegeleda põhjalikuma maavarade auditiga, on kirjutanud loo Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi nõunik Kalev Kallemets.

Kõigist nende kaante vahel ilmutavatest kirjatöödest ei jõuagi siinkohal rääkida. Aga loomulikult on Riigikogu Toimetiste peatoimetajal väga hea meel, kui senisest rohkem leidub autorite seas ka neid Riigikogu liikmeid, kes soovivad lisaks vestlusringile võtta sõna esseistidena või suisa teadusartiklite autoritena. Käesolevast numbrist leiab Ants Laaneotsa kirjatüki „Islami umbsõlm Lähis-Idas”, mõni aeg tagasi Postimehes ilmunud teema põhjalik edasiarendus.

Teiseks, pisut ootamatu, kuid mõtlemapaneva esseega esineb uues numbris Igor Gräzin. „Liivimaa – Eesti minevik ja tulevik”, tema essee võib kokku võtta selle ühe vahepealkirja abil. Mida autor sellega mõtleb? Lugege ja avastage juba ise! Iga tahes meenub mulle taas pliiatsiga kusagil Barcelonas sadakond aastat tagasi kaardile kirjutatud sõna „Livonia”.

Aga vaat, kuidagi ei õnnestu mul praegu juhtkirja lõpetada, selle algust ja lõppu Liivimaa teemaga raamides. Sest rääkimist vajab veel üks väga oluline muudatus Riigikogu Toimetiste elus.

Riigikogu Kantselei, RiTo toimetuse ja kantselei avalike suhete osakonna veebi koordinaatori Kristi Püümanni koostöös on nüüd käivitunud Riigikogu Toimetiste uus veebikeskkond. See ei ole asi iseeneses. Edasiminekut kasutusmugavuses võib võrrelda teatud uute busside tulekuga ühele teatud Eestimaa liinile. Nüüd on kogu tekstikorpuse alates RiTo esimesest numbrist otsitav mistahes märksõnadega, keskkond on väga mugavalt navigeeritav ja mis siin salata, näeb välja lihtsalt ilus!

Nagu ka meie kevadsuvine Eestimaa, nüüd ja loodetavasti saja aasta pärast.

Kuidas jääda ellu ja saada rikkamaks

Sellel korral arutlesid Riigikogu fraktsioonide esindajad Riigikogu Toimetiste vestlusringis 21. aprillil Eesti visiooni, suure plaani üle. Kas ja milline see peaks olema? Millised on meie olulised arengueesmärgid?

Sisulises ja kohati tulises arutelus osalesid Martin Helme (Eesti Konservatiivne Rahvaerakond), Jaanus Marrandi (Sotsiaaldemokraatlik Erakond), Mart Nutt (Isamaa ja Res Publica Liit), Erki Savisaar (Keskerakond), Artur Talvik (Vabaerakond) ja Urve Tiidus (Reformierakond). Vestlusringi juhtis Mart Raudsaar (Riigikogu Toimetiste peatoimetaja).

MART RAUDSAAR: Räägime Eesti visioonist. Ameerika Ühendriikide suuremates ettevõtetes on olemas futuroloogid, kes püüavad ennustada tulevikusuundumusi. Me näeme ju, et tehnika areneb väga kiiresti ja globaliseerimisega kaasnevad protsessid on toonud kiireid muudatusi. Võib-olla võiksite selles kontekstis võrrelda Ameerika suuremaid ettevõtteid ja Eesti riiki? Proovigem vaadata tulevikku ja rääkida Eesti visioonist ja sellest, mis võib hakata juhtuma Eestis lähema kümne-kahekümne aasta jooksul, veerandsaja aasta jooksul. Ja loomulikult arutame, mida Eesti Riigikogu liikmed ja erakonnad omalt poolt saaksid teha. Ent esmalt räägime SWOT-analüüsi meetodi abil Eesti tulevikust. Mis te arvate, mis on Eesti tugevused, nõrkused, ohud ja võimalused?

MART NUTT: Ma arvan, et Eesti tugevus on see, et Eesti on suhteliselt

kompaktne ja väike riik. Aeg-ajalt esitatakse küsimus, kas väikestel riikidel üldse on maailmas kohta? Võib-olla on Eesti liiga väike, et iseseisev olla? Mina seda arvamust ei jaga. Ma arvan, et kogu maailma arenguprotsess liigub pigem selle poole, et just suurtel riikidel ei ole võib-olla enam õieti ruumi ega kohta. Kui me vaatame protsesse näiteks niisugustes riikides nagu Saksamaa või India, siis näeme, et „osariikide” roll pigem suureneb kui väheneb. Nii et ma arvan, et Eesti pluss on selles, et Eesti ei ole mingisuguse riigi osa, vaid riik, kes riigiks olemisega samal ajal kannab välja väiksema, kompaktse üksuse olemuse. Seda ma loen Eesti plussiks.

Mis on Eesti miinus? Eks miinuseid võib ju teiste riikidega võrreldes tuua. Võib-olla see, et me ei ole piisavalt jõukad mõne teise riigiga võrreldes. Aga selle taustal tahaksin kindlasti, kui see kuulub konteksti, rõhutada, et me ei tohiks mitte mingil juhul võrrelda riiki ja ettevõtet. Neil on väga erinevad mehhanismid. Ühes on tuumikuks ikkagi rahvavõim ehk demokraatia, teises aga käsuliin, nii et sõjavägi ja ettevõtte on sarnasemad kui ettevõtte ja riik. Selle mõttes kõikvõimalikud ettevõtete tehtud prognoosid riikide tuleviku kohta teevad mind väga skeptiliseks.

URVE TIIDUS: Kindlasti on Eesti tugevuseks ilus loodus, palju vaba maad ja metsa – puhas keskkond. Mida rohkem maailm globaliseerub ja kontsentreerub suurtesse linnadesse, seda suuremaks privileegiks muutub elamine Eestis maal, eriti pean silmas saari. Sellepärast, et teatav ruumiline vabadus ja territoriaalne

vähene asustus tasakaalustab inimeste kontsentratsiooni suurtesse linnadesse. See on suur asi. Ja muidugi on Eesti tugevuseks ka see, et meie ajalugu on olnud suhteliselt keeruline. See ei ole olnud kerge, aga on meid väga palju õpetanud. See on õpetanud meid keerulistes olukordades hakkama saama ja mõistma, et oleme tegelikult ikka päris tugev rahvas.

JAANUS MARRANDI: Kui võrrelda Eestit ettevõttega, siis selles võrdluses on Eesti Arla piimatööstusega Euroopas tõepoolest täpselt sama suure müügi-käibega. Nii et Ameerika mõistes pole tegemist üldse mitte suure ettevõttega.

Jaanus Marrandi (Sotsiaaldemokraatlik Erakond).

Foto: Erik Peinar

Aga Eesti väiksusest rääkides on paindlikus ja kiirus, nagu ka Mart Nutt esile tõi, ühest küljest positiivne. Väiksusel on, eriti majanduse arengut silmas pidades, ka oma miinus. Meie turg on liiga väike. Paljud kaubad ja teenused on meile seetõttu liiga kallid ja võiksid olla odavamad. Aga meil on veel üks suur pluss – mida meil on õnnestunud säilitada läbi kogu okupatsioonaja –, et meil on ikkagi kogu maailma kontekstis haritud rahvas.

Meil on suhteliselt heade oskustega rahvas, kes on suuteline tegema igasuguseid asju. Meie plussiks on veel loodus, millest siin ka juttu oli, samuti meie asukoht – tõepoolest, meil on ruumi palju, meil on maad palju. Nii et puhas loodus on meie pluss. Samas on see ka probleem – teatud asjade tegemiseks oleme geograafiliselt natuke liiga kaugel põhjas. See muudab paljud asjad raskemaks ja kallimaks. Samuti tulenevad meie asukohast geopolitiilised probleemid, mis on muutnud meid ajaloos päris parajaks tallermaaks. Euroopa keskel asuvate riikide, näiteks Šveitsi või Luksemburgi – mis on iseenesest ka väga väikesed riigid –, geopolitiiline asukoht on natuke parem.

MARTIN HELME: Ma olen selle viimase ütlemisega väga nõus. Kui Mart Nutt ütles, et meie väiksus on meie eelis, siis olen sellega päri. See teeb meid paindlikuks ja aitab kiiremini reageerida teatud olukordadele. Samal ajal on see meile tõepoolest ka miinuseks. Ma arvan ka, et meie asukoht iseenesest on ühtaegu nii pluss kui ka miinus. Eesti potentsiaal olla sild ida ja lääne vahel on hea. Ja see asukoht on andnud meile ka, ütleme, hansaaegadest või isegi viikingiaegadest saadik olukorra, et me ei ole olnud suletud, vaid vaatame ringi, kaupleme. Aga loomulikult on see ka miinus, sest rünnakud ühelt, teiselt ja kolmandalt poolt on meil kogu aeg toimunud. Kuna meie asukoht on nii väärtuslik, siis on ta olnud kogu aeg rünnaku all.

Ma toaksin aga sisse ka teise mõõtme. Kui siin räägitakse ilusast loodusest, siis

Vasakult paremale: Martin Helme (Eesti Konservatiivne Rahvaerakond), Mart Nutt (Isamaa ja Res Publica Liit), Urve Tiidus (Reformierakond), Artur Talvik (Vabaerakond), Mart Raudsaar (Riigikogu Toimetiste peatoimetaja), Erki Savisaar (Keskerakond) ja Jaanus Marrandi (Sotsiaaldemokraatlik Erakond).

Foto: Erik Peinar

minu meelest oleks Eestis vaja senisest palju rohkem teadvustada seda, et meil on tegelikult loodusvarade poolest rikas riik. Ma ei räägi ainult puhtast veest või metsast, vaid ka sellest, et meil on maa-põuevarasid, millest nii mõnigi teine riik ainult unistab, ja nende realiseerimine on meile tohutu potentsiaal. Eesti jõukuse üks osa on ikkagi vaieldamatult olnud põlevkivi. Tegelikult on siin veel palju rohkem, mida võiks mõistlikult ja ratsionaalselt kasutada, et meid rikkaks teha.

Muidugi on üheks suureks miinuseks meie demograafiline olukord. Siin on hästi palju aspekte. Esiteks rahvastiku väljavool. Teiseks rahvastiku vananemine ja vähenemine. Kolmandaks asjaolu, et meil ei ole homogeenne rahvastik. See teeb ühiskonnad alati nõrgemaks, kui rahvastik ei ole homogeenne. Nii et see on kindlasti

miinus ja meie arengu takistus. Ma arvan, et järgmistel aastakümnetel peab ükskõik kes tegelema nende probleemidega väga põhjalikult.

Meil on tegelikult loodusvarade poolest rikas riik.

MARTIN HELME

ARTUR TALVIK: Tugevus on meie suurus ja nõrkus on meie väiksus. Need asjad on kindlasti vastuolulised. Ohuks on teatud, ütleme, vaimne konjunkturism, mis tuleneb võib-olla sellest, et me oleme sellisel tuulte tallermaal. Võimalus on olla globaliseeruv maailmas omanäoline ja

seda võimalust kasutame me vähe. Ma looduse ja muid aspekte ei hakkaks enam esile tooma, need on juba ära mainitud. Aga julgus olla omanäoline, julgus teha asja teistmoodi, kui n-ö globaalne konjunktuur nõuab, see võiks olla meie võimalus.

MART RAUDSAAR: Näiteks, mida teha teistmoodi?

ARTUR TALVIK: Näiteks toon kas või sellesama – millest ma hiljem räägiksin palju –, *Organic Estonia* idee, st kuulutadagi kogu maa mahedaks ja hakata loodusega kooskõlas elamise mõttelaadi müüma ning tegema seda jõuliselt ja sellele lisandväärtust andes. See on kindlasti väga suur võimalus olla omanäoline.

ERKI SAVISAAR: Haridus on tõesti Eestis olnud hea, aga kahjuks minu meelest meie haridustase vaikselt langeb või me panustame [haridussfääris] valedesse kohtadesse. Tänapäeva infoühiskonna majanduses oleks meile selgelt vaja rohkem pühenduda loodusteadustele või reaalainetele – seega peaksime hoolitsema selle eest, et meil oleks rohkem insenere,

arhitekte ja ka mehaanikuid, kes suudavad süsteeme nii projekteerida, luua kui ka töös hoida, rääkimata programmeerijatest, kes peavad selle kõik tööle panema. Samas, arvutiõpetus on meil õppekavast välja võetud ja ma ei tea praegu, millal see sinna tagasi saab, kuigi võinuks juba vabariigi algusest peale sees olla.

Loodus on tõesti üks meie ressurssidest, aga kui maa seisab sõotis, siis on tegemist ressursi raiskamisega ja see on meie kasutamata võimalus. Nii et kindlasti tuleb mõelda selle peale, kuidas seda väärtust ära kasutada! Ja kuidas mitte raisata, vaid mõistlikult kasutada. Olgu selleks siis *Organic Estonia* või mingisugused muud võimalused, igal juhul peame nendega tegelema. Paljud asjad, mulle tundub, jäävad väikeses Eestis tegemata lihtsalt sellepärast, et me ei suuda omavahel kokku leppida. Me küll räägime kõik samadest asjadest, natuke eri sõnadega, aga kokkuvõttes me ei tee neid ära sellepärast, et me ei saa omavahel kokku või ei leia parteiüleselt kokkulepet. Kui

Erki Savisaar (Keskerakond).

Foto: Erik Peinar

keegi ütleb „Kuulge, see on suur asi, teeme ära!”, siis vahet ei ole, kes seda teeb. Nii et need on suured mured.

Loomulikult on meie miinuseks samuti demograafiline pool ja sellega tuleb hakata aktiivselt tegelema, et Eesti rahvas ikka näeks ka 22. sajandit. Midagi ei ole teha, [demograafiline] tendents on languses.

MART RAUDSAAR: Mul on siinkohal väga hea võimalus jätkata kohe teise küsimusega, lähtudes sellest, mida Erki ütles – kokkulepe. Kokkuleppe saavutamine erakondade vahel. Sageli tegutsetakse ju valimistsüklist valimistsüklini, mis on täiesti loomulik ja tuleneb Lääne poliitilise ülesehituse loogikast. Siin kõlasid mõned märksõnad, näiteks haridus, loodusvarad, rahvastik, demograafia, *Organic Estonia*. Kui nüüd siit välja noppida mõni, siis mis on neist teie meelest üks või kaks tähtsamat, kus võiks või peaks saavutama erakondadeülese konsensususe rohkemaks kui ainult neljaks või kaheksaks aastaks? Nii nagu kunagi saavutati ju konsensus selles küsimuses, et Eesti peaks astuma Euroopa Liitu.

MARTIN HELME: Ma ütlen Erki jutu lõpuks, et ei tohiks unustada ega alahinnata, kelle käes see [Eesti looduslik] ressurss on. Näiteks põllumajandus-, metsa- või ka maapõueressurss – kelle käes see on? Kui me räägime põllumajanduskriisist Eestis, siis tegelikult ei ähvarda meid see, et põllumajandustootmine lõppeb ära, vaid meid ähvardab see, et kodumaine ettevõtja kaob ja me muutume popsideks omaenda maal. Sama ähvardab meid metsa puhul, sama võib ohustada meid, kui räägime näiteks fosforiidist.

Tuleb mingi rahvusvaheline suurkorporatsioon, kes võtab ja riisub koore. Meie saame sealt küll mingid maksud ja võib-olla tööhõivet, aga tegelikult kõige väärtuslikumat osa ei näegi. See on minu meelest ülioluline ja siin võiks vabalt olla ka rahvuslik kokkulepe, et me seisame rahvusliku kapitali või rahvusliku ettevõtluse eest. Kui sa aga küsid, mis on kõige-kõige tähtsam, mis vajaks parteiülest

kokkulepet, siis ma arvan, et ei saa üle ega ümber demograafiast.

JAANUS MARRANDI: Ma vaidleksin natukene Erkile vastu. Me rääkisime hästi palju erinevatest loodusressurssidest. Õigupoolest metsast ja põlevkivist. Põllumaa hulk on Eestis inimese kohta Euroopas sisuliselt ... Ma viimaseid andmeid ei tea, aga minu arvates oleme haritava maa suhtes inimese kohta Euroopas esimesel või teisel kohal. Nii et see on ressurss ja [selles kontekstis] ma tahan Erkile natuke vastu vaielda.

*Eesti on nii väike riik,
et peaksime suutma
siin tagada ühtlase
regionaalse arengu.*

JAANUS MARRANDI

Eelmisel nädalal käisin Ida-Virumaal. Kohas, kus tee suure tee pealt [Tallinna-Narva maantee pealt] Narva-Jõesuusse läheb, oli maa söötis aastakümneid, ka Vene ajal. Nüüd on aga ikkagi väga paljud põllud üles haritud. See [olukord] on oluliselt muutunud. Selle ressursi täielik ärakasutamine on tähtis.

Aga läheneksin teemale laiemalt. Loomulikult olen nõus, et demograafia on meie kõige esimene teema. Minu arvates on Eesti nii väike riik, et peaksime suutma siin tagada suhteliselt ühtlase regionaalse arengu. Kes on käinud Sloveenias, mis on Eestiga rahvaarvu poolest peaaegu sama suur, umbes kaks miljonit elanikku, ent territooriumilt küll väiksem – see teab, et nende pealinn Ljubljana on Tallinnast peaaegu poole väiksem linn. Ja riik on seega ühtlaselt arenenud. Meie ees seisab väga suur demograafiaga seonduv väljakutse! Nimelt, ka meie riik võiks olla ühtlaselt arenenud. Ja nii väikse riigi puhul peaksime suutma seda tagada.

MART NUTT: Alustaksin siis ka eelmise jutu jätkust. Kõigepealt loodusvarad. Ma ei tahaks neid sugugi üle tähtsustada. Mulle

Mart Nutt (IRL).

Foto: Erik Peinar

Põhimõtteliselt on rikkuse allikas ikkagi töö.

MART NUTT

meenub üks meeldiv debatt, kus ühel pool lauda oli jaapanlane ja teisel pool venelane. Nad arutasid ja võrdlesid oma riike. Mis on neil sarnane? Sarnane on see, et mõlema riigi rahvaarv on peaaegu sama suur. Mis on neil erinevat? Esiteks, Venemaal on meeletu territoorium, Jaapan on suhteliselt väike. Teiseks, Venemaal on meeletud, piiramatud loodusvarad, Jaapanil pole mitte midagi. Kolmandaks, Venemaa on vaene ja on alati vaene

olnud, aga Jaapan – on rikas. Nii et kui vaatame, kui palju on neid riike, kes on rikkaks saanud tänu loodusvaradele, siis võime üles lugeda mõned araabia naftamonarhiad. Aga enamiku rikaste riikide rikkus ei põhine ju tegelikult loodusvaradel, vaid töö. Nii et põhimõtteliselt on rikkuse allikas ikkagi töö.

JAANUS MARRANDI: Tark töö!

MART NUTT: No ega nüri töö loomulikult ei tee sind rikkaks, see on ilmselge! Kui me marksismist lähtume, et töö muutub inimese esmavajaduseks, siis niimoodi rikkaks muidugi ei saa. Aga nüüd, kui me reastame prioriteedid, siis demograafiast on küll hea rääkida, aga vastame siis ka küsimusele, mida me teha saame, et demograafiline olukord paraneks? Ega käsu korras keegi sünnitama ei hakka. Käsu korras rahvaarv ei kasva. Küsimus on ikkagi selles, kuidas luua selleks tingimused.

See ei ole ju koonduslaager. Me ei saa ju Eestit loomafarmiks muuta. Kuidas seda teha? Mina ei ole häid vastuseid kuulnud. Ma olen küll käinud väga paljudel nõupidamistel, kus arutatakse ...

ERKI SAVISAAR: ... kuidas kahe miljoni plaani täita [viidates ilmselt plaanile Isamaa 2.0].

MART NUTT: Nojah. Aga vastust ka ei ole. Me ju püstitame küsimusi samuti, nagu püstitavad ka teised. Ja teiseks, ma arvan, et võtmeküsimuseks on ikkagi haridus. Võib-olla ei ole isegi niivõrd oluline, kas me panustame tehnilisele või humanitaarharidusele. Ärme unustame ühte asja: Eesti ei peaks muutuma tehaseks, vähemalt minu arusaama järgi. See tähendab – mulle üldse ei meeldi Singapur. Singapuris on jõukas elu. Aga neil, kellel on töö, on hea elada, seevastu kellel tööd ei ole, on halb elada. Sotsiaaltoetused selles riigis sama hästi kui puuduvad. Singapur on muudetud ettevõtteks. Mina ei tahaks elada ettevõttes. Seetõttu arvan, et hariduse tähtis roll on ka see, et säilitame oma rahvuskultuuri, säilitame emakeelse hariduse ja taastoodame oma identiteeti.

Selles mõttes tahan kindlasti, lõpmatus ajaühikus, et Eesti jääks ikkagi Eestiks, mitte ainult Estonia-nimeliseks kohaks maakeral, kus ei ole meie rahva, keele ja kultuuriga midagi pistmist.

URVE TIIDUS: Kas küsimus oli selle kohta, mis teema võiks olla erakondade-ülene teema? Jagan arvamust kõigiga, kes nimetavad haridust. Teatavasti nende jaoks, kes on õppinud ja on haritud, on saja-aastane tulevik kindlustatud. Kui siin juba Singapuri näide toodi, siis minule sümpatiseerib väga Lõuna-Korea näide. Pärast Korea sõda, 1950. aastatel oli 78 protsenti lõunakorealastest kirjaoskamatud. Keegi ei usu seda praegu, aga see oli nii. Ja selle ajavahemikuga, mis on möödunud alates 1950. aastatest, seega umbes 60 aastaga, on Korea tõusnud inimeste harituse poolest maailma tippu kõikides edetabelites. Muidugi, kes asja paremini teavad – see on olnud siiski väga tugev enesedistsipliin, suur saavutusvajadus ja muidugi perekonna, kooli, riigi erakordne koostöö. Loomulikult ka väga suur ambitsioonikus mitte lihtsalt parem olla, vaid hästi selles maailmas hakkama saada, olla targad, võimekad ja uskuda iseendasse. Kui vaadata paralleelselt seal põhja pool toimuvat, siis seda huvitavamaks see näide muutub. Nii et haridus!

Kui maailmas võrreldakse kolmanda astme haridust ehk bakalaureuse astet, et kui palju kusagil riigis niisuguseid inimesi on, siis see protsent saab järjest määravamaks. Kui räägime sellest, et robotid tulevad ja võtavad töökohad üle, siis see tähendab omakorda seda, et teatud ametid lihtsalt kaovad robotite ja automatiseeritud süsteemide kätte. Me peame oma lapsed valmistama ette hoopis teisteks erialadeks. Siin toodi näide programmeerimisest, mis on tarkvaraarendus, tegelikult hoopis teist laadi mõtlemine, binaarne mõtlemine, objektorienteeritud mõtlemine. Kui saame midagi teha oma tuleviku jaoks, järgmise sajandi jaoks, siis see on kindlasti kooliharidus ja ülikooliharidus! Me oleme selles vallas väga palju

Urve Tiidus (Reformierakond).

Foto: Erik Peinar

**Lõuna-Korea
on 60 aastaga
tõusnud inimeste
harituse poolest
maailma tippu
kõikides edetabelites.**

URVE TIIDUS

teinud. Ja Mauruse mõte „Tõest ja õigusest”, et „Õppige nagu hullud!”, on see, mis on meid hoidnud ja hoiab ka tulevikus.

ARTUR TALVIK: Kuulan ja mõtlen, et üks ütleb demograafia, teine ütleb haridus. Tahaks küsida, et miks haridus või miks

demograafia? Mis on ikkagi see eesmärk või kus me tahame näha Eestit 25 või 50 aasta pärast? See peaks olema aluspõhi, milles kokku lepitakse. Kui vestlusringi juht alguses nimetas futurolooge, siis futuroloogid kasutavad filmimaailmast väga tuntud metoodikat ehk stsenaariumi kirjutamist. Nad tõepoolest kirjutavad tulevikustsenaariumeid ja see on see, mida me praegu vajame.

Aga praegu siin Eestiski on, ma ei tea, 60 arengukava või isegi rohkem – ja siis on veel väiksed valdkondlikud arengukavad ja nii edasi. Neist igauks vedib seda [Eesti

***Ja vaat,
stsenaarium on see,
mida me praegu vajame,
pikaajaline visioon!***

ARTUR TALVIK

Artur Talvik (Vabaerakond).

Foto: Erik Peinar

arengu] tekikest ühele, teisele, kolmandale või neljandale poole. Kui demograafid teevad arengukava, siis see on ühtpidi, kui kava on hariduse kohta, siis teistpidi, põllumehed teevad kolmandat pidi ja nõnda edasi. Küsimus on ikkagi visioonis – missugune on maailm 25 aasta pärast või 50 aasta pärast ja kuidas me sinna sõidame?

Mul on rääkida tore lugu ühest Soome naisrežissöörist, kes tegi Indias jalutust palverändurist filmi ja Saksa produtsendid nõudsid talt stsenaariumit. Ta ütles, et see on dokfilm. Ma ei oska teha stsenaariumit! Ma lihtsalt jälgin, kuidas ta läheb. Sakslased nõudsid ikka. Lõpuks ta kirjutas, et vaat, ta hakkab seal minema ja siis tee peal tuleb üks tüdruk, kes temasse armub. Ja siis läheb veel edasi ja siis juhtub temaga see ja see. Kirjutas sinna ja ise itsitas, et tegin sakslastele stsenaariumi, las nad siis annavad oma raha ära ja film läheb niikuinii oma rada. Huvitav on see, et see film läks täpselt nii nagu see stsenaarium. Ma olen kogenud enda dokfilmide puhul enam-vähem sama asja. Kui sa ikkagi oled ära käinud teekonna, kuhu sa minna tahad, ja viskad selle stsenaariumi minema ...

MART RAUDSAAR: Kas seal siis oligi tüdruk?

ARTUR TALVIK: Jah, seal oli tüdruk ja kõik see lugu oli seal sees. Aga oma kogemusest võin öelda, et isegi, kui viskad stsenaariumi ära ja teed selle filmi [omast tarkusest] valmis, siis lõpuks vaatad, et film on läinud päris stsenaariumi moodi. Ja vaat, stsenaarium on see, mida me praegu vajame! Pikaajaline visioon, unustades ära nelja-aastased, kaheksa-aastased tsüklid, ja vaadates, millist Eestit me tahame 25 aasta pärast. Ja seal on loomulikult sees demograafia ja seal on loomulikult sees haridus ja seal on loomulikult sees, ma ei tea – looduskeskkond või loodusvarad. Aga kuidas me nendega ümber käime ja kuidas me seal, nii-öelda uues maailmas seda kasutada oskame, vaat see on *point*.

MARTIN HELME: Selles mõttes olen Arturiga väga nõus, et kui sul kurssi ei ole,

sihti või eesmärki ei ole, siis võid niisama kulgeda või edasi-tagasi kulgeda, aga sellel ei ole mingit mõtet.

Milles on probleem? Minu hinnangul on maailm praegu liimist lahti. Maailm on muutunud ennustamatuks. Või kui ma hakkaksin ennustama, siis kõik stsenaariumid oleksid mustad, nii et ma parema meelega ei tee neid stsenaariume. See tähendab, et tegeleme nende asjadega, mis on meie võimuses ehk defineerime ära need asjad, mida me saame. Meie võimuses ei ole päästa Euroopat või päästa maailma. Meie võimuses, eriti kui me räägime Eesti parlamendi poliitikutest, on päästa Eestit.

Ja kui küsida, mis see suur kauge eesmärk on, siis minu meelest Mart Nutt ütles selle ilusti ära, see on eesti rahvuse kestmine sellisel äratuntaval kujul, nagu me teda tänapäeval teame. Jah, muidugi muutumise ja dünaamikaga, aga siiski, eesti keele, kultuuri ja rahvuse kestmine. Ma lisaksin siia ka veel selle, et see [eesmärk] on turvaline, enesekindel ja jõukas eesti rahvas saja aasta pärast. Need on märksõnad, võib-olla natuke pragmaatilised, aga ega neid ole kerge saavutada.

Mis puutub haridusse, siis olen alati olnud hariduse fетиšeerimise vastu. Ma olen alati olnud formaalse hariduse vastu. Ei saa anda lihtsalt dokumenti ja arvata, et siis ongi inimesed targaks saanud. Ma olen näinud nii palju lolle haritud inimesi, et neid on raske kokku lugeda! Küsimus on ikkagi hariduse sisus. Ja ma arvan, et Eestil, kui ta tahab olla jõukas ja enesekindel, on vaja haridust ikkagi algusest kuni kõige kõrgema tasandini väga põhjalikult reformida – seda, kuidas me raha kasutame, mis on tulemus, kuidas me seda mõõdame, miks üldse inimestele haridus antakse ja nii edasi.

Aga ma ei ole nõus sellega, mida Mart Nutt ütles demograafia kohta, et keegi ei tea lahendusi. Loomulikult on lahendused olemas! Küsimus on selles, et ei ole ühte lahendust, mis toimiks. On väga mitmeid

asju, sest eri inimestel on erinevad põhjused, miks nad ei saa lapsi või miks on lapsi vähe või miks nad Eestist välja rändavad. Nii et siin on vaja kompleksseid lahendusi. Aga on täiesti ilmne, et avalikul võimul on olemas nii-öelda kangid või mõjutusmehhanismid, millega ta saab inimeste käitumist suunata. Kui ei oleks, siis me ju ei tõstaks tubaka aktsiisimaksu. Me kõik tunnistame, et avalikul võimul on olemas inimeste käitumist mõjutavaid mehhanisme, alates karistuspoliitikast ja lõpetades maksupoliitikaga. Pluss tuleb lisaks öelda seda, mida näiteks meie erakond on välja pakkunud – oma kodu laenu kustutamine laste sündide puhul, lastekasvatamise staaži arvutamine pensioni hulka, astmeline tulumaks selle järgi, kui mitu last peres kasvab. Need on kõik mehhanismid, mis mõjutavad [demograafilist olukorda].

Martin Helme (EKRE).

Foto: Erik Peinar

Aga siia juurde on vaja veel ühte väga olulist mehhanismi – ühiskondlikke hoiakuid ehk moraalset palet. Ma ei taha siin nüüd vaidlust alustada, aga see on minu arust keskne põhjus, miks me vaidleme kooseluseaduse üle – millist signaali annab riik välja, mida ta peab heaks ja õigeks või mida ta ei pea heaks ja õigeks. Ühiskondlike hoiakute kultiveerimine – kui me näiteks mõtleme sellele, kuidas meil riigi tasandil kultiveeritakse nõndanimetatud sallivushoiakut ja kui vähe meil kultiveeritakse pereväärtusi, siis saavad kõik aru, et hoiakuid saab ka avalik võim kultiveerida. Küsimus on selles, milliseid hoiakuid me kultiveerime?

JAANUS MARRANDI: Ma vaidleksin kohe natukene vastu, et mina ei ole näinud ühtegi haritud loll. Ma olen näinud haridusega lolle. Ja siin ongi väga sügav vahe haridusel ja haritusel. Mõnel inimesel võib olla väga hea haridus, aga ajab väga lolli juttu. See on päris levinud paljudel juhtudel. Ka poliitikute seas.

MARTIN HELME: Ma pidasingi silmas, et tal [lollil inimesel] on diplom ...

JAANUS MARRANDI: Aga kui nüüd teemat arendada, siis ma ei tahaks siin täna erakonnapoliitilist reklaami teha, me ei ole vist sellepärast siia tulnud, eks ole. Me tegelikult oleme tulevikuvisiooni mõttes paljus ühel meelel – loomulikult ei saa üles ehitada siia Singapuri või mida tahes, me tahame kasutada neid väärtusi, mis meil on. Aga seda kõike saab teha kahanevas Eestis, nagu see paraku on, saab vältida demograafilisi probleeme. Saab teha nii, et vähem inimesi läheks siit ära, et siin oleks igal pool suhteliselt hea elada. Kui ainult Tallinnas on hea elada, siis jääb asi nagu nadiks natukene, siis meil ongi sisuliselt Singapur [ehk linnriik].

Aga seda kõike saab teha, luues tingimused, et oma haridust, õigemini, haritust kasvatada. Haritus ja kõik see asetub muidugi meie olustiku raami, et mitte kasutada ainult meie loodusrikkusi, vaid kogu elukeskkonda. Ma nimetaksin seda pigem *Natural Estoniaks* mitte *Organic*

Estoniaks, nihutades latti natukene teise kohta. Naturaalne [looduslik keskkond] on väärtus, kui [saad seal] igal pool oma tarka tööd teha, haritud tööd teha. Ja samas, me tahame, et oleksime jõukamad. Me saame seda saavutada vaid viisil, et teeme tööpoolest tarka, väarikat tööd, mis müüb kogu maailmas. Mõtleme selle peale, et rikkaks ei saa mitte iPhone'i tegija, hiinlane, vaid iPhone'i disaini ja tarkvara väljamõtteleja. Meil on see roll. Siis me saame olla väikerahvas naturaalsel maal. Aga seejuures saame kogu oma tarkust ja kaupa müüa. Kõike seda me ei saa teha rahvuspargis, suletud, väikeses, nurgataguses rahvuspargis. Me saame seda teha avatud maailmas. Globaliseerumine on ühest küljest pluss, teisest küljest miinus, nagu me oleme siin kõigi asjade osas leidnud. Siis [olles avatud] me saame oma kaupa maha müüa, saame olla osalised maailma jaotussüsteemis.

Hea näide võiks olla Andrus Kivirähki raamat „Mees, kes teadis ussisõnu”. Seal on ilusasti toodud kaks lugu. Oli mees, kes teadis küll ussisõnu ja tore oli metsas lõkke ümber põdrakorjuseid küpsetada ja neid süüa, aga kui keegi ei teadnud enam ussisõnu, siis metsarahvas suri välja. Ei tulnud jõukust ega mitte midagi. Raudpea tuli maale.

Aga põllurahvas hakkas põdraliha asemel leiba sööma ja suutis areneda ning ka jõukus suurenes. Põllurahvas sigines paremini ja nii elu läkski paremaks. Selles mõttes on need kunstilised paralleelid meie arenguvõimaluste suhtes head. Me ei saa loomulikult rääkida sellest, et me, kuidas öelda – tõmbame ükskõik kelle ees püksid maha. Aga me ei saa ennast kujutada üksinda! Seda me saaksime teha Luksemburgis või Šveitsis, aga siin, Eestis me seda teha ei saa. Ei saa kujutada ennast ette üksiku jõuka šveitslasena, kellel on šokolaad, pangad ja kellad. Meil seda varianti pole. Selleks, et oma kellasid ja šokolaadi juurutada, peame ühest küljest osalema maailma majandussüsteemis, olema avatud, aga teisest küljest suutma

ka oma julgeolekut garanteerida. Eesti piir ei käi mööda Hiina müüri. Peame kogu aeg silmas pidama ka seda, et meil peavad olemas olema liitlassuhted.

ERKI SAVISAAR: Ma olen ka nõus Arturiga, et kõigepealt on meil vaja selget visiooni ja seda kaugemas tulevikku kui neli aastat. Lepime kokku, kuidas me sinna jõuame. See oleks üks väga suur asi, milles võiks kokku leppida. Ja ma arvan, et üks väga oluline osa selles visioonis on taas see, et Eesti võiks rahvuslikult ärgata, et oleksime uhked omal maal, et oleksime õnnelikud selle üle, et ta on meil olemas ja et sooviksime seda üheskoos edasi arendada. Loomulikult, sellega koos arendada ka eesti keelt, aga eeskätt kogu Eesti elu.

Eestlased on ka varem olnud üsna rehepapid ja hoidnud asju omale. Ma arvan, et see omadus võiks meid tulevikus samuti aidata, aga mitte nii, et igaühel on küüned enda poole, vaid kogukondlikumalt. Nii et rikkus jääks Eestisse. Kui meil on vaja ehitada teed, siis me ei kutsu lätlast, vaid püüame selle ikkagi ise valmis teha. Või kui meil on vaja mingisugune rist panna kuhugi, näiteks Vabaduse väljakule, siis me ei kutsu mitte tšehhe, vaid teeme selle ise ära. Väiksed asjad, aga hoiame ressursi enda juures.

Sest kui me mõtleme, kuidas rikkust juurde tuua, siis üks võimalus on muidugi suurendada eksporti, aga teine võimalus on ka vähendada importi. Me ei pea kõiki neid asju kusagilt mujalt maailmast tooma, võime midagi ka ise ära teha. Ning kui meil on siin maal hea elada, siis hakkab loomulikult vähenema väljaränne, inimesed hakkavad tagasi tulema ja demograafilised probleemid muutuvad. Aga selliseid asju ei saa teha peenhäälestusega, siin on vaja mõningaid põhimõttelisi suhtumise muutuseid. Me oleme ka majanduskomisjoniga kohtunud ettevõtjatega ja viimasel korral Eesti Kaubandus-Tööstuskojas meile öeldi üsna selgelt, et Eestis võiks äri teha küll, aga oleks vaja kas või väikest positiivset

***Eesti võiks rahvuslikult
ärgata, et oleksime uhked
omal maal, õnnelikud,
et ta on meil olemas ja
et me sooviksime seda
üheskoos edasi arendada.***

ERKI SAVISAAR

sõnumit – midagigi, mis ütleks, et Eesti riigijuhid usuvad Eestisse. Kuni seda ei ole antud, siis ongi meil siin väikeses tiigis raske toimetada [ütlesid ettevõtjad].

MART RAUDSAAR: Teie jutust on välja koorunud kinnitus minu veendumusele, et ei ole ühtegi erakonda, kes tahaks teha Eesti elu halvemaks. Kõik tahavad teha asju paremaks. Aga küsimus on rakenduses. Kuidas neid pika perspektiivi asju teha koos?

Mart Raudsaar (Riigikogu Toimetiste peatoimetaja).

Foto: Erik Peinar

MARTIN HELME: Ma arvan, et erakondadel on tegelikult nii-öelda evangeliseerimise ülesanne. Iga erakonna ülesanne on ühest küljest vaadata, mida rahvas tahab või küsib, ja reageerida sellele. Aga teisest küljest teatud ideed tuleb [avalikkusele] sisse sõtta ja [avalikku arvamust] muuta, tekitada poliitiline tellimus. Ega demokraatias teistmoodi ei saa. Kui sa kõigepealt tekitad poliitilise tellimuse, et neid asju on vaja teha, siis sa saad neile pakkuda ka lahenduse. Nii et riigimehelikku vastutust peab rohkem olema. Mina isiklikult üldiselt ei leia, et konsensuspoliitika on hea mõte. Mina armastan alati vaidlust, vaidluses selgub tõde. Vahel tulevad isegi nukid kasutusele, aga siis tuleb tõde veel paremini välja. Nii et selles mõttes minu meelest ei ole üldse vaja, et kogu aeg kõik erakonnad mingis asjas omavahel kokku lepivad, sest kui nad valesti kokku lepivad, siis lennatakse ikka monumentaalselt sohu.

[Martin Helme peab lahkuma asjatoimetuste tõttu.]

ARTUR TALVIK: Ma arvan, et visioonis võiks ikka kokku leppida. Ma tulen oma filmitegemise juurde tagasi. Kui sa oled visioonis kokku leppinud, kui sul on stsenaarium olemas, siis on ikkagi kümneid filmitegijaid, kes võivad sellesama stsenaariumi eri moel teha. See seisneb nõndanimetatud poliitilises erinevuses. Aga suund, kuhu sa sõita tahad, peab olema ikka kokku lepitud. Ja kui me nüüd räägime sellest, kuidas viimasel ajal on otsitud Eesti märki – ja ka varasematel aegadel –, ja kuidas meil on kõik nagu tuksi lennanud [selle märgiotsinguga], siis see tulebki sellest, et otsitakse kõigepealt mingisugust välist asja, ilma et sellel oleks sisu taga. Võtame võrdluseks: kui ma looksin firma ja tegeleksin kõigepealt selle logo ja kogu välise imagoga ning alles siis hakkaksin mõtlema, mida see firma teha võiks või kuhu see sõitma peaks, siis praegu on meil olnud natuke sarnane lähenemine.

Aga ma tulen tagasi oma – mitte enda oma, aga kõige levinuma ja põnevama –

idee juurde, mis praegu liikvel on. See on *Organic Estonia*. [Jaanus Marrandile] Sa võid nimetada seda ka *Natural Estoniaks*. Ma ütleks, et see on kas mahe või loomulik Eesti. See on põnev ja muidugi väga kompleksne asi, mida ei tohiks võtta ühe n-ö rohelise ideena, vaid see puudutab nii teadus- ja arendustegevust, haridust, sotsioloogilist või sotsiaalset sfääri, aga ka keskkonda laiemas mõttes. See puudutab ka tööstust, ehk et sa saad sellesama maheda keskkonna abil anda tänapäeval palju kergemini lisandväärtust. Ja kui see on su Eesti ühine märk ja Eesti müüb ennast ühiselt, siis see, kuidas me ühte või teist asja natuke ühte- või teistmoodi teeme või näeme poliitiliselt erinevalt, ei olekski enam probleem. Mulle tundub, et kui ma Põhjamaade poole vaatan, siis nemad oskavad pikki visioone palju paremini sõnastada ning näha ennast pikas ja väga pikas perspektiivis. Sealt on palju õppida! Kuidas see soomlaste mõte oligi – mitte „Made in Finland”, vaid neil on see ...

MART NUTT: *Suomalainen sisu.*

ARTUR TALVIK: Ei, *suomalainen sisu* on üks asi, aga ... neil oli *Team Finland*. Sellest on natukene Eestiski räägitud, et *Team Estonia*, eks ole. *Team Finland* tähendab põhimõtteliselt seda, et kogu rahvuslik kapatsiteet kasutatakse ühe visiooni nimel ära, hoolimata sellest, kus rahvuskaaslane elab või kas ta on abielus ameeriklasega või ei räägi ta lapsed võib-olla isegi enam soome keelt. Aga selline globaalne rahvusliku kapatsiteedi ärakasutamine on väga hea näide, mida võib teha, hoolimata sellest, mis maailmavaadet sa kannad või missugusesse erakonda sa kuulud.

MART NUTT: Ma ei taha üldse Arturiga vaielda. Ma olen põhimõtteliselt öelduga nõus, aga ma seaksin sellele visioonile ja planeeritud tegevusele teatavad raamid. Küsimus on eeskätt selles, kui kaugele me oleme suutelised üldse oma tegevusi planeerima ja mis hetkest muutuvad tehtud plaanid absurdiks. Kui me räägime aastast 2020, siis arvan, et me suudame

Vasakult paremale: Artur Talvik (Vabaerakond), Mart Raudsaar (Riigikogu Toimetiste peatoimetaja), Erki Savisaar (Keskerakond), Jaanus Marrandi (Sotsiaaldemokraatlik Erakond), Martin Helme (Eesti Konservatiivne Rahvaerakond), Mart Nutt (Isamaa ja Res Publica Liit) ja Urve Tiidus (Reformierakond).

Foto: Erik Peinar

sinnani väga hästi planeerida. 2030. aastani teatavate küsimärkidega. 2050ni, ma kardan, et enam mitte. Ja kui räägime 100 aasta perspektiivis, siis arvan, et kui me planeerime oma tegevust selleks ajaks, siis võime iseendale väga ohtlikuks oma plaanidega muutuda. Üks põhjusi, miks Nõukogude Liit vastu taevast lendas, oligi see, et ta planeeriski oma tegevuse kuni kommunismi saabumiseni ja tagajärjeks oli väga suur arv ohvreid.

ARTUR TALVIK: Mart, aga ma hüppan kohe vahele. See, millest mina räägin, ei ole planeerimine, see on visioon, see on fantaseerimine. Ja fantaseerimine ja planeerimine on kaks eri asja.

MART NUTT: Jaa-jaa, okei. Ma ei vaidlegi vastu. Ma ütlen, et visioonid on väga head asjad, aga me lihtsalt ei tohi nendesse ilmselt ka liiga palju uskuma hakata. Peame mingi aja möödudes visioone uuendama. Ja siis ma arvan, oleme edukamad.

Võtame praktilised näited. Nõukogude Liidu näite, miks asi upakile läks, ma juba tõin. Aga võtame kasvõi selle, kui palju on praegu tehnoloogia mõjutanud ühiskonda. Seda on äärmiselt palju ja 30 aastat tagasi

me poleks osanud midagi niisugust isegi ette kujutada. Ja kui me esitame nüüd küsimuse, kui palju on 30 aasta pärast neid uuendusi, mida me praegu ei oska ettegi kujutada, siis ma arvan, et neid on väga palju. Seega peaks ühiskond üldraamistikuna olema ikkagi vaba. Selles mõttes, ma arvan, ideede paljususe on kindlasti parem tulevikupant kui see, et me võtame mingisuguse kitsa liini ja hakkame siis silmaklappidega mööda teed astuma.

Nii et jah, ütleme, et ma võin oma soove avaldada. Ma olen nüüd oma soovi avaldanud ja kahtlemata tahan, et saja aasta pärast oleks Eesti üldraamides samasugune nagu praegu. Siin elab meie rahvas, me räägime eesti keelt ja oleme maailmas konkurentsivõimelised. Ja et me ei ole mitte ainult geograafiline punkt Estonia, mis oleks ka kõik, mis on säilinud. Selline visioon oleks minu raamistikuks küll, aga midagi täpsemalt ma selle aja peale kindlasti öelda ei oska, ja arvan, et mitte keegi ei oska.

JAANUS MARRANDI: Mul on Arturi seisukoha suhtes Mardi [Nutti] mõttega üsna sarnane mõte. Ma olen ise ettevõtja

ja tean, et kui ma poleks oma strateegilist plaani teinud, siis me poleks piimakvoodi ja piimakriisi jamast läbi tulnud. Aga praegu me läheme sellest läbi. Ainult sellepärast, et eksisteerib väga tõine plaan! Niisugust plaani saab teha väga täpselt ettevõtte tasandil. Riigi tasandil, eriti praeguses muutuv maailmas – ma ei ole eriti kunagi Martiniga [Helmega] nõus, aga praegu tunnistan, et olen selles mõttes nõus –, kus meil on muutujaid väga palju, me ei saa väga pikka plaani teha. Meil on tegelikult ju plaan olemas, kui me natuke mõtleme. Ma ei mäleta – võib-olla sina, Mart [Nutt], mäletad –, aga minu arust oli see kas XX või XXI Riigikogu, kus võeti vastu kummalise formaadiga raamat „Säästev Eesti 2030“, kus olid veel ilusad roosad tähed. Kas keegi üldse teab sellest veel midagi? Praegu peaksime me ju selle järgi liikuma, nii et mühiseb. Plaanid on ju tegelikult tehtud ja Riigikogu saalis oli arutelu.

(**ARTUR TALVIK** kommenteerib vahele paar sõna maavarade kaevandamisest.)

JAANUS MARRANDI: Ei, see ei ole kaevandamise teema, see on ikka laiem teema. Tegelikult seesama globaliseerumise mõõde. Väga paljud probleemid tulenevad meil ju globaliseerumisest ja on ühtlasi väljakutsed lahendamiseks. Me ei oska praegu ette näha, mis saab näiteks kasvõi Sahara-taguse alaga, kus vett ei jätku. Juba Hispaanias ei jätku vett, mis siis veel Saharast rääkida! Kuidas see üldse mõjub kogu maailmale? Niisugused teemad on ikkagi väga ettearvamatud. Ühtegi [Eesti] märki ei olegi [ettemääratamatus olukorras] võimalik teha. Ma arvan, et sellepärast see märk meil vussi läkski. Ega märke ei saa sünnitada. Šveitsi šokolaad või Šveitsi kvaliteet, nagu ma siin juba mitmendat korda räägin, ei ole välja mõeldud, see on tekkinud ikkagi mingisugusest reaalsest asjast, eks ole. Eesti märk *Welcome to Estonia* mõeldi välja sellepärast, et keegi ei tea tast mitte midagi. Ega praegu ka ei tea. Aga võib-olla siis, kui me suudame siin nii-öelda tarka tööd teha ja kõik need *Skype*-id ja kogu oma hariduse

ja positsiooni ära kasutada, suudame ükskord ka ennast maailmale teadvustada. Tubakaaktsiisi positsioon on kümne aasta pärast võib-olla kõige väiksem asi selle mängu juures.

ERKI SAVISAAR: Nõustun selles suhtes eelkõnelejatega, et tühje märke ja silte ei ole mõtet tekitada. Viimasel ajal on see kombeks, et mõtleme mingisuguse sildi välja ja siis arvame, et nii ongi. Me püüame justkui näida paremad kui me tegelikult oleme. Püüaks siiski vastupidi, et me olemegi nii head ja küll need märgid siis ka tulevad! *Welcome to Estonias* siin juba räägiti. Hästi palju on veel neid märke, mida on niimoodi täiesti tühjalt tekitatud. Viimase aja lemmiklaps on muidugi haldusreform, mis on samuti ilus silt, aga sisult ju hetkel täiesti tühi. Püüaks ikka sisuliselt hästi neid asju teha.

Ja loomulikult ka see, et me jube[kõva] IT-riik oleme, on samuti suhteliselt sisutühi märk. Tõesti, kui me 1990ndatel alustasime, siis tundus see areng jube kiire. Aga mõtleme selle peale, et mujal maailmas needsamad asjad [IT areng] hakkasid pihta aastal 1975 ja olid selleks ajaks juba 20 aastat arenenud. Kui turud avanesid, siis me võtsime tõesti neile kiiresti järele. Ja kuna meil oli tühi koht, siis tegime mõned asjad palju nutikamalt kui nemad olid teinud oma pika ajaloo jooksul. See on alati olnud tagant tulijate eelis. Kui me need muudatused sajandi vahetuseks ära tegime, siis see tiiger jäi justnagu istuma ja pärast seda ei ole eriti midagi toimunud. Selle 15 aastaga oleme sisuliselt ikkagi maha jäänud. Iga päevaga jääme rohkem maha, sest ülejäänud maailm tuleb järele. Nii et kui me mõtleme kasvõi selle peale, kui palju meie elanikkonnast kasutab internetti, siis me oleme Euroopas üsna keskmisel positsioonil. Jah, tõesti, Läti on natukene tagapool, aga Põhjamaad on pikalt ees. Ja tegelikult on nad kogu aeg ees olnud. Me ei ole kunagi jõudnud sinna tasemele, kuigi me räägime, et me oleme väike ja kompaktne [IT tiiger] ning kõik peaks

juba hästi minema. Niisiis, püüdkem need mõtted ära sisustada nii lühiperspektiivis kui ka pikemas perspektiivis, et olla reaalselt paremad ja mitte ainult mõelda endale mingit silti külge.

URVE TIIDUS: Ma ütleks lõpuks sellist asja, et inimeste eluaeg siin planeedil Maa on umbes 70–80 eluaastat. Me teame, et eluaeg pikeneb ja pikeneb ka see aeg, mis kulutatakse õppimisele, samuti pikeneb vaba aeg inimeste elus. See loob uusi olukordi ja võimalusi teenuste pakkumiseks. Me ei teagi täpselt, mis veel tuleb.

Tõepoolest, sihid peavad olema. Need sõltuvad väga palju sellest, mis maailmas juba olemas on. Õeldakse, et tehnoloogia areng annab esimesed märgid tulekust 30 aastat enne, kui need tulevad inimeste kasutusse. Kõik need märgid on praegu juba olemas: puhtad energiad, robotid ja kunstintelligents, automatiseeritud töökohad. Sellises kontekstis muutub oluliseks loovus. Uue aja ja võib-olla ka selle visiooniga seostub loovuse edendamine, selle äratundmine, selle kasvatamine ja koolitamine.

Selles mõttes Arturil on õigus, et stsenaariumid peavad olema – aga need vajavad loovust. Ja kui me üldse saame siin ühiskonnas midagi teha peale selle, mida me niikuinii iga päev teeme – loome võimalusi ettevõtluseks, koolide jaoks jne –, siis eesmärk, mille vajadust on vestlusringis ka märgitud, on see, et loovuse alge on olemas absoluutselt igas inimeses, igas lapses ning see tuleb välja arendada.

Sellisel juhul pole meil mingeid probleeme, mis tulevik toob, välja arvatud siis, kui inimesed lähevad hulluks ja tahavad sõdu pidada. Meenutan Albert Einsteini tsitaati: „Mina ei mõtle kunagi tulevikust, sest tulevik on juba siin.”

Einsteinile ei ole teatavasti mõtet vastu vaielda. Ta on öelnud veel niisuguse mõtte, et „kui kolmandat maailmasõda peetakse, siis ma ei tea, mis relvi kasutatakse, aga kui tuleb neljas maailmasõda, siis seda peetakse keppide ja kividega”. Nii et kindlasti ei saa me olla omaette,

adumata maailmas toimuvat. Aga meie tahe peab olema see, et inimesed, kes meil siin [Eestis] sünnivad ja elavad maakeral maksimaalselt 100 aastat, saaksid ennast teostada, oma loovuse välja arendada ja olla õnnelikud selle aja jooksul, mis nad siin eksisteerivad. See aeg ei ole väga pikk. Seetõttu on muidugi oluline, et inimesed teeksid koostööd poliitilistest vaadetest sõltumata.

ARTUR TALVIK: Lühike repliik lõpu! Ma sain praegu stsenaariumile pealkirja ka – „Kuidas jääda ellu?”. Tegelikult see on võtmeküsimus – kuidas jääda ellu tehisintellekti arenedes, kuidas jääda ellu kurjas maailmas, kuidas jääda ellu maailmas, kus rahvastik kasvab, aga toitu kandev pind väheneb. See on võtmeküsimus, kuidas jääda ellu sõdade keskel, kui need tulevad. Tõepoolest.

MART RAUDSAAR: Kui ma andsin Arturile võimaluse repliigiks, siis ma pean andma selle igäihele.

JAANUS MARRANDI: Jah. Kuidas jääda ellu ja saada jõukaks? Selleks me saame, kasutades oma tarkust, oma rikkusi – milleks on, vaadates kas või toidupuudust maailmas –, seesama maa hulk, või kui vaadata niiskust, siis vee hulk. Nii et jõukaks peame ka saama, õigemini jõukamaks.

URVE TIIDUS: Mulle „meeldib” alati, kui mehed räägivad sellest, et meil on demograafiline probleem ja sündimus on väike. Eestis räägivad sellest ainult mehed. Võib-olla peaksid naised ka rääkima. Või ma ei tea, mida peaks tegema. Mõelge natuke! Kuidas lapsed ikkagi tulevad!

MART NUTT: Jah. Kuidas ellu jääda, see on väga tähtis, aga ma arvan, et seda on liiga vähe tahta. Alles tuleb jääda!

ERKI SAVISAAR: Mida ma tahtsingi öelda! Mitte, et kuidas isikuna ellu jääda, vaid kuidas jääda sealjuures ka eestlasteks, nii et ka Eesti säiliks selle juures. Sest kui me mõtleme, et Indias rahvastik suureneb, siis meie [maailma rahvaarvu] tasakaalustamiseks ei pea veel ära kaduma.

Sissevaade: innovatsiooni ja ekspordi olukord ning tagamaad

TEA DANILOV
EASI ettevõtluse ja ekspordi
keskuse direktor

Levinuim ärimudel Eesti ettevõtetes on tellimuste täitmine, tööstussektoris saab seda nimetada tellimustootmiseks. Võrreldes omatoodete ärimudeliga on see vähem tulus, mistõttu ettevõtetele napib raha investeringuiks kasvu- ja innovatsiooniprojektidesse. Uuringud näitavad, et heast nõuandest või vajaliku ukse õigel ajal avamisest on sageli suuremgi kasu kui rahast. Juurdepääsu vajalikele teenustele võiks tagada riigi toetuspoliitika.

Riigikogu Toimetiste eelmises numbris arutlesid Praxise analüütikud (Pihor *et al.* 2015) selle üle, kuidas täita strateegilistes arengukavades seatud eesmärki viia Eesti tootlikkus 80 protsendini ELi keskmisest aastaks 2020. Nad tõdesid, et selle eesmärgi saavutamine on muutunud ebarealistlikuks, sest majandusstruktuuris domineerivad jätkuvalt madalama lisandväärtusega harud ning innovatsioon ettevõtetes piirdub enamasti protsessiuuendustega. Lisaksin sellesse nimekirja, et teadus- ja arendustegevusse investeerivate ettevõtete arv ei ole

kasvanud kolmesajast suuremaks ning 90 protsenti neist investeringutest teeb üksnes kolmandik neist ettevõtetest. Kuigi eksportivate ettevõtete arv on jõudsalt kasvanud, on ekspordimüügitulu ettevõtte kohta vähenenud. (Tabel 1)

Eelöeldu kõlab kui ammu pähe kulunud refrään. Kuid majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi hiljuti tellitud uuring „Eesti ettevõtete uuendusmeelsus ja innovatsiooni toetamise võimalused” (Kaarna *et al.* 2015) tõi välja ka värskemaid ja intrigeerivamaid fakte. Näiteks Eesti madaltehnoloogiliste ettevõtete loodav lisandväärtus töötaja kohta on sageli kõrgem kui kõrgtehnoloogilistel ning väikestel ettevõtetel sageli kõrgem

Aasta	100%	90%	75%
2007	241	75	34
2008	240	77	34
2009	303	108	51
2010	287	104	48
2011	277	95	43
2012	258	71	27
2013	232	68	28
2014	226	81	38

TABEL 1. Teadus- ja arendustegevusele kulutusi tegevate ettevõtete arv ja nende osakaal Eesti teadus- ja arendustegevuse kulutustest aastate kaupa
Allikas: statistikaamet

kui suurtel. Või et ettevõtted peavadki protsessiinnovatsiooni kasumlikumaks kui teadusmahukat tooteinnovatsiooni.

Need on kõik sümptomid, mida ei maksa segi ajada juurpõhjustega. Statistika ütleb meile, kuidas asjad on, kuid mitte seda, miks nad nii on.

MIKS NAPIB INNOVATSIOONI? Eesti kogub tuntust kui *start-up*-riik, iduettevõtted on innovatsiooni elavad kehastused ning kahe käe sõrmedest enam ei piisa, et lugeda kokku Euroopa Kosmoseagentuuri tellimusi täitvaid ettevõtteid. Siiski on asjad majanduse vundamendiks olevas eksportivas tööstuses pisut teisiti. Eelviidatud uuring (*ibid.*) toob esile mitmeid takistusi, mis ettevõtjate ees seisavad. Lühivalik neist on järgmine:

- ▶ **Turusignaali tuvastamine ja valideerimine.** Ettevõtjad näevad sageli ainult kitsast hulka turuvõimalusi, reeglina üksnes lähiturudel või ainult oma kontserni raames. Nad ei tea, kuidas turusignaale testida või puuduvad neil selleks ressursid (võrgustikud, rahastus, tehnoloogia).
- ▶ **Disaini ja arenduse pädevused.** Ettevõtetes napib teadmisi ja oskusi uute toodete ja teenuste arendamiseks ning pole juurdepääsu võimalikele partneritele, kes oleksid valmis neid jagama.
- ▶ **Turundus ja jaotus.** Napib teadmisi, kogemusi ja ei osata leida partnereid turunduseks ja tarneahela ülesehitamiseks.
- ▶ **Suutmatust oma äri skaleerida¹.** See on samuti kinni oskustes ja kogemustes, kuid sageli ka selles, et põhiäri ei ole piisavalt kasumlik, et võimaldada investeringuid kasvu- või innovatsiooniprojektidesse.

¹ Laiemas tähenduses mõistetakse skaleerimise all ettevõtte ajas kiirenevat kasvu. Kitsamas tähenduses tähendab see ettevõtte võimet kasvatada müügi- ja tootmismahtu nii, et tootmis- ja müügikulud kasvavad sellest palju madalamas tempos. Tulemusena tekib mastaabisääst ja kasvab ettevõtte kasumlikkus.

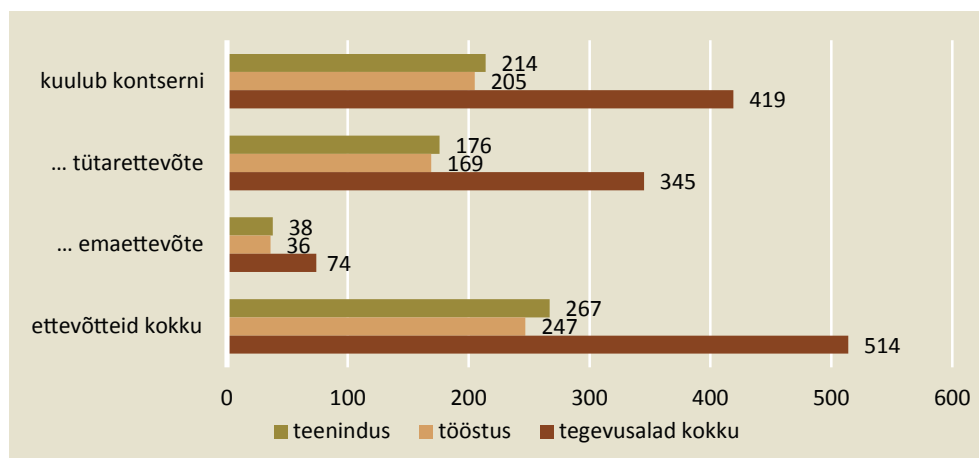
- ▶ **Tagasiside kasutajatelt.** Ettevõtjad ja uuendajad ei saa kasutajatelt piisavalt tagasisidet, et teha otsuseid toodete (edasi)arendamiseks. Üheks põhjuseks võib olla vahendajate kaudu müümine, mis ei loo võimalust otsekontaktiks lõpptarbijaga.

Suurem osa loetletud probleemidest tuleneb levinuimast ärimudelist Eestis, milleks on tellimuste täitmise ärimudel, tööstussektoris saab seda nimetada

Väliskapital pole olnud Eesti majanduse tasuta lõuna – selle hinnaks tooteinnovatsioon.

tellimustootmiseks. Sellised ettevõtted kuuluvad enamasti suuremasse kontserni. Eestis kehtib reegel, et mida suurem ettevõtte, seda suurema tõenäosusega järgib ta tellimuste täitmise ärimudelit. (Kaarna *et al.* 2015) Kontserni ühe funktsionaalse üksusena (enamasti tootmisüksus, kuid on ka raamatupidamisüksuseid, varahaldusüksuseid jne) tegutsev ettevõtte näitab enamasti innovatsioonimõõdikutes häid tulemusi, kuid see on valdavalt protsessi-innovatsioon ning sellealane koostöö kontserni teiste osapooltega. Näitajad nagu tooteinnovatsioon ja käive uutest toodetest on neil pigem tagasihoidlikud, kuna kontsernis on igal üksusel oma ülesanne ning tootmisüksuse ülesannete hulka tootearendus üldiselt ei kuulu.

Kuid ka ilma kontserni kuulumiseta tähendab tootmistellimuste ärimudel seda, et lõpptootega kokkupuudet ei ole ning ettevõtte arendamine seisneb peamiselt tootmisvõimaluste mitmekesistamises, kvaliteedi ja mahtude kasvus. Tootearenduse, tarneahela juhtimise,

JOONIS 1. Rohkem kui 100 töötajaga ettevõtete kuulumine kontsernidesse 2009. aasta andmetel

Allikas: statistikaamet

turunduse ja müügi küsimusi lahendatakse mujal. (Joonis 1)

Teine eespool loetletud innovatsioonitaktistuste põhjus on Eesti ettevõtete väiksus. Kui Eestis on 2015. aasta seisuga ligi 15 000 eksportivat ettevõtet, siis 11 000 neist on vähem kui kümne töötajaga. Kuid juba 2010. aastal jõuti Riigikantselei ja Eesti Kaubandus-Tööstuskoja tellitud uuringus „Eesti ettevõtete ekspordiprobleemid” järeldusele, et tõsiseltvõetav ekspordipotentsiaal algab paarikümnest töötajast, kuna alles siis on eksporditegevuse korraldamisega seotud funktsioonid ettevõttes piisavalt mehitatud. Arvata võib, et sama järeldus kehtib veel kindlamalt, kui vaadelda uute toodete ja teenuste turule toomist kogu arendus-, tootmis- ja müügiahela ulatuses, millest eksport moodustab üksnes ühe osa.

Nokk kinni – saba lahti: kas ettevõte on väike ja seetõttu ebapiisava inimressursi, kogemuspagasi ja kapitaliga või on ta suur, aga tal pole vaja või pole volitusi tootearenduse ja müügiga tegelda.

Kuid miks üldse rõhutada tootearendust? Ka tellimustootmises võib saavutada enam kui kümneprotsendilist kasumlikkust, kui kombineerida tehnoloogilist efektiivsust töhuga tarneahelate juhtimisega. Sellekohased head näited on Eestis olemas.

Targal allhankel, kus suudetakse maksta töötajatele palka ja teenida omanikele kasumit, jääb majanduses alati oma koht.

Silmas tuleb pidada, et eri positsioonid väärtus- ehk tarneahelas on erineva väärtusega. Kui iPhone maksab 600 eurot, siis puhas tootmiskulu moodustab sellest vaid kümnendiku. Piltlikult võib öelda, et igal lülil on kindlas tarneahelas oma kasumlikkuse lagi. Seda lage saab kõrgemale nihutada kas tarneahelat vahetades – näiteks hakates silindreid tootma põllumajandustehnika asemel naftapuurimisseadmetele, mille puhul lõpptootte hind on kõrgem – või tarneahelas kohta vahetades. Millal vahetatakse kohta? Eelkõige siis, kui lõpptootte muutub – hakatakse pakkuma midagi senisest enam või erinevat. Näiteks silindrite asemel tervet pumpa või lävepaku asemel tervet ust. Mõlemal juhul on oluline, et kasvab hind, mida oma toote või teenuse eest suudetakse saada.

Või nagu tõdeb majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi värskest koostatud „Tööstuspoliitika roheline raamat”: „Tööstusettevõtted, kes juhivad, omavad või kontrollivad rahvusvaheliselt nõutud lõpptoodetega seotud väärtusahelaid, on majanduslikult edukamad kui ainult tootmisele keskendumud tööstusettevõtted. Eestis on vähe näiteid lõpptootepõhisest tarneahela juhtimisest.

Seni komponente tootnud ettevõtted peaksid hakkama ise komponente sisse ostma, peavad õppima tundma tarbijaturgu ja tarbija vajadusi ning suutma iseseisvalt müüa eksporditurudel. See on väga suur muutus.” (Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium 2016)

Nende suurte muutustega ettevõtete sees kaasnevad ka muutused neid ümbritsevas majanduses. Tootearenduse teele asunud ettevõttel on ühtäkki vaja teha uuringuid ja katsetusi, ta läheb ülikoolidesse või eralaboritesse neid teenuseid otsima. Tal on vaja saada aru tarbijate vajadustest ja eelistustest – tööd saavad disainerid, turu-uuringute tegijad, turundusspetsialistid. Tal on vaja kaitsta kaubamärke, seada sisse turustuskanalid, korraldada müügiga seotud logistika jne. Kõige sellega kaasnevad tellimused mitmesugusteks äri toetavateks teenusteks ning vastavalt kasvavad ja arenevad neid teenuseid osutavad sektorid. Omatoote-põhise ärimudeli positiivne võimendus ülejäänud majandusele on seetõttu märgatavalt suurem kui tellimustootmise puhul.

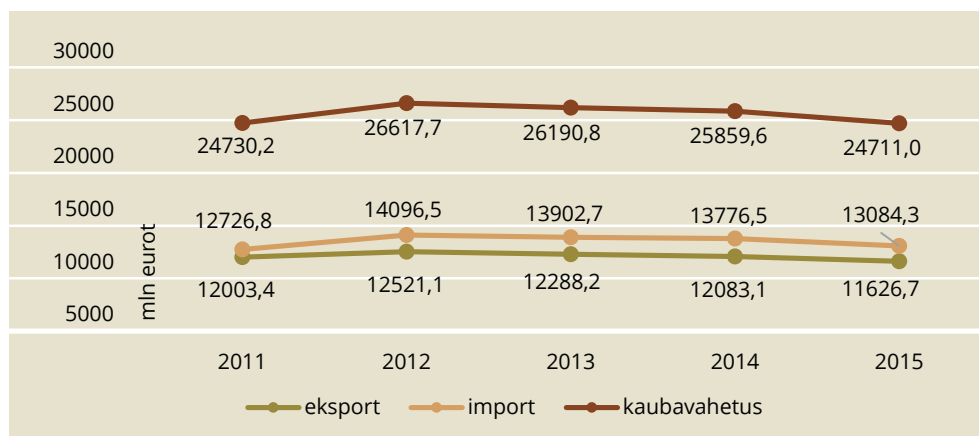
Kokkuvõttes võib öelda, et väliskapital, millel on suuri teeneid Eesti majandusse oskusteabe ja tehnoloogia importimisel, pole olnud päris tasuta lõuna – selle hinnaks on olnud vähene

tooteinnovatsioon. Innovatsioonipoliitika seisukohast on oluline mõista, et tootmistellimuste ärimudeliga ettevõtte liikumiseks oma toodete arendamise ja müügi suunas ei piisa enamasti üksnes tootearenduseks toetusraha kättesaadavaks tegemisest, sest ettevõttes puuduvad eeldused tootearenduse käivitamiseks, korraldamiseks ja lõpuks ka iseseisvaks müügiks välisurgudel. Neid eeldusi tuleb esmalt aidata luua.

Omatoote-põhise ärimudeli positiivne mõju majandusele on märgatavalt suurem kui tellimustootmisel.

MIKS NAPIB EKSPORDIMÜÜGITULU?

Eesti ekspordil oleks justnagu klaaslagi pea kohal, tõdeti eelmise aasta lõpul valmis saanud „Eesti eksportööride konkurentsivõime uuringu” (Ernst & Young 2015) tutvustusel. Ekspordimahud pole viimasel kolmel aastal sisuliselt kasvanud. (Joonis 2)

JOONIS 2. Eesti kaupade ekspordi ja impordi dünaamika perioodil 2011–2014, mln eurot

Allikas: statistikaamet

Aasta	Eesti	EL 28
2013	-1,1	2,1
2014	-2,6	-0,7
2015	-3,9	NA

TABEL 2. Ekspordihinnaindeksi muutus võrreldes eelmise aastaga

Allikas: statistikaamet, Eurostat

Majandusanalüütikud seostavad paigalseisu probleemidega Vene turul, Ukraina sõjaga, naftatransiidi vähenemisega, Soome nõrga majandusolukorraga ja euroala üldise surutisega. Vähem on käsitlemist leidnud asjaolu, et ekspordi hinnaindeks on viimasel kolmel aastal kahanevad, mitte kasvanud, ning järeleandmised ekspordihindades on olnud suuremad kui ELis keskmiselt. See näitab, et napib konkurentsieeliseid, mille arvel saaks kliendi käest kõrgemat hinda küsida. Seega täiendav põhjus nõrga nõudluse kõrval on madal marginaal. (Tabel 2)

Võib juhtuda, et riigi toetatud tootearendus turule ei jõua, sest turu võimalusi polnud adekvaatselt hinnatud.

Kuigi ettevõtted üldiselt tõdevad, et (madal) omahind kui konkurentsieelis on tähtsust kaotanud, kalduvad allhankete orienteeritud eksporditöörid ikkagi nägema konkurentsis püsimise viisina kulude kokkuvõidu ja omahinna langetamist. Lõpptoodete tootjate ekspordistrateegia on teine, nemad näevad konkurentsis püsimise viisina tootearendust. (Ernst & Young 2015)

Madala marginaali probleemi võimendab ekspordi kontsentratsioon

lähiriikidesse. Soome, Rootsi, Läti ja Venemaale suundus 2014. aastal rohkem kui pool Eesti ekspordist. Ka eksporditööride tulevikuplaanid on valdavalt turvalised, rõhuasetusega lähiturgudel. See tähendab aga paratamatult samas või sarnases majandustsükli (madalseisu) faasis viibimist, jättes kasutamata võimalused saada osa kaugemate riikide võimalikust kiiremast kasvust. Hoolimata üldisest madalamast ostujõust võib sageli just arenevate riikide turgudel leida kasumlikumaid võimalusi oma toote või teenuse müügiks, kuna üksikud turuniisid võivad olla vähem küllastunud kui vastavad nišid Lääne-Euroopas.

Üks kõrge marginaaliga ja kaugemaid turge sihtiv sektor on kahtlemata info-tehnoloogia sektor, kus mitmed ettevõtted tegutsevad kaugetel turgudel nagu näiteks USA või Araabia riigid. Kuigi IT-sektori eksport on alates 2012. aastast 40 protsenti kasvanud, on see siiski veel peaaegu neli korda väiksem puidutööstuse omast. Kui IT-sektor suudab samas tempos ekspordikasvu jätkata, jõutakse toiduainetööstuse ekspordimahuga võrreldavale eksporditasemele ligikaudu 2020. aastaks. (Kaarna et al. 2015) Seega läheb veel natuke aega, enne kui IT-sektor suudab ekspordi struktuuris olulisi muutusi põhjustada.

Kuid ega IT sektor peakski ekspordistruktuuri muutmise rasket tööd üksnes oma õlule võtma. Nimelt, ka teiste sektorite kasumimarginaali on võimalik IT oskuslikuma kasutamise abil kergitada. Kui Eesti tööstusettevõttele konkurentsieelise andva IT-lahenduse teeb valmis Eesti IT-ettevõtte, võivad mõlemad. Viimase aja lõöksõnaks Euroopas on kujunenud „Tööstus 4.0”, mis tähistab digitaaltehnoloogiate laialdast kasutuselevõttu tööstuses ja mida nimetatakse juba ka neljandaks tööstusrevolutsiooniks (vt ka Riives 2015). Kuna siin on põhiriõhk protsessi-innovatsioonil, võib loota, et see arengusuund pakub huvi ka Eestis tootmisfiliaale omavatele välismaistele ettevõtetele.

POLIITIKA ADEKVAATSUS. Uuringus „Eesti ettevõtete uuendusmeelsus ja innovatsiooni toetamise võimalused” (Kaarna et al. 2015, 24) on refereeritud S. D. Sarasvathy (2001, 243–263) käsitlust tulevikupõhisest ja võimekusepõhisest poliitikast, mille võib kokku võtta järgmiselt.

Tulevikupõhise poliitikakujundamise puhul seatakse ambitsioonikad eesmärgid ja määratakse meetmed nende saavutamiseks. Seatud eesmärgid määravad aga vaikimisi ära ka sihtgrupid, kes on üldse võimelised neid kõrgeid eesmärke saavutama. See võib mõnikord viia olukorrani, kus meetme kriteeriumidele vastab oodatust palju väiksem sihtgrupp. Meetme ja sihtgrupi vaheline oluline ebakõla tähendab suure tõenäosusega, et eesmärke ei suudeta saavutada.

Seevastu võimekusepõhise poliitikakujundamise puhul määratlevad ettevõtjad kõigepealt nende kasutuses olevad ressursid ning sellest lähtuvalt hindavad, millised eesmärgid on jõukohased. Tegemist on iteratiivse protsessiga, kus algul seatud parimate jõukohaste eesmärkide poole liikudes muutuvad kättesaadavaks järgmised ressursid ning sellest tulenevalt avanevad võimalused seada algsetega võrreldes kõrgemad eesmärgid. (Kaarna et al. 2015, 24)

Sellele taustale asetatult saab selgeks, et avades toetusprogramme, milles osalemine on eeldanud kaasaraäkimist teadus- ja arendustegevuses, oleme Eesti innovatsioonipoliitikas viljelenud eelkõige tulevikupõhist mudelit. Või õigemini, ei ole seda piisavalt täiendanud võimekusepõhise lähenemisega. Seetõttu on tegelik kasusaajate ring osutunud loodetust väiksemaks ning Eesti majanduse põhikontingendini pole pahatihti ulatunud. Keskendumine poliitikameetmetes üksnes arendusmahukatele, kuid enamasti veel üsna algusjärgus ettevõtetele on justkui loterii, kuhu loomulikult tuleb pilet osta ja parem mitu, sest muidu kohe kindlasti ei võida, kuid ainult oodatava lotovõidu peale ju ka keegi oma pere-eelarvet ei raja.

Õppetunde on olnud teisigi. Toetusprogramme rakendades peab toetatavast ettevõttest kokku saama tervikpildi – tema hetkeseis, takistused, võimalused. Kui aga ühest kohast toetatakse tootearendust, teisest töötajate koolitamist, kolmandast välisturul kontaktide leidmist, võib juhtuda nagu selles loos, kus pimedad kompad elevanti – keegi ei näe tervikut ning pole teada, kas kusagil neljandas lõigus on kriitiline kitsaskoht, mis nullib eelkirjeldatud jõupingutused. Nii võib näiteks kergesti juhtuda, et riigi toetatud tootearendus turule ei jõua, kuna turgu ja sellele sisenemise võimalusi polnud adekvaatselt hinnatud.

**Tugisüsteemi roll on
kaardistada
turutõrked
ja korraldada
ettevõtetele
juurdepääs teenustele,
mis neid arengus
edasi aitavad.**

Nii uuringud kui ettevõtete tagasiside osutavad, et heast nõuandest või vajaliku ukse õigel ajal avamisest on sageli rohkem kasu kui rahalisest abist. Pole ju küsimus kõigepealt rahas, vaid nutikas strateegias, kvaliteetses oskusteabes, kontaktvõrgustikus jne. Nagu nähtus ettevõtete innovatsioonitakistuste loetelust artikli alguses, on ettevõtetes terve hulk innovatsiooni ja ekspordi pudelikaelu. Erasektor kas ei paku teenuseid nende pudelikaelte lahendamiseks või puudub ettevõtetel neile juurdepääs, näiteks on need keskmise ettevõtte jaoks liiga kallid või ei osata vajalikku teenust turult üles leida.

Juurdepäas kvaliteetsele teenusele, mis ettevõtet arengus edasi aitab, peaks olema riigi toetuspoliitika võtmefookus. Ja see tingimata ei tähenda, et riik peab asuma erasektori asemel neid teenuseid

pakkuma. Tugisüsteemi roll on kaardistada turutõrked ja võimalusel korraldada asjad nii, et teenust osutab küll erasektor, kuid õigel ettevõttel on sellele õigel ajal juurdepääs.

KASUTATUD KIRJANDUS

EESTI-KAUBANDUSTÖÖSTUSKODA (2010). Eesti ettevõtete ekspordiprobleemid. – Riigikantselei poliitikaanalüüside ja uuringute sari, 2. – https://riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/TOF/ettevotete_ekspordiprobleemid_kokkuvote.pdf

ERNST & YOUNG (2015). Eesti eksportööride konkurentsivõime uuring. Lõpparuanne. – https://www.mkm.ee/sites/default/files/2015-11-26_-_mkm_eksportooreide_konkurentsivoime_uuringu_lopparuanne.pdf

INNOVATSIOONI TOETUSMEETMETE MÕJU ETTEVÕTETE KONKURENTSIVÕIMELE (2014). Riigikontrolli aruanne Riigikogule Tallinn, 1. detsember. – <http://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2340/Area/4/language/et-EE/Default.aspx>

KAARNA, K., OJAMÄE, K., WELCH, E., FISHER, B., LEMBER, K. (2015). Eesti ettevõtete uuendusmeelsuse toetamise võimalused 2015. – https://www.mkm.ee/sites/default/files/inno_24.pdf

MAJANDUS- JA KOMMUNIKATSIOONIMINISTEERIUM (2016). Tööstuspoliitika roheline raamat (tööversioon).

PIHOR, K., ROZEIK, H., TAMMIK, M., RELL, M. (2015). Eesti majanduse ees seisvad ülesanded ja nende lahendamise võimalused. – Riigikogu Toimetised, 32, 143–151. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/32/Katrin_Pihor_Helena_Rozeik_Miko_Tammik_Mari_Rell_Eesti_majanduse_ees_seisvad_ulesanded_ja_nende_lahendamise_voimalused.pdf

RIIVES, J. (2015). Tööstus 4.0 ja selle mõjud Eesti tööstusele ja haridusele. – Riigikogu Toimetised, 31, 42–50. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/Juri_Riives_Toostus_4_0_ja_selle_mojud_Eesti_toostusele_ja_haridusele_.pdf

SARASVATHY, S. D. (2001). Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. – The Academy of Management Review, 26 (2), 243–263.

Rändest ja poliitikast

URMAS VARBLANE
Tartu Ülikooli rahvusvahelise
ettevõtluse professor,
akadeemik

VILVE RAIK
Tartu Ülikooli
majandusteaduskonna
magistrant

Rändepoliitikas tuleb arvestada Eesti kui rahvusriigi huvidega, samas on meil puudu spetsialiste, keda Eestis ei saa või pole otstarbekas ise koolitada. Kas üldse, keda ja kui palju hea haridusega inimesi juurde vajame, on raske öelda – rändepoliitika sihid pole selgeks räägitud. Samuti on kõvasti arenguruumi rände korraldamisel.

Eesti rändepoliitika peab olema juhitud ja ettevaatav. Selle kaudu saab aidata säilitada eesti rahvust, keelt ja kultuuri, hoida ja arendada meie inimvara, tagada suutlikkus oma riiki pidada. Rändepoliitikas on erisuguste vajadustega sihtrühmad, keda Eestil on erineval määral tarvis eespool nimetatud eesmärkide saavutamiseks. Rändepoliitikat tuleks käsitleda ühe tegurina riigi pikaajalises arengus ja seetõttu peaksid rändega seotud teemad olema sisendiks arengustrateגיעte koostamisel.

Eesti rändepoliitikat tuleb kindlasti vaadelda kui teadus-, arendus- ja innovatsioonitegevuse mõjutajat. See on abimees Eesti ettevõtete teadmismahukuse tõstmisel. Eestis on rändepoliitika juhtimises arenguruumi.

RÄNNE ON SEOTUD EESTI RAHVUSE JA KULTUURI ELUJÕUGA. Rändepoliitika kujundamisel on vaja selgelt välja tuua rände eesmärk, näidates ära, missugune on selle koht Eesti riigi ja rahvuse arengus. Lähtekohaks on põhiseaduses ette nähtud eesti rahvuse ja kultuuri säilimise ülim eesmärk. Selle eesmärgi saavutamiseks võib olla mitmesuguseid teid. Aktiivne (juhitud) rändepoliitika võib sellele kaasa aidata või ka vastu töötada. Vaja on tasakaalustatult (ja päevapoliitikast vabana) arvesse võtta rändepoliitika avaldatavaid mõjusid. Tulevalt põgenikekriisist Euroopas on praegune arutelu rändepoliitika üle enamasti seotud Eestisse sisserändamisega. Kuid sama tähtis on mõelda ka meie väljarändepoliitika üle. Selles vallas on väga tagasihoidlik isegi statistiline ülevaade olukorrast, rääkimata väljarände protsessi sügavamast analüüsist. Sisse- ja väljarännet tuleks hakata koos käsitlema.

Järgnevas arutelus on pööratud tähelepanu rändepoliitikale kui Eesti teadus-, arendus- ja innovatsioonitegevuse koostisosale. Arutelu lähtepunktina tulekski arvestada, millised on **Eesti kui väikeriigi ja rahvusriigi huvid**. Need on:

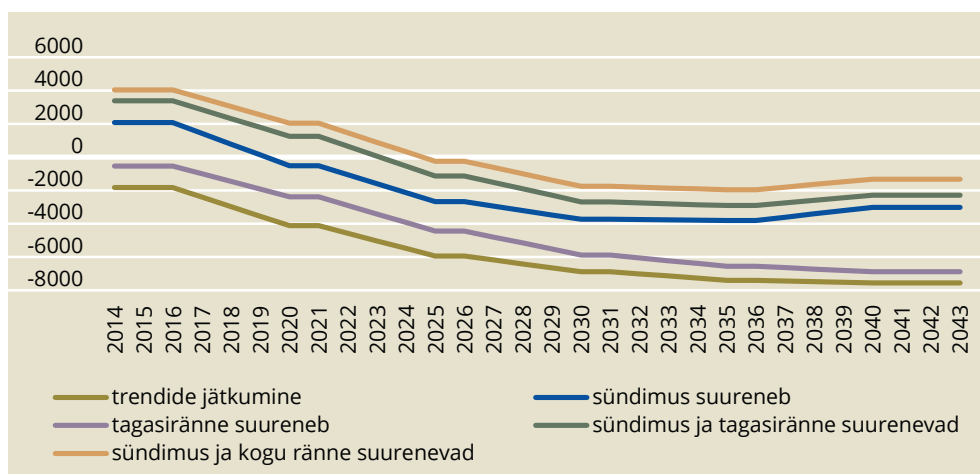
- ▶ säilitada eesti rahvus, keel ja kultuur,
- ▶ hoida ja arendada meie inimvara kui kogu ühiskonna arengu alust,

- säilitada suutlikkus oma riiki pidada – juhtida ja majandada.

Rändepoliitika kujundamise teeb keeruliseks huvide ja eesmärkide omavaheline seotus. Kui paneme põhirõhu esimesele eesmärgile, kontrollides väga tugevasti sisse- ja väljarännet, võime lühikeses ajavaates saavutada eesti rahvuse osakaalu kasvu riigi elanikkonnas. Kuid samal ajal võib juhtuda, et meil pole majandusse kaasata piisavalt inimvara, mistõttu ei suuda me oma tulutaset tõsta. Selle tulemusena hoogustub väljaränne meist rikkamatesse riikidesse veelgi ja pikemas vaates ohustab see eesti keele ja kultuuri säilitamise eesmärgi täitmist.

Seega, üldise piiranguna tuleks arvestada asjaolu, et kultuuri kandmiseks ja omariikluse säilitamiseks on vaja **piisavat hulka inimesi**, kes tagavad selleks vajaliku majandusliku aluse. Teadmispõhise ühiskonna kujundamine vajab kõrgelharitud töötajaid, majanduse areng piisavas matus sobilike oskustega tööjõudu. Samas on Eesti demograafiline olukord selline, et juba praegu on pensionile siirduvate inimeste põlvkonnad tublisti suuremad kui uued tööturule tulijate rühmad.

Veelgi tõsisem pilt avaneb, kui tutvuda Eesti Statistikaameti poolt 2015. aastal avaldatud Eesti elanikkonna prognoosiga perioodiks 2015–2040 (Krusell *et al.* 2015). Selle põhijäreldused on väga ühemõttelised – 2040. aastal elab Eestis 1 195 000 inimest, mis on ligi kümnendiku võrra vähem praegusest. Meie elanikkond on keskmiselt tunduvalt vanem – üle 65aastaste osakaal elanikkonnast kasvab aastaks 2040 praegusest 17,7 protsendilt 27,8 protsendile. Samal ajavahemikul kahaneb sündide arv aastast veerandi võrra ehk 14 000-lt 11 000-le. 2040. aastaks väheneb sünnitusealiste naiste arv ligi 87 000 võrra ehk 25 aasta pärast on meil 29 protsenti vähem sünnitusealisi naisi kui praegu. Ülalpeetavate (laste ja vanaduspensionistide) osakaal tööealistega võrreldes kasvab 50,9 protsendilt 70,2 protsendile. Kui praegu on iga ülalpeetava kohta kaks tööalist, siis 2040. aastal on kahe ülalpeetava kohta kolm tööalist. Kokkuvõtteks saab öelda, et seniste rahvastikusuundumuste jätkumisel väheneb rahvastik keskmiselt 4800 inimese võrra aastast, kusjuures tööealiste arv väheneb veelgi kiiremini – umbes 6000 võrra aastast (vt joonist 1, stsenaarium – trendid jätkuvad).

JOONIS 1. Eesti rahvaarvu iga-aastane muutus tuhandetes inimestes aastatel 2014–2043 viie erineva stsenaariumi korral

Allikas: Krusell *et al.* (2015, 143)

Väikeriigina tuleb Eestil leppida sellega, et meie haridussüsteemi suutlikkus valmistada ette ühiskonna arenguks vajalike erialade inimesi on piiratud. Seda nii vastavaid teadmisi jagavate õpetajate kui ka rahaliste piirangute tõttu. Sageli ei ole vastavate õpetajate väljaõpetamine lihtsalt otstarbekas, sest teatud erialade spetsialiste on Eestil vaja väga vähe. Näiteks Estonian Cell AS Kundas või Horizon Tselluloosi ja Paberi AS Kehras vajavad tselluloositööstuse jaoks vastava suuna spetsialiste, kuid väga väikesel hulgal – näiteks 3–4 aastat. Selle vajaduse rahuldamise pärast ei ole otstarbekas hakata välja arendama õpet Eesti kõrgkoolides. Ilmselt on kasulikum nad sihtstipendiumidega ette valmistada Soomes või Rootsis, kus on selles osas maailma tugevaim teadlaskond ja õppekavad. Teise võimalusena saab nende vajaduse lahendada rändepoliitikaga, otsides sobivad inimesed väljastpoolt Eestit. Seega, Eestis on vaja spetsialiseerumist ehk **tuleb osaleda rahvusvahelises tööjaotuses** ka tööjõu ettevalmistamise osas. Praegu on paraku meie osalemine rahvusvahelise tööjaotuses väga ühepoolne – meilt liigub arvukalt hea haridusega noori tegutsema väljapoole Eestit. Samal ajal saabub Eestisse kvalifitseeritud tööjõudu napilt, eriti väljastpoolt Euroopa Liitu – neil on keerukas tulla meile elama ja tööle. Kõik need teemad puudutavad ka meie rändepoliitikat.

Rändepoliitika on tundlik teema. Eestis on arvukas muukeelne elanikkond ja nende kaudu tekib pidevalt juurde nn uus-sisserändajaskonda, kes saabuvad Eestisse endisest NSVL liiduvabariikidest. Nende lõimimisega on küllalt tegemist ja seetõttu ei soovi meie ühiskondlik arvamus väga ratsionaalseid argumente kuulata ning arutleda selle üle, kas meil oleks vaja välja kujundada juhitud rändepoliitika. Kriitikud hakkavad kohe tooma paralleele Lääne-Euroopa kogemustega 1960.–1970. aastatest, kui Saksa- ja Prantsusmaale Alžeerias, Hollandisse Marokost jne. Osutatakse rahutustele

islamiusuliste vähemuste hulgas jne. Kuid sellest kogemusest on loodetavasti siiski võimalik õppida.

RÄNDEPOLIITIKA ON OTSESELT SEOTUD RIIGI KONKURENTSIVÕIMEGA.

Elame keskkonnas, kus pidev vastastikune sõltuvus riikide vahel on kujunenud reegliseks, mitte erandiks. Riigid ei saa enam kujundada üksikest sõltumatuid poliitikaid. See tähendab, et Eesti rändepoliitikat tuleb kujundada dünaamilises, muutavas keskkonnas. 1990. aastatel hakati Euroopa Liidus rääkima tööjõu vabast liikumisest kui ühest Euroopa neljast põhivabadusest.

Kultuuri kandmiseks ja omariikluse säilitamiseks on vaja piisavat hulka inimesi.

Selle tegelik elluviimine tuli järk-järgult. Alles 2004. aastast alates avasid mõned ELi liikmesriigid oma tööturu uutele liikmesriikidele ehk siis ka Eestist tulijatele. Tänapäevaks on seda teinud kõik. Lisaks ELi liikmesriikidele on suuri muutusi teinud ka mitmed kiiresti arenevad riigid nagu Austraalia, Kanada, Brasiilia jt, kes on rakendanud viisavabaduse ja annavad pikema perioodiga töölubasid. Järelikult praegusel hetkel, kus meie tulutase on ligi 75 protsenti ELi keskmisest, on tööjõul jätkuvalt surve liikuda Eestist välja. Väliskeskkonnast tuleneb haritud tööjõule väga tugev surve rakendada oma võimeid väljaspool Eestit.

Elanikkonna, sealhulgas tööelise elanikkonna vähenemise probleemid teevad muret enamikule arenenud tööstusriikidest. Seetõttu on tänapäeva maailma majanduses järjest teravamalt avaldumas võitlus talentide pärast. Arenenud tööstusriigid vajavad üha enam võimekaid ja hea

ettevalmistusega töotajaid. Samal ajal tuleb üha suurem osa ülikoolide värskeid lõpetajaid tärkavatest majandustest väljastpoolt Euroopat või Põhja-Ameerikat.

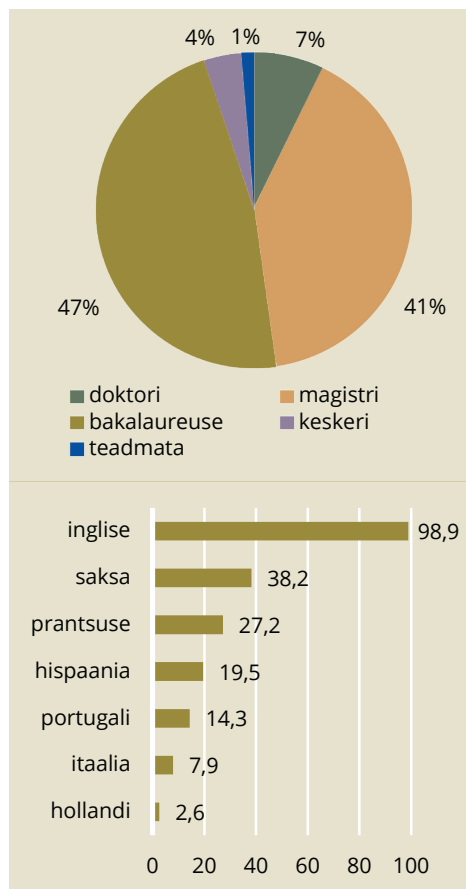
Näiteks Hiinas lõpetas 2012. aastal ülikooli bakalaureusekraadiga kolm miljonit, magistrikraadiga ligi pool miljonit ja neist kümme korda vähem doktori-kraadiga noort. Seetõttu püüavad arenenud tööstusriigid kujundada rändepoliitikat, mis teeks selliste sobivate tulevaste töötajate sisenemise võimalikult mugavaks. USA on loonud terve eriviisade süsteemi talentide riiki meelitamiseks.¹ Regulaarselt vaadatakse üle ja korrastatakse immigratsiooni protseduure, vajadusel luuakse juurde uusi viisaliike. Nii näiteks luuakse uus ettevõtjate viisa (*Visa for Entrepreneurs*). (Meeker, Wu 2013).

Euroopa Liit osaleb samuti võitluses talentide pärast. Euroopa Komisjon esitas juba 2007. aasta oktoobris kaks ideed rändepoliitika hõlbustamiseks, võimaldamaks lihtsustatud korras haritud ja vajalikke inimesi kolmandatest riikidest Euroopa Liitu tuua. Esimene oli *EU Blue Card* direktiiv ja teine ühtse taotlemis-süsteemi rakendamine ehk *single permit* direktiiv. Juba 2009. aasta mais kiideti heaks esimene ja 2011. aasta detsembris teine direktiiv. Euroopa Liidu liikmesriikidel oli kohustus hiljemalt 19. juunil 2011 hakata välismaalastele välja andma uut liiki elamisluba töötamiseks ehk Euroopa Liidu sinist kaarti (vt politsei- ja piirivalveamet 2016). Sinist kaarti kasutatakse ka ELi ülikoolides õppivate välisstudengite

¹ H-1B viisa on bakalaureuse või sellest kõrgema haridustaseme omajatele, kellele on tehtud tööpakkumine USAst. H-3 ehk *trainee* viisa on neile, kellel on ette näidata kuni kaheaastane väljaõpe USA tööandjalt. O viisa on erakordselt andekatele teadlastele, sportlastele, kunstnikele jne. L-1 viisa võimaldab suurtel multinatsionaalsetel ettevõtetel kiiresti tuua USA allüksustesse kõrgtaseme spetsialiste jne. USAs loodi iga H-1B viisaga keskmiselt 5 töökohta ja väiksemates ettevõtetes isegi 7,5 uut töökohta (Meeker, Wu, 2013). USAs tunnetatakse pidevalt puudujääki H-1B viisa osas – taotlusi ettevõtetelt tuleb rohkem. Väga kiiresti on kasvanud nende välismaalt USAsse õppima asunud tudengite arv, kes kasutavad F1 viisat. Seetõttu on kavas suurendada H1-B viisade kvooti seniselt 85-lt 150 000-le aastas.

tööle asumisel. Eelmise aasta seisuga sinise kaardi alusel Euroopasse tulnud spetsialistide haridustasemest ja keeleoskusest annab ülevaate joonis 2.

Saksamaa on 2012. aastast alates olnud väga aktiivne kasutama sinist kaarti peamiselt infotehnoloogia ja insenerierialade spetsialistide riiki toomiseks. Aastas antakse välja keskmiselt 12 000 uut sinist kaarti, sealhulgas 40 protsenti India, Hiina, Venemaa ja Ukraina spetsialistidele. (Erteilung Blaue Karte EU in Deutschland 2015) Isegi kõige karmima pagulaskriisi ajal aastatel 2014–2015 kasvas Indiast

JOONIS 2. Euroopa Liitu sinise kaardiga sisenenute haridustase ja keeleoskus 2015. aasta alguse seisuga, % kaardi saanutest

Allikas: EU Blue Card (2016) materjalide alusel

pärit tudengite arv Saksamaal 23 protsenti (Deutschland steuert Zuwanderung nur wenig 2015). Saksamaa on seadnud eesmärgiks jõuda süsteemini, mida kasutab Kanada, kus 52 protsenti välismaal sündinud residentidest on ülikooliharidusega. Samal ajal on USAs neid 30 ja Saksamaal vaid 19 protsenti (Germany turns to immigrants 2014).

Lisaks elamis- ja töölubade andmise lihtsustamisele aidatakse ettevõtjatel leida sobivaid spetsialiste üle kogu maailma. Näiteks Taanis on selleks loodud omaette riigiasutus, kes pakub vastavat teenust ja koordineerib mitmete välismaalt saabunud töötajate kohanemist Taanis. (Work in Denmark)

Juhitud rändepoliitika peaks olema suunatud pigem **kultuuriliselt lähematest riikidest** inimeste Eestisse tõmbamiseks (kultuuriliselt kaugetest riikidest immigrantidega on Lääne-Euroopa palju enam hädas olnud võrreldes immigrandidega ELi uutest liikmesriikidest). Kuna meie tulutase on madal, on meil piiratud konkurentsivõime väga hea tasemega teadlaste, kraadiõppurite ja tippjuhtide sissetõmbamiseks Lääne-Euroopast või ka rikkastest riikidest väljastpoolt Euroopat. Peame leidma need riigid, kus on sissetulekute tase meie omast madalam või enam-vähem sarnane, kuid **kus leidub suhteliselt rikkalikult korraliku ettevalmistusega teadlasi, potentsiaalseid üliõpilaskandidaate ja häid tippspetsialiste**. Sellest võiks arvata, et Eesti peaks proovima suurema tähelepanu alla võtta Ukraina, Venemaa, Valgevene ehk ka Gruusia, Moldaavia jne. Ka keelelises mõttes on nende integreerimine lihtsam. Eespool juba märgiti, kuidas on käivitatud kogu ELi „sinise kaardi” protsess kolmandatest riikidest kõrgharidusega inimeste sissetoomiseks. Enam kui pool kandidaatidest on kas doktori- või magistriskraadiga ja valdavad hästi ka mitmeid võõrkeeli. Tulenevalt teiste ELi riikide väga aktiivsest tegevusest on Eesti jaoks Venemaalt ja Ukrainast suurlinnadest juba väga raske leida noori, kes oleksid andekad, töökad

ja pole veel leidnud rakendust. Seega peaksime teadlikult sihtima nn teise laine linnasid, mis ei ole Moskva, Peterburi või Kiiev. Nendes nn provintsilinnade noortes huvi äratamisega oleks vaja tegelda sihipäraselt – teha nendega koostööd, valida välja need, kes on motiveeritud ja uuenusmeelsed. Et seejärel pakkuda neile õppimist või töötamist Eestis (olenevalt sellest, kas tegu on gümnaasiumi- või juba ülikoolilõpetajatega). Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia 2014–2020 „Teadmistepõhine Eesti” (2014) märgib leheküljel 9: „Eesti vajab rändepoliitikat, mis toetab riigile ja majandusele vajalike spetsialistide õppima ja tööle asumist”. Meil on MKMi poolt käivitatud pilootprogramm „Work in Estonia”. Riigikontroll on rõhutanud vajadust kaasata enam sellesse tegevusse ka välisministeeriumi ja meie ülikooli.

Juhitud rändepoliitika peaks tõmbama Eestisse inimesi pigem kultuuriliselt lähematest riikidest.

Rändepoliitika ei tohiks tulla liigselt vastu Eesti ettevõtjate soovile immigratsiooni kaudu säilitada väga madala töötasuga töökohad. Eestile on kahjulik selline immigratsioon, mille eesmärk on ettevõtete töökulude taseme püsivalt madalal hoidmine ja Eestis tegutsevate ettevõtete poolt väärtusahelas omatava koha arendamise edasilükkamine. Kui Eesti töötajad ei taha täita paljusid töökohti ja loodetakse need üle anda immigrantidele, siis pole me õppinud teiste riikide vigadest. Lääne-Euroopa kogemus on selgelt näidanud, et madala üldise haridustasemega tööjõu sissetoomine madalapalgaliste töökohtade täitmiseks

kasvatatakse edaspidi uue põlvkonna samasuguse haridustasemega noori, kelle kodudest ei ole neile antud eluks kaasa püüdlust parema hariduse järele. Veelgi enam, nende tegevuse arengumootor on sageli kohaliku riigi rikkaliku sotsiaalhooldussüsteemi ärakasutamine.

Eesti oludes tähendab see, et peaks panema põhirõhu hea haridustasemega tööjõu Eestisse lubamisele, kelle jaoks meie sotsiaalsüsteem ei ole eriline ihaldusobjekt, vaid pigem töö peaks olema sobiv ja ka piisavalt tasuv. Selliseid tegevusalasid pole praegu Eestis kuigi palju, kus me suudame konkureerida rahvusvahelisel turul oma pakkumistega. Infotehnoloogia on siin ilmselt üks näidisvaldkond, kuid kindlasti ka mõned insenerierialad. Nii suguse rände ulatus oleks mõeldukas. Põhiküsimus on ju selles, et Eesti elanikud rändavad välja ja ei tee neid töid, mida Eestis on vaja teha, sellepärast et palgatase ja töötingimused ei rahulda. Lahendus ei ole meie oma tööjõu asendamine vähenõudliku ja väheharitud tööjõuga. Pigem tuleb teha kõik selleks, et need Eestis saadaolevad tööd muuta niisugusteks, et Eesti elanikud oleksid valmis ja võimelised neid töid tegema. Juhtiv rändepoliitika ei tohiks tekitada olukorda, kus peame majanduse struktuurimuudatused edasi lükkama.

Omaette teema on **Eestis õppivad ja siin töötavad inimesed, kes on hea haridusega, õpivad doktoriõppes, magistriõppes jne.** Nende suhtes tuleks olla senisest palju tähelepanelikum ja teha lihtsamaks nende sidumine Eesti vastavate ülikoolide ja ettevõtlusega. Niimoodi saaksime samuti juurde vajalikku tööjõudu. Positiivse mõjuga muudatusi on välismaalaste seadusesse sisse viidud alates 2013. aasta sügisest. Loodame, et käesoleval aastal kavandatud seadusemuudatused teevad nutika tööjõu siiatoomise (ja siin olemise) veelgi paindlikumaks.

EESTI RÄNDEPOLIITIKAL POLE JUHTI. Pärast teiste riikide rändepoliitika

käsitlemist tekib küsimus, kui tark on olnud Eesti rändepoliitika ja kuidas Eesti seadused on seda toetanud. Strateegiadokumentides pole sõnaselgelt määratud rändepoliitika juhtijat – terviku eest vastutajat. Kuna välismaalaste seaduse „omanik” on siseministeerium, kuulub vastutus eeldatavasti talle.

Eesti rändepoliitika suunad on esitatud siseministeeriumi koostatud siseturvalisuse arengukavas 2015–2020, mis kiideti heaks Vabariigi Valitsuse istungil 27. veebruaril 2015. Selles dokumendis on eesmärgiks seatud „tasakaalustatud kodakondsus- ja rändepoliitika, mis soodustab Eesti arengut ning tagab siseturvalisuse, toetudes kodakondsuse ning rändevaldkonna teadmispõhisele ja terviklikule käsitlusele ning avatud sotsiaal- ja majanduskeskkonnale”. Rände arengut tagavad selle dokumendi järgi ennekõike sisulised, õiguslikud ja korralduslikud (sh infovahetusega seotud) lahendused, samuti uussisserändajate kohanemist toetav tugisüsteem. Selline määratlus ei võimalda rändele (ega ka rändega tegelevatele asutustele) mõõdetavaid eesmärgi seada, selle mõju ja tõhusust mõõta.

Igal aastal määrab Vabariigi Valitsus rändekvoodi ehk **aastase sisserändajate piirarvu**. Piirarvu taotluse valmistab ette siseministeerium. Piirarvu aluseks on protsent Eesti alalisest elanikkonnast. Piirarvu protsent on aastate arvestuses olnud erinev. Näiteks aastatel 2005–2008 oli see 0,05 protsenti, aastatel 2009, 2010, 2012, 2013, 2014 0,075 protsenti, aastatel 2011 ja 2015 0,1 protsenti. Aastatel 2014, 2015 ja 2016 on piirarv kehtestatud kahes osas – I ja II poolaastaks. Juhul kui poolaasta piirarv ületatakse, valmistab siseministeerium aasta lõpus ette piirarvu muudatuse, mis kehtestatakse siseministri määrusega. Kaheosalise piirarvuga soovitakse tagada välismaalaste voogude paindlikum ja sujuvam juhtimine. Paraku suurendab see ka bürokraatiat.

Ka välismaalaste seaduses pole sätestatud rändepoliitika eesmärki, küll

aga on püstitatud ootus menetlusele.² Sellest võib järeldada, et menetlusprotsess on tähtsam kui liikumissuund. Välismaalaste seadust lugedes tekib tunne, justkui riik ei sooviks rändepoliitikas selgust ja üheselt mõistetavust. Iga-aastane seaduse muutmine annab tunnistust rändepoliitika liigsest reguleeritusest, rände kaudu oodatava tulemuse ebaselgusest. Advokaadibüroo Raidla Ellex vanempartner Jüri Raidla nimetab seda ahistavaks õigusloomeks (Raidla 2016). On hea, et üldises plaanis on liigse reguleerituse probleemi poliitikute hulgas teadvustatud.

Senised normid on ette näinud, et kõigepealt antakse isikule tähtajaline elamisluba, seejärel tema soovi korral pikaajalise elaniku elamisluba ja lõpuks on võimalik naturalisatsiooni korras saada Eesti kodanikuks. Neist kolmest staatusest on tähtajaline elamisluba kõige ebamugavam bürokraatlike toimingute tõttu. Viimaste seadusemuudatustega sooviti Eestisse saabumine ja elama asumise menetlusprotsess teha lihtsamaks ja paindlikumaks.

Kvalitatiivseks hüppeks võib lugeda 2013. aasta seadusemuudatusega loodud uus töötamise liik – tippspetsialist. Nende üle hakati Eestis arvestust pidama 2013. aasta sügisest. Seadusega loodi võimalus muuta lühiajaline töötamine pikemaajaliseks riigis viibimiseks elamisloa taotlemise kaudu. Kui varem pidi isik pärast lühiajalist töötamist Eestist lahkuma ja taotlema elamisluba saatkonna kaudu Eestist väljaspool, siis nüüd saab ta seda teha Eestist lahkumata. Kiirmenetlus tagab elamisloa saamise ühe päevaga.

Seadusandluse muudatused on toimunud ka õpperände valdkonnas. Kaotati ära õpingute ajal Eestis töötamise piirangud. Nüüd on õppijal lubatud õppimise kõrvalt töötada. Ja et õpingute lõppedes saaks

isik Eestis tööd leida, on tal õigus taotleda viimaseks õppeaastaks elamisluba, mis kehtib kuus kuud pärast õpingute lõppemist.

Siiski öeldakse Riigikontrolli poolt 2015. aasta keskpaigas valminud rändepoliitika ülevaates, et **sisserände korraldus ei ole suurendanud kõrge tasemega teadmiste ja oskustega töötajate lisandumist Eesti majandusse**. Kui riik on seadnud eesmärgiks eelkõige tippspetsialistide sisserände, siis on samal ajal vaja muuta tõhusamaks ka rändepoliitikat. Praegu tuleb tippspetsialiste Eestisse vähe.

Rändepoliitika juurde kuulub elukeskkond ehk see, kuidas välismaalased siin kohanevad.

Peamiselt saabub Eestisse kolmandatest riikidest töörande raames oskustöölisi. Samuti märgib Riigikontroll, et arvestatav hulk sisserändajatest on tööjõuna rakendamata. Näiteks tuleb enim sisserändajaid Eestisse selleks, et ühineda siin elavate pereliikmetega. Samas töötab nendest regulaarselt 33 protsenti. Järelikult kujutavad ilma tööta sisserändajad tööandjate jaoks kasutamata ressursi. Kuigi töökoha leidmine on üks lõimumise olulisemaid eeldusi, ei ole pererändajate tööhõivele eraldi tähelepanu pööratud.

Positiivse sammuna võib välja tuua majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi (edaspidi MKM) viimaste aastate tegevuse. 2015. aastal uuendati Eesti konkurentsivõime kava „Eesti 2020”, mille ulatuses töötati MKMi algatusel välja „*Work in Estonia*” – välisspetsialistide Eestisse kaasamise tegevuskava 2015–2016. See on oluline samm Eesti majanduse jaoks olulistesse valdkondadesse talentide

² VMS § 13 sätestab, et välismaalaste Eestis elamine, töötamine ja lahkumine peavad olema kooskõlas avalike huvidega ja vastama avaliku korra ja riigi julgeoleku kaitse vajadustele.

meelitamisel ehk aktiivse rändepoliitika tegemisel. Selle raames avati 28. aprillil 2015 **infoportaal „Work in Estonia”** (2016), mis koondab välisspetsialisti jaoks ühte kohta kokku kogu info, mida on vaja Eestisse tööle asumisel. Lisaks püütakse aidata ka tööandjat, näidates, mida on tal vaja teha, et palgata kedagi välismaalt. Tegevuskava raames kavandatakse lisaks portaali veel koostöö edendamist riigi, ettevõtjate ja kõrgkoolide vahel, välisüliõpilastele praktikavõimaluste laiendamist ja õigusruumi arendamist, mis võimaldaks senisest paremini pärast õpingute lõppu neil Eestisse tööle jääda. Ka politsei- ja piirivalveametil on lähiajal plaanis hakata ettevõtjaid elamislubade taotlemise asjus nõustama ja neile lahendusi pakkuma.

Rändepoliitika juurde kuulub elukeskkond ehk see, kuidas välismaalased siin kohanevad. Võib eeldada, et peale teiste ELi riikidega võrreldes madalama palgataseme on Eestisse kvalifitseeritud tööjõu värbamisel takistuseks migratsiooniprotsessi ja kohanemist toetavate teenuste, sealhulgas kohanemisprogrammide ning toimivate tugivõrgustike puudulikkus ja süsteemitus, mis võivad uussisserändajatel raskendada siinse ühiskonnaga kohanemist ning halvimal juhul tingida isoleerituse. Lõimumise valdkonnas on viimastel aastatel tehtud mitmeid uuringuid ja koostatud kavasid.

Mõned näited:

- ▶ Praxis ja Balti Uuringute Instituut koostasid 2013. aastal aruande Euroopa kolmandate riikide kodanike lõimumisaruteludest (Uus, Kaldur 2013).
- ▶ Tallinna Ülikooli rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut viis 2013. aastal läbi lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuringu (Rikmann *et al.* 2013).
- ▶ Balti Uuringute Instituut koostas koostöös HeiVäl Consultinguga 2014. aastal uuringu aruande „Uussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud

tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks” (Kallas *et al.* 2014).

- ▶ Kultuuriministeerium koostas 2014. aastal arengukava „Lõimuv Eesti 2020” ja selle elluviimiseks rakenduskava aastateks 2014–2020.
- ▶ Siseminister võttis 27.03.2015 vastu käskkirja nr 1-3/87 „Toetuse andmise tingimused uusrändajate kohanemise toetamiseks”.
- ▶ Lõimumist analüüsis Riigikontroll 2015. aastal, mille kohta valmis raport „Ülevaade riigi rändepoliitika valikutest”.

Eespool nimetatud uuringud on esile tõstnud uussisserändajate kohanemisprotsessi põhilised probleemid. Sellest teadmised lähtuvalt on Eesti riik otsustanud **aidata kaasa sisserändajate lõimumisele**. Siseministeerium on alustanud neile uussisserändajatele, kes on Eestis elanud vähem kui viis aastat, lõimumiskoolitusi, sealhulgas teemamoodulõpet ja keeleõpet. Lõimumiskoolitused on kõigile alla viie aasta Eestis elanud sisserändajatele kohustuslikud. Arvestuslikult peaks 2023. aastaks koolitusprogrammi läbima 12 843 inimest, mis teeb keskmiselt umbes 1600 välismaalast aastas. Koolitused on välismaalastele tasuta.

Lisaks on 2014. aastal Euroopa raha toetusel siseministeeriumi, välisministeeriumi ja EASi koostöös ilmunud raamat „Destination: Estonia. Relocation Guide”. Kõvade kaantega kriitpaberil lugemisvara on küll väärikas, kuid vähe praktiline. Kultuuriministeeriumi lõimumise arengukava tähtsustab just sihtrühmadepõhist lähenemist ehk arvestada tuleks välismaalaste tegelikke vajadusi.

RIIKLIK STATISTIKA ON KOHATI

EKSITAV. Algatuseks võib öelda, et kui pole üheselt mõistetud mõõdetavat eesmärki, millest peaksid saama oma tüki kõik rändega tegelevad ametkonnad ja asutused, ei ole ühtne ka statistika. Rändeteemalises ülevaates märkis statistikaamet 2000. aastate alguses, et

kodakondsus- ja migratsiooniameti kogutud andmed pakuvad väärtuslikku teavet, mis on riikliku statistika tootmiseks olnud raskesti kättesaadavad. Sama saab öelda ka täna. Statistikast ei nähtu ka, kas elamisloa saanud isik on tulnud siia eesmärgiga edendada majandust või seadustab ta oma elamise, mis on nagoonii Eestis.

Praeguse olukorra hindamisel on kasutatud PPA andmeid tähtajaliste elamislubade kohta. Tabelis 1 on ära toodud kehtivad elamisloa seisuga 1.01.2016 (nn kodakondsuste TOP 10). Sealt näeme, et Eestis kehtib kokku 192 531 elamisluba. Need jagunevad tähtajalisteks ja pikaajalise elaniku elamislubadeks ning neis ei sisaldu EL kodanikele antud elamisloa ja -õigused. Elamislubadest enamik (ca 87%) on pikaajaliste elanike elamisloa.

Kiiresti saab selgeks, et kõikidest elamislubadest ligi 44 protsenti kuulub määratlemata kodakondsusega isikuile ehk tegemist ei ole üldse rände ega rändepoliitikaga. Need on meie oma venekeelsed elanikud, kes elavad Narvas või Tallinnas. Samuti on alust arvata, et suur osa Vene Föderatsiooni kodakondsusega

elamislubade omanikke on meie Eesti elanikud. Meil on 2016. aasta alguse seisuga kehtivaid tähtajalisi elamislubasid 24 439. Jättes kõrvale määratlemata kodakondsusega isikud, kahaneb kehtivate elamislubadega isikute arv 15 618-le.

Hindamaks objektiivselt rändepoliitika olukorda oleks vaja andmeid korjata tõesti rändepoliitika kohta. Seega tuleks määratlemata kodakondsusega isikud tabelitest välja võtta ja nad eraldi esitada. Rändetabelisse tuleb jätta siiski ainult rändega seotud elamislubadega isikud. Me ei saa praeguse statistika alusel kindlaks teha ka seda, kui suur osa nendest 11 500 Vene Föderatsiooni, Ukraina ja Valgevene kodanikust, kellele on väljastatud tähtajaline elamisluba, on tegelikult Eestis elanud, seejärel lahkunud Venemaale või Ukrainasse ja siis Eestisse tagasi pöördunud pere- või õpirände raames.

Põhjalikum informatsioon tähtajaliste elamislubade taotluste kohta rändeliikide kaupa on tabelis 2, millest nähtub, et kolmandik elamislubadest on seotud pererändega ja seitsmendiku moodustavad välislepinguga seotud elamisloa, mille

Kodakondsus	Pikaajalise elaniku elamisluba	Tähtajaline elamisluba	Kokku
Venemaa Föderatsioon	85 334	7742	93 076
Määratlemata kodakondsus	76 468	8821	85 289
Ukraina	4115	3649	7764
Valgevene	1251	449	1700
Ameerika Ühendriigid	182	492	674
Gruusia	76	298	374
India	34	339	373
Aserbaidžaan	145	129	274
Hiina	27	239	266
Armeenia	123	129	252
Kokku	168 092	24 439	192 531

TABEL 1. Kehtivad elamisloa seisuga 01.01.2016 (v.a EL kodanikud). Eestis elamisluba omavate kolmandate riikide kodakondsuse TOP 10

Allikas: PPA arendusosakond

Rändeliik	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Pereränne	1185	1572	1380	1136	1063	1371	1255	1283	1387	1458
Töötamine	565	733	911	1063	941	1430	835	863	1237	1659
Välisleping	2363	1436	1137	1050	976	838	639	624	508	637
Õppimine	207	286	353	392	459	464	516	679	893	1145
Ettevõtlus	7	3	56	72	68	142	61	54	35	28

TABEL 2. Tähtajalised elamisloa andmise otsused rändeliikide kaupa 2006–2015

Allikas: PPA arendusosakond

saavad enamasti Eestis elavad määratlemata kodakondsusega isikud.

Tabeli 2 puhul on ebaselge, kas määratlemata kodakondsusega isikud taotlevad elamisluba vaid välislepingu alusel või sisalduvad nad hajutatult üle kogu tabeli. Oletame edaspidi, et nad on vaid välislepingu real. Kokku anti 2015. aastal tähtajalisi elamislubasid 4927-le inimesele. Kui sellest lahutada määratlemata kodakondsusega isikud ja perekondade juurde liikumine, siis anti vaid 2800 elamisluba muudel põhjustel. Sellestki omakorda on veel suur osa saanud välisüliõpilastel. Seega jääb Eestisse tööle saanud osa tähtajaliste elamislubade saajate hulgas

alla kolmandiku. Kahjuks on tähtajaliste elamislubade saamise reeglistikku pidevalt muudetud ja seetõttu on väga raske koostada pikema perioodi peale võrdlevat andmestikku. Kuid tabelis 3 on siiski püütud võrrelda välismaalaste seaduses enam-vähem samasuguse sõnastusega paragrahvide alusel ettevõtluse ja teaduse valdkonnas välja antud elamislubasid aastatel 2007–2015. Tervikuna võib nentida, et mingit olulist kasvu töötamise põhjusel Eestisse elamisloa saamisel pole näha. Tabelist 3 selgub, et ettevõtete juhtorganite liikmetena elamislubade saamine oli tipus 2011. aastal ja pärast selle kuritarvitamise ilmsiks tulekut

Elamisloa andmise põhjus	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Eksper/nõustaja/konsultant	29	33	26	27	62	104	65	54	119
Ettevõtte juhtorgani liige	146	221	336	612	637	66	91	89	78
Loominguline/teaduslik tegevus	43	39	34	37	47	52	38	56	42
Töötamiseks/lähetatud töötaja	416	506	318	96	462	212	244	427	619
Õpetaja/õppejõud	28	18	26	16	25	27	34	37	48
EL sinine kaart					1	16	12	18	19
Tippspetsialist							8	83	107
KOKKU	662	817	747	788	1234	477	492	764	1032

TABEL 3. Tähtajalised elamisloa andmise otsused ettevõtluse ja teaduse valdkonnast 2007–2015 (elamisloa on agregeeritud eri aastatel sarnaste seaduse paragrahvide alusel)

Märkus: * andmed esialgsed

Allikas: PPA arendusosakond

keerati see võimalus Eestisse tulla väga korralikult kinni. Selle paragrahvi alusel elamislubade andmine vähenes kümme korda – 637-lt 2011. aastal 66-le järgnenud aastal. Tabel 3 näitab siiski ka positiivseid arenguid tippspetsialistide kaasamisel Eesti majandusse. Viimastel aastatel on kasvanud elamislubade andmine alapunkti ekspert/nõustaja/konsultant raames. Välismaalaste seaduse muudatustega 2013. aasta sügisel loodud tippspetsialisti kategooria on eelmisel aastal leidnud elamisloa taotlemisel kasutamist enam kui 100 korral. Teadusliku tegevuse ja õppejõuks või õpetajaks tulemise põhjusel on lubasid antud kokku 80-90 ringis.

Välismaalaste seaduse muudatused ja ilmselt ka ettevõtlussektori nõudluse kasv on siiski vaid veidi suurendanud tippspetsialistide rännet. Kuid näiteks majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi prognoosi kohaselt vajab Eesti 2020. aastani 23 000 tippspetsialisti. Prognoosis eeldatakse optimistlikult, et enamiku sellest suudab katta Eesti tööjõuturg. Kuid samas nenditakse, et suurim tööjõuvajadus on IT ja kommunikatsiooni-tehnoloogia sektoris, kus hinnanguliselt oleks vaja 267 tippspetsialisti aastas ja osa sellisest tööjõust on vaja sisse tuua. Arengufondi nutika spetsialiseerumise analüüs osundab samuti, et lisandväärtuse suurendamiseks ja väärtusahelas parema positsiooni saavutamiseks on peale info- ja kommunikatsioonitehnoloogia suuna vaja tippspetsialisti ka tervise- ja biotehnoloogia ning ressursside väärindamisega seotud valdkondadesse.

Järeldus on selge – meie rändepoliitika kujundamisel tuleb palju enam tähelepanu pöörata teaduse, õppimise ja ettevõtluse valdkonnale.

ETTEPANEKUD RÄNDEPOLIITIKA ARENDAMISEKS.

Rändepoliitikat tuleb juhtida. Eesti majanduse konkurentsivõime tugevdamine saab võimalikuks siis, kui rändepoliitika on juhitud – üheselt mõistetavalt

eesmärgistatud, vastutus määratud ja mõju Eesti konkurentsivõimele pidevalt tähelepanu all. Rändepoliitikat peaks kindlasti vaatama kui teadus-, arendus- ja innovatsioonitegevuse mõjutajat ning abimeest Eesti ettevõtete teadusmahukuse tõstmisel. Siseturvalisuse arengukavast on keeruline välja lugeda, mida riik tegelikult tahab ja kuidas seadusloome ning statistika seda toetavad. Praegused rände-, konkurentsi- ja lõimumispoliitikat ning nutikat spetsialiseerumist suunavad strateegilised dokumendid omavahel enamasti ei haaku. Samuti ei ole rändest kogutavad andmed riigiasutuste vahel riskasutatavad. Iga valdkond või asutus kulutab ressursse andmete korjamiseks.

Riigi soov kontrollida ületab soovi leida võimalusi.

Seadusandlus ja riiklik statistika kuuluvad rändepoliitika juurde. Riiklik statistika peab olema terviklik ja mõõtma majanduse jaoks olulisi asju. Praegu on see kohati eksitav. Statistikast ei nähtu üheselt mõistetavalt, kui palju inimesi tegelikult asub mujalt Eestisse elama. Statistikast ei nähtu ka, kas elamisloa saanud isik on tulnud siia majandust edendama. Välismaalaste seadus on detailne ja keeruline. Seaduse arvukad muudatused ainult süvendavad keerukust. Selmet kulutada riigi nappi ressursi ettevõtjate nõustamisele, oleks eelkõige oluline muuta seadustik lihtsamaks ja inimestele paremini arusaadavaks.

Riigi soov kontrollida ületab soovi leida võimalusi. Seadusandja suhtumine uussisserändajatesse on viimastel aastatel muutunud positiivsemaks. Paraku jääb seadust lugedes määravaks välismaalase kontrollimise kohustus. Nii näiteks on

kontrolli kohustused tööandjal, õppe-asutusel, majutusettevõtetel, vedajal, kut-sujal. Lisaks teeb riiklikku järelevalvet politsei- ja piirivalve- ning kaitsepolitsei-amet. Kahtlustamist võimendab rahvus-vaheline olukord ja populistlike seisu-kohtade jõuline pealetung. Samas puudub riigil tõhus tagasiside selle kohta, kas seaduses tehtud muudatused oma ees-märke täidavad ja näiteks ettevõtjate elu lihtsustavad. Või teeb seda iga ametkond ise ja selle kohta lihtsalt puudub avalik teave.

Rändepoliitika osaks olev lõimumine saab tulemuslik olla siis, kui see on sihtrühmapõhine. Positiivne on koha-nemisprogrammi ellukutsumine ja selle

riiklik tagamine. See toob kasu aga juhul, kui arvestab sisserändaja ootusi, tema töö-või õppimise profiili. Eesti rändepoliitika tundub olevat suunatud pigem nõrgemate abistamisele kui tippspetsialistide elukesk-konna mugavaks muutmisele.

Tööjõuprognosisid on IT spetsialistide poole kaldu. Eesti Arengufondi 2013. aasta kvalitatiivne analüüs märgib, et Eesti vajab nutika spetsialiseerumise tarbeks inimvara ka muudes valdkondades. Positiivne on Majandus- ja Kommunikatsiooniminis-teeriumi algatus „Work in Estonia”. Rände-poliitika raames tuleb kindlaks teha eri-suguste vajadustega sihtrühmad, keda meil on erineval määral tarvis riigi eesmärkide saavutamiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

- ARENGUKAVA „LÕIMUV EESTI 2020” RAKENDUSPLAAN AASTATEKS 2014–2017 (2014). Kultuuriministeerium. – <http://www.kul.ee/et/valdkondlik-arengukava-loimuv-eesti-2020>
- DESTINATION: ESTONIA – RELOCATION GUIDE (2014). Siseministeerium, Välisministeerium, EAS. – <http://investinestonia.com/en/about-estonia/news/article/948-online-book-destination-estonia-relocation-guide-out-now>
- DEUTSCHLAND STEUERT ZUWANDERUNG NUR WENIG (2015). – Tiroler Tageszeitung 9.01. – <http://www.tt.com/home/9469523-91/deutschland-steuert-zuwanderung-nur-wenig.csp>
- EESTI TEADUS- JA ARENDUSTEGEVUSE NING INNOVATSIOONI STRATEEGIA 2014–2020 „Teadmistepõhine Eesti”. (2014). Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. – https://www.hm.ee/sites/default/files/59705_teadmistepohine_eesti_est.pdf
- ERTEILUNG BLAUE KARTE EU IN DEUTSCHLAND (2015). BAMF. – <https://www.apply.eu/data/bluecard-holders-DE-2015-nationalities.jpg>
- EU BLUE CARD (2016). Smart recruiting. – <https://www.apply.eu/employers/>
- GERMANY TURNS TO IMMIGRANTS (2014). – Bloomberg. Business/International, 15. June. – <http://www.iol.co.za/business/international/germany-turns-to-immigrants-1703818>
- KALLAS, K., KALDUR, K., KIVISTIK, K., PLAAN, K., POHLA, T., ORTEGA, L., MÜRK, I., VÄLJAOTS, K. (2014). Ussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks. Uuringuaruanne. Balti Uuringute Instituut. – <https://www.riigikantselei.ee/valitsus/valitsus/et/riigikantselei/strateegia/poliitika-analuusid-ja-uuringud/tarkade-otsuste-fondi-uuringute-kokkuvotted/TOF%20-%20uussisser%C3%A4ndajad%20-%20l%C3%B5puaruanne.pdf>
- KONKURENTSIVÕIME KAVA EESTI 2020 (2011). Riigikantselei. – <https://riigikantselei.ee/et/konkurentsivoime-kava-eesti-2020>
- KRUSELL, S., TAMMUR, A., TÖNURIST, A. (2015). Rahvastikuprognosisi tulemused Eestis ja maakondades: rahvastiku areng. Statistikaamet, 132–145.
- MEEKER, M., WU, L. (2013). Immigration in America & the growing shortage of high-skilled workers. KPCB. – <http://www.kpcb.com/blog/immigration-in-america-the-growing-shortage-of-high-skilled-workers>
- NUTIKAS SPETSIALISEERUMINE – KITSASKOHTADE JA UUTE VÕIMALUSTE ANALÜÜS (2013). Vahearuanne, 19.06. Eesti Arengufond. – <http://www.arengufond.ee/nutikas-spetsialiseerumine/tutvustus/>
- POLITSEI- JA PIIRIVALVEAMET (2016). Oluline info töötamiseks elamisloa taotlejale. – <https://www.politsei.ee/et/teenused/elamisluba/tahtajaline-elamisluba/tootamiseks/oluline-info-tootamiseks-elamislota-taotlejale.dot>
- POLITSEI- JA PIIRIVALVEAMETI ARENDUSOSAKONNA ARUANDED (2011–2016).
- RAIDLA, J. (2016). Eesti uuendamise 10 käsku. – Fookus, 1. Swedbank.
- RIIGIKONTROLL (2015). Ülevaade riigi rändepoliitika valikutest. Milline on rände roll tööjõupuuduse vähendamisel? – Riigi-kontrolli ülevaade Riigikogule, 16. juuni. Tallinn.

Fookuses

- RIKMANN, E., NIMMERFELDT, G., KITAM, N. (2013). Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu raport. Tallinn: Tallinna Ülikooli rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut. – <https://www.google.ee/search?q=%E2%80%A2%09Tallinna%20%C3%9Clikooli%20rahvusvaheliste%20ja%20sotsiaaluuringute%20instituut%20viis%202013.%20aastal%20%C3%A4bi%20%C3%B5imumisvaldkonna%20sotsiaalsete%20gruppide%20uuringu%20&ie=UTF-8&hl=et>
- SELETUSKIRI „2013. aasta sisserände piirarvu ajaline jaotus aasta piires” eelnõu juurde (2013). – http://www.koda.ee/public/Sisserande_maaruse_eelnou_selertuskiri_17.01.2013.pdf
- SISETURVALISUSE ARENGUKAVA AASTATEKS 2015–2020 (2015). Siseministeerium. – https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/siseturvalisuse_arengukava_2015-2020_kodulehele.pdf
- TOETUSE ANDMISE TINGIMUSED UUSRÄNDAJATE KOHANEMISE TOETAMISEKS (2015). Siseministri käskkirj 27.03.2015 nr. 1-3/87. – https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/toetuse_andmise_tingimused_uuissiseraandaja.pdf
- UUS, M., KALDUR, K. (2013). Euroopa kolmandate riikide kodanike lõimumisarutelude aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis, Balti Uuringute Instituut. – http://praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Valitsemine_ja_kodanike%C3%BChiskond/MISA_raport_EST_.pdf
- VALDKONDLIK ARENGUKAVA „LÕIMUV EESTI 2020” (2014). Kultuuriministeerium. – <http://www.kul.ee/et/valdkondlik-arengukava-loimuv-eesti-2020>
- VÄLISMAALASTE SEADUS (2016). – RT I, 06.04.2016, 20. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/VMS>
- WORK IN DENMARK (2016). – <https://www.workindenmark.dk/Employer>
- WORK IN ESTONIA (2015). – <http://www.workinestonia.com>
2015. AASTA SISSE RÄNDE PIIRARVU AJALINE JAOTUS AASTA PIIRES. (2014). – RT I, 29.12.2015. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122014063>

Sisserännukultuur lastevaesel maal

REIN TAAGEPERA
Tartu ja California ülikooli
emeriitprofessor

Eestis on sisserännuks loodud soodus pinnas, sest lapsi on meil alla taastumismäära. Kui palju sisserändajad meid mõjutavad, oleneb eestlaste oskusest neid kohelda, neid keeleliselt sulandada, nendega eesti keeles suhelda. Rahvuskultuuri on kõige lihtsam säilitada, kasvatades lapsi, kes kultuuri varakult omandavad, tavaperes on kolm last.

Omalt maalt vabalt lahkuda on põhiline inimõigus. Teisele maale vabalt sisse valguda ei ole inimõiguste hulgas. Selleks on vaja luba. On sünnis anda ulualust põgenikele, seni kui neid on vähe. On õigus kaitsta oma piire, kui põgenikke või muidu tulla tahtjaid on nii palju, et ühiskond nende koorma all kokku vajuks. Või tundmatuseni muutuks.

Kui on kord tekkinud inimeste hulk, kes peab end samaks rahvaks, siis see rahvas harilikult soovib püsida. Mida see tähendab – püsida? See tähendab pidevalt muutuda ja ometi jääda äratuntavalt samaks. Et muudatus kunagi poleks nii järsk, et öeldaks: seal on üks rahvas asendunud teisega. Ja et ei jäädaks sedavõrd oma eileks iseendaks, et sel rahval muutuv maailmas homset enam polegi.

See, mis peab muutuma ja ometi jääma äratuntavalt samaks, on rahvuskultuur selle väga laias mõttes. Mängu võib tulla keel, usk, ajalootunnetus, käitumisnormid, nahavärv ja mida veel. Kõige lihtsam on seda säilitada tehes ja kasvatades lapsi, kes varakult seda kõike omandavad. Kui ise küllalt lapsi ei viitsi teha ja kasvatada, siis on vaja ka sisserändu, et lastetut sugupõlve vanas eas toita. See sisseränd tuleb tahes-tahtmata, kui maa jääb palju tühjemaks kui ta on seal, kust tullakse.

**See, mis peab muutuma
ja ometi jääma
äratuntavalt samaks,
on rahvuskultuur
selle väga laias mõttes.**

Et rahvas püsiks, on vaja sisserändajaid sulandada rahvuskultuuri neisse tahkudesse, mida peetakse oluliseks. Vähem olulises tuleb järele anda, sest kõike ei suuda – ega soovigi. Sest vähehaavaline muudatus rikastab ja suurendab rahva elujõudu. Mida vähem ise viitsitakse lapsi kasvatada, seda rohkem tuleb pikapeale sisserändajaid ja seda arukamalt ning aegsasti on vaja kavandada nende sulandumist. Põhiliseks retseptiks on katsuda saada sisserändu nii mitmelt poolt, et ainus kultuur, mis tulijaid omavahel siduma hakkab, on selle maa rahvuskultuur, kuhu tullakse.

On ka maid, kust aina välja rännatakse. Sealt, kus lapsi või omavahelist tigidust on ülemäära. Seegi võib rahvast nõrgestada, nii nagu lastepuudus, sest välja rändama kipuvad agaramad.

POLE KEELT, POLE EESTIT. Kuidas see rakendub Eestis? Eesti kultuuri keskmeks on eesti keel, pigem kui näiteks usk või nahavärv. Mitte et teised tahud tähtsad poleks, aga nende muutudes Eesti jääks rohkem Eestiks kui keele kadudes. Pole keelt, pole Eestit. Nii et sisserändajate sulandamise pearõhk peab olema keele ulatuslikul omaksvõtul. Mida omaksvõtt tähendab, kuidas seda teostada ja vähemalt mitte armetult vussi ajada, sellest tuleb juttu hiljem.

Kuna lapsi on Eestis viitsitud kasvatada alla taastumismäära, siis on sisserännuks soodus pinnas loodud. Omaenda tegemiste ja tegemata jätmiste tagajärgi võib maha salata, kuni nad silmnähtavalt sisse muravad, või neiks valmistuda. Kuna rahvaarv on juba kahanemas, on aeg sisserännuga alustada, tuues teadlikult sisse väikest hulka, siiski aga küllalt suurt, et nende abil harjutada keelelise sulandamise viise. Omandada vajalikke oskusi, enne kui tuleb suur tulv. Kui see tuleb, siis pole enam aega katsetada.

Tühimik tõmbab sisserändu. Seda ei saa vältida, küll aga mingil määral suunata. Keelelise ja muu sulandamise huvides on tuua sisse inimesi nii mitmelt poolt, et neil oleksid väga erinevad lähtekultuurid. Ergutada sisserändu sealt, kus inglise keele oskus on vähene, näiteks Vietnamist ja Hondurasest. Araabiakeelseid ja teisi musulmane tuleb niikuinii. Omaette küsimus on ukrainlased. Peab arvestama, et Eestisse tulles nad liituvad valdavalt selle kogukonnaga, kelle keel ja kultuur on neile lähim, poliitikast hoolimata.

Eesti omapära on, et ta on samaaegselt nii sisse- kui ka väljarännumaa. Seda tingib majandustase ja suhtluskultuur. Oma inimesi lahkub rammusamaile ja sõbralikumale söödamaile, samal ajal kui

Eesti on piisavaks söödamaaks paljudele mujalt. Vähemalt esialgu. On risk, et Eesti muutub immigratsioonipumbaks Lääne-Euroopasse. Olla läbisõiduhoov – see oleks viimane, mida vaja. Eesti huvides on, et kes kord siia on jõudnud ja natuke eesti keelt omandanud, siia ka jääks. Katsudes teha Eestis olemise neile meeldivaks, on heategu meile endile, mitte ainult neile.

*Keelelise ja muu
sulandamise huvides
on tuua sisse inimesi
mitmelt poolt,
et neil oleksid
erinevad lähtekultuurid.*

KUIDAS SAAVUTADA EESTI KEELE OMAKSVÕTTU. Jutt on omaksvõtust selle maa keelena. Mitte et eesti keelt alguses hästi osataks. Mitte et seda keelt ehk kunagi hakataks kodus kasutama. Vaid tunne, et see on endastmõistetavalt selle maa keel ja minu huvides on see keel omandada nii hästi kui suudan, oma keele kõrval. Nii nagu eestlane võiks suhtuda taani keelde, asudes mingil põhjusel Taani, enne osates vaid eesti keelt. Aga kui ta juba natuke oskab ka inglise keelt, võib ta katsuda sellega läbi ajada. Eriti, kui ta kujutab ette, et ta Taani kauaks ei jää. Eriti, kui küllalt palju taanlasi kah natuke inglise keelt valdavad. Siis ei ole ega tule keele omaksvõttu.

Tuleb sisserändajaid Tallinna. Kuidagi. Kuskilt. Mingil hulgal. Kas esimesed sõnad, mida nad kuulevad, on „Teie pass, palun?” Seejärel lihtsamalt korrates: „Pass.” Võibolla samaaegselt näidispassi näidates. Ja alles viimase võimalusena, kui tõesti muu ei aita: „Your passport?” Kas jäetakse tulijaile kohe esimene mulje, et siin räägitakse oma moodi keelt?

Silme ette kerkib vastupidine õuduspilt. Ametnikel ja teistel, kes uustulnukatega tegelevad, on kiire. Kujutlevad, et küllap tulijad mingil määral inglise keelt ikka mõistavad – igatahes rohkem kui eesti keelt. Nii nagu mu vanaema 70 aasta eest Marokos katsus rääkida pigem oma puist baltisaksa kui eesti keelt. Ainult et need, kes nüüdismaailmas Eestisse jõuavad, on arvatavasti teel olles tõesti juba omandanud vähemalt paar sõna inglise

**Eesti keele püsimine ja
Eesti riigi olemasolu mõte
ei olene niivõrd
sisserändajate hulgast,
kuivõrd meie oskusest
neid keeleliselt
sulandada.**

keelt. Kui esimesed sõnad, mida nad Eestis kuulevad, on „*Your passport, please,*” siis kinnistub mulje, et siin maal on vaja inglise keel ära õppida.

Kas see mulje hiljem muutub? Kõigil, kellega nad kohtuvad, on kiire. Kõik soovivad oma inglise keelt harjutada. Seetõttu kõik õpetavad neile inglise keelt sellel ainsal kombel, mis mõjub: elutähtsas olukorras ja paar sõna korraga. Need sõnad jäävad meelde. Neid korratakse. Kui vigu tehakse, pole kellelgi soovi neid parandada. Peaasi, et hädaga aru saab. Käib kah. Selles õhustikus julgeb tulnuk suu lahti teha. Aja jooksul läheb hääldamine ja grammatika paremaks. Inglise keeles.

Aga eesti keel? Selle jaoks korraldatakse keelekursused pädeva filoloogi käe all. Uusi sõnu tuleb nagu Vädrast saelaudu. Tõlgitult inglise keelde. Nii et need sisserändajad, kes inglise keelt ei osanud, õpivad seda rohkem juurde kui eesti keelt. Uusi eesti sõnu korrata, selleks on aega

vähe. Kui kordad, siis õpetaja parandab hääldamist ja grammatikat. Tekib tunne, et toda keelt ei tohi üldse avalikult rääkida, enne kui hääldamine on korras, ja sõnavormid ka. Kui katsudki toda keelt tavaelus purssida, näed iga teise eestlase näost, kuidas vigane eesti keel teda piinab. Lähed üle puuinglise keelele, saad sama vastu ja pinge langeb. Vigane inglise keel ei piina. Seda julgeb rääkida ja sel kombel voolavamaks harjutada.

Kestab ja süveneb mulje, et eesti keel on koolikeel, elamiseks Eestis on aga rohkem vaja inglise keelt. Nii nagu iirlased õpivad koolis esivanemate gaeli keelt, aga elus kasutavad inglise keelt. Kuidas sa purskadki kiusavale vennale gaeli keeles näkku „Kas-sa-kurat jäta mu rahule!”, kui kool sellist rumalat sõnavara pole andnud? Jah, esimesi sõnu, mida sisserändajale on vaja õpetada, on need eesti kõnekeele tavalisimad sõnad. Ta võib suuta lugeda „Kalevipoega”, aga kui ta Eestis olles õpib vanduma inglise keeles, siis on keeleheitus kaotatud.

Kui palju tegelikku osutub eelneva pildi taoliseks, oleneb eestlaste oskusest sisserändajaid kohelda. Ja oskus oleneb teadlikkusest, kus on ohud. Eesti keele püsimine ja sellega Eesti riigi olemasolu mõte ei olene niivõrd sisserändajate hulgast, keskmisest nahavärvist või usundist, kuivõrd meie oskusest neid keeleliselt sulandada. See hõlmab harjumust nendega suhelda eesti keeles. Kui teine inimene pikasõnalisest eestikeelsest jutust aru ei saa, siis on vaja oskust, kuidas esile tuua üksikuid olulisi sõnu, selmet oma juttu sama pikalt korrata, või need võtmesõnad inglise keeles esitada. Mõneti tähendab see harjumust taluda kohmakat emakeelt. Nii nagu ingliskeelseil maadel talutakse kohmakat inglise keelt.

Harjumused ei arene üleöö. Seepärast on soovitatav varakult peale hakata, tuues sisse väikseid hulki sisserändajaid võimalikult pea, et koos nendega oskusi arendada. On soovitatav neid tuua mitmelt poolt, eriti sealt, kus inglise keele oskus pole veel

kõrge. On vaja ka arendada oskusi neid hajutada Tallinnast välja – aga ometi ainult sinna, kus on mõeldavaid töökohti. On soovitatav edaspidi eeliskorras sisse lasta nende tulnute perekonnaliikmeid, kes eesti keele on edukamalt omaks võtnud.

SISSERÄNDU VÄLTIDA POLE MEIE TEHA, KUI EI VIITSI LAPSI TEHA.

Tulles Eestisse, investeerivad sisseerändajad Eestisse ja Eesti nendesse. On soovitatav, et see investeering vilja kannaks. See tähendab, et nad Eestisse püsima jääksid, kui kord on tulnud ja pisut eesti keelt omandanud. Eesti huvides on, et nad siin end küllalt hästi tunneksid. Kas see tähendab, et peaks tulnute vastu olema erakordselt sõbralik, veel rohkem kui oma inimeste vastu? Piisab sellest, kui katsutakse olla sama sõbralik, kui ollakse eestlaste vastu.

Kas see kõik on lihtne ja mugav? Üldsegi mitte. Lihtsam oleks, kui endal oleks küllalt lapsi, nii et sisseerännule leiduks vähem tühimikku. Lihtsam oleks, kui omavahel oldaks sõbralikumad, nii et oma noori vähem lääne poole lahkuks. See tühimik Eestis on ja varem või hiljem see täidetakse. Väljastpoolt. Sisseerändu vältida pole meie teha, kui ei viitsi lapsi teha. Meie teha on vaid, kas sisseeränd algab varakult, vähehaaval, kontrollitult ja oskuslikult, või murrab hiljem järsku sisse puruneva paisu tagant. Õigust teisele maale massiliselt valguda ei ole. Aga targem on seda õigust mitte proovile panna. Samal ajal võiks ikka sihtida ka arusaama poole, et tavaperes on kolm last.

Järgmine majanduse arenguhüpe on kinni sotsiaalses instrumentariumis

AIMAR ALTOSAAR
OÜ Altosaar&Bernadt
juhatuse liige, MTÜ Kuldiiga
algatus juhatuse liige

Eesti majanduse kasumlikkuse kasvuks ei piisa tehnoloogilistest uuendustest. Ettevõtetal on sageli puudu sotsiaalsest kirjaoskusest ja tahtest teha koostööd. Tootlikkus võib tõusma hakata alles siis, kui juhid tõstavad esikohale inimese ja inimsuhted. Vajame ka sotsiaalset innovatsiooni.

Majandusanalüütik ja poliitik Maris Lauri, kes on juuresoleva kirjatööga tuttav ning on teinud siia täiendusi ja parandusi, on mind julgustanud sotsiaalse instrumentariumi innovatsiooni ideega avalikult välja tulema. Kuigi essee ei ole teadusartikkel, oleks majanduselu käsitlevas tekstis hea esitada arvtabeleid, diagramme ja muud infograafikat. Neid lugeja siit siiski ei leia. Tootlikkuse teema tundub niivõrd paljutahuline, et ühtset ja samadel võrreldavatel alustel infopilte tuleb esitada ühes autorite kogu selgitava tekstiga, mida uudset lahendust tutvustava kirjutise maht ei võimalda. Kindlasti tuleb aga viidata akadeemik Urmas Varblasele, kelle loengud ja publikatsioonid on

avanud minu jaoks tootlikkuse mõiste olemuse ning aidanud leida otsesed seosed tootmise ja sotsiaalsete teemade vahel (Varblane 2011). Mind on aidanud ka Tallinna Tehnikaülikooli emeriidotsendi Eedo Kalle kirjutatud õppematerjalid ning tema enda tunnustavad sõnad minu varem avaldatud käsitlusele (Altosaar 2011). Esitatava sotsiaalse instrumentariumi kontseptsiooniga on tuttav, avaldanud toetust ning lisanud ideid ja fakte majandusteadlased Heido Vitsur ja Ott Pärna, Arengufondi viimane juht Annika Lentso ja nõukogu liige Mart Einasto, Eesti Panga osakonnajuhataja Rait Roosve, finantsanalüütik Sven Meimer, äripartner Juhan Bernadt ning paljud teised ärikonsultandid, koolitajad ja ettevõtjad, kellega olen tööalaselt kokku puutunud.

Eesti majandusliku arengu paigaltamumismisest on räägitud ja kirjutatud aastaid, kuid häid lahendusi edasilikumiseks ei ole kuigi palju pakutud (vt Heinapuu 2016, Reporter.ee 2015).

IT-äppide maailmas on eestlased loomulikult tegijad, kuid see tegevus pole loonud uut elukvaliteeti ega mõjutanud kuigi palju ühiskonna keskmist tootlikkust. Viimasele on kõige rohkem mõjunud 2009.–2010. aasta majanduslangus, millest väljudes töölise tootlikkuse töötlevas tööstuses tõusis märgatavalt, kuid oma naabritest Skandinaavias jääme ikkagi väga suurelt maha.

Töö tootlikkuse madala taseme põhjusena nähakse enamasti tehnoloogilist

mahajäämust, liiga aeglast moderniseerimist ja teadussaavutuste vähest rakendamist. (Kreek 2016)

Rokas Grajauskas, Danske Banki Balti riikide peaanalüütik: „Kuigi on tõsi, et statistiliselt on Eesti töötajate tootlikkus Soome töötajatega võrreldes ligikaudu sama palju väiksem kui erinevus palkades, ei kajasta statistika alati täpselt tegelikku olukorda. Tavapärane tööjõu tootlikkuse näitaja ei mõda mitte seda, kui töökad ja võimekad on töötajad, vaid pigem ettevõtte juhtkonna loomingulisust ja uuenduslikkust. /.../ Lõppkokkuvõttes loeb ettevõtete tegevjuhtide ja teiste otsustajate loominguline potentsiaal. Kuidas seda loomingulisust edendada, on muidugi miljoni dollari küsimus. Ilmselt on tähtis roll haridussüsteemil. Teine võimalus on maailmale avaneda /.../” (Grajauskas 2016)

Eesti ettevõtjad on kõvasti pingutanud, tehnoloogiline varustus on uuenenud, millele on aidanud tõhusalt kaasa EASI ja PRIA kaudu toimivad ELi tugiraha süsteemid. Nutikate tehnoloogiliste uuenduste väljamõtlemisel ja rakendamisel on eestlased alati olnud edukad, meie inimeste ja oskustöölise võimekust hinnatakse kõrgelt. Kuid nagu Danske panga analüütik märgib, siis sellest ei piisa, sest meie ettevõtete juhtkonnad ei tegutse loominguliselt. Ka kodumaised majanduskommentaatorid on sellele nähtusele tähelepanu pööranud.

Majandusteadlane **Heido Vitsur**: Eestlased võtavad teiste edulugudest teadmiseks seda, mis on meeldiv ja ignoreerivad tervikut, mis on teisi eduni viinud. Seda asjaolu võib ju ka rumaluseks nimetada. „Lõpuks peame tunnustama ka seda, et ega meil protsesside juhtimise kogemust riigi ega ka ettevõtete tasemel just liiga palju olegi. Lisaks sellele vähendab meie majanduse tõhusust tema väga madal kompleksuse tase, mis juba iseenesest toob kaasa kohmakama organisatsiooni, suuremad kulud ja madalama tööviljakuse.” (Paas, Saarmann 2015)

Personalikonsultant **Heinart Puhkim**: „Oleme ennast kinni keevitanud töö-, materjal- ning energiamahukasse suurte metallkonstruktsioonide valmistamise ärisse. See on alltöövõtt ja

pooltoodete valmistamine põhiliselt Skandinaavia riikide ja Lääne-Euroopa tööstusettevõtetele: konveieriliinid paberi-, tselluloosi ja muule tööstusele, teraskonstruktsioonid Põhjamere naftaplatvormidele, sildkraana detailid tootmis- hoonetele, sadamakraanade teraskonstruktsioonid, suured roostevabast terasest mahutid jne. /.../ Samas on ainuüksi Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse kaudu viimase kümnekonna aasta jooksul pumbatud Eesti tööstusse miljardeid eurosid Euroopa fondide toetusraha. Sellega on põhiliselt üles ehitatud infrastruktuuri ja tootmishooneid ning ostetud kalleid tööpinke ja seadmeid. Hakkasime kvaliteetsemalt ja kiiremini keevitama ning valmistama veelgi suuremaid mahuteid ja teraskonstruktsioone. See tähendab, et toimetame endiselt samas väärtusahelas, tootmis- ja palgatasemel. Erilist arenguhüpet kahjuks ei saavutatud.” (Puhkim 2015)

Tehnilistest, sh infotehnoloogilistest uuendustest ei piisa, et tõsta Eesti majanduse tootlikkus uuele tasemele.

Näeme, et tehnilistest, sh infotehnoloogilistest uuendustest ei piisa, et tõsta Eesti majanduse tootlikkus uuele tasemele ning tagada ettevõtete suurem lisandväärtuse tootmise võime ja kasumlikkuse kasv.

Nüüdiseaegsed kõrgtootlikud ettevõtted on õppivad ettevõtted, mis tähendab kõigi ressursside, sh sotsiaalse ressursi võimalikult otstarbekat kasutamist.

Kui ettevõtetesisene sotsiaalse ressursi kasutamine on timmitud tootmise meetodite sihikindla levitamise ja rakendamise kaudu paljudes ettevõtetes juba tuntud ning nn õppivate organisatsioonide osakaal on kasvamas, siis ettevõtetevahe- line koostöö nii kulude koondamisel kui ka turustuse süsteemsel korraldamisel on äärmiselt puudulik. Eestis on üksikuid

näiteid majandusharu-siseseest koostööst – näiteks ITK sektori ettevõtted on teinud suurte hangete puhul klastripõhist koostööd. Samuti palkmajade eksportijad ja veel mõned regionaalsed koostöövõrgustikud nagu näiteks Hiiumaa plastitööstus, kuid selline koostegevus on veel erandlik.

Innovatsioonil on sotsiaalne aspekt, mida ei ole tehnilise innovatsiooni juures sageli arvestatud.

Meie tööstuse, sealhulgas eksportiva tööstuse probleemiks on oskamatus oma kaupa või teenust müüa, sest ei õpita tundma nende maade inimeste vajadusi ja harjumusi, kuhu tahetakse turustada. Lisaks ei teata hindu ja hinnakujundust kohapeal, eelistatud suhtlusviise, pakendamist jne. Koostöö ja õppimine oleks hädavajalik, kuid pigem näeme upsakust ja ettevõtete juhtide isiklikke ambitsioone, mitte mõistlikku majandamisloogikat, mis sunniks koostööle. Piimatööstus ja kogu piimasektor kiratseb, kuna juhtide isiklikud vastuolud ei lase teha mõistlikke asju. Sotsiaalne innovatsioon oleks siin seegi, kui enne sektori lõplikku allakäiku osapooled kohtuksid ning paneksid ühiselt paika turundusstrateegia ja tootearendussuunad naabermaade turgudele minekuks. Piimapulbriga Aasia maadesse minek ei ole meie piimasektorile kuigi kestlik lahendus, sest väikestes mahtudes madala lisandväärtusega tooraine tootmine kaugetele maadele ei loo meile kindlasti uusi arenguvõimalusi.

Suurema töötajaskonnaga ettevõtted (Eesti tingimustes üle 100 töötajaga firmad) on tehnoloogilise innovatsiooni kõrval hakanud rohkem kasutama ka sotsiaalset, sest rahvusvahelise konkurentsi

tingimustes ei jää neil muud üle, kui oma töötajaskonda võimalikult efektiivselt rakendada. Enamasti jääb aga sotsiaalsest kirjaoskusest puudu ka Eesti suurimates ettevõtetes. Suur osa meie tööstusettevõtetest on 10–20 töötajaga ning nende juhtide juhtimisoskused on kehvad, mis sageli väljendubki oskamatuses kaasata sotsiaalset ressursi, sest oma inimestele, nende koostöövõimele ja -võimalustele ei pöörata mingit tähelepanu. 1990. aastatest kaasa toodud ise-olen-tark-hoiaku asemel peavad juhid tulema praegusesse aega, olema avatumad ning nägema oma tegevuse sotsiaalset aspekti nii töökorralduses, tootearenduses kui ka turunduses.

Meie arengupotentsiaal ei realiseeru ning tootlikkus jääb Skandinaavia riikidega võrreldes madalaks, kui Eesti ettevõtjate enamusel puudub motivatsioon ja oskus ühiseks teaduse kasutuseks, tootearenduseks ja turunduseks. Suurematele turgudele sisenemiseks ja seal püsimiseks tuleb väga palju ressursse suunata turundusse, kaasata ja motiveerida asjatundjaid, tegelda pidevalt tootearenduse ja innovatsiooniga. Enamik väikeettevõtteid pole isegi teoreetiliselt võimelised üksi investeerima rahvusvahelisse turundusse, ainuvõimalik lahendus on seda teha koostöövõrgustike ja võimaluse korral ka riikliku toe kaudu.

Innovatsioonil on sotsiaalne aspekt, mida ei ole tehnilise innovatsiooni juures sageli arvestatud. Nii nagu on tehniline innovatsioon võimalik vaid vastavate tehniliste teadmiste, teaduse arengu, ettevõtjate huvi ja valmisoleku korral, on sotsiaalne innovatsioon ehk uute koostöömudelite kui sotsiaalsete instrumentide loomine võimalik vaid ühiskonna vastava sotsiaalse arengu tasemel.

Rahvusvahelise ühiskondade sidususe uuringu andmetel on Eestil olemas head eeldused sotsiaalse võimekuse tõstmiseks, olles sidususe näitajate poolest Kesk- ja Ida-Euroopa riikidest üks parimaid, kuid jäädes lääne- ja põhjapoolsetest riikidest siiski suurelt maha. (Social Cohesion Radar)

SOTSIAALSE INSTRUMENTAARIUMI INNOVATSIOON.

Sotsiaalse ressursi teadlik ja süsteemne kasutamine kõigis elusfäärides loob ammendamatu arengupotsentsiaali, mille puhul ei ole ka elanikkonna väike arvukus ja vananemine piiravaks teguriks. Vastupidi, ainult 1,3 miljoni elanikuga riigis on sidususe ja ühiselt tunnetatud emotsionaalse turvakeskonna loomine lihtsam kui suurtes riikides. Samuti ei ole vanus puuduseks, sest pikaajase töökogemusega inimeste sotsiaalsed oskused võivad olla paremad kui noortel ning nad sidustavad edukamalt nii kogukonda kui ka konkreetset töökeskkonda.

Kõigepealt tuleb teadvustada sellise ressursi olemasolu, mis ei tulene inimeste aritmeetilisest summast, vaid nende vahelistest seostest, ühiste väärtuste tunnetamisest ja töökoosluse sidustamisest. Selleks vajame sotsiaalset innovatsiooni ehk selliste sotsiaalsete instrumentide väljatöötamist, mis aitavad luua loominguulist ja motiveerivat töökeskkonda ning tekitavad püsivaid seoseid erinevate töösubjektide vahel.

Enamikul nn suurinnovatsioonide juhtumitel on tehnilise uuendusega käinud kaasas sotsiaalne innovatsioon (nt Apple, Ford, Toyota jt). Paljud uurijad on isegi püstitanud hüpoteesi, et tehniline uuendus realiseerub sotsiaalse uuenduse/innovatsiooni kaudu.

Eranditult kõik tootlikkuse tõstmise komponendid on seotud sotsiaalse sidususega, järelikult on ka äriplaanide realiseerimine ja uute tehnoloogiate rakendamine mõjusam, kui võetakse kasutusele nii ettevõttesisene kui ka ettevõtetevaheline sotsiaalne ressurss. Kuigi ettevõtete sisetöö korraldust parandavate, ressurside raiskamist vältivate ja sotsiaalsel kapitalil põhinevate meetoditega on paljud kodumaised ettevõtted juba tuttavad, on ka siin veel piisavalt arenguruumi. Ettevõtetevaheline koostöö – tarneahelate ladus ülesehitamine, sisseost, klastrite loomine ja ühise välisturunduse korraldamine – on siiani tähelepanu alt kõrval

jäänud. Ettevõtetevaheline koostöö kulude kokkuhoidmisel, tootearendusel ning turustuse korraldamisel võimaldab kindlasti tõsta meie ettevõtete ja kogu impordisektori tootlikkust. (Varblane 2011)

Riigikogu Toimetistes nr 32 avaldatud Praxise analüütikute artiklis „Eesti majanduse ees seisvad ülesanded ja nende lahendamise võimalused” keskenduvad autorid kolmele tootlikkuse arengut mõjutavale tegurile: tehnoloogiline areng ja teadmiste põhine ettevõtlus ning ettevõtlust soosiv ärikeskkond. (Pihor *et al.* 2015) Veel varem, Riigikogu Toimetistes nr 31, avaldati poliitikute vestlusringi materjalid Eesti inimvara käekäigust ning mitu artiklit tööjõu ressursi kasutamisest. (RiTo vestlusring 2015; Veldre 2015; Haaristo *et al.* 2015; Kalev 2015; Paas 2015 jt) Paraku ei ole nendes materjalides ega ka temaatilises kirjanduses üldse pööratud tähelepanu majanduse arengutaseme, sh tootlikkuse sotsiaalsetele aspektidele.

Eeldused tootlikkuse märgatavaks tõusuks on loodud alles siis, kui ettevõtjad tõstavad esikohale inimesed ja inimsuhted.

Kui traditsiooniliseks peetavat juhtimisstiili, kus juht ei jaga informatsiooni, ei kaasa töötajaid otsuste kujunemisse, väldib mistahes koostöövõimalusi teiste ettevõtjatega ja otsustusprotsess on läbi paistmatu, nimetada vanaks sotsiaalseks instrumendiks, siis on selge, et vajame juhtimise tänapäevastamiseks uut sotsiaalset instrumentaariumi. Eeldused tootlikkuse märgatavaks tõusuks on loodud alles siis, kui ettevõtjad tõstavad esikohale inimesed ja inimsuhted, kui nad teadvustavad, et teevad koos inimestega

midagi teistele inimestele, mitte ei täida lihtsalt maatriksit. Eestis on juba selliseid ettevõteteid, kus uuendusliku sotsiaalse instrumentaariumi rakendamine on tõstnud tootlikkuse tasemele, mis võimaldab oma töolistele maksta Skandinaavia maadega võrreldavat töötasu ning mis on seeläbi ka väga head maksumaksjad, kohaliku ja riigieelarve täitjad.

***Koostööalgatused
peaksid tulema
sektori seest,
siis on ka riigi toel
märgatavamad ja
püsivamad tulemused.***

Näiteks võib tuua Palmse Mehhaanika-koja OÜ, kus kohalikud mehed teevad kohaliku omaniku juhtimise all väga head tööd, tootes metsaveohaagiseid poolele Euroopale, saades sealjuures Eesti keskmisest vähemalt kaks korda suuremat palka. (vt Ernits 2013)

Sellise taseme saavutamine ei ole võimatu mitte ühelegi Eesti ettevõtjale, kui mõeldakse läbi oma väärtuspakkumine turule ning hakatakse nägema oma inimestes kõige suuremat tootlikku jõudu ning oma klientide rahulolus suurimat väärtust. Riigi ettevõtluse tugistruktuurid saavad sellise mõtteviisi levikule kaasa aidata.

Kui tehnoloogilised tingimused on täidetud, siis kõige üldisemalt võib tootlikkuse peamiste komponentidena tuua välja **kolm** sotsiaalsete instrumentidena käsitletavat **töösuunda**:

- ▶ kõiki ressursse säästlikult ja efektiivselt kasutav töökorraldus,
- ▶ ettevõtetevaheline koostöö,
- ▶ süsteemne ja lõpptarbijani ulatuv turundus.

Turunduse arendamise ja teadlikkuse tõstmisega vormiliselt ja üldiselt

tegeletakse, kuid ilmselgelt mitte piisavalt. Ettevõtetevahelise koostöö arendamisega aga ei tegeleta peaaegu üldse, mis tähendab, et ei kasutata tootearenduseks ja teaduse rakendamiseks hädavalikke sotsiaalseid instrumente. Väikestel, samuti keskmise suurusega ettevõtetel on aga sellisel juhul üksi väga raske väärtusahela madalamast osast välja rabeleda, eriti juhul, kui ei osata sotsiaalse instrumendina täielikult ära kasutada ettevõttesisest sotsiaalset kapitali ning ei soovita põhjalikult tundma õppida oma klientide vajadusi ja soove, nagu on seda teinud nimetatud Palmse ettevõtte.

Riik on Eesti Ettevõtluse Sihtasutuse kaudu rakendanud meetmeid, mis peaksid ettevõtetevahelist koostööd arendama, nagu messitoetused, klastrimeetmed ja kompetentsikeskused, kuid on selge, et koostöövõimekuse ja -huvi üldpilti need veel oluliselt ei muuda. Koostööalgatused peaksid tulema eelkõige sektori seest, siis on ka riigi toel märgatavamad ja püsivamad tulemused. Sama kehtib meie välis-turgudele mineku võimekuse kohta, sest riik on välissuhtluses teinud edusamme, tugevdanud meie välisesindusi EASi spetsialistidega ning kasutanud asukohamaade meiega seotud sotsiaalset ressursi – aukonsuleid, estofiile ja väliseestlaste võrgustikke.

Sotsiaalse instrumentaariumi arendamine tähendab ühtlasi suurema tähelepanu pööramist olemasolevale tööjõule ning oma personali käsitlemist ettevõtte suurima võimalusena, mitte kuluna, mida esimeste probleemide ilmnemisel hakatakse kärpima. Sotsiaalset mõõdet reaalselt arvestamata, vanade eelarvamuste ja kujutluste alusel, ei osata luua töökeskkonda, kus oleks võimalik maksimeerida iga inimese tööpanust. Eesti ettevõtete üheks arengupiduri on hea psühhokliima tähtsuse eiramine, selle asemel soositakse pseudokonkurentsi töötajate vahel, mis tegelikult enamasti pärsib tootlikkuse kasvu.

Tsiteeritud Danske panga analüütiku arvates ei ole meie ettevõtete juhid

loomingulised ning seeläbi ei arenda nad ka oma töötajaskonna loominguist, mistõttu jääb ettevõtte arengupotentsiaal tegelikult kasutamata. Loomingulisus algab psühholoogilisest, sotsiaalsest ja organisatsioonilisest turvatundest ehk töötajate julgusest teha ettepanekuid ja teha tööprotsessis muutusi, kartmata eksimuste eest sanktsioone. Organisatsiooni stagnatsiooni tunneb ära sellest, kui töötajad täidavad püüdlikult kõiki korraldusi, ka neid, mis on täitja teada kindlasti ebamõistlikud. Kui ettevõtjal on endal selged eesmärgid, mida ta jagab oma kaastöötajatega, ning kui tal on kannatust oma plaane selgitada ja kuulata teisi, siis on see esimene sotsiaalselt innovatiivne samm suurema tootlikkuse, kasumi ja ettevõtte püsikindluse suurendamise teel.

Omaette küsimus on, kuidas paremini siduda ja ära kasutada nende rühmade potentsiaal, keda on alakasutatud või keda ei ole üldse viljakate tööjõurühmadena üles leitud – näiteks kogenud staažikad juhid ja spetsialistid, noored edaspürgijad, ühiskonda paremini sulanduda soovivad võõramaalased, osalisest tööajast huvitatud töötajad jt töövilimeise elanikkonna rühmad.

Küsimuse laiem püstitus: kuidas õpetada tööandjaid nägema igas inimeses võimalust? Siit edasi: kuidas näha ka igas konkurendis mitte tingimata vastast, vaid võimalust ühisturundusega saavutada suuremaid võite kõigile osalejatele?

SOTSIAALSE INSTRUMENTAARIUMI VÕIMALUSED MAJANDUSES. Kokkuvõtteks pakun välja mõned teed, mis koos tehnoloogilise innovatsiooniga võiksid viia Eesti majanduse tootlikkuse märgatavale tõusule.

1. Arendada koostööskusi

- ▶ organisatsiooni sees,
- ▶ ettevõtete vahel,
- ▶ institutsioonide vahel,
- ▶ institutsioonide ja ettevõtete vahel.

2. Suunata ettevõtjate ja juhtide tähelepanu iga inimese kui kordumatu

indiviidi, isiksuse arvestamisest tulenevale kasule

- ▶ tööprotsessis,
- ▶ turundamises ja turustuses,
- ▶ tootearenduses.

3. Kujundada loov ja õppiv töökeskkond, tagada emotsionaalne turvatus. See tähendab

- ▶ aktsepteerida, et esikohal peab alati olema inimene, sest inimene on iga organisatsiooni keskne lüli ja peamine ressurss;
- ▶ mõistmist, et usaldussuhted töökohal on esmase tähtsusega nii ettevõtete vahelises tarneahelas kui ka koostöös;
- ▶ meeskondade läbimõeldud komplekteerimist, võimaluse korral meeskonnatreeninguid ja juhtide koostööoskuste teadlikku arendamist;
- ▶ eksimuste lubamist tingimusel, et oma vigu tunnistatakse ja tehakse neist järeldused, ning uute võimaluste andmist.

**Sotsiaalset mõõdet
arvestamata
ei osata luua
töökeskkonda,
kus maksimeerida
iga inimese tööpanust.**

PAAR SOTSIOLOOGILIST MÄRKUST

Usaldussuhted vabastavad tohutu hulga inimlikku energiat, mis oleks muidu seotud teiste kontrollimise, jälgimise, kaitse ja rünnakuga. Usalduse loob ühine väärtusruum, väärtuse jagamine jms. Usaldust tugevdavad isiklikud kogemused ja teiste kogemuste arvestamine. Tugevaim usaldussuhe on võimalik vabade isiksuste vahel, ühiskonnas, kus on inimõigused ja vabadused seaduse ja riigivõimuga tagatud. Kogukondlikkus ja sotsiaalne kapital on vabade inimeste ühenduste funktsiooniks. Traditsionaalne klanni ja perekeskne ühiskond, kus

domineerib liigselt sotsiaalne kontroll ja võrdsustamine, on vähetootlik, kuna seal ei suudeta luua õppivat ja loovat töökeskkonda.

Fraktaalsus: kui perekond ja eraelu inimsuhted tuginevad usaldusele, siis see loob eeldused ka kõigile teistele ühiskonnaelu sfääridele. Alustuseks tuleb tunnistada elu, inimene ja inimõigused ülimalt väärtuseks. Need õigused ja väärtused kehtivad muutumatult igas töökollektiivis, ettevõttes ja organisatsioonis.

Organisatsiooni ja ettevõtte eesmärgid on kõige paremini ja tõhusamalt saavutatavad siis, kui nendes töötavad inimesed tunnevad end võrdväärsete kogukonnaliikmetena, nad on teadlikud eesmärkidest ning jagavad teadlikult ühist väärtuspakkumist.

4. Luua uusi sotsiaalseid instrumente infovoogude haldamiseks. Tänapäevane infovoog kasv on eksponentsiaalne ning ei ole traditsiooniliste vahenditega hallatav ega ilma mõtestatud filtriteta kasutatav. Ei saa loota ainult kiirelt arenevale e-keskkonnale ühes lõputult kasvava rakenduste hulgaga, sest info haldamises jääb lõplikuks otsustajaks ikkagi inimene, ka kõige täiuslikumal tehnikal on vaid abistav funktsioon. Vajalik on

- ▶ tõendus põhise info eristamine ebakvaliteetsest, tingimustes, kui kõigil on võrdne ligipääs internetile ning igaühel on võimalus luua sinna mistahes sisu;
- ▶ keerulisema ja korraldusliku info edastamiseks kasutada võimaluse korral alati vahetut inimestevahelist suhtlemist, e-infokeskkond saab olla vaid abistava ja täiendava funktsiooniga;
- ▶ arvestada, et sotsiaalmeedia, vikipeedia jms ei ole usaldusväärsed, sest on täis kontrollimata infot ning kaalukamate otsuste langetamisel tuleb alati püüda leida algallikad või suhelda vahetult asjaomaste isikutega.

5. Veel valdkondi, kus võiks **arendada välja erinevaid sotsiaalseid instrumente:**

- ▶ õppimine töökohal, sh suhtlemisvõrgustike (mitte ainult e-võrgu) kaudu;
- ▶ juhtimises osalemine, kõigi töötajate kaasamine nende pädevuse ja rolli järgi organisatsioonis;
- ▶ turustamise fookustamine konkreetsetele sihtrühmadele, kasutades selleks võimalikult vahetut ja kontrollitud infot;
- ▶ läbipaistev ja usaldusväärne avalik haldus ja poliitika kujundamine;
- ▶ isikliku ja pereelu sujuv korraldamine, mille tulemusena suureneb tervena elatud aastate hulk, tiheneb põlvkondadevaheline side ning elukvaliteet jääb kõrgeks elu lõpuni.

KASUTATUD KIRJANDUS

- ALTOSAAR, A. (2011). Eesti sihiks saagu kõrge tootlikkus ja lisandväärtus. – Äripäev, 22. jaanuar. – <http://www.aripaev.ee/opinion/2011/01/22/eesti-sihiks-saagu-korge-tootlikkus-ja-lisandvaartus>
- ERNITS, P. (2013). Ettevõtja: häbi on maksta meestele kehva palka. – Maaleht, 4. juuli. – <http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/uudised/ettevotja-habi-on-maksta-meestele-kehva-palka?id=66385162>
- GRAJAUSKAS, R. (2016). Soome toibub elektroonikatootuse kokkuvarisemisest. – Äripäeva teemaveeb tööstusuudised.ee, 6. mai. – <http://www.toostusuudised.ee/uudised/2016/05/02/soomel-elektroonikatootuse-kokkuvarisemisest-toibumiseks-vajalik-olemas>
- HAARISTO, H. S., KIRSS, L., KUPTS, M., LEETMAA, R., MASSO, M., OSILA, L., PIIRITS, M., RELL, M., TURK, P. (2015). Töökäte puuduses vaevlev Eesti – kust otsida ja leida lahendusi? – Riigikogu Toimetised 31. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/Hanna-Stella-Haaristo_Laura_Kirss_Miko_KuPTS_Reelika_Leetmaa_Mart_Masso_Liina_Osila_Magnus_Piirits_Mari_Rell_Pirjo_Turk_Tookate_puuduses_vaelev_Eesti_kust_otsida_ja_leida_lahendusi.pdf
- HEINAPUU, O. (2016). Asekantsler Märten Ross: oluline on suurendada Eesti majanduse tootlikkust. Rahandusministeerium. – <http://www.fin.ee/asekantsler-marten-ross-oluline-on-suurendada-eesti-majanduse-tootlikkust/>
- KALEV, L. (2015). Rändepoliitika eesmärgistamisest. – Riigikogu Toimetised 31. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/Leif_Kalev_Randepoliitika_eesmargistamisest.pdf
- KREEK, R. (2016). Eesti majanduses on tootlikkuse kasv aastatel 2001–2007 ja 2007–2013 olnud nagu öö ja päev. – Eesti Päevaleht, 14. jaanuar. – <http://arileht.delfi.ee/news/uudised/eestit-painab-tootlikkusest-kiirem-toojoukulude-kasv?id=73417191>
- PAAS, K., SAARMANN, T. (2015). Ärilehe tabel: miks eestlased teenivad tunnis viis korda vähem kui taanlased ja seitse korda vähem kui norralased. Ärileht, 5. september. – <http://arileht.delfi.ee/news/uudised/arilehe-tabel-miks-eestlased-teenivad-tunnis-viis-korda-vahem-kui-taanlased-ja-seitse-korda-vahem-kui-norralased?id=72371591>
- PAAS, T. (2015). Immigratsioon kui tulevase majanduskasvu toetaja? Eestimaa inimeste hoiakud immigratsiooni suhtes. – Riigikogu Toimetised 31. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/Tiiu_Paas_Immigratsioon_kui_tulevase_majanduskasvu_toetaja_Eestimaa_inimeste_hoiakud_immigratsiooni_suhtes.pdf
- PIHOR, K., ROZEIK, H., TAMMIK, M., RELL, M. (2015). Eesti majanduse ees seisvad ülesanded ja nende lahendamise võimalused. – Riigikogu Toimetised, 32. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/32/Katrin_Pihor_Helena_Rozeik_Miko_Tammik_Mari_Rell_Eesti_majanduse_ees_seisvad_ulesanded_ja_nende_lahendamise_voimalused.pdf
- PUHKIM, H. (2015). Tootmise odavast tööst lahti keevitamine. – Eesti Päevaleht, 4. september. – <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/tootmise-odavast-toost-lahti-keevitamine?id=72337039>
- REPORTER.EE (2015). – OECD peasekretär: Eesti probleemiks on madal tootlikkus. – Reporter.ee, 28. jaanuar [video]. – <http://reporter.postimees.ee/3548951/oecd-peasekretar-eesti-probleemiks-on-madal-tootlikkus>
- RIIGIKOGU TOIMETISED 31 (2015). – <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=16942&op=archive2>
- RITO VESTLUSRING (2015). Eesti inimvara: kas säästa, investeerida või laenata? – Riigikogu Toimetised 31. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/RiTo_vestlusring_Eesti_inimvara_kas_saasta_investeerida_voi_laenata.pdf
- SOCIAL COHESION RADAR. – <http://www.gesellschaftlicher-zusammenhalt.de/en/about-the-social-cohesion-radar/>
- VARBLANE, U. (2011). – Eesti ettevõtete koha muutmine väärtusahelas kui tootlikkuse tõstmise vahend. – http://www.mtk.ut.ee/sites/default/files/mtk/dokumendid/tootlikkus_ja_vaartusaheltallinn8.10lyhike.pdf
- VELDRE, V. (2015). Töövõimereformi esimesed õppetunnid. – Riigikogu Toimetised, 31. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/Vootele_Veldre_Toovoiimereformi_esimesed_oppetunnid.pdf

Tootearendus on vältimatu

INDREK TAMMEAID
Ettevõtja, äriingel ja
innovatsiooniekspert

Eesti aeglustunud majanduskasv on ajendanud küsima: kuidas edasi? Vana majandusmudeliga enam edasi ei saa, ühist arusaama uuest pole aga kujunenud. Ettevõtjate, riigi ja ülikoolide koostöös on võimalik kujundada majanduspoliitikat targalt ja kasvata tootlikkust.

Eesti majanduse kasvutempo on viimastel aastatel märgatavalt aeglustunud, mis on viinud riigi ohtlikult lähemale keskpärasuse lõksule. Keskpärasuse lõksuna näeb autor olukorda, kus madalamalt tasemelt lähtuv kiire majanduskasv teatud taseme saavutades oluliselt aeglustub. Suurenenud kulude tõttu ei suudeta enam konkureerida madalamate ressursikuludega (sh tööjõukuluga) riikidega, aga tootlikkus ei ole jõudnud ka tasemele, kus tootlikkus ja innovaatilisus on piisavad konkureerimaks juhtivate tööstusriikidega.

Rahulolematust on mitmest suunast. Ettevõtted ja tööandjad kritiseerivad tootlikkusest kiiremini kasvavat palka, tavaline töötaja aga kirub visalt naaberriikidest väiksemat tőtőtasu. Majanduse pikalt samal tasemel pősinud struktuur ja 2015. aastal toimunud tööstustoodangu langus koos

mitme muu näitajaga sunnivad küsima: „Kuidas edasi?” Vana majandusmudeliga enam ei saa, aga uuest ühine arusaam veel puudub. Üksmeel tundub olema seisukohas, et allhanke ja odava tööjõu keskne majandusmudel on ennast ammendanud ja lahendus peab tulema tootlikkuse märgatavast kasvust. Tootlikkuse kasvu ja seda mõjutavaid tegureid on käsitletud ka Riigikogu Toimetistes (Pihor *et al.* 2015, Veldre 2015, Karo *et al.* 2014).

Keskpärasuse lõks ja sellest pääsemiseks vajalik tootlikkuse kasv on klassikaline riukalik probleem (*wicked problem*), millele lihtsat ja ühest lahendust ei ole. Siiski on olemas valdkond, mis on mitmes riigis märgatavaid tulemusi andnud ning mis vääraks palju suuremat ja teravamat tähelepanu ka laiemas makromajanduse ja poliitikakujunduse kontekstis. Selleks on **tootearendus**. Uue tootena mõistame seejuures nii füüsilist toodet, teenust kui ka uut väärtuspakkumist eelnevate kombinatsioonina.

Tootearendusel on makromajanduslikust vaatenurgast kaks olulist dimensiooni. Esiteks, vähese tootearenduse puhul pősisivad toodetavad ja eksporditavad kaubad madalamalt väärtustatuna ehk me realiseerime ressursse tarbetult odavate hindadega. Näiteks nii toiduaine- kui ka puidutööstuses on eksporditavate toodete kilohinnal oluline kasvupotentsiaal. Vähese tootearenduse korral ei toimu liikumist toorainepõhisest majandusmudelist suuremate lisandväärtustega innovatsioonimudelini. Kõikvõimalikud ekspordi toetavad meetmed ja tegevused saavutavad ainult ajutist mõju, sest enamiku

Eesti toorainepõhiste toodete konkurentsi- võime väheneb jätkuvalt. Teiseks, ilma tootearenduseta püsivad paljud ettevõtted n-ö tööajaresse vahendavate ettevõtte- tena. Toon kaks näidet.

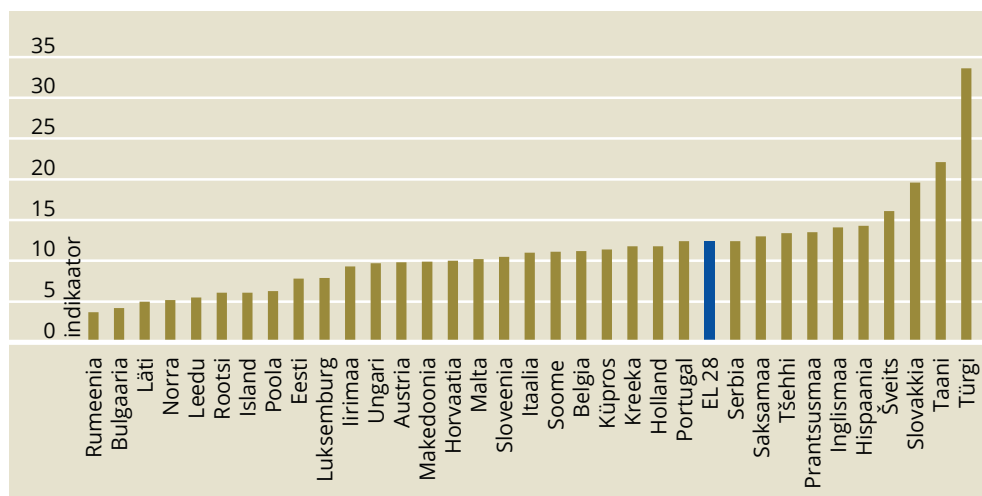
Asjaolu, et palka makstakse tööaja alusel, ei tähenda, et ettevõtte ise peaks müüma ainult aega. Käibekasvupotentsiaal on sellise mudeli puhul küllaltki piiratud. Isegi põhjendatult suurt tunnustust saavutanud Eesti IKT sektor müüb eelkõige ajaressursse, kus piiratud kvalifitseeritud tööjõud asetab kasvule ranged piirid. Samas eriti just IKT sektoris kasvavad majandustulemused logaritmiliselt, sest siirdutakse digitaalsete toodete turule, kus pärast toodete väljaarendust toimub digitaalne „tootmine” marginaalselt minimaalsete kuludega.

Tootearenduse edukuse analüüsimisel on mitmed kasutusel olevad indikaatorid problemaatilised. Eriti kui tulemina mõõdetakse sisendindikaatoreid (nt tehtud teadus- ja arenduskulutusi). Ettevõtjate hulgas tehtud küsitlused on kvalitatiivselt informatiivsed, kuid raskesti võrreldavad. Tootearenduse tulemuslikkust jälgivatest mõõdikutest on küllaltki informatiivne

Euroopa Liidu innovatsiooni tulemus- kaardi üks indikaatoritest – uute toodete osakaal kogukäibest. Seda nii turule tulnud uute (*new to market products*) kui ka ettevõtte jaoks uute (*new to firm products*) toodetena (joonis 1). Eesti ettevõtted on kahjuks pikemalt püsinud nõrgemate hulgas ja näiteks 2015 tooteuuenduste negatiivne kasv ainult võimendab seda trendi (joonis 2).

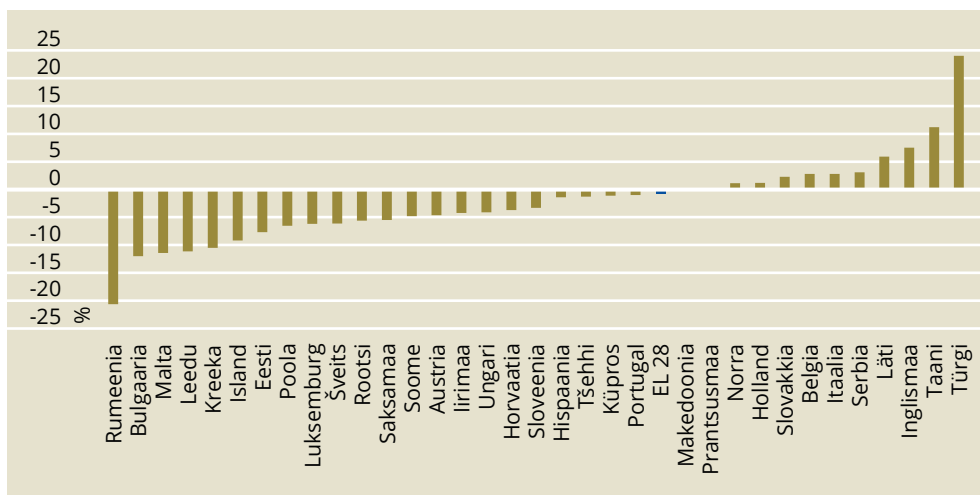
Tootlikkuse kasv on klassikaline riukalik probleem, millele lihtsat ja ühest lahendust ei ole.

MIS ON VÄHESE TOOTEAREN- DUSE PÕHJUSEKS? Arengut piirab tõenäoliselt kombinatsioon vajaduse, motivatsiooni ja võimekuse piiratusest. Ettevõtjate ambitsioonide piiratusest ja teatud mää- ral laiskusest on rääkinud ka mitmed ettevõtjad ja investorid ise (Kiisler 2016). Raskemalt defineeritavate ja mõjutatavate tegurite kõrval on samas teada põhjanev

JOONIS 1. Turu jaoks uute toodete ja ettevõtte jaoks uute turule toodud toodete osakaal kogukäibest

Allikas: Innovation Union Scoreboard 2015 (2015, 25)

JOONIS 2. Aastane muutus uute toodete osakaalus kogukäibest: turu jaoks uued tooted ja ettevõtte jaoks uued turule toodud tooted

Allikas: Innovation Union Scoreboard 2015 (2015, 25)

tegur, mis on peamine takistus nii ettevõtete tootearenduses kui ka kogu riigi konkurentsivõimes. Tegemist on ettevõtete ja kogu majanduse innovatsiooni absorptsioonivõimes (imamisivõimes, *innovation absorption capacity*). See on võime leida ja rakendada uut oskusteavet ning tehnoloogiaid tootlikkuse suurendamiseks. Mitte niivõrd teaduslikult luua uut, kui niivõrd oskus seda rakendada!

Majanduse innovatsiooni absorptsiooni võime mõistele kõige lähemale jõuab Maailma Majandusfoorumi (WEF) globaalse konkurentsivõime metodoloogia, kus seda käsitletakse üheksanda konkurentsivõime tegurina, tehnoloogilise valmisoleku (*technological readiness*) kategooriana (Competitiveness Rankings 2016). Eraldi mõõdikuna selles metodoloogias on kaheistkümnenda tegurina innovatsioon. Tehnoloogilise valmisoleku mõõdik viitab majanduse võimekusele haarata ja rakendada tehnoloogiaid, sõltumata nende päritolust, innovatsiooni mõõdik kirjeldab ühiskonna võimekust luua uut oskusteavet.

WEFi tehnoloogia adopteerimise (*technology adaption*) alamkriteeriumi Eesti 31. koht esitab väljakutse. Eesti 22. koht teadusasutuste kvaliteedi pingereas (kriteerium

12.02) kirjeldab teaduskeskkonna tugevamat olukorda ettevõtlussektoriga võrreldes. (*ibid.*)

Tootlikkus ei saa oluliselt paraneda, enne kui Eesti võimekus tehnoloogia absorptsiooni ja innovatsiooni alal kasvab. Näitliku ja veidi kurioossena võib tunduda juhtivate tööstusriikide kõrval Araabia Ühendemiraatide kõrge positsioon tehnoloogia adopteerimise pingereas. Samas kõikidele, kes Araabia Ühendemiraatide infotehnoloogilist arengut on jälginud, ei tule see üllatusena.

Analüüsides Eesti tootearendust, ettevõtete innovatsioonivõimet ja majanduskeskkonna konkurentsivõimet takistavaid tegureid, jõuame viie keskse küsimuseni.

SEGADUSED TEADUSE, INNOVATSIOONI JA ERASEKTORI ROLLIDES, INDIKAATORITES JA TERMINITES.

Iga edukalt lahendatav probleem eeldab määratlust, kelle probleemiga on tegemist. Teaduse, arendustegevuse ja innovatsiooni valdkonnas on tihti segadus nii rollides kui ka terminite definitsioonis. Põhjendatult on tõstatatud küsimus Eesti majanduse ja teaduse lahkukasvamisest. Karo jt artiklis on hästi käsitletud Eesti teaduse rahvusvahelisele eksellentsusele suunatud

rahastamis- ja juhtimismehhanisme. Tõdeti, et need viivad enklaavistuva teaduseni, millel puudub kodumaine praktiline väljund ning millel on nõrgad kokkupuutepunktid ettevõtluse ja majandusega (Karo *et al.* 2014).

Kas probleem on siis teaduses, erasektoris või nende koostöös? Teadlased süüdistavad ettevõtjaid väheses huvis teaduse vastu, ettevõtjad kritiseerivad teadlasi elukaugete küsimustega tegelemises. Mõlemad osapooled kritiseerivad ka tehnoloogiasirde ning teaduse ja ettevõtluse koostööd toetavaid struktuure, juhul kui nad nende olemasolust üldse teadlikud on.

Konstruktiivsust aitaks diskussioonis parandada asjaolu, kui selle teema puhul oleks osapooltel nende **rollide**, kasutatavate **indikaatorite** ja **terminite** tõlgendus veidi ühtsem.

Teaduse ja ettevõtluse **rollid** on ja peavadki jääma erinevaks. Tipteadus saab olla orienteeritud ainult rahvusvahelisele ekstsellentsusele. Teaduse põhiolemus on muuta rahalised ja inimresurssid uueks teadmiseks või oskusteabeks. Tipteaduse suunamine jõuga kohaliku ettevõtluse teenindajaks ei pruugi anda soovitud tulemust. Hullem tagajärg võib olla see, kui ei ole tiptasemel teadust ega ka konkurentsivõimelisi ettevõtteid. Põhjendatud on aga ootused tiptasemel teaduse suurema ühiskondliku ja piisava majandusliku mõju suhtes. Kas see ilmneb uute ettevõtete loomisena, olemasoleva tööstuse uuendustegevusena või teadusmahukate välisinvesteeringutena, oleneb valdkonnast ja konkreetsest projektist. Kui palju ja millist maailma tipteadust me Eestis soovime näha, milline on teaduse roll ühiskonnas ja missuguste mõõdikutega mõõdetakse teaduse rolli ja mõju, aga ka kuidas seda saavutada teadus- ja haridussüsteemi rahastusmehhanismide kaudu – see on määratult laiem teema. Selliseid põhjapanevaid ja lausa maailma-vaatelist valikuid ei tohiks teha ainult kohaliku praegu olemasoleva ettevõtluse vaatenurgast.

Kuigi teaduse areng Eestis mõjutab otseselt ka Eesti ettevõtteid, ei saa arendustegevuse peamisi väljakutseid ettevõtetes ja majanduses lahendada teadussüsteemi kaudu. Innovatsiooni absorptsioonivõime seisukohalt on oluline ka ettevõtete võimekus teha koostööd välisülikoolidega, hanalda tehnoloogiate litsentse välisettevõtelt ja -ülikoolidelt, osaleda arendustegevuse rahvusvahelistes konsortsiumides jne. Nendes küsimustes vastutuse panemine Eesti teadlastele on lihtsalt väär.

Võimekus leida ja rakendada uut oskusteavet ja tehnoloogiaid on ettevõtetele nende tootlikkuse suurendamisel määrava tähtsusega.

Mõõdikute ja indikaatoritega on innovatsiooni valdkonnas kahetsusväärne segadus. Ja see pole paljusi mitte ainult Eestis loodud. Kõige rohkem segadust tekitab sisendi ja väljundi ebaselge kasutus. Kas räägime tehtud investeeringutest, arendustegevuse tööhõivest ja kaitstud patentidest või mõõdame loodud innovatsiooni kui konkreetset uut majanduslikku tulemit? Innovatsioon peaks selgelt tähendama kliendi vajaduse või probleemi lahendust uue oskusteabe ja tehnoloogia abil viisil, mis on majanduslikult aktsepteeritav nii kliendile, ettevõtjale kui ka investorile. Innovatsioon ei ole leiutis, vaid uus ettevõtlik väärtuspakkumise konfiguratsioon! Teaduse ja erasektori teadus- ja arendustegevuse mõõdikud on olemuslikult fundamentaalselt erinevad ja vaid üksikud indikaatorid on üheselt tõlgendatavad mõlemas sektoris.

Kuulates mõne Eesti ettevõtja kriitikat teadus- ja arenduspoliitikate ja

rahastusmeetmete üle, jõuame vältimatult küsimuseni, kas me räägime üldse samast teemast? Selle kaudu liigume edasi **teadus- ja arendustegevuse terminoloogia** olulisuseni, mis eesti keelde on tõlgitud kummaliselt.¹ Tavapärane ettevõtluses ja tööstuses kasutatav rahvusvaheline termin on *research and development (R&D)*, mitte *science*, vaid *research*, rootsi keeles *forskning och utveckling* (lühendatult *FoU* või *F&U*), kuid teadus on rootsi keeles *vetenskap*, soome keeles *tutkimus* ja *kehitys* (lühendatult *T&K*), teadus on *tiede*. Ehk kui me räägime erasektori R&Dst, mõistame terminit suhteliselt üheselt. R tähendab rakendusuuringuid ja D eelkõige toote- ja teenusearendust. Võiks arvata, et diskussioon on ebaoluline, sest küsimus on ainult alus- ja rakendusuuringute suhtes. Nii see aga ei ole! Kui teaduse tehtud R&D on lihtsustatult öeldes raha muutmine teadmisteks, siis erasektori R&D on teadmiste muutmine rahaks.

Eesti ülikoolide patenditaotluste arv ei ole nii tähtis kui ettevõtete võimekus hankida ja rakendada tehnoloogialitsentse.

Kokkuvõttes vajame nii tugevat teadust kui ka tugevat erasektorit, kuid erasektori probleeme me teadussüsteemi abil lahendada ei saa.

Korrektsuse huvides tuleb ümber lükata ka kaks üldlevinud argumentatsiooni, millega tihti teadusinvesteeringuid põhjendatakse. Esiteks seisukoht, et suuremad investeeringud arendustegevusse toovad

¹ Miks mitte kasutada alternatiivset, rohkem teistele keeltele vastavat tõlkevõimalust: uurimis- ja arendustegevus (*research* – uurimistöö, *uuringute tegemine*).

automaatselt paremaid majandustulemusi. Kui makromajanduslikult on siin erisuguseid tõlgendusi, siis ettevõtete seisukohast on vastus ühene, ettevõtete uurimis- ja arendusinvesteeringud ei korreleeru majandustulemustega ehk kasumimarginaali, omakapitali tootlikkuse, käibe kasvuga ega muu sellisega. Selle tõi selgelt välja Booz Allen Hamiltoni 1000 globaalselt kõige innovaatilisema ettevõtte analüüs juba aastal 2005 (Global Innovation 1000, 1000 Innovation Study – refereeritud Jaruzelski *et al.* 2005 järgi; Jaruzelski *et al.* 2005), nende põhitulemust sellest alates ei olegi keegi ümber lükanud. Küsimus pole niivõrd selles, kui palju teha investeeringuid uurimis- ja arendustegevusse, kuivõrd selles, kuidas teha neid tulemuslikult.

Teine tihti korratud arvamuse on, et investeeringud teadusesse toovad suure investeeringuid tööstusse ja majandusse tervikuna. Singapuri biotehnoloogia- ja ravimitööstuse näide on tihti üks argumentidest. Mitme analüüsi puhul on kinnitust saanud, et teadmusintensiivsete otseinvesteeringute puhul on keskne tegur lähedus ülikoolidele (Lester 2005). Kuid seotus on hoopis komplitseeritum. Singapuri legendaarne agentuur A*Star asutati aastal 1991 ja alles aastast 2000 on Singapuri teadusmaailm saavutanud laiema rahvusvahelise tunnustuse ja tähelepanu. Singapuri arengu seisukohast oli keskne aastal 1961 Singapuri majandusnõukogu (The Economic Development Board) süstemaatiline töö teadusmahukate välisinvesteeringute meelitamise ja olemasoleva tööstuse uuendamiseks. Just majandusnõukogu alluvusse loodi esimene tööstuslikke rakendusuuringuid ja arendustegevust tegev Industrial Research Unit ja 1978 loodi esimene tootearenduse toetuskeem (EDB's Product Development Assistance Scheme). Aastaks 2003, kui avati legendaarne Biopolis, olid otseinvesteeringud Singapuri ravimitööstusse kolmel eelneval aastal juba 18 (2001), 23 (2002) ja 29 miljardit USD (2003). Kolm aastat enne Biopolise

avamist oli Singapuri biomeditsiini tööstussektoris juba 5880 töötajat, aastase loodud lisandväärtusega 2,7 miljardit USD. (A*STAR 2011, Lim, Wei 2010) Seega võib öelda, et teadmusintensiivsed välisinvesteeringud ja arenev kohalik tööstus löid baasi tugevale teadusinfrastruktuurile ja rahastusvahenditele, mitte vastupidi. Selles oli keskne roll juba 70ndatel tehtud panustel tööstuslikesse tootearendusprogrammidesse. Tänapäeval väärib Singapuri ülikoolide, teaduse ja majanduse läbipõimimine imetlust ja sügavat analüüsi.

INTELLEKTUAAL- JA ERITI TÖÖSTUSOMANDI ALATÄHTSUSTAMINE.

Eesti majandust ja majanduspoliitikat iseloomustab see, et teadlikkus intellektuaalomandist (IO) ja tähelepanu sellele teematikale on liiga vähene. Majandusstatistika vaatenurgast on disainil ja kaubamärkidel küll oluline roll, kuid murettekitavalt madal on eelkõige tööstusomandi, sh patentide osakaal ettevõtluses ja majanduses. Samal ajal võiks esile tuua, et majanduse seisukohalt ei ole niivõrd oluline Eesti ülikoolide patentenditaotluste arv, kuivõrd ettevõtete võimekus hankida ja rakendada IOD, näiteks Eesti ettevõtete arendatud ja ostetud tehnoloogialitsentside arv. Tavatöötaja seisukohast on informatiivne fakt, et IO-intensiivses ettevõtluses on Euroopa Liidus palgatase keskmiselt 40 protsenti kõrgem kui madalama IO intensiivsusega ettevõtetes. (Why IP is Important 2012)

Huvitav ja samal ajal veidi murettekitav on ka Eesti idufirmade vähene IO-intensiivsus. Kuigi mitmed tuntuimad ja startup-maailmas rollimudeliks olevad riskikapitalistid peavad kaitstud IOD elujõulise tegevusmudeli ja investeeringute eeltingimuseks. Põhjuseid võib olla mitu. Üks on kindlasti IKT-sektori veidi spetsiifilisem IO praktika ja mõningal määral illusioon, et „saab ju hakkama ka ilma selle keeruka patendimajanduseta”. Suur osa Eesti IKT-sektorist on püsinud sisuliselt

Ameerika firmade jaoks on tootearendus väga oluline. Cisco peafuturoloog (*Chief Futurist*) Dave Evans näitab firma peakorteris San Jose California interaktiivset töölauda, mis tunneb triipkoodide abil ära endal lebavad esemed ning oskab interneti vahendusel tellida vajadusel täiendavat kaupa, mis võib olla eluliselt oluline, kui tegemist on näiteks ravimitega.

Foto: Mart Raudsaar

tööajaressursse pakkuvate ettevõtetenä, kus esitatakse arve panustatud tööaja alusel. Keskmisest töötasust kõrgema palgatasemega tegevuses pole iseenesest midagi negatiivset, kuid majanduse

kui terviku seisukohast sünniks palju suuremad lisandväärtused, kui märgatavalt suurem osa ettevõtete suudaks pakkuda ka digitaalsete toodete rahvusvahelisel turul. Vajaksime piisavalt ettevõtteid, kelle huvi oleks pigem arendada tooteid, pakkuda terviklahendusi, mitte ainult müüa tööaega. Kasumimarginaal professionaalsete teenuste puhul on tavaliselt 45–55 protsenti, kuid digitaalsete toodete puhul 85–95 protsenti.

Muret tekitab eriala- ja keskliitide innovatsioonipoliitika puudumine.

Eesti intellektuaalomandi valdkonnas domineerib seadusandluse ja juriidilise nõustamise kompetents. Puudus on eelkõige praktikutest ehk inimestest, kes on tööstusomandiga teinud tehinguid rahvusvahelisel turul. Veidi lihtsustatult öeldes peavad IO teemad muutuma eelkõige äriarendus- ja insenertehniliste inimeste pärusmaaks, mida juriidiline vaatenurk toetab.

Kuigi IO ja eriti patenditaotluste kasv ei korreleeru automaatselt majandustulemustega, on samas selge, et säilitades Eesti majanduses intellektuaalomandi madala intensiivsuse, asetame märgatava piduri majandusarengule. Nii nagu ka hariduses, eelnevad IOsse tehtud investeeringud hilisematele tulemustele.

ETTEVÕTJATE JA TÖÖSTUSE ERIALA- JA KESKLIITUDE INNOVATSIOONI-POLIITIKA PUUDUMINE. Kogu majandusarengu diskussiooni kontekstis paneb muretsema eriala- ja keskliitide innovatsioonipoliitika puudumine. Kuulates (tihti põhjendatult) kriitikat teadusmaailma ja ettevõtlast toetavate tugistruktuuride suunas, peaks kohe

küsima, mis on kriitika esitaja oma nägemus. Konstrukttiivne tööstus- ja innovatsioonipoliitika loomine peaks algama kõikide protsessi mõjutada soovivate osapoolte seisukohtade argumenteeritud esitamisega.

Isegi ühe erialaliidu või tööstusklastri ettevõtetele on tõenäoliselt vägagi vastuolulisi nägemusi nii takistavatest teguritest kui ka vajalikest lahendustest. Eriti tootearenduse seisukohast on vaja suhteliselt täpselt defineerida ühe ettevõtte tasemele jäävad tegevused, mida oleks võimalik arendada klastri või konsortsiumi tasemel, ja küsimused, mis eeldavad riiklikul tasemel sekkumist.

Eesti ettevõtete tootearendust pidurdab teadlikkuse ja kogemuse puudus konkurentsivõime (precompetitive) või konkurentsivälise arendustöö sündikeerimisest. Võib olla majanduslikult põhjendatud või lausa vältimatu, et teatud uuringuid ja arendustöid tehakse suurimate konkurentidega ühistes konsortsiumides. Olles ise juhtinud mitme suurettevõtte ühiseid arendusprogramme, võin kinnitada nende võimekust osaleda konstruktiivselt kümnete miljonite suuruse eelarvega arendussündikaatides, isegi kui samal ajal on käsil sadadesse miljonitesse ulatuvad vastastikused kohtuprotsessid.

Väikese ja keskmise suurusega ettevõtteid iseloomustab ka turu- ja tehnoloogiaseire (*business intelligence*) vähene kasutamine. Põhjuseks on taas kogemuse puudus või lihtsalt ei pruugi see olla igale üksikule ettevõtjale jõukohane. Tulemuseks võib olla aeglasem areng, valed valikud ja kokkuvõttes väiksem tootlikkus. Äärmuseni viidud individuaalset äriarendustegevust asetab pea igale ettevõttele ranged piirid. Korea, Iisraeli ja ka Soome tööstusklastrite innovatsioonipoliitikates on kindlasti elemente, mis võiksid olla heaks näiteks ühele või teisele Eesti erialaliidule või klastri.

Seega võib märkida, et õnnestunud riikliku innovatsioonipoliitika väljakujunemisele peaks eelnema selge ja mõistetava

innovatsioonipoliitika loomine nii erialaliitude kui ka keskliitude tasemel. Osana laiemast tööstuspoliitikast oleksid need ka vältimatuks sisendiks arendamiseks koordinatsiooni ja sünergiat teiste majandus-, teadus- ja hariduspoliitika meetmetega.

EESTI INNOVATSIOONIKESKKONNA JA TEHNOLOOGIASIIRDE PROBLEEMID.

Eesti innovatsioonikeskkonna temaatikas domineerivad ülikoolide tugiüksused ja avaliku sektori struktuurid, eelkõige EAS ja siiani ka Arengufond. Sellest on sündinud ettekujutus, et tegemist on eelkõige ülikoolide ja riigi probleemidega. Nii see kindlasti ei ole. Ettevõtete vaatenurgast peaks olema tehnoloogiasuure eelkõige pigem tehnoloogiaturult vajaliku oskusteabe hankimine ehk intellektuaalomandi ja oskusteabe liikumine väljast ettevõttesse sisse. Samas kui klassikaline ülikoolide tehnoloogiasuure on eelkõige ülikoolis loodud oskusteabe siirdamine väljapoole, kasutades mitmesuguseid intellektuaalomandi kaitsmise, äriarenduse ja turundusmeetmeid. Kuigi ülikoolid on pidevalt arendamas tööstus- ja ettevõtluskoostöö mudeleid, ei hakka need kunagi rahuldama kõiki ettevõtete vältimatuid vajadusi.

Eesti innovatsioonikeskkonda ja olemasolevaid tugistruktuure iseloomustab ühise arusaama puudumine olukorrast (*shared situational awareness*). Milliseid kompetentse ja teenuseid keegi pakub, milline on riigisisene ja milline rahvusvaheline tööjaotus – need on vastamata küsimused. Märgataval määral on ka deklaratiivset positsioneerimist, st väidetakse selliste tegevuste ja kompetentside olemasolu, mis tegelikult eksisteerivad ainult deklaratiivsete eesmärkidena. Kitsama spetsialiseerumise asemel võib märgata tugistruktuuride omavahelist konkurentsivõitlust ja veidi „kõik tegelevad kõigega” lähenemist. Valdakonna või tehnoloogiaspetsiifilise vertikaalse kompetentsi asemel parandatakse turupositsiooni

võimalikult laia horisontaalset tegevusvälja haarates.

Oskusteabe turg on üks selgema näiteid, kus asümmeetrilise informeerituse tõttu turutõrked (*market failure*) on pigem normiks kui erandiks. Avaliku sektori aktiivse rollita ei tööta isegi USA, Suurbritannia turud, rääkimata väiksemate riikide tehnoloogiasuure ja oskusteabe turgudest. Samas on jõulised riiklikud meetmed loonud või võimaldanud ka jätkusuutmatute lahendusteni viivaid turumehhanisme. Seega lihtsalt rohkem riiklikku panustamist ei ole automaatne lahendus. Ühise pildi loomine olukorrast ja konsultatiivne koordinatsioon on eduka tehnoloogiasuure loomise lähtekoht.

**Kuigi ülikoolid
arendavad pidevalt
ettevõtluskoostöö
mudeleid, ei hakka need
kunagi rahuldama kõiki
ettevõtete vältimatuid
vajadusi.**

RAHASTUSMUDELITE JA KAPITALITURU PUUDUSED.

Eesti kasvukapitali turg on märgatavalt arenenud. Euroopa riskikapitali assotsiatsiooni (EVCA) andmetel on riskikapitali investeeringud Eestisse nelja aastaga rohkem kui viiekordistunud (2011. aastal 7 mln, 2012. aastal 19 mln, 2013. aastal 28 mln ja 2014. aastal 40 mln eurot) (Central and Eastern Europe Statistics 2014, 2015). Ka Eesti äriinglite investeeringute ligi 50protsendine kasv aastal 2015 (2015 review for EstBAN) on märgatav. Riskikapitali saadavus suhtes SKTsse on Eestis isegi üle OECD keskmise (OECD 2014, 312–313 (vt joonis 9.13)). Tunnustust väärivad nii ettevõtjad kui ka investorid.

Kuid oleme väga kaugel rahuldavast olukorrast. Juurde oleks vaja nii kapitali, riskikapitali juhtimiskogemust kui ka finantseerimistooteid ja -mudeleid tootearenduste ja äriarenduse finantseerimiseks laiemalt. Riiklikult rahastatud või subsideeritud tootearenduse rahastusinstrumente on kindlasti mõistlik täpsemalt analüüsida, aga oluline oleks tulemus, kus need loomulikke erakapitali investeeringute turumehhanisme ei viiks jätkusuutmatute mudelite suunas. Skandinaavia, Šveitsi ja Saksamaa näidete kõrval vääriks suuremat tähelepanu ka Singapuri uus tööstuse uuendusplaan (*Industry Transformation Programme 2016*) (Keat 2016), näiteks nii spetsiifilise tähelepanuga teatud tööstussektoritele (toiduainetööstus) kui ka väga jõuliste ja konkreetsete meetmete poolest (nt tööstuse automatiseeritust edendavad meetmed).

Parem elu eeldab targemat tööd. Targema töö jaoks on vaja tarka raha.

Vaadates eelkõige erakapitali riskiinvesteeringute lahendusi ja tooteid, peame tõdema, et mitmed neist pole Eestis tegutsevatele ettevõtetele veel kättesaadavad. Näiteks tarkvara ja mobiililahenduste arendustes kasutatav tulupõhine rahastusmudel (*revenue based funding model*) on praktiliselt kasutamata. Oma-, laenu- ja riskikapitalile lisaks on kasutusel suuremahuliste arendustegevuste puhul näiteks struktureeritud tootearenduse partnerlusprogrammid (*product development partnership* – PDP), kus nii riiklikke, erasektori kui ka filantroopilisi vahendeid sündikeeritakse selgete omandisuhetega arendusprojektideks (näiteks: Product Development Partnership III Fund 2015, The Ghit Fund 2013). Mitmed Eesti

ettevõtted on teinud viimastel aastatel kiireid arenguid ja järgmise sammuna kerkivad esile ka riskivõla (*venture debt*) finantseerimislahendused. Tõenäoliselt on aga ees sama olukord kui Skandinaavias, kus neid lahendusi turul ei ole. Küsimus ei ole kapitali puuduses, vaid spetsiifilises tehnoloogilises ja rahanduslikus oskusteabes või täpsemalt selle puuduses. Mistahes riiklikud rahastus- ja toetus-skeemid ei asenda toimivat riskikapitali turgu.

Investeeringute mahu suurendamise kõrval on vältimatu tegelda ka investeeringute juhtimise võimekuse kasvatamisega. Oodata võib kohalike fondihaldurite pädevuste suurenemist, kuid aktiivselt peaks tegelema ka fondijuhtimisvõimekuse ja investorite, riskikapitalispetsialistide Eestisse meelitamisega. Eesti ülikoolidel ja teadusasutustel oleks vaja uuesti mõtestada suhe ja koostöömudelid riskikapitaliga. Teadusasutused ei tohiks kunagi muutuda äriarendus- või ettevõtlusriski võtvateks organisatsioonideks, kuid neil võib olla kriitiliselt keskne roll riskikapitali elujõulisuse suurendamiseks Eestis. Loodud esimesed lahendused nagu fondid Vega ja Prototron on hea start, aga Eestisse sobivaid, kuid veel puuduvaid koostöömudeleid on mitu. Alates klassikalisest ülikoolide *venture capital* & *private equity* taolistest klubidest ja lõpetades mitmesuguste ühisfondilahendustega, kuhu põhimõtteliselt ülikool investeerib intellektuaalomandi ja riskiinvestorid – raha.

Poliitikakujunduse seisukohalt on omaette diskussiooni koht, kas investeeringud kinnisvarasse, eraisikute tarbimislaenusdesse või kõrgema tehnoloogiaga tootearendusse väärivad erisusi või mitte. Parema elu eeldab üldjuhul targemat tööd. Targema töö võimaldamiseks on vaja tarka raha.

KOKKUVÕTE. Viit esitatud probleemi kokku võttes võib tõdeda, et riiklikele väljakutsetele, sh tootlikkuse aeglasele kasvule lihtsaid lahendusi ei leidu. Süstemaatilisem tähelepanu

tootearendusele ja ettevõtete innovatsiooni absorptsioonivõimele võib siin aga siiski vältimatuks osutuda.

Võtmerollis on ettevõtjate ja tööstuse eriala- ja keskliitude innovatsiooni- poliitika. Intellektuaalomandi, tehnoloogiastiirde ja riskikapitali arenguga seotud teemad peaksid saama ka ettevõtluse, teaduse, hariduse ja eriti kõikide poliitikakujundajate hulgas palju suurema tähelepanu osaliseks. Ettevaatlik peaks

olema üksikute rakenduslike meetmete ja tehniliste lahenduste ületähtsustamisega. Üldjuhul leidub rahvusvahelises praktikas eelkirjeldatud näiteid kõikide meetmete kohta, küsimus on eelkõige nende kontekstuaalsuses ja efektiivsuses. Lõppkokkuvõttes taandub ka tootearenduse ja innovatsiooni edendamine maailmavaatelistele valikutele, millist ühiskonda soovime näha.

KASUTATUD KIRJANDUS

A*STAR (2011). 20 years of Science and Technology in Singapore. – https://www.a-star.edu.sg/Portals/0/aboutastar/2012_Commemorative_Pub_Webv6.pdf

BOOZ ALLEN HAMILTON 1000 INNOVATION STUDY (2005). – <http://www.strategy-business.com/article/05406>

CENTRAL AND EASTERN EUROPE STATISTICS 2014 (2015). An EVCA special paper. Edited by the EVCA Central and Eastern Europe Task force. – <http://www.investeurope.eu/media/406345/EVCA-2014-CEE-report.pdf>

COMPETITIVENESS RANKINGS (2016). World Economic Forum. – <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/competitiveness-rankings/#indicatorId=GCI.B.09>

INNOVATION UNION SCOREBOARD 2015 (2015). Annex H. Performance per indicator. European Commission. Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. – http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/files/iis-annex-h_en.pdf

INNOVATION UNION SCOREBOARD 2015 (2015). European Commission. – http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/files/iis-2015_en.pdf

JARUZELSKI, B., DEHOFF, K., BORDIA, R. (2005). Money isn't everything. – <http://www.strategy-business.com/article/05406?gko=3705a>

KARO, E., KATTEL, R., LEMBER, V., UKRAINSKI, K., KANEP, H., VARBLANE, U. (2014). Nutikas spetsialiseerumine: kas Eesti teadus-, arendus- ja innovatsioonipoliitika kuldvõtmeke aastail 2014–2020? – Riigikogu Toimetised, 29, 116–136. – <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=16667>

KEAT, H. S. (2016). B. Transforming our Economy through enterprise and innovation. Singapore Government, Ministry of Finance. – Partnering for the Future. Budget Speech. – http://www.singaporebudget.gov.sg/budget_2016/pb.aspx#s3

KISLER, V. (2016). Kasela heitis ettevõtjatele ette alalhoidlikkust. – Äripäev, 18. veebruar. – <http://www.aripaev.ee/uudised/2016/02/18/kasela-heitis-ettevotjatele-ette-alalhoidlikkust>

LESTER, R. K. (2005). Universities, Innovation and the competitiveness of local economies. local innovation systems. – <http://web.mit.edu/lis/papers/LIS05-010.pdf>

LIM, H., WEI, L. T. (2010). Sustainable development impacts of investment incentives. Singapore Institute of International Affairs. – http://www.iisd.org/sites/default/files/publications/sd_impacts_singapore.pdf

OECD (2014). Estonia. – OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014. – <https://innovationpolicyplatform.org/system/files/sti-outlook-2014-estonia.pdf>

PIHOR, K., ROZEIK, H., TAMMIK, M., RELL, M. (2015). Eesti majanduse ees seisvad ülesanded ja nende lahendamise võimalused. – Riigikogu Toimetised, 32, 143–151. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/32/Katrin_Pihor_Helena_Rozeik_Miko_Tammik_Mari_Rell_Eesti_majanduse_ees_seisvad_ulesanded_ja_nende_lahendamise_voimalused.pdf

PRODUCT DEVELOPMENT PARTNERSHIP III FUND (2015). Netherlands Enterprise Agency. – <http://english.rvo.nl/subsidies-programmes/product-development-partnerships-iii-fund-pdp-iii/>

THE GHIT FUND BUSINESS MODEL (2013). Global Health Innovative Technology Fund. – <https://www.ghitfund.org/hwww/businessmodel>

VELDRE, V. (2015). Tööjõureformi esimesed õppetunnid. – Riigikogu Toimetised, 31, 16–21. – http://www.riigikogu.ee/rito/public/documents/31/Vootele_Veldre_Toovoimereformi_esimesed_oppetunnid.pdf

WHY IS IP IMPORTANT? (2012). Global Intellectual Property Center. – <http://www.theglobalipcenter.com/resources/why-is-ip-important/>

2015 REVIEW FOR ESTBAN (2015). Estonian Business Angels Network. – <http://estban.ee/about/2015>

Eesti teadus ajaperspektiivis

ANDRES KOPPEL
Eesti Teadusagentuuri
juhatuse esimees

TAIVO RAUD
Haridus- ja Teadusminis-
teeriumi teadusosakonna
juhataja

INDREK REIMAND
Haridus- ja Teadusminis-
teeriumi kõrghariduse ja
teaduse asekanstler

KARIN JAANSON
Eesti Teadusagentuuri
tegevuht

Eesti teadus on saavutanud rahvusvahelisel tasemel märkimisväärselt hea positsiooni. Selle hoidmiseks ning mõju suurendamiseks Eesti ühiskonnale ja majandusele on vaja teaduses hoida tarku inimesi. Majandusarengu kiirendamiseks on tarvis rohkem teadust, teadlasi ja insenere ka ettevõtetesse ja avalikku sektorisse.

- ▶ Teadus- ja innovatsioonisüsteemi võimekus on riigi edu määrav tegur.
- ▶ Ühiskonna ja majanduse arengut toetava teadus- ja innovatsioonisüsteemi ülesehitamine on pikaajaline protsess, tehtud otsuste mõju avaldub pika aja pärast.
- ▶ Eestist on saanud 25 aastaga tubli teadusriik.
- ▶ Teaduse potentsiaali tuleb paremini kasutada Eesti arengu ja majanduskasvu heaks.

- ▶ Eesmärkide saavutamiseks tuleb strateegiliselt valitud kurssi hoida.

Igapäevaste argimuredega sekeldades jäävad tähtsad asjad sageli tähelepanuta nii era- kui ka riigi elus. Oluliste asjade äratundmiseks on vaja ajalist või ruumilist perspektiivi.

25 aastat tagasi alles äsja avardunud maailma uudistama pääsenud eestlasele olid Soome või Rootsi kõigis eluvaldkondades unelmate maad, mille sarnaseks saamise mõtet julgesid mõlgutada vaid kõige pöörasemad unistajad. Aastal 2016 on meie maailmapilt märkimisväärselt muutunud. Tulevikust unistades on meil võimalik toetuda arvudele ja analüüsile. Arvud näitavad, et Eesti on 25 aastaga tohutult arenenud ning majandusindikaatorite ja elatustaseme suured vahed Skandinaavia maadega on kahanenud.

Paraku näitab indikaatorite dünaamika ka seda, et meie lähenemine põhjanaabritele on pidurdunud ja samamoodi jätkates ei saa me neid kunagi kätte. Kas

arengu pidurdumine on paratamatu? Õigeid strateegilisi valikuid tehes on meil potentsiaali senist arengutrajektoori jätkata. Selleks on vaja nii ambitsiooni kui ka arusaamist, kus arenguallikad asuvad.

EESTI VAJAB UUSI ARENGUALLIKAIK.

Ajaloost on teada, et väheste maavaradega riikide arenguallikaks on eranditult tark ja ettevõtlik inimene. Tänapäeva avatud maailmas on teadmistel ja oskustel suurem väärtus kui loodusvaradel. Kui kirjaoskuse levik ja kõrgharitud inimeste osakaal määras eelnenud sajanditel riigi konkurentsipositsiooni, siis 21. sajandi alguses on riikide konkurentsieeliseks tõusnud teadus- ja innovatsioonisüsteemi võimekus.

Eesti on jõudnud väga olulisse punkti, kus majanduskasvaks ja konkurentsivõime suurendamiseks tuleb teha põhimõttelisi strateegilisi valikuid. Kas panustame ajudesse või asfalti? Kas investeerime tulevikku või piirdume argimurede lahendamisega? Investeerimine teadusesse on eelarvele küll kulu, kuid saame vastu teadmised ja tarkuse, mille võimekas teadus- ja innovatsioonisüsteem muudab tuluks. Ilmaasjata ei käsitleta ametlikus statistikas teaduskulutusi investeringuna.

Artikli eesmärk on anda ülevaade Eesti teadus- ja arendustegevusest viimasel veerandsajandil ning kirjeldada lähituleviku arenguperspektiive. Autorid on teadlikud, et selle teema igakülgne läbitöötamine nõuaks monograafilist lähenemist, seepärast on ühe artikli raames paratamatu, et piirduda tuleb visandliku ülevaatega.

KAHEKÜMNE VIIIE AASTAGA SILMAPAISTVAKS TEADUSRIIGIKS.

Praeguseks on Eesti teadus jõudnud rahvusvahelistes võrdlustes märkimisväärselt headele positsioonidele. Seda eeskätt tänu nõukoguliku teadussüsteemi kiirele ja edukale ümberkorraldamisele läänelikuks teadussüsteemiks ning rahastuse järjepidevale suurendamisele.

Kolmes Balti riigis käis toona kibe-kiire üksteiselt õppimine, kuidas kõiki

eluvaldkondi edendada. Faktidele au andes tuleb tunnistada, et teadussüsteemi ümberehitamisele viivate sammude reas tegid esimese algatuse lätlased. Läti teadlased asutasid 1988. aasta novembris Läti Teadlaste Liidu (Kristapsons *et al.* 2003). Sellele järgnesid pooleaastaste vahedega eesti ja leedu teadlased. Mõne aasta jooksul loodi Eesti Teadlaste Liidu initsiatiivil Eesti teaduse ümberkorraldamiseks need põhimõttelised ja korralduslikud alused, mille tulemusena Eesti teadus on praegu naabritega võrreldes väga heas seisus.

Avatud maailmas on teadmistel ja oskustel suurem väärtus kui loodusvaradel.

Üheks märkimisväärseks arengutähtsaks tuleb pidada Eesti Teadusfondi loomist 1990. aastal. See oli kogu postkommunistlikus süsteemis esimene läänemaailmas omaksvõetud printsiipidel teadust rahastav organisatsioon.

Teadusajakiri Nature avaldas 2015. aasta juunis oma lisanumbris ülevaate teaduse tipptaseme globaalsest jaotusest (Central & East Europe 2015). Analüüsinud Kesk- ja Ida-Euroopa tippteaduse olukorda, torkas Nature analüütikutele silma asjaolu, et selle riikide rühma teadus on kahetsusväärselt kesises olukorras – tippteaduseni jõutakse neis riikides vana Euroopaga võrrelduna palju harvemini. Sellest kehva võitu tasemest eristub aga selgelt Eesti. Seepärast pöörati meie teadusele eraldi tähelepanu. Pealkirja „Väike, kuid tugev” kandvas lõigus jõuab Nature järeldusele, et Eesti on hea näide selle kohta, kuidas tark strateegiline kavandamine, otsustavalt läbiviidud reformid ning lihtne teadus- ja arendustegevust toetav poliitiline raamistik võib riigi teaduse võimekust kasvatada.

ROOTSI EVALVEERIMISEST LÄÄNELIKU TEADUSSÜSTEEMINI.

Eesti teaduskorralduse arendamise esimene oluline iseärasus oli (ja on) asjaolu, et teaduse arengu suunamisel oli otsustav roll teadlaskonnal endil. Just ärksa sotsiaalse närviga teadlased aitasid noorel valitsusel panna paika teaduskorralduse sellised reeglid, mis seadsid esikohale teaduse olemusliku väärtuse – teadustöö kvaliteedi. Esiotsa see kerge ei olnud, sest noorte tulipäiste poliitikute seas leidis neidki, kes teaduse iseärasusi tundmata tahtsid kiire tulemuslikkuse nimel tippteadusega arveid õiendada. Teiselt poolt oli ka teadlaskonnas otsustavatel positsioonidel vanameelseid või kartlikke, kes ei soovinud väljakujunenud olukorda muuta. Helle Martinson kirjeldab värvikalt oma 2015. aastal avaldatud raamatus toonaseid kahtlusi ja mitmete leeride võitlusi (Martinson 2015). Õnneks leidis ka poliitikute seas kaugel enägevaid inimesi, kes mõjukate ja tarkade teadlaste nõu kuulda võtsid ning julgeid valikuid toetasid. Meie õnneks oli teadlasi liidil palju rahvusvahelisi sidemeid ja piisavalt tarmukust neid meie teaduskorralduse ümberkujundamiseks ära kasutada.

Üheks edu pandiks oli otsus korraldada teaduse olukorra põhjalik inventuur. Rootsi Kuninglik Teaduste Akadeemia ja Rootsi teadusnõukogud viisid 1991–1992 läbi Eesti teaduse hindamise. See toimus ülima põhjalikkusega, kus erialavaldkondlikult koostatud hindamiskomisjonid tutvusid kogu Eesti teaduse spektriga. Hindamise eesmärk oli saada sõltumatu ja objektiivne ülevaade Eesti teaduse olukorrast ning võrrelda seda Skandinaavia tasemega.

Hindamise tulemusena avaldati teadusvaldkondlikud raportid, mille olulisema kokkuvõttega tutvastati, et Eesti teadus on arenenud väga ebaühtlaselt. Mõnes valdkonnas, eriti varem ideoloogiliselt koormatud majandus- ja sotsiaalteadustes oli tase pea olematu. Artiklite levik oli väga piiratud, avaldati kas eesti või vene keeles. Puudulik oli teaduse aparatuurne

baas. Erakordselt nigel oli varustatus info- ja kommunikatsioonivahenditega, rahvusvahelisi koostöösidemeid olid üksikutel teadlastel või veel harvemalt uurimisrühmadel. Silma torkas teadlaskonna kehv vanuseline koosseis ehk teadusliku järelkasvu puudumine.

Rootslaste antud karm hinnang olukorrale ja soovitused olid edasiste otsuste tegemisel suureks toeks. Kahe aasta pärast tehti sisemaine evalveerimine, mille tulemusel alustati teadusasutuste võrgu kiiret ümberkorraldamist ning sündis teadus- ja arendustegevuse korralduse seadus. Reformide tulemusena vähenes teadusasutuste arv üle kahe korra.

Teadussüsteemi ümberkorraldamise aluseks olid vähesed, kuid põhimõttelised otsused:

- ▶ kujundada ümber teaduspoliitika otsustusmehhanism. 1991. aastal moodustati Eesti Teadusnõukogu, mis varsti kujundati ümber Teadus- ja Arendusnõukoguks;
- ▶ reorganiseerida teadusasutuste võrk, ühendades kõrghariduse ja teaduse ja liites killustunud ning eri ametkondadele kuulunud teadusasutused (neid oli sel ajal ligi poolsada) valdavalt ülikoolidega;
- ▶ muuta rahastamise aluseid, seades sisse konkurentsipõhise uurimistoetuste süsteemi;
- ▶ kasutada teadustöö tulemuslikkuse hindamisel rahvusvahelist ekspertiisi;
- ▶ kujundada ümber kõrgharidus, sh akadeemiliste kraadide süsteem.

Toona loodud teaduskorralduse raamistik lõi tingimused, mis võimaldasid meil saada arenenud teadussüsteemiga riigiks. Riigikogus kinnitatud teadus- ja arendustegevuse strateegiad on olnud suunanäitajateks ja aidanud ka rasketel aegadel kursil püsida.

Tagasivaade eelmisele 25 aastale näitab ilmekalt, kui oluline on strateegiline planeerimine ja juhtimine. Teiseks näitab tagasivaade ka seda, et teadussüsteem on suure inertsiga. Varasemate otsuste mõju avaldub pika aja pärast. Kuigi võime

uhked olla teaduse kiire edenemise üle, on küllalt põhjust muretsemiseks.

RIIGI SUURIM VARA ON TARGAD INIMESED

- Teadlaste ja inseneride arvu kasvatamiseks kulub aastakümneid.
- Teadmusmahuka majanduseni jõudmiseks on vaja üle 2,5 korra kasvatada erasektori teadlaste ja inseneride arvu.
- Tarkade inimeste hoidmiseks ja Eestisse kutsumiseks on vaja suurendada teadlaskarjääri stabiilsust ja atraktiivsust.

Uute ideede ja inspiratsiooni peamiseks allikaks on haritud inimesed, kes kasvatavad ühiskonna elujõudu ja aitavad tuleviku väljakutsetega toime tulla. Haritud inimesi on vaja kõikidesse ühiskonnaelu valdkondadesse ja majandussektoritesse. Haridusoskuse rahvana oleme strateegiliselt tähtsaks pidanud haritud inimeste osakaalu kasvu rahvastikus, et jõuda teadustöötajate arvu poolest vähemalt Euroopa Liidu keskmisele tasemele. Oleme sihiks seadnud akadeemilise järelkasvu tagamise ning teadustöötajate arvu suurendamise erasektoris, kaasates selleks andekaid noori nii Eestist kui ka välismaalt.

Oleme viimasel kümnendil oma inimvara kasvatamiseks investeerinud märkimisväärselt palju nii Eesti kui ka Euroopa maksumaksja raha. Euroopa raha toel tõuke saanud tegevused on andnud häid tulemusi. Teaduse populariseerimise tegevused, näiteks teaduskeskus AHHAA, Rakett69, EstCube, ERRi Tartu Ülikooliga koostöös tehtav teadusportaal Novaator, iga-aastased noorte leiutajate ning õpilaste ja üliõpilaste teadustööde konkursid jpm on suurendanud noorte teadushuvi. Selle tulemusena on loodus- ja täppisteaduste ning tehnika, tootmise ja ehituse õppevaldkonna lõpetajate osakaal järjepidevalt kasvanud, ulatudes 2015. aastal juba kõigist lõpetajatest peaaegu neljandikuni, doktorikraadini jõudnute seas oli eelnimetatud õppevaldkonnast koguni 56,5 protsenti. Doktoritööde ja rahvusvahelise

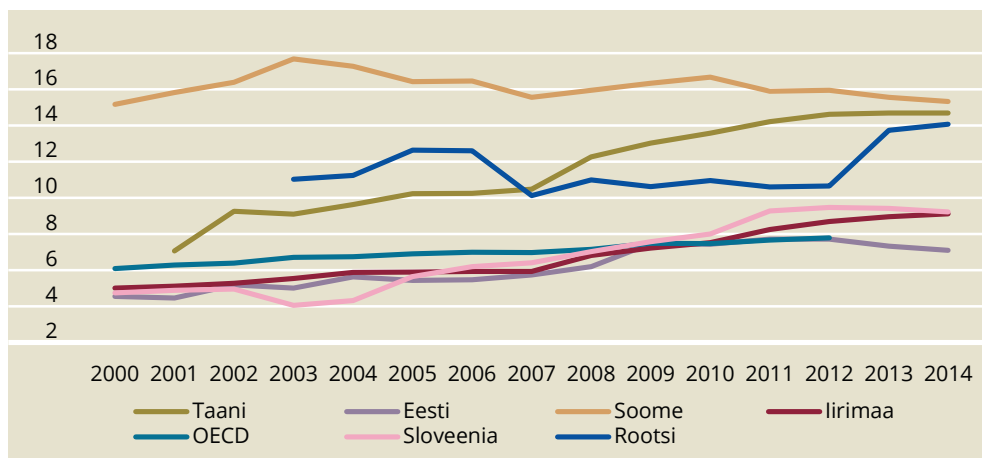
mobiilsuse toetused on suurendanud doktorantide arvu, nende osakaal ulatus 2015. aastal juba 5,5 protsendini üliõpilaste koguarvust.

Sajandivahetuse algul suurenes teadustöötajate arv 1000 töötaja kohta, alates 2012. aastast asendus kasv langusega, vt joonis 1. Arenenud riikidele jääme selle näitajaga kõvasti alla. Meiega enam-vähem samalt positsioonilt alustanud Iirimaa ja Sloveenia on suutnud tõusutrendi hoida ja jõudnud viielt teadustöötajalt üheksani.

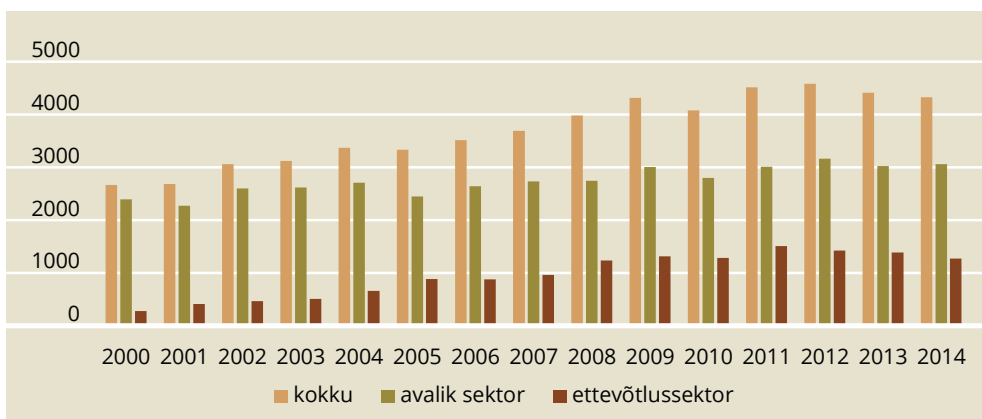
*Uute ideede ja
inspiratsiooni
peamine allikas on
haritud inimesed,
kes kasvatavad
ühiskonna elujõudu.*

Hea märk on see, et teadustöötajate arvu kasvu vedas peamiselt erasektor (joonis 2). Kui 1990ndate lõpul töötas erasektoris veidi üle kümne protsendi kõigist teadlastest ja inseneridest, siis 2014. aastal oli see juba 26,7 protsenti. Vaatamata kiirele kasvule, ei ole erasektoris töötavate teadlaste ja inseneride arv jõudnud ligilähedalegi arenenud riikide tasemele (joonis 3). Majanduse struktuuri muutmiseks ja tootlikkuse tõusuks on vaja vähendada mahajäämust just erasektoris.

Eesti ettevõtlus kasutab teaduse võimalusi veel liiga vähe ehk meie ettevõtlus ei ole eriti teadmusmahukas. Erasektori teadus- ja arendustegevuse investeeringute (edaspidi nimetame sama lühendatult teadusinvesteeringuteks) maht moodustas 2014. aastal alla poole (44%) teadusinvesteeringute kogumahust. See selgitab ka teadlaste ja inseneride väikse arvu erasektoris. Teadusinvesteeringute mahu poolest edurivis olevates Euroopa riikides on ettevõtlussektoris võrreldes

JOONIS 1. Teadustöötajate arv 1000 töötaja kohta 2000.–2014. aastal valitud OECD riikides
Allikas: OECD Data, Research and Development (2016)

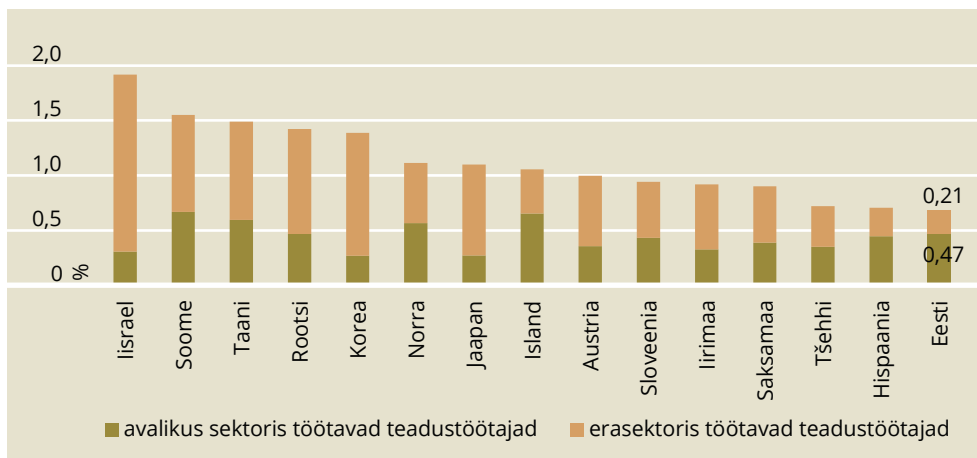
JOONIS 2. Täistööajaga teadlaste ja inseneride arv Eestis

Allikas: statistikaamet

avaliku sektoriga teadustöötajate suhtarv väiksem investeeringute osakaalust. Võib hinnata, et kui ettevõtluse ja avaliku sektori teadusinvesteeringumahtude suhe on 2:1 (meie strateegiline eesmärk), siis teadustöötajate arv avalikus ja erasektoris võiks ideaalses olukorras olla sellega ligilähedaselt võrdne. (Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia 2007–2013 „Teadmistepõhine Eesti” täitmise lõpparuanne 2014, 12)

Meie häda ei ole mitte selles, et meil oleks teadlasi ja insenere üleliia palju.

Vastupidi, neid on märkimisväärselt rohkem vaja, sest oleme nende suhtarvult kogutööhõivesse arenenud riikide tagarivis (joonis 3). Tulevikule mõeldes ei ole meil vaja suurendada teadlaste arvu avalikus sektoris, küll aga tuleb seal hoida ja sinna kutsuda häid, st tarku inimesi ning tagada jätkusuutlik vanuseline struktuur. Selleks et suunata tööhõivet kõrgema lisandväärtustega sektorite suunas, on vaja üle 2,5 korra kasvatada erasektori teadlaste ja inseneride arvu.

JOONIS 3. Valitud riikide teadustöötajate osakaal koguhõivest

Allikas: Science, Research and Innovation performance of EU 2016 (2016)

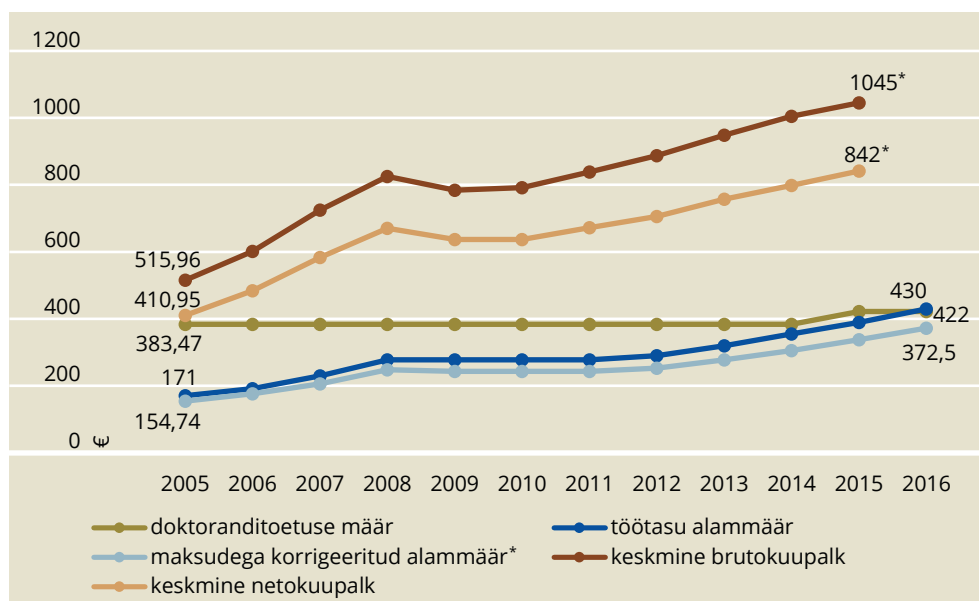
TARKADE INIMESTE HOIDMISEKS JA EESTISSE KUTSUMISEKS TULEB SUURENDADA TEADLASKARJÄÄRI STABIILSUST JA ATRAKTIIVSUST.

Teadlaste ja inseneride olulisemaid kasvulavasid on doktoriõpe. Doktorikraadiga inimesi on vaja akadeemiliseks järelkasvuks, aga veel enam on neid tarvis erasektoris. Mõnes valdkonnas on doktorantidele õppeks ja teadustöö tegemiseks loodud väga head tingimused. Meie teadustaristu annab silmad ette paljudele Euroopa riikidele, paraku napib raha teadustöö tegemiseks. Kuigi 2015. aastal tõusid doktoranditoetused ning neile rakendusid kõik sotsiaalsed garantiid, on lõhe doktoranditoetuste ja keskmise palga vahel kasvanud. Kui doktoranditoetuse kehtestamise ajal 2004. aastal moodustas see 80 protsenti keskmisest palgast, siis nüüd on toetus langenud alla 40 protsendi ja allapoole alampalga määrast (joonis 4). Kindlasti ei ole see asjaolu doktoriõppesse astumiseks atraktiivne ega noorteadlase iseseisvumiseks piisav. Selle tagajärjeks on sage doktoriõppe katkestamine ning õpingute ajal töötamine väljaspool akadeemilist sfääri. (Eamets *et al.* 2014)

Doktoranditoetusi pole tõenäoliselt võimalik ennaktempos mitmekorristada, seetõttu tuleb pigem toetada

teadusasutuste põhirahastuse abil nooremteadurite ametikohtade loomist. See võimaldaks luua doktorantidele nooremteaduri ametikohad, mis koos doktoranditoetusega annaks kokku mõistliku (nt Eesti keskmise) palga. Doktoranditoetus, mis vastaks näiteks palga alammäärale, moodustaks edaspidi n-ö baasi, mis võimaldaks doktorandi paindlikku töötamist soovi korral ka väljaspool ülikooli (ettevõtetes, avalikus sektoris jm).

Praegustes teaduse rahastamise tingimustes pole seda võimalik teha. Oleme teaduse põhirahastusega jõudnud kriitilise piirini, kus senisel tasemel jätkates ei ole võimalik hoida praegu tööle olevaid teadlasi ning – veelgi enam – meelitada teadustööle uusi andekaid noori. Viimastel aastatel oleme teadussüsteemi Euroopa tõukefondide toel tublisti arendanud (aastail 2008–2014 moodustas tõukefondide osa üle poole teaduse rahastamisest). See on võimaldanud parandada teaduse kvaliteeti ja üldist mahtu, säästes Eesti maksumaksjate raha. Teadustöötajate alarahastamist on olulisel määral leevendanud tõukefondid ja lubanud siin mööda vaadata tõsisest probleemist – meie endi maksutuludel põhinevate teaduse peamiste rakendusskeemide mahu külmumisest 2008. aasta tasemel.

JOONIS 4. Doktoranditoetuse, keskmise palga ja töötasu alammäära muutused 2005–2016

Allikas: statistikaamet, haridus- ja teadusministeerium

Seda, et meil teadustöötajaid üleliia palju ei ole, näitab ka Eesti positsioon World Economic Forumi riikide konkurentsivõime edetabelis. World Economic Forum mõõdab riikide konkurentsivõimet 120 näitajat haarava indeksi abil (Schwab 2015). Paljud selle indeksi komponendid iseloomustavad kõrgharidus- ja teadussüsteemi, sest riigi konkurentsivõime olulisemaid tegureid on hästitoimiv kõrgharidus- ja teadussüsteem. 2015/2016 oli Eesti konkurentsivõime koondindeksi poolest 140 riigi seas 30. kohal. Võime heameelt tunda selle üle, et oleme Ida-Euroopa riikidest parimad, ja ka selle üle, et kõrghariduse ja teaduse näitajate poolest olime Eesti üldkohast kõrgemal – kõrgharidus on 20. kohal ja teadusinstituutide kvaliteet 22. kohal. Paraku ei ole me sama head teiste riigi arengu seisukohalt tähtsate näitajate poolest. Eesti suureks nõrkuseks on inimeste hoidmine. Oleme kõikide koondindeksi komponentide poolest riikide tabeli tagumises otsas teadlaste ja inseneride olemasolu ning kättesaadavuse poolest (73. koht),

võimelt hoida talente (93. koht) ja võimelt meelitada talente (86. koht). Olukorras, kus käib üha ägenev ülemaailmne „ajujaht” ehk võimekate noorte meelitamine arengust hoolivatesse riikidesse, peaksid need arvud meid eriliselt valvsaks tegema.

Teadusele esitatavate väljakutsete ja ootuste kasvamine ühiskonnas, ülemaailmse talentide pärast peetava võistluse ägenemine ja tõukefondide mahu langus on loonud Eesti teadussüsteemile uue olukorra, kus enam probleeme ignoreerida ei saa.

TEADUSE KVALITEETI ISELOOMUSTAVAD TEADUSPUBLIKATSIOONID JA VÄLISRAHA. Igal süsteemil on toimimise edukuse hindamiseks kohased mõõdupuud. Teaduses on üks lihtsamini mõistatava edukuse mõõdupuuks kujunenud teaduspublikatsioonide arv. Eesti teadus on viimasel paaril aastakümnel edenenud silmapaistvalt hästi. Eesti on teaduspublikatsioonide kasvu poolest OECD võrdlustes parimate seas. Kasvutempo poolest ületas Eesti teaduspublitseerimise tõus maailma keskmist kaks korda (joonis 5).

Paranenud on ka kvaliteedinäitajad. Eesti teadus ületab maailma keskmist kvaliteeditaset, maailma 10 protsendi enim tsiteeritud teaduspublikatsiooni hulka kuulub 13,5 protsenti Eesti teadlaste avaldatud artiklitest.

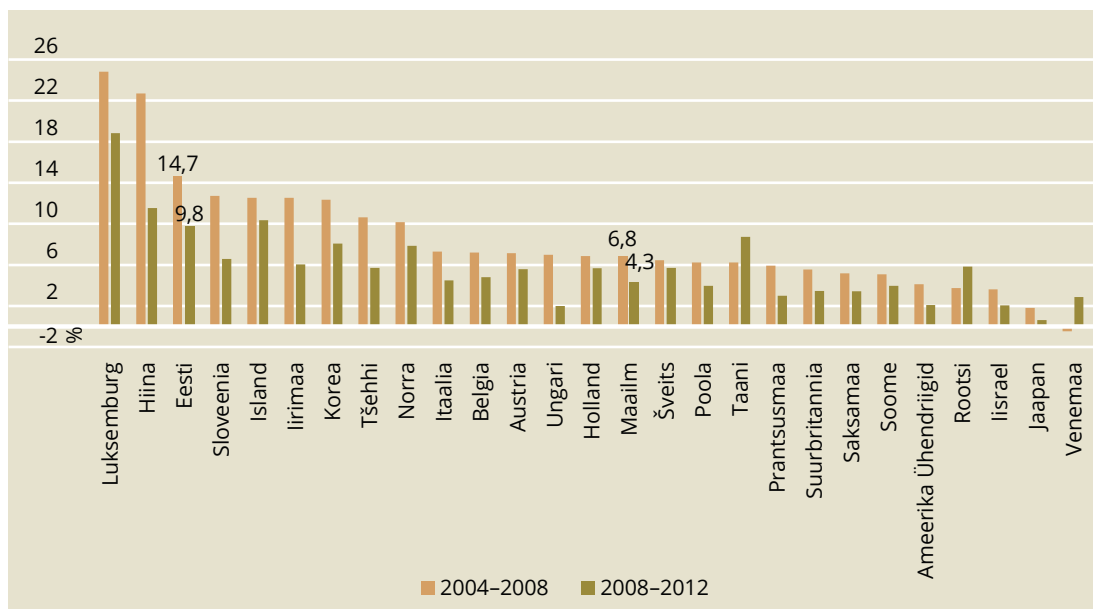
Eesti teadus on muutunud rahvusvaheliseks. Üle kahe kolmandiku meie teadlaste publikatsioonidest on avaldatud koostöös välismaa kolleegidega. Eesti teadlased on oodatud partnerid rahvusvahelistes koostööprojektides. Neid on saatnud silmapaistev edu Euroopa suurimas teadusuuringute ja innovatsiooni rahastamisprogrammis Horisont 2020 (joonis 6). Horisont 2020 rahastus teadlase kohta on Eestis üle ELi keskmise, ja kui võrrelda Euroopa teadusraha riikide SKPga, siis on Eesti programmi senisel perioodil Euroopa parim. 25 aastat tagasi poleks isegi kõige julgemad ilmselt osanud sellist tulemust prognoosida.

Võrreldes varasemate raamprogrammidega on Horisont 2020 suunatud rohkem innovatsiooni ja ettevõtete

toetamisele ning loob uusi võimalusi ettevõtete ja teadusasutuste üleeuroopaliseks koostööks.

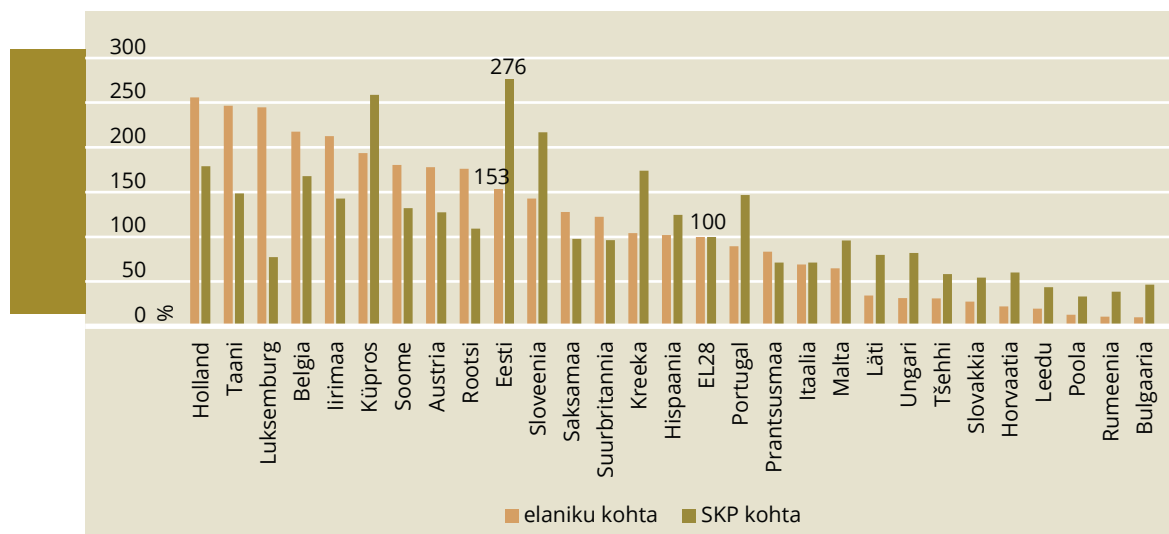
Kuigi teadusmahukaid ettevõtteid on meil veel vähe ning teadus- ja arendustöö on kontsentreerunud suurematesse ettevõtetesse, on näha rõõmustavat arengut. Uued tublid väikeettevõtted, kelle haare on sünnist saati rahvusvaheline, paistavad silma Euroopa teadusraha edukate „koju-toojatena”. Näiteks on Horisont 2020 väike- ja keskmise suurusega ettevõtete toetusmeetmest 2016. aasta aprilliks

**Oleme riikide edetabeli
tagumises otsas
teadlaste ja inseneride
suhtarvu poolest,
võimelt hoida ja
meelitada talente.**

JOONIS 5. Keskmise teaduspublikatsioonide arvu kasv aastas, %, perioodidel 2004–2008 ja 2008–2012

Allikas: OECD and SClmago Research Group (CSIC) (2016)

JOONIS 6. Tulu ELi raamprogrammist Horisont 2020 elaniku kohta ja SKP kohta, % ELi keskmisest
Allikas: Euroopa Komisjoni E-CORDA andmebaas (seisuga 23.02.2016), HTM arvutused

positiivse rahastamisotsuse saanud seitse Eesti ettevõtet. Eesti ettevõtjate tublidus paistab silma isegi võrdluses Soome või Rootsi – mõlema puhul on siiani edukad olnud 18 ettevõtet. Euroopa raha toel tegeldakse väga erinevate tehnoloogiate arendustega. Näiteks staadionite kunst-murukatete uuendamise ja ümbertöötamisega (Advanced Sports Installations Europe AS), keeleõppe tarkvara Lingvist arendamisega (Keel24 OÜ), sotsiaalse suhtlusplatvormi arendamisega vanemaealistele (Sentab Estonia OÜ), kasutatud rehvidest kerge kütteõli tootmisega (Meratel OÜ), labori-kemikaalide arendamisega (Bioatlas) ja nanotehnoloogiate (ANF Technology) ning superkondensaatorite väljatöötamisega (Skeleton Technologies). Need ja paljud teised uued teadusmahukad ettevõtted poleks saanud sündida ilma tugeva teadmiste baasita.

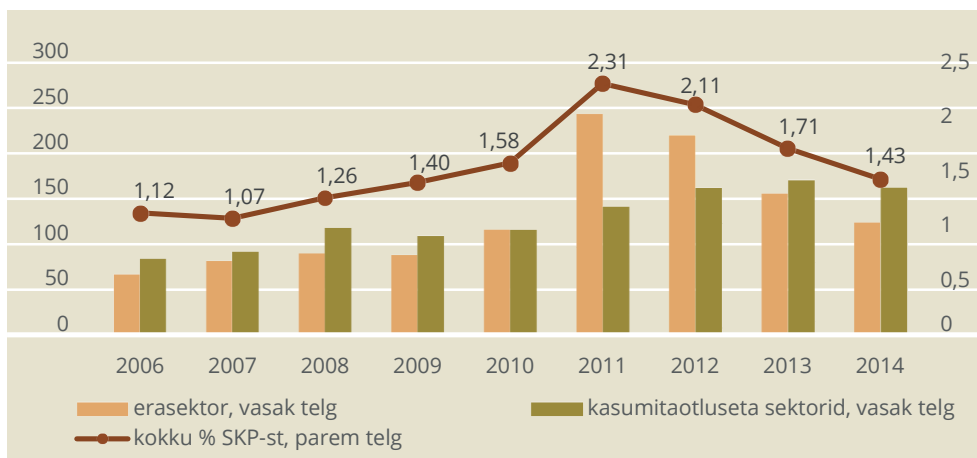
EESTI TEADUS ON RAHVUSVAHELISELT KONKURENTSIVÕIMELINE.

- ▶ Eesti teadus on rahvusvaheliselt nähtav ja kvaliteetne.
- ▶ Teadusmajanduse osakaal on väike, aga uued tulijad on tublid.

- ▶ Koostöö teadusasutuste ja ettevõtetega ei tule kergelt, kuid kasvab.
- ▶ TA investeeringutel on tugev positiivne mõju majanduskasvule.

TEADUSTÖÖ RAHASTAMISE VÄHENEMINE TEEB MURET. Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia 2014–2020 „Teadmistepõhine Eesti” (2014) (edaspidi TAI strateegia) seadis eesmärgiks saavutada 2020. aastaks teadusrahastamise tasemeks kolm protsenti SKPst, millest avaliku sektori kulutused pidanuks jõudma ühe protsendini 2015. aastaks. Kahjuks oleme eesmärgile lähenemise asemel sellest praegu hoopis kaugenenud (joonis 7). Valitsussektori kulutused on langenud 0,8 protsendini ning just teadusinvesteeringute indikaatori poolest on Eesti konkurentsivõime kava „Eesti 2020” täitmine praegu kõige kehvemas seisus.

Avaliku sektori teadus- ja arendustegevuse kogukulutuste languse on põhjustanud peamiselt see, et tõukefondide eelmise perioodi suured investeeringud on lõppenud. Võrreldes eelmise perioodiga on uue perioodi tõukefondide teadus- ja

JOONIS 7. Eesti teadus- ja arendustegevuse investeeringute maht (mln eurot) ja intensiivsus, % SKPst

Allikas: statistikaamet

arendustegevuse rahastamise maht ligi 20 protsenti väiksem. Erasektori teadus- ja arendustegevuse investeeringute kiire langus tulenes õlisektori ühekordse iseloomuga suurinvesteeringute lõppemisest. Eesti teadus- ja arendustegevuse kulutuste tase (1,43% SKPst) on madalam ELi keskmisest (2%).

Oleme entusiastlikult ning välismaailmas imestust ja heakskiitu pälvinud viisil arendanud oma haridus- ja teadussüsteemi. Seniste investeeringutega teadusse ja kõrgharidusse on loodud maailmaklassiga teaduse infrastruktuur, selle arendamine Euroopa toetusprogrammide abil jätkub. Meie teadlaskond on jõudnud oma oskuste ja teadmiste poolest maailmatasemele, akadeemiline järelkasv on täis entusiasmi ja lootust Eesti arengule õlg alla panna. Piltlikult öeldes on meie arenguvedru pingul. Samas majanduskasvu kidumine ja sotsiaalsüsteemi kulutuste kiire kasv suurendavad survet riigieelarvele, mistõttu teadus- ja arendustegevuse riiklik rahastamine on stagneerunud.

TEADUSE JA MAJANDUSARENGU SEOS. Teaduse rahastamise ja majanduskasvu vaheliste seoste uuringud on

üsna üksmeelselt näidanud teadusinvesteeringute tugevat positiivset mõju majandusele. Loomulikult on seosed keerukad ja konkreetsed arvulised tulemused teadusinvesteeringute efektiivsuse kohta sõltuvad paljudest teguritest (riigi arengutasemest, majanduse struktuurist, teadussüsteemi enda efektiivsusest, ühiskonna üldistest väärtustest jne). Teadussüsteemi mõju on pikaajaline ja võib avalduda väga erineval moel. Teadmiste ülekande teadusasutustest ühiskonda ja ettevõtetesse toimub eelkõige inimeste kaudu. Ülikoolide lõpetajad on kõige tavapärased ja nähtavam näide.

Euroopa Komisjoni tellimisel valmis 2015. aasta lõpus ELi 7. raamprogrammi lõpphindamine (Fresco *et al.* 2015), mille raames hinnati eelmise teaduse raamprogrammi majanduslikku mõju. Selle analüüsiga jõuti järeldusele, et iga teadus- ja arendustegevuse raamprogrammi investeeritud euro toob 25 aasta pikkuse perioodi jooksul tagasi otsest ja kaudset majanduslikku tulu 11 eurot.

Teaduse väheste mõju üheks suuremaks murekohaks peetakse ettevõtete ja teadusasutuste vähest koostööd. Eesti ettevõtlussektori rahastatud avaliku sektori teadusinvesteeringute mahu kahe

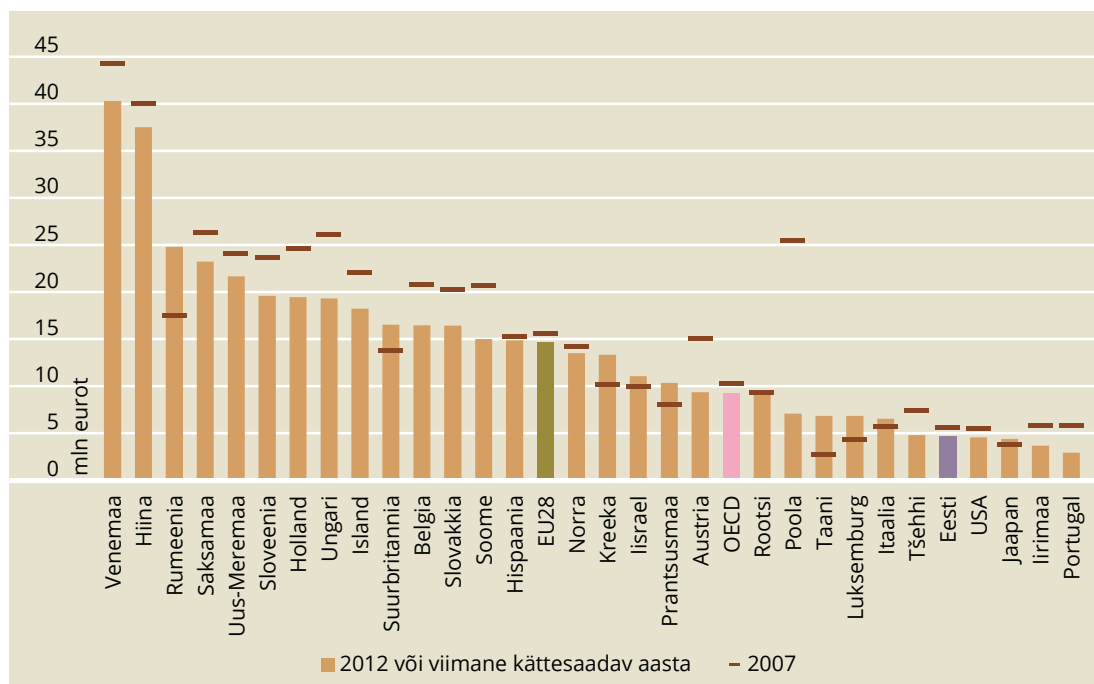
aastakümne pikkune trend näitab, et üldpilt on hea – kasv on enam kui kolmekordne. Kuigi ettevõtete ja teadusasutuste lepingulise teaduskoostöö maht on kasvanud (ulatudes 2014. aastal üle 6 miljoni euro), on selle osakaal Eesti teadusasutuste kogutuludest väike. Rõõmustamiseks pole põhjust ka siis, kui jälgida viimaste aastate kohta käivaid arve ja võrrelda Eestit teiste arenenud riikidega. Rahvusvahelises võrdluses jääme endiselt ELi ja OECD keskmistele suhtarvudele alla. Eestis moodustab ettevõtlussektori rahastus

4 protsenti avaliku sektori teadusasutuste kulutustest (lähimaks eesmärgiks on jõuda 7 protsendini).

Riikide täpsem võrdlus näitab, et Eesti ettevõtlussektori investeeringud avaliku sektori teadus- ja arendustegevusse olid palju madalamad kui EL-28s ja OECD riikides keskmiselt nii enne kui ka pärast kriisi (vastavalt 5,6% enne ja 4,7% pärast kriisi) (joonis 8).

Ometi on viimastel aastatel olukord muutunud. Kui veel mõned aastad tagasi oli vaid üksikuid koostöö näiteid, mida igal üritusel tutvustati, siis nüüdseks on koostöö spekter teadusasutuste sihikindla töö tulemusena märkimisväärselt laiem. Hea näitena avaliku ja erasektori ning ülikoolide koostööst võib tuua eelmisel aastal Tartu linna eestvedamisel Euroopa teadusuuringute programmist Horisont 2020 8,2 miljonit eurot toetust saanud

Teadus- ja arendustegevuse riiklik rahastamine on stagneerunud.

JOONIS 8. OECD riikides ettevõtlussektori poolt finantseeritud avaliku sektori teadus- ja arendus- asutuste kulutused (mln eurot)

Allikas: OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014

SmartEnCity projekti, mille raames Tartu kesklinna hruštšovkade kvartal targaks ja energiatõhusaks ümber ehitatakse. Kavas on renoveerida 900 korterit ehk 23 maja, arendada energiasüsteeme ja elektriautode võrgustikku. Eesti partnerite hulka kuuluvad lisaks Tartu Linnavalitsusele Tartu Ülikooli geograafia osakonna mobiilsuuringute labor, AS Eesti Telekom, AS Fortum Tartu, Cityntel OÜ, Tartu regiooni energiaagentuur, Balti uuringute instituut, Smart City Lab klaster ja Elektritakso.

Eesliinil tegutsevate teadlaste tarkus „ei püsi pudelis” ja võib avalduda täiesti ootamatul moel ning anda tulemusi seal, kus neid üldse ei oodatud. Näiteks noor tuumafüüsik Mait Müntel, kes töötas Euroopa Tuumauuringute Keskuses elementaarosakeste füüsika kõige moodsamal suunal, mõtles prantsuse keele oskuse arendamiseks välja uuendusliku võõrkeeleõppe meetodi, mille aluseks oli erialane suurandmete töötlemine. See meetod osutus nii tõhusaks, et Münteli eestvõtmisel asutati ettevõtte Lingvist, mida peetakse valdkonna üheks innovaatilise-maks keeleõppe programme pakkuvaks ettevõtteks. Tartu Ülikooli arvutiteaduse professori Jaak Vilo ja teadur Sven Lauri juhendamisel kaitses 2006. aastal magistritöö Kristo Käärman, kelle uurimistöö teema puudutas geneetikat, täpsemalt, kuidas infotehnoloogiliste meetoditega analüüsida geenidesse pakitud informatsiooni. Kümme aastat tagasi poleks ükski teaduselt kiire majandusliku efekti nõudja võinud arvata, et magistritöö „*Haplotype reference using overlapping segments*” autor jõuab selle teadustööga omandatud oskusi kasutades vähem kui kümne aastaga maailma ühe uuenduslikuma ettevõtte – Transferwise'i loojaks. Need näited iseloomustavad seda, et varem kooliõpikutes kirjeldatud innovatsiooniahela lineaarne mudel (alusteadus–rakendusteadus–tootearendus–toode) on tegelikkuses asendunud kiiremate innovatsioonivõimalustega. Alusteaduse ja toote vaheline seos on paljudes sektorites märksa lühem ja kiirem.

Need näited viitavad sellele, et teadusmahuka innovatsiooni sünniks on vajalik mahukas alusteaduslik baas, mille väljaarendamine võtab pikka aega. Tugevad teadussuunad arenevad mitme teadlas-põlvkonna ühistöös. Eesti molekulaarbioloogia ja biotehnoloogia tugevuse aluseks on professor Artur Linnu loodud koolkond. Taime- ja loomateaduste tugevuses on nähtavad Viktor Masingu, Hans Trassi, Toomas Frey ja Juhan Rossi mõjud, kes omakorda toetusid oma eelkäijate (näiteks Teodor Lippmaa) tehtud töödele ja loodud väärtustele.

Iga teadus- ja arendustegevusse investeeritud euro toob otsese ja kaudse majandustuluna tagasi 11 eurot.

Kui eespool toodud näidete puhul on teaduse mõju ahelaid võimalik otseselt tuvastada, siis paljudel juhtudel ei ole seda lihtsalt võimalik teha, veel vähem otseselt mõõta. Teadus loob artiklite või patendidesse dokumenteeritavate teadmiste kõrval ka nn kodifitseerimata teadmused. Teadlased on lisaks publikatsioonide autoriteks olemise ka nn teadmamehed. Üks selline näide pärineb Tartu Ülikooli keemiaprofessori Ivo Leito tööst. Eesti keemiaettevõtte soovis toote koostise kontrollimiseks tellida analüüse TÜ analüütilise keemia õppetoolilt. Analüüse tuli teha palju ja pidevalt, tulemusi oli vaja kiiresti ja analüüsid polnud kuigi keerukad. Seepärast leidsid teadlased ja ettevõtja ühiselt, et selle asemel, et analüüse TÜ teadlastelt tellida, on mõttekam analüüsimetoodika juurutada ettevõtte enda laboris. Käsikäes ettevõtjatega kavandasid teadlased analüüsimetoodika,

testisid seda oma laboris, aitasid valida analüüsi jaoks sobiva aparatuuri ning analüüsimetoodika ettevõttes juurutada ja testida. Praegu on see analüüsimetoodika ettevõttes töös ja aitab tagada toodangu kvaliteeti.

Veelgi suuremaks tuleb hinnata teaduse mõju ühiskonnale laiemalt, meie tervisele, elukeskkonnale ja kestlikkusele. Paljudes valdkondades on teadustulemused igapäevaelu enesestmõistetav osa, mistõttu

***Teadlaste tarkus
„ei piisi pudelis”
ja võib anda tulemusi
seal, kus neid üldse
oodata ei osata.***

me ei adugi enam seoseid tehtava teadustööga. Üks selline näide on luuüdi siirdamisest. Esimest korda tehti seda Eestis kakskümmend kuus aasta tagasi professor Hele Everausi juhtimisel. Praeguseks on ta õpetanud välja terve koolkonna arstiteadlasi. Ilma tugeva teadmiste baasita ja pikaajaliste investeeringuteta teadusesse polnuks ei luuüdi siirdamine, kunstlik viljastamine (selle töö alguseks võib lugeda kogunisti veterinaarmeditsiini alast teadmusbaasi) ega teiste Eesti nüüdis-medit-siinis tavapäraseks kujunenud tehnoloogiate kasutuselevõtt võimalikuks osutunud.

Arenenud OECD riigid (Soome, Lõuna-Korea jt), kellele me soovime järele jõuda, on süsteemselt ja pikka aega investeerinud teadusesse ja saavutanud selle abil tugevama kasvu. Oluline märksõna Soome ja Korea puhul on olnud järjepidevus ning pika perspektiiviga planeerimine, atraktiivse keskkonna loomine tarkadele inimestele ja innovaatilistele ettevõtetele. Soome puhul väärib märkimist 1990. aastate kogemus, kus majanduskriisi aegsete investeeringute abil kiirendati

kriisist taastumist ning saavutati teistest kiirem kasv.

EESTI TEADUS AASTAL 2051. Artikli alguses toodud tagasisivaates möödunud 25 aastale näitasime Eesti teaduse edu tagamaid. Teadussüsteemi areng on põhiosas sõltunud varasematest tarkadest ja julgetest teaduspoliitilistest valikutest. Samavõrd kindlad võime olla ka selles, et praegu tehtavate otsuste mõju tunneme veel 25 aasta pärast ja kauemgi.

Kui mõelda sellele, mida tuleks teha, et meie teadusel läheks ka tulevikus hästi, siis kõige olulisemad asjad on lihtsad. Tuleb hoida tugevusi ja ületada nõrkusi. Meie tugevuseks on kvaliteetne ja mitmekesine akadeemiline teadus ja nõrkuseks teaduse seni veel ebapiisav mõju majandusele ja ühiskonnale laiemalt.

Edasi enam nii lihtne ei ole. Akadeemilist kvaliteeti soosivad meetmed ei pruugi hästi mõjuda teaduse valdkondlikule mitmekesisusele ja vastupidi. Kiire majandusliku mõju eesmärk ei pruugi tugevdada akadeemilisi eesmärke ja vastupidi. Lühidalt, peame leidma sobiva tasakaalu erilaadsete eesmärkide vahel ning igatüht neist toetama, samas pole olemas kuldreeglit, missugune on õige vahekord erinevate eesmärkide ja tegevuste vahel.

Kõige paremini on eesmärkide seadmine läbi mõeldud Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegias 2014–2020 „Teadmistepõhine Eesti” (2014). Seetõttu võtame endale vabaduse rõhutada mõnda mõtet „Teadmistepõhisest Eestist” ja selle ümbert.

Teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni arendamise üldeesmärk on luua soodsad tingimused tootlikkuse ja elatustaseme kasvuks, heaks hariduseks ja kultuuriks, Eesti kestmiseks ja arenguks. Kui varem keskenduti eelkõige teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni võimekuse arendamisele, siis nüüdne strateegia seab eesmärgiks loodud potentsiaali kasutamise Eesti arengu ja majanduskasvu heaks.

„TEADMISTEPÕHISE EESTI” EESMÄRGID:

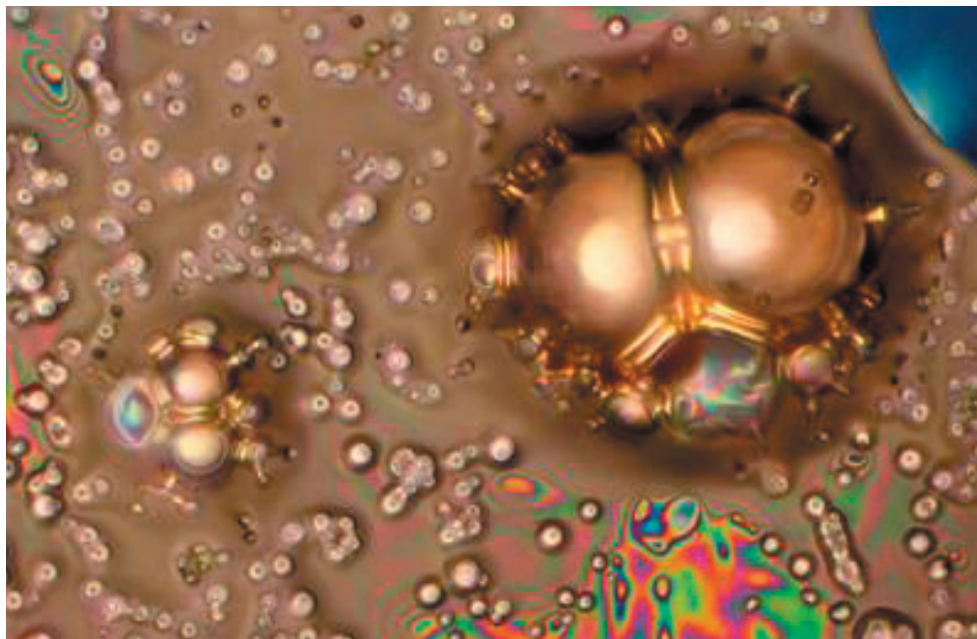
- ▶ Eesti teadus on kõrgetasemeline ja mitmekesine.
- ▶ Teadus- ja arendustegevus toimib Eesti ühiskonna ja majanduse huvides.
- ▶ Teadus- ja arendustegevus muudab majandusstruktuuri teadmistemahukamaks.
- ▶ Eesti on rahvusvahelises teadus-, arendus- ja innovatsioonialases koostöös aktiivne ja nähtav.

Strateegia seab eesmärgiks, et **teadustegevus on kõrgetasemeline ja mitmekesine**, kattes põhilisi kõrgharidus- ja kultuurivaldkondi. Selle saavutamiseks on teadusasutustel tarvis kaasaegset taristut ja oskust tegutseda tõhusalt ühtse võrgustikuna. Kindlustamist vajab teadlaste ja innovaatorite järelkasv. Strateegia näeb ette, et Eesti on atraktiivne koht teadus- ja

arendustööks ning teadlaskarjäär on siin populaarne.

Kuid eelnevat arvesse võttes on oluline, et teadus- ja arendustegevus **toimiks senisest rohkem Eesti ühiskonna ja majanduse huvides**. Ühiskonna ja majanduse huvi kõlab nii abstraktselt, et väärib näiteid. Ühiskonna huvides soovime teaduse võimaluste ja vahendite kasutamist mingi eluvaldkonna edendamiseks: näiteks Haigekassa jaoks uute meditsiiniliste meetodite ja tehnoloogiate kasutamise hindamist, nagu teeb seda mõni aasta tagasi loodud tervisetehnoloogiate hindamise keskus Tartu Ülikoolis. Selle keskuse analüüside tulemuste järgi on Haigekassa rahastatavate ravimeetodite hulka võetud (või siis mitte võetud) mitmeid uusi ravimeetodeid.

Neid poliitikavaldkondi, kus teadusest võiks tulu tõusta, on palju, näiteks

Teadus on ilus. Foto „EMImBF4 ioonse vedeliku lagunemine kõrge pinge all” saavutas 2015. aasta Eesti teadusfoto konkursil mikroskoobipiltide kategoorias esikoha. Samas selle teadusteema personaalsele uurimistaotlusele “Kõrge pingega grafeeni-baasil elektrokeemilised kondensaatorid” ei jätkunud rahastust.

Foto: Tavo Romann

kliimamuutuste mõju, energeetika, migratsioon, seakatk, aga miks mitte ka olümpiasport – igaüks võib seda loetelu ise jätkata. Majanduse huvides peame silmas, et teadustulemused, millel võib olla majanduslik väljund, jõuaksid kiiresti ärisse, kas siis uute ettevõtete loomise, koostöölepingute või intellektuaalomandi kaudu. Aga ka seda, et ülikoolide infrastruktuur ja inimesed oleksid avatud ettevõtete tellimustele ja koostööle.

***Kahjuks pole kindlust,
et teadus- ja
arendustegevuse ning
innovatsiooni strateegia
elluviimiseks vajalikud
ressursid on olemas.***

Muidugi, majandusharuna loob ka teadus ise väärtust, mida ei tasu alahinnata. Ülikoolid laiemalt ja teadustegevus loovad majanduslikult arvestatavas matus töökohti, kujundavad meie riigi mainet, toovad meile rahvusvaheliselt elitaarseid rolle ja lõppkokkuvõttes toovad piiri tagant märkimisväärselt sisse ka raha.

TEADUSSTRATEEGIA UUS ÜLESANNE.

Teadusstrateegia püstib teadlaste ette ambitsioonika ülesande – **muuta meie majanduse struktuur teadmiste-mahukamaks**. On selge, et Eesti majandusstruktuur ja selles toimunud muutused on valdavalt määratud hoopis teistest asjaoludest kui teadus. Kuid teaduspoliitika saab aidata kasvatada ettevõtete võimekust ja avada neile uusi tegevussuundi. Tingimustes, kus majandus on kriisis ja muutusi on vaja palju, võib teadus avaldada tugevat mõju.

Selle ülesande täitmine eeldab otsuseid, mida soovitakse muudatustega saavutada ja sellelt pinnalt uute eelistuste seadmist

nii teadus- ja majanduspoliitikas kui ka laiemalt. Eelisvaldkondade valimisel kasutatakse mõned aastad tagasi OECD välja töötatud nn nutika spetsialiseerumise metoodikat, mille on omaks võtnud ka Euroopa Komisjon. Eestis välja valitud nutika spetsialiseerumise kasvuvaldkonnad on järgmised.

- **Info- ja kommunikatsioonitehnoloogia** on valdkond, kus teadus ja majandus koos juba kõige suuremat kasvu annavad. Näiteks kolm neljandikku IT valdkonna doktorikraadi omanikest töötavad ettevõtlussektoris. On näha, et kasvupotentsiaali on veel, kusjuures on loota, et IKT aitab kasvule kaasa ka teistes sektorites.
- **Tervisetehnoloogiad ja -teenused** on ala, kus meil on väga hea teaduslik potentsiaal ning avalik teenus ja kus globaalsete trendide järgi otsustades on oodata suurt nõudlust kasvu. Eriti kombineerituna meie IT tugevustega nähakse selles võimalust majandusstruktuuri muutusteks.
- **Ressursside efektiivsem kasutamine**. Suur osa meie traditsioonilisest majandusest kasutab meie oma loodusressursse. Loodusressursside väärindamisega seotud majandusharudes on hõivatud palju töötajaid, aga võrrelduna edukate riikidega on siin loodav lisandväärtus suhteliselt madal, seega kasvupotentsiaal on suur.

Eesti peab rahvusvahelises teadus-, arendus- ja innovatsioonialases koostöös olema aktiivne ja nähtav. See aitab lahendada Eesti ja maailma ees seisvaid ülesandeid. Eesti osaleb partnerina Euroopa teadusruumi algatustes (sh teadustegevuse ühiskavandamises), Euroopa innovatsioonipartnerluses, Balti ja Põhjala ühisruumi algatustes, samuti rahvusvahelistes teadustaristutes. Ettevõtjatele on kättesaadavad maailma uusimad teadus- ja arendustöö ning innovatsiooni tulemused, avatud koostöövõimalused ja taristu.

Koondumine eelisvaldkondade ümber ja elav rahvusvaheline koostöö aitaksid täita TAI strateegias seatud teadusrahastuse mahu väljakutsuvat eesmärki – kolm protsenti SKPst. Rohkem ja kvaliteetsemat teadust teha on olnud meie eesmärk kõigis strateegiates, ühtlasi on see eeldus, et saavutada teaduse suuremat mõju ühiskonnas.

Tuleb tähele panna, et kuigi riik saab otseselt mõjutada ainult enda rahastatava teaduse mahtu, on strateegia eesmärk kasvatada kogu teaduse mahtu, kõige rohkem erasektoris. Teaduse kaasamine ettevõtlusse suurendab ettevõtete lisandväärtust. Selle eesmärgi täitmine sõltub rohkem ettevõtluse arengutest ja majanduspoliitikast kui teaduspoliitikast, kuid riik saab rahastuse kaudu mõju avaldada mitmel kombel: inimeste koolitusel, soodustades koostööd, kujundades uurimistemaatikat ja infrastruktuuri. Lühidalt, avaliku sektori teadust rahastades peame silmas pidama ka erasektori teaduse vajadusi.

LÕPETUSEKS. Seni on teadus- ja innovatsioonisüsteemi ülesehitamisel valitsetud Eesti poliitiliste erakondade vahel konsensus. Selle tulemuseks on olnud tähelepanuväärsed arengud Eesti teaduses ja küllap on teadusel oma osa ka Eesti üldises arengus. Kahjuks pole praegu kõigest hoolimata kindlust, et teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia elluviimiseks vajalikud ressursid on olemas. Oleme stardipakul, kust võime tulevikku kujundada kahe kontrastse arengustsenaariumi põhjal.

► Tulevikujõe parem kallas ehk hea stsenaarium

Eesti poliitikud ja ühiskond otsustavad Riigikogu heakskiidetud strateegiast kinni pidada. Teadus- ja arendustegevusse investeeritakse kokkulepitud osa rahvuslikust rikkusest. Strateegias püstitatud eesmärgid saavutatakse. Teadus areneb ja annab ettevõtlusele olulisi siirdeid, teaduse ja ettevõtluse koostöö edeneb. Ettevõtted saavad riigi käimatõmmatud

teadusuuringutest ja arendustegevusest olulist tuge ja innustust ning investeerivad ka ise üha julgemalt teadus- ja arendustegevusse ning innovatsiooni. Kasvab ministeeriumide võimekus oma valdkonnas teadustegevust kavandada ja kasutada selle tulemusi riigi juhtimisel. Andekad noored eelistavad teadlaskarjääri. Eestisse saab ja tasub pärast välismaal kogemuste omandamist tagasi pöörduda ja oma teadmised ning koostöövõrgustikud

Teadusesse investeerides tagame tulu (ja mitte ainult rahalise) aastakümneteks.

Eesti hüvanguks tööle panna. See toob siia nii tippteadlasi kui ka investoreid. Eesti on maailmas tuntud uuendusmeelse teadusriigina, kes on talendisõja võitjate poolel.

► Tulevikujõe pahem kallas ehk väga halb stsenaarium

Vaatamata korduvatele lubadustele ei suuda poliitikud täita kokkulepet investeerida vajalikul määral teadus- ja arendustegevusse. Riigi panus kahaneb. „Teadmistepõhise Eesti 2014–2020” eesmärkidest süsteemi pika inertsit tõttu osa küll täidetakse, kõrgetasemeliste publikatsioonide arvu kasv mõne aasta jooksul jätkub, kuid aastaks 2022 kasv peatub. Strateegia need eesmärgid, mis puudutavad Eesti teadussüsteemi atraktiivsust ja teaduse majandusliku mõju kasvu, 2020. aastaks ei täitu. Erasektori investeeringud ei kasva. Noored pettuvad. Välismaale õppima suundunud noored teadlased jätkavad oma karjääri väljaspool Eestit. Teadlase elukutse prestiiž langeb ja selle elukutse valivad vähesed. Teadlaskond vananeb kiiresti. Aastaks 2016 saavutatud positsioonidelt hakkab Eesti aegapidi tahapoole vajuma. Ülemaailmses võitluses talentide pärast osutub Eesti kaotajaks,

targemaid lahkub rohkem kui neid meile tuleb. Otsustaval hetkel, 2016. või 2017. aastal loobus Eesti senisest julgest teaduspoliitikast, ei suutnud oma strateegilisi plaane realiseerida ja asendas teadusinvesteeringud lühinägeliku kokkuhoiuga.

Oleks ülimalt põnev seda artiklit 25 aasta pärast lugeda, et teada saada, kummale kaldale viiva tee me 2016.

aastal valisime. Oleme strateegilise valiku ees – kas toetame otsustavalt arengut või läheme kergema vastupanu teed ja kulutame ressursid igapäevaste probleemide lahendamiseks. Teadusesse investeerides tagame tulu (ja mitte ainult rahalise) aastakümneteks. Selleks ei ole meil vaja uut plaani, vaid tuleb praegune plaan ellu viia.

KASUTATUD KIRJANDUS

- CENTRAL & EAST EUROPE (2015). – Nature 7556 (522), S18–S19 (18 June 2015). Published online 17 June. doi:10.1038/522S18a. – http://www.nature.com/nature/journal/v522/n7556_suppl/full/522S18a.html
- EAMETS, R., TAMM, K., TAMM-KLAOS, D., AKSEN, M., KÄRNER, A., KINDSIKO, E. (2014). Doktoritöö tulemuslikkuse analüüs. Uuringu 2.4 lõppraport. Tartu. – <http://www.tips.ut.ee/index.php?module=32&op=1&id=3662>
- EESTI TEADUS- JA ARENDUSTEGEVUSE NING INNOVATSIOONI STRATEEGIA 2007–2013 „TEADMISTEPÕHINE EESTI” TÄITMISE LÕPPARUANNE (2014). Tartu. – <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/50980/TAI%20aruanne%202007-2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- EESTI TEADUS- JA ARENDUSTEGEVUSE NING INNOVATSIOONI STRATEEGIA 2014–2020 „TEADMISTEPÕHINE EESTI” (2014). Haridus- ja teadusministeerium. – https://www.hm.ee/sites/default/files/59705_teadmistepohine_eesti_est.pdf
- FRESCO, L. O., MARTINUZZI, A., WIMAN, A. (2015). Commitment and coherence. Essential ingredients for success inscience and innovation. Ex-Post Evaluation of the 7th EU Framework Programme (2007–2013). – https://www.ffg.at/sites/default/files/downloads/page/fp7_final_evaluation_expert_group_report.pdf
- KRISTAPSONS, J., MARTINSON, H., DAGYTE, I. (2003). Baltic R&D systems in transition. Experiences and future prospects. Zinatne Academic Publishers. – http://www.lza.lv/csts/Baltic_R&D_Systems.pdf
- MARTINSON, H. (2015). Isolatsioonist akadeemilisse kapitalismi. Eesti Teadusfond 1989–2011. Tallinn: Eesti Teadusagentuur.
- OECD AND SCIMAGO RESEARCH GROUP (CSIC) (2016). Compendium of Bibliometric Science Indicators. Paris: OECD. – <http://oe.cd/scientometrics>.
- OECD DATA. RESEARCH AND DEVELOPMENT (2016). – <https://data.oecd.org/rd/researchers.htm>
- OECD SCIENCE, TECHNOLOGY AND INDUSTRY OUTLOOK (2014). Paris: OECD Publishing. doi: http://dx.doi.org/10.1787/sti_outlook-2014-en
- SCHWAB, K. (ed.) (2015). The global competitiveness report 2015–2016. World Economic Forum. – http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf
- SCIENCE, RESEARCH AND INNOVATION PERFORMANCE OF EU 2016 (2016). European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. doi: 10.2777/897633

Kas kaome ajaloos? Ühe postmodernistliku riigi semiootilised sõlmed. Eesti¹

IGOR GRÄZIN
Riigikogu liige,
Eesti Reformierakond

Tema lugudes kasutatavad võõrkeelsed väljendid, tsitaadid ja viited ei ole eputamine, vaid selle tõdemus, et olles inimestena eestlased Eestimaal, oleme sulandumas kultuuri, mis pole enam päriselt meie oma. Milline? – seda Unt ei öelnud, aga kunstnikuna tunnetas ta seda teravalt. Eriti vt tema „Tühirand” ja „Elu võimalikkusest kosmoses”.

Mati Undile, kes seisis piiril

Eesti riik ei suuda muuta maailmas toimuvaid pikaajalisi protsesse. Samas võiksime säilitada oma keele, kultuuri, tavad, elu- ja meelelaadi ning traditsioonilised kooseluvormid võimalikult paljudele tulevastele põlvkondadele, kiirendamata ise nende hävimist ja sellega maailma ühetülbalisemaks muutumist.

Summa summarum: meie tulevik oleneb meie oleviku identiteedikriisist. Meie võimest vastata küsimusele, kes me oleme ja kes tahame olla. Põhiseaduse preambul sellele vastust ei anna ja mul pole kavatsustki hakata seda üksipulgi analüüsima. Hilja juba, sest elu on põhiseadusest nii kaugele mööda sõitnud, et põhiseaduse sisu sellele enam järele

¹ *Semiotic Knots in a Post-Modern State. Estonia.* Kultuur jookseb ja kulgeb nagu tee üle põllu või niit läbi peo. Ühtlaselt. Aga mingil hetkel tabab vankriratas auku või ristteed ja niit peatub sõlme kohal. Nii ka siin: me kulgeme mingit sujuvat kadumist pidi (kaovad külad, dialektid, koolid, harjumused), aga ühel hetkel käib nõksak – ja tuleb “stoppi!”. Viimati näiteks: Okupatsioonide Muuseumi ümbernimetamine torulukksepalp võetud nimega „Vabamuks” ... käis ju nõks läbi? See oli sõlme koht.

ei jõua. Alates sellest, et me ei ole enam *strictly* suveräänne riik kasvõi sellepärast, et Brüsseli ametnike otsused on meile sageli kohustuslikud ilma meilt küsimata. Lisan paar näidet paragrahvide kaupa: Eesti Pank ei korralda meie raharinglust ega taga vääringu stabiilsust (nagu tahavad PS § 111, 112), kuivõrd me läheme sunniviisiliselt tagama ja võib-olla maksmagi võõraid võlgu, siis on meie kontroll oma eelarvegi üle – kärbitud (vrd § 115); Eesti välis- ja sisepoliitikat ei aja ei Eesti valitsus ega alati isegi mitte parlament (§ 87) jne. Ja *ultima ratio*: „Eesti rahvuse ja kultuuri säilimine läbi aegade” (s.t üsna kaua) saab toimuda vaid eurointegratsiooni pidurdamise arvelt. Seda Euroopat, kus iga rahvas ajab omapäi oma asju, Euroopa Liit ei taha.

Lühidalt. Elu on praegu täitsa uus, poliitiline propaganda on tavatult vasakpoolne ja traditsioone eitav, aga meie põhiseadus on väga- väga vana. Viimati juba vanem kui veerand sajandit. (Samas kui seadusi muudetakse meil ühtepuhku isegi enne, kui nad jõustuvad! Liikluseeskirja lugu on drastilisemaid.) Seepärast siis küsime: kui põhiseaduslik ideaal ja tekst tervikuna niikuinii ei kehti, siis mis on neis seda,

mis siiski võiks veel mõnda aega edasi kesta? Selleks on vaja kõigepealt vaadata, mis on need faktorid, mis meie olukorda muudavad. Kõigepealt need, mis on meist väljaspool ja mis meist eriti ei olene.

Euroopa Liidu süsteem ei soosi lennukaid mõtteid ega lennukaid inimesi.

ESITEKS – EUROOPA TSVILISAT-SIOONI ALLAKÄIK EHK GLOBALISEERUMINE. Euroopaks olemine on alati tähendanud rahvaste, rahvuste, teaduste, kunstide, keelte, usuvoolude mosaiikset pilti, aga mitte allutatust kuitahes sümpaatsele või isegi „progressiivsele” keskviimule: paavst, Stalin, Euroopa Komisjon, Napoleon vms. Muide – viimase edu ja eelviimase (s.t Euroopa Komisjoni) ebaedu on seletatav mitte poliitilise võimu, vaid poliitilise võimega kas harmoniseerida või mitte-harmoniseerida Euroopa mitmekesisus. Vaadake Google’ist kasvõi mõnda Euroopa liidri fotot ja püüdke meelde jätta kas nägu, mõni tema sõna või tegu. Nad kõik – Merkel, Hollande, rohkem ei mäletagi – on tublide kooliõpilaste, heade ametnike, usinate töomesilaste, igavate perekonnainimeste nägu, kellel puudub mistahes karisma: kas inimeste või mõtlejatena. Neist saanuksid suurepäraseks ministeriaalnounikud, arve-ametnikud, kelle seis Euroopa formaalses juhtkonnas on aga haletsemisväärne. Ah, mis seal Napoleon – paneme nende kõrvale Churchilli, Clintoni ja Putini ... et mõista kaalukategooriate vahekordi.

See on Euroopa Liidu häda: ELi süsteem ei soosi lennukaid mõtteid ega lennukaid inimesi, karjääri saavad teha jäärapäised, usinad ja arad keskpärasused. (Ma ei kahtle, et vanuses, mil Napoleon oli tõusev ohvitser, olid Merkelil väga puhtad koolivihikud, triigitud pioneerirätik ja puhtad käekesed.)

Keskpärasust soosiv eurobürokraatia teeb oma parima, et välistada mistahes rahvuslik poliitiline eliit – Jörg Haider, Marine Le Pen jt kirkamad said ja saavad tunda seda sadismi, millega „humaanne ja euroväärtuslik” brüsseli koletis õgib mõistust ja seda kandvaid poliitikuid. Ent kõrvutuseks: nii nagu roomlastel oli mõistust jätta puutumata vallutatud alade poliitiline struktuur, jätkus ka Venemaa imperaatoritel tarkust ja südant säilitada liidetavate alade poliitiline eliit: Gruusia vürstid, Balti rüütelkond, Poola šlahta jne. Targad üleeuroopaliku idee kandjad – kaks esimest Aleksandrit, Napoleon, Augustus Octavianus – said aru, et suure impeeriumi kooshoidmiseks on vaja osariikide liitu! Säilitada nende osariikide kord ja eliit. Gruusia vürst ja Egiptuse Kleopatra olid Venemaa ja Egiptuse suhtes alamad, keda austati vürstide ja kuningatena. Indiat ja Ameerikat koloniseerivad inglased püüdsid neis säilitada kohalikke seadusi, võimustruktuure jne. Tsaari-Venemaal oli Soomel oma parlament, raha, tollipiir ja vabadus nekrutikohustusest. Unifitseeriv Euroopa Liit oma rahvastesse ei usu ja kardab põhjusega, et rahvuslik eliit võib astuda vastu Brüsseli ebakompetentsele ambitsioonile. Selle vältimiseks (formaalselt: Euroopa humanistliku integratsiooni kiirendamiseks!) toimubki mitmesuguste ideoloogiliste meemide varjus kaks protsessi: väärtusotsustuste äraviimine Brüsselisse ja, teiseks, võimu ära võtmine demokraatlikelt institutsioonidelt. (Meenutagem: Euroopa Komisjon ja Euroopa Nõukogu on ametnike määratud või puhtalt ametnikest koosnevad kogumid.)

Vastuhakk peab tulema varem või hiljem: *Brexit* ja Kreeka saboteeriv poliitika ELi sees pole sedavõrd organisatoorsed, kui võrd poliitilis-kultuurilised fenomenid. Seega ei kao see kriis mitte kusagile. See kestab seni, kuni on alles Euroopa Liit oma masinavärgi mõttes või tänased Euroopa riigid Euroopa tsivilisatsiooni kandjate mõttes. Kriis kaob siis, kui üks neist vastaspooltest praegusel kujul on kadunud.

TEISEKS – EUROOPA MAJANDUSLIK DEKADENTS. Kui öelda lühidalt, siis riigistatud ja tsentraliseeritud majandus ei ole enam võimeline konkureerima maailma turgudel, s.t sisse tooma vara, mis suurendaks Euroopa jõukust või hoiaks seda senisel tasemel. Elame veel *Oeconomica Americana* maailmas, milles Euroopa majandusseisundi määrab olukord USAs, mis aga USA lahkudes Euroopast asendub inimkonna arengukeskuse nihkumisega Ladina-Ameerikasse, Kagu-Aasiasse, Hiinasse. Sümboliväärtusega Nokia pole olnud oluline ei mõnekümne aasta eest ja ega nüüd, mil ta on isegi sümbolina lõppenud suurt mälestust endast jätmata: kümned tuhanded Hiina, Brasiilia, Mehhiko jt arendused on selle mälestuse katnud. Euroopal on vaid üks väljapääs: alustada oma konkurentsivõimet taastama seesmise konkurentsi tekitamise kaudu. See, kes tahab võistelda olümpial, peab osalema kümnetel koduvõistlustel; see, kes tahab lüüa Hiina firmat tema enese mängus, peab olema suuteline võitma konkurenti oma kodumaal. Aga Euroopa Liidus konkurentsi enam ei ole, on vaid seesmine sotsialistlik plaanimajandus ja olgu Eesti Energia selle näiteks. Utah' projekt ja ENEFIT pole mitte äriline ebaedu, vaid vaimupimedus ja bolševism, mis ei treeni majandust võistluseks ja arenguks „suures maailmas”. Põhjus on ilmne: kui ELi riikide majandus hakkab ise toimima, siis pole ju Euroopa Komisjoni vajagi. Kus selle häda ots!

Majandusliku kriisi kaasnähtuseks on tegelikult teine teema: Euroopa ühine valuuta, euro. Muide, just tänu sellele, et Eesti jäi kriisi ajal eurokriisist üsna eemale (meie pankade kapital ei ole nomineeritud euros ja SEKi kriis ei tabanud) – pääsesime masust suhteliselt kergesti. (Soomeugrilik tuimus on see, mis ei lase meil Swedile, Danskele ja Nordeale aitäh öelda, mis ei tähenda, et me südames neid taevani ei tänaks!)

Rahapoliitikas on kaks hooba: reservide suurendamine-vähendamine (sellega

muudetakse raha hulka ringluses) ja intressid ehk raha hind. Kui Eestis oleks vaja, et raha liiguks kergesti, peaks intressid olema all – laenamine peaks olema odav. Vastupidi: Saksamaal, kus rahaga prassitakse (kasvõi seda Kreekasse pildudes), peaks raha olema kallis. Küsimus: kumma majanduslikke huve arvestatakse? Õige, Saksa (aga ka Prantsusmaa ja Itaalia) omi, s.t raha, mida Eestis niigi keegi ei saa, tehakse veelgi kallimaks. Kui intress on „peenähäälestus”, siis reservid – reguleerimine kuvaldaga.

Kui Euroopa Liidu riikide majandus hakkab ise toimima, siis pole ju Euroopa Komisjoni vajagi.

Nii läkski: Euroopa virutas Eestile pähe Eesti Panga nõudega suurendada oma reserve kevadel 2016, ajal, mil Eesti majandus vajas kasvama hakkamiseks teatavat „väikest ja võidukat”² inflatsiooni. Olukorras, kus meil oli vaja juurde odavat raha, et seiskuv majandus veerema saada, suurendati reserve (s.t võeti raha ringlusest vähemaks), s.t tõusis ka selle hind. (Pakkumise ja nõudmise vahekorra seadus: pakkumise vähenedes hind kasvab.)

Kapital ehk Marxi järgi – „väärtus, mis toob lisaväärtust” – esineb mitut moodi: rahana, laenudena, inimestena, oskustena, vaimsusena, moraalina jne. Siit siis analoogia raha ja immigrantide vahel – nad mõlemad on komponendid tootmises, mis toodavad lisaväärtust. Kui võtta inimest kui münti ringluses, kui ühikut, mis kasvatab ringeldes lisaväärtust, siis

² Vene siseminister Vjatseslav Konstantinovič Plehwe ütles kuulsad sõnad: „Revolutsiooni ärahoidmiseks Venemaal vajame me väikest võidukat sõda”. Ja Vene-Jaapani sõda päästetegi valla. Tema tarkus maksis talle elu: Plehwe langes atentaadi ohvrina 1904. aastal.

oli Saksamaa poliitikaga esilekutsutud rändekriisi taga eeskätt vajadus inflatsioonilise stiimuli järele. Kvalifitseerimata tööjõu sissetoomine on majanduslikult ekvivalentne emissiooniga rahanduses. Ainult selle vahega, et emissiooni spetsiifiline vorm (inimesed, mitte raha) ei arvestanud asjaoluga, et enamikul Ida-Euroopast polnud seda sellisel kujul vaja ning siin poldud nõus tema eest maksma. Poola, Ungari, Sloveenia oleksid valmis vastu võtma kapitali intellektuaalseteks ja tehnoloogilisteks investeeringuteks, kuid mitte paljasjalgsate vägistavate moslemite kujul.

Meie mure sai alguse kontrakultuuri edasiarenemisest massikultuuriks.

KOLMANDAKS – KULTUURIILIS-POLIITILINE DEGRADATSIOON. Nimetan ka kolmanda välise faktori, mis meid mõjutab, aga meist ei olene: kultuurilis-poliitiline degradatsioon – labaselt öeldes massikultuur, aga peenemalt mõeldes kontrakultuur, mille eosed külvati 1968. aasta üliõpilasmässude kevadel. Meenutagem: 1968. aasta oli maailmale eriline:

- ▶ Nõukogude armee surus augustis maha Tšehhoslovakkia demokraatliku vastupanu;
- ▶ mööda Lääne ja USA ülikoole rullus üliõpilaste massiprotestide laine „kodanike väärtuste, *establishment*’i ja akadeemia” vastu;
- ▶ kõikjal põletati Vietnami sõja protestiks USA lippe, uue kultuuri ja masside lipukandjaks said vasakfilosoofid Sartre, Garaudy, Marcuse, hipilaine hari oli mudasel põllul Woodstockis peetud üleüldise hooramise ja muusika festival, jumaldati Mao Ze Dongi ja Kuuba terroristi Che Gue Varat.

Üldiselt: sellest saab aimu filmis „Forrest Gump”. Seda kultuurilis-poliitilist

degradatsiooni võib vaadelda ka poliitilise kultuuriruumi monodimensioneerumisena, kus lõpmatult palju mõõtmatega kultuuriruum muutub üheks digitaalseks vooks, milles voolavad Mozart, porno, gravitatsioonifüüsika, Delfi ja „One Direction”. Arvan, et tegelikult pole asi niivõrd vastandumises klassikalisele kultuurile. Ameeriklased Kerouac ja Ginsberg on lõppkokkuvõttes maitse asi ja The Beatles oli mitte kontra-, vaid pigem kõrvalkultuur – nad olid oma valgete särgikeste ja stiilselt soetud lokikestega ikkagi väikekodanlased. Meie praegune valus mure sai alguse kontrakultuuri edasiarenemisest massikultuuriks selle tarbimise minimaalse ühisosa tasemel. Seda ka poliitilises mõtlemises, milles poleemika ja filosofoeriv dispuut asenduvad ühelauseliste, mitte vaidlustatavate mütologeemidega: „maha partokraatia!” (Indrek Tarand), „Keskerakond – Moskva käsi”, „Odini sõdalased – fašistid”. Erakondade poliitikutud teavad kõik, et arukas ja mõtestatud poliitiline agenda „ei müü”. Keegi ei viitsi lugeda argumente, poliitilisi programme ja sellepärast neid keegi tõsiselt ei võtagi. Kinnitan, et minu endagi erakonna ametlik valimisplatvorm (ligi 50 lk ringis) suudab mulle ikka ja jälle pakkuda üllatusi ... Sest pole olnud ei aega ega vajadust seda läbi lugeda.

Lihtsustav ja massiline kontrakultuur on definitsiooni järgi kaldu vasakule, kuna vastasel korral poleks ta massiline. See on tinginud ühe tõsisema europoliitilise kriisi tekke. Nimelt – mistahes parempoolse poliitika elimineerimise avalikust dispuudist. Mis sundis Kersti Kaljulaidi avaldama tähistava väärtusega poleemilist artiklit „Konservatiivne mõtteviis” (Postimees, 17.03.2016.). Euroopa ja Eesti Vabariigi ofitsioosi esmareaktsioon põlissoomlaste liikumise tekkele ja selle juhile Timo Soinile oli mäletatavasti põlastav-üleolev (nagu varemalt ka Vaclav Klausile, Jörg Haiderile ja Marine Le Penile) seniajani, kuni nad polnud saavutanud ametlikku tunnustust valimistel. Rahvuslik

demokraatia ja tegelik vabamajandus olid olnud paremal juhul veidrus ja halvemal – vaat' et fašism ja röövimine, aga katsu sa seda öelda seaduslikule presidendile!

EUROOPA ALLAKÄIK ON MEIE

ŠANSS. Neid kolme asjaolu – euroopastumine (analoogia põhjal – gloobusel on globaliseerumine, Euroopas – europaseerumine), majanduse „kinniregulimine” ja poliitilise kultuuriruumi monodimensioneerumine – peame võtma nii nagu nad on. Me ei suuda neid tektoonilisi protsesse muuta, keerata ega kujundada. Vene filmirežissööril Stanislav Govoruhhinil on vapustav kujund: „Nägin täna üle 50 aasta esimest korda pargis jalutavat tütarlast, kes luges Turgenevit. Kardan, et ma ei näe seda enam kunagi.” Ja kui see nüüd ongi see Spengleri ennustatud Õhtumaa allakäik – *so be it!* – on Eesti n-ö esindatus euroopalikes struktuurides ja kohalolu „laua taga” üksnes sümboolse tähendusega. Kasvõi juba sellepärast, et meie liikmesuse pooleteise aastakümne jooksul pole Eesti ilmutanud tahet nendes protsessides osaleda isegi siis, kui selleks on olnud reaalne võimalus (näiteks pagulaspoliitika kujundamisel) või otsene vajadus (majanduskriis, mille lahendamiseks vajab euroala just „Eesti mudelit”). Ent arvestades protsesside ajalist kestust, ei tähenda öeldu kaugeltki seda, et meie „allakäik” peab passiivselt vaid järgima analoogilist protsessi kontinentaalsel tasemel. Euroopa tsivilisatsioon on hääbumas, aga sellest ei tulene, et meie peaksime hääbuma sama kiiresti või et me ei peaks tegema endale lisa-aega selleks, et Eestina edasi kesta kauem, kui Euroopa kulgemine meist seda eeldaks. Valdur Mikita metsa-semiootika toob esile rabava asjaolu: Eesti, see maatükk suurusega 300 korda 300 kilomeetrit on kultuuride ainulaadne paradiis – s.t siin on teineteist täiendavad vastandid, mis ongi kultuur, omavahel täiuslikult esindatud: mets ja aas, mütoлогия ja luule, mõis ja talu, silmapiiri

avatus (meri) ja suletus (metsviirg), hunt ja koer, kevad ja sügis, keel ja murre ... ja see kõik on alles! Just Eestis on maailma kõige väiksem koht (Tõravere küla), kus on välja mõeldud maailma kõige suurem asi (Einasto universumi mudel). See annab meile taandareneva Euroopa rüpes – šansi. Võimaluse edasi kesta.

Rõhutan, et Eesti Vabariigi põhiseaduse preambul on vastandatud Euroopa sise-misele globaliseerumisele. „Sisemine ja väline rahu” ei saa kasvada seeläbi, et asetame end sihtmärgiks islamismile ja

Euroopa tsivilisatsioon on hääbumas, aga sellest ei tulene, et meie peaksime hääbuma sama kiiresti.

„eesti rahvus ja kultuur” ei saa „säilida läbi aegade” (s.t üsna kaua) oludes, kus me mitte ainult ei valmistu vaimselt seesmiseks migratsiooniks (s.t moslemid Eestisse ja eestlased Soome ning sealt edasi), vaid oleme kaasa kistud tehnoloogilisest pidžiniseerumisest. SMS-keel, arvutiikoonid verbaalse tähestiku asemel, isegi arvutite eneste primitiviseerumine (tava-arvutil on ligi 90 klahvi, aiffoonil – üks) on objektiivsed tendentsid, mis preambulile vastanduvad. E-riik on oma olemuselt rahvuslikkuse vastane: ainuüksi tema progemine nõuab a-natsionaalset keelt (s.t ka loomulik keel kipub asenduma programmeerimise keelega, millel pole rahvust ega isegi mitte rahvuslikku mõõdet – näiteks mõistel „äpp” ei ole tähendust isegi inglise keele slängina) ja rahvuslikud portaalid ja brauserid on oma mõttelt võimatud.

Kuigi juuras eksisteerib veel mõiste „rahvuslik standard”, on see loogiliselt absurdne – tänapäevane standard (näiteks taskulambipatareid AA, AAA, C jne)

tähendab unifitseerimist. Isegi metanatsionaalse standardi eksistents on osutunud mõttetuks, milles pidid veenduma meie kallid Peipsi-tagused, kui ilmnis nende GLONASSi põhimõtteline ühitamatus GPSiga. (Venemaa alistamiseks pole NATO-l tegelikult vaja muud, kui oma GPSi toetavad satelliidid korra pistikust välja tõmmata, kuna Vene armee süsteemid GLONASSi peal ei tööta.)

TEHNILINE ARENG RAHVUSLIKU SÄILIMISE VASTU.

Õieti on kõik vastupidi: mitte areng ei vastandu preambulile, vaid preambul – arengule, mis meist ei olene. Õeldu pole midagi uut: termodünaamika II seadus, mis räägib entroopia üldisest kasvust, seletab arengut negentroopia võimalusega suletud süsteemides. Kuid seda üksnes entroopia kiirendamise arvelt väliste süsteemide teistes osades – mida nõuab termodünaamika I seadus, s.t aine ja energia jäävuse elik Lomonossovi seadus. Kõlab justkui veidi ähvardavalt, aga ometi – Eesti identiteedi säilimine degradeerub Euroopas eeldab meie poliitika teatavat eurovastasust või täpsemalt: Euroopa Liidu suhtes eristuvat hoiakut. Elamine tähendab eristumist. „Titanicu” orkestri lõpp oli küll traagiline, aga enne lõppu oli selles midagi kaunist. Mäletatavasti ajal, mil „Titanic” põhja vajus ja inimesed paaniliselt pääsemist otsides tunglesid, üksikeste paatidest välja ja sisse trügisid, kui õhk kajas külma hauda vajutavate inimeste õõvastavast kisast, jäi laeva restorani orkester oma kohale ja mängis kirikulaulu „Jumal, sul’ ligemal ...” See oli väärikas ja ilus mängimine, mis võiks olla meile moraalseks eeskujuks.

DEGRADATSIOON KOHAPEAL.

Me oleme ajas võitnud siis, kui me ei lähe vooluga kaasa. Kui vool kannabki meid „alla”, siis ometi vastassuunas ujudes liigume küll endiselt allavett, aga aeglasemalt. Kui lohotu ka ei tundu see väide, on ta olemuses siiski optimistlik ja

realistlik. Sest iga eraldivõetud inimese elu on tema seisukohalt võrdne igavikuga. Indiviidi seisukohalt ei ole tähtis see, mis juhtub kümme või miljon aastat pärast tema surma ja see heaolu või kurbus, mis ta on saavutanud oma elu jooksul, jääb tema omaks igaveseks. Sellest on kirjutanud Milan Kundera „Olemise talumatus kerguses” – pole õudsemat saatust kui oma elu lõpmatult taaskorduv läbielamine. Sisyphe pole õnnelik mitte mäe tipus, vaid hetkel kui kivilahmakas on alla kukkunud ja tema ees avaneb uus tulevik. Tema ees on kõrgus, millele tõusta!

Kommunistliku idee amoraalsus polnud selles, et ta lubas amoraalseid ja võimatuid asju (150 aastat pärast Marxi pole tema unistusel ühis- ja mitmenaisepidamises midagi taunimisväärset), vaid selles, et ta tulevase kommunistliku õndsuse nimel nõudis ohvreid juba tänases ajalikus elus. Selles, muide, seisabki luterliku revolutsiooni sügav olemus: õndsuse nimel ei pea midagi ohverdama, vaid peab uskuma.³ Nagu seda näitab Tammsaare Põrgupõhja Jürka elukäigu kaudu.

Meenutame üht meie lihtajakirjanduses (nimetatud ka peavoolumeediaks) poleemikat tekitanud europarlamenti saadiku Yana Toomi (kui venelanna) väidet: eesti keelel ei ole tulevikku. Mis on jumala tõsi ju! See, mis Toomi väites ärritas, oli implitsiitne järeldus. Kui eesti keelel pole tulevikku (ning Toom seda just väitis), siis pole vaja teda ka kaitsta! Mis on aga – üdini vale. Sellest, et eesti keelt tema normaalsel kujul 100 aasta pärast ei ole, ei järeldu, et seda ei tuleks kaitsta kõikvõimalike vahenditega täna. Nende inimeste horisonidilt, kes surevad eeloleva 100 jooksul, on eesti keel kestnud kogu nende eluaja, s.t igavesti.

Rõhutan seda selleks, et mõistes eesti kultuuriruumi ajalist piiratud, ei pea ega tohi me leppida sellega, kui kultuuriruum laguneb, ja veel vähem

³ Näiteks Augsburgi usutunnistus, XX („Usust ja headest tegudest”).

sellega, et eksisteerivad subjektiivsed faktorid, mis seda protsessi kiirendavad. Nende hulka kuuluvad näiteks eurokraatsed ideoloogiad, sotsialistlik ja nn humanistlik idealism (*à la*: islam on vaid maailmakultuuri legitiimne osa, aga mitte tsiviilsust hävitav destrukttiivne mõtlemine), rahvusliku kultuuripärandi negatiivne stigmatiseerimine. Stiilis: rahvuslik = fašistlik, folkloorne = degenerantlik; füsioloogiline rahulolu = ebaefektiivsus. Klassikaline näide: ärge jooge viina, sest see on kahjulik ja põhjustab varajast surma. Ilma esitamata küsimust – milleks elada karsket elu lõpmatutes jõusaalides ja süües elupikendavat maitsetut mida tahes: vorsti, redist või kandes nikotiinivastast plaastrit mõnu asemel, mida pakub rikkaliku toidukorra järel tõeliselt hea Havanna sigar?

Õeldu pinnalt võib sõnastada järgmise meta-eesmärgi: **Eesti riigi ülimalaks õigustuseks on Eesti rahva traditsioonilise elukeskkonna – keel, kultuur, tavad, elu- ja meelelaad, kooselu vormid – hoidmine võimalikult mitmetele tulevastele põlvkondadele.** Seda eesmärki ei püsenda ratsionaalne tõdemus, et nimeetatud keskkond on ise määratud peatsele hääbumisele.

Selleks et teha viimane tähelepanek emotsionaalselt vastuvõetavamaks, rõhutan: keele ja kultuuri surm ei tähenda nende viimastele kandjatele isiklikku tragöödiat. Nad võivad seda hääbumist isegi mitte märgata. Viimane liivi keele kui emakeele kõneleja Viktor Berthold ei hukkunud kultuurilises kataklüsmis, vaid suri 2009. aastal rahulikku ja loomulikku surma pärast õnnelikult ja töökalts elatud elu. Ta ei mõelnud endale kui viimasele liivi keele kõnelejale, vaid lihtsalt oskas justkui mingit keelt või murret, mida räägiti küll veel tema nooruses, aga pärast enam mitte. Midagi niisugust tajub tänane 50-aastaste ja vanemate põlvkond nõukogude aja slängi suhtes – „tavai”, „pakaa”, „zajebiss” (täheenduses *cool*), aga ka „maakond” (mis tähendab sedasama,

mida Eesti NSVs „rajoon”) on jäänukid, mis peatselt valutult kaovad.⁴

Kuigi eesti kultuuriruumi kadumine on paratamatu ja tema eksistentsi viimases hetkes pole midagi traagilist selles osalejatele, ei õigusta see täna meie tegevust selle protsessi kiirendamisel.

Eesti Vabariigi põhiseaduse preambul on vastandatud Euroopa sisemisele globaliseerumisele.

ARVAMUSLIIDRID. Aga ometi – see kiirendamine paiguti käib. Nimetan seda – dekonstrueerimiseks ja esitan näited. Kõigepealt on välja kujunenud teemad (teaduslikult – diskursused), mis on kaetud teatava tabuga, mida ei loeta päris „koššeriteks” või arvatakse olevat mitte komm-il-foolised ehk n-õ salongikõlblikud. Ärgem võpatagem, sest ma toon väited, mida loeme keelatud:

- Pagulaste vastuvõtmine on vale, sest pagulased toovad kaasa hädasid ja meile nad ei meeldi. (Kas teid pani võpatama minu poolt ülal kasutatud väljend „paljasjalsed vägistavad moslemid”? Pani ju!)
- Homoseksuaalsus on hälve.
- Joomine teeb elu mõnusamaks.
- Euroopa Liit on totaalne jama ja tema euro – samuti.
- Ainus euroopalik väärtus on raha. (Maarja Vaino, PM, 22.03.2016.)
- Odini sõdalased ja Trump on – okei.
- Tallinna TV pole halvem kui mistahes teine meediakanal.

Nende väidete keelatust kinnitab empiiriline fakt: „Postimees” kutsub kord aastas

⁴ Keeletüve haprusest tänapäevases sõnakasutuses olen kirjutanud: „Kuidas eesti keel püsima jääks ehk Eesti Rahvusringhääling keelekaitsjana” – „Keelekaitsja”, nr 13, 1983, lk 7–17.

kokku tublid inimesed, keda ta tituleerib „arvamusliidriteks”. Jätame kõrvale selle, kes ja mis on „liider” arvamuses, mida kannavad nn massid (s.t paljud toredad ja tavalised inimesed) ja suur-meedia (omal ajal pigem Võsa Pets kui Teaduste Akadeemia president) ja pöörame tähelepanu sellele, milliste arvamuste „liiderdamisest” on jutt. Tunnustatud arvamusliider on see, kes juhib ning on kuulus arvamuses, mis on teatava „kellegi”

***Me ei tohi leppida
sellega, et meie
kultuuriruum laguneb,
ja veel vähem sellega,
et subjektiivsed faktorid
seda protsessi
kiirendavad.***

(eeskätt ideoloogilise peavoolumeedia) poolt aktsepteeritaks tunnustatud. Lisan siia teise, nüüd juba isikliku empiirilise fakti: Eesti ühinemise järel Euroopa Liiduga, mida toetas 40 protsenti valijaskonnast (referendumi osalusprotsent oli 60 ja osalenutest 60 protsenti olid liitumise poolt), leidis aset liitumisele eelnenud avaliku debati euro-entusiastlike juhtide autasustamine riiklike tunnustähtedega. Aga nende oponentidele, kes väljendasid ettevaatlikku skepsist kaela- ja kontemurdva liitumistempo suhtes, ei jätkunud riigil ja presidendil ainsatki tunnustus-sõna. Kasvõi sellegi eest, et nad tegid euroentusiastidele „tausta”! Rääkimata tagantjärele õigeks osutunud euroskepsise intellektuaalsest väärtusest.

Jutt pole tollaste euroentusiastide kiust ja kahjuröömust (mida siiski oli ja on täna!), vaid sellest, et riik võttis endale positsiooni avaliku debati osapoolena, vastandades end ühiskonna enamusele.

See tähendab, lülitades välja Eesti kultuuri autonoomsust ja identiteeti kandva osa ühiskondlikus debatis. Juristidele hästi-tuntud kaasuses kaitses neegeradvokaat Anthony Griffin (tegutsedes, muide, *pro bono*, tasuta) rassistliku Ku Klux Klani õigust vabale eneseväljendusele väitega: kui te täna piirate klansmenide vabadust, kes ju ometi on lõunaosariikides arvestatav jõud, siis homme võtate sõna neegritelt. Olles välistanud euroreferendumi eel euroskeptilise osa debatis, osutus Eesti rahvusriigina nõrgaks ajal, kui euroskeptiline positsioon osutus vajalikuks – me ei suutnud teha midagi enesekaitseks näiteks euroala kriisi puhkedes ja meil lihtsalt vedas, et me sellest nii lihtsalt pääsesime.

Darwini mõte – elu tähendab eristumist – on avarama tähendusega, kui see on vaid bioloogias.

Muidugi – tagantjärele võib öelda: aga mida see muutis? Eesti olnuks tänaseks Euroopa Liidu liige ka kõige konservatiivsemate euroskeptikute juhtimisel, ELi oleks tabanud seesama bürokraatia- ja immigratsioonikriis, meil jäänuks samad probleemid Venemaa ja energiaga jne. Ent see kõik (Eesti astumine ELi) olnuks teisiti, kui hinnata seda riigi ja rahvuse identiteedi pikendamise seiskohalt. *Brexit*’ki pole midagi muud kui inglaste omal ajal pidamata jäänud ja hilinev rahvuslik dialoog Suurbritannia ja Euroopa Liidu tegelikest suhetest. David Cameron ei ütle täna midagi sellist, mida poleks öelnud Mart Helme ja Kalle Kulbok 15 aastat tagasi.

Me ei pea imestama teatava ekstreemuse tekkimise üle poliitilise spektri vasakul ja paremal tiival, mis on kantud eeskätt ja põhiliselt Euroopa Liidu suhtes kriitilistest hoiakutest (ka Poolas, Ungaris, Slovakkias, Soomes), vaid imestama pigem selle üle, et see on nii tagasihoidlik. Kuna tegemist on ärajäänud sotsiaalse aruteluga Euroopa Liidu ja rahvusriigi teemal, mis pidanuks toimuma 15 aastat tagasi. Kuid – *better late than ever!* („n” tähe puudumine viimases sõnas ei ole trükiviga.)

LÄÄNEMERE RÖÖBAS (RAIL BALTIC) JA EESTIMAA ALLAKÄIK. Üks tuleneb teisest ja on teisega seotud. Euroopastumine kultuuris ja meie eneste kultuurilise identiteedi hääbumine kulgeb üldiselt tasakesi ja valutult, kui mitte üksikute vanema põlve humanitaaride ja noorema põlve konservatiivide ahastust maha arvata. Ent see tasane kadumine, mille filmioperaator saavutab kaamera objektiivi diafragma aeglase sulgemisega, võib teatavates kulgemise sõlmpunktides muutuda väga ilmseks ja isegi hoiatavaks: nõukogude aja koledusi ülistav Eesti Rahva Muuseumi arhitektuur Tartus, Vabadusrist Tallinnas on märgid, milles kontsentreerub post-post-modernistliku

revolutsiooni (degradatsiooni) sisu. Ka tehnoloogias – näiteks kogu nn mahe-tootmise ideoloogia aluseks on tänapäevaste toidukoguste tootmine 19. sajandi vahenditega ja 21. sajandi hindades. Mahekurk on agrotehnoloogias sama-sugune allakäik nagu Solarise arhitektuuris. Ja nüüd siis on ta ähvardamas: Rail Baltic, mis on enam kui kaks paari rööpaid ja betoontara.

Ei tule kellelegi uudisena, et Tallinnas mõeldakse Tallinna-moodi. Riigieelarve ja isegi linna volikogu valimissüsteem on tehtud lähtudes sellest, kuidas kehtiv linnavalitsus kas maha kangutada või võimule tsementeerida. Lihtne näide on diislikütuse aktsiisi tõstmine, mis

Eestimaa kubermang ja Liivimaa kubermang – haldusjaotus.

Allikas: Wikipedia

toob riigieelarvesse sisse nii, et riik ja selle manulised (sotsiaalhoolekanne, haridus jt) seda tõusu ei märkagi. Aga ta „paneab” objektiivselt „paugu” mistahes ettevõtlusele maal, kus töötab Eesti diiselmasinade enamus: metsamasinad, põllukombainid, teede- ja karjäärimasinad. Veoautode kaalu piirkoormus, mille vastu tunneb andunud huvi tavakuritegevuse suhtes leige politsei, kasvatab riigieelarvet nende taskust, kes üritavad vedada metsa – kas töötlemiseks või ekspordi, mis aga tähendab töökohti maal. Ja kolmas siia juurde: maaelu-vastased on ka elektri võrgutasud, liitumisest võetavad hiiglaslikud „viimase miili rahad” ja isegi meie e-riigi seisukohalt üllatav normaalse digi-TV teenuse ja 21. sajandi kiirusel töötava interneti puudumine paljudes maakotades.

Paidest allapoole algab teine kultuur ja teised hoiakud: Liivimaa.

Kuidas see on võimalik? Aga sellepärast, et Tallinnas ja teda ümbritsevas „kuldse ringis” pole need probleemid olulised ja nende lahendused pole ei odavad ega majanduslikult efektiivsed. See on surnud ring, sest Google ei tahtnud Eestisse tulla just sellepärast, et siinsetes heades kohtades (nagu Võru, Põlva, Elva, Antsla jt) oli hirmkallis elekter ja keskaegne netiühendus, mis teeb globaalse serveripargi töö võimatuks. (Vt Eesti Ekspress, 18.06.2013.)

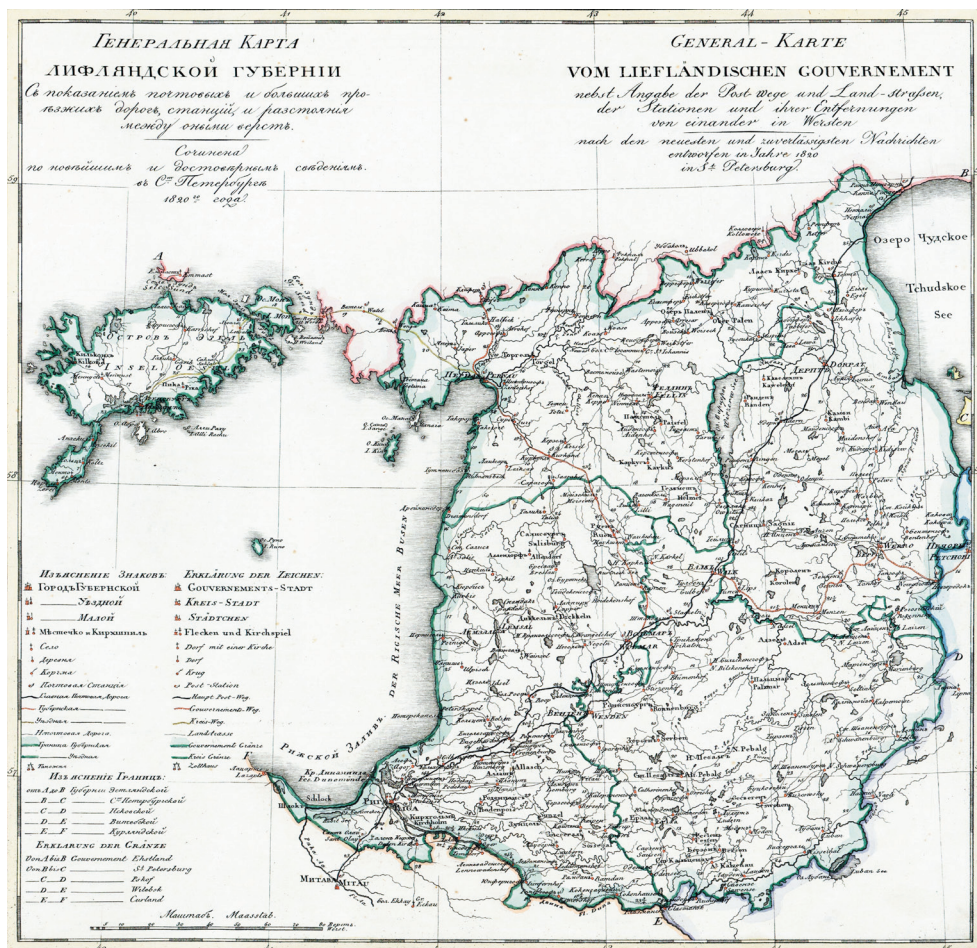
Kui kuulen valitsuses ja parlamendis mõnikord juttu regionaalpoliitikast ja vaatan õnnetu regionaalministri vms väsinud näos kustuvaid silmi, mis on nii soojad ja mõistvad, siis meenuvad Kristjan Jaagu sõnad – „on jooksmas laulu ilus tuline oja”. Jutt jääb jutuks. See, et

regionaalpoliitikat ei ole, on pool häda. Teine pool on see, et teda pole alates 1991. aastast olnudki. 21. sajandi endiselt vilkalt soomestuvale Tallinnale on Kesk- ja Lõuna-Eesti nagu sangadeta kohver – ära visata ei raatsi ja kanda on ebamugav. Tallinna, Põhja- ja Loode-Eesti unistus on olla – Soome: elatusasemelt, kultuurilt, ühendatuselt. (Hiiumaal, tõsi, on kergelt tajutavad ka mingid Rootsi poolt alles jäänud mõjud.) Mida kehastab ka meie programmiline lause – „Uus Põhjamaa”. Milles Tallinnast vaadates tagurlikul ja alaareneval Kesk- ja Lõuna-Eestil pole ei majanduslikku ega keelelis-kultuurilist perspektiivi.

Olen sellest kirjutanud⁵, et Paidest allpool algab teine kultuur ja teised hoiakud: Liivimaa. Väliselt märkab seda kirikute tornidest – piir on seal, kus ristide vahele hakkavad kirikute tornidesse tekkima kused. Kusjuures: Liivimaa loomulik eelis Eestimaa ees on see, et ta on ajalooliselt alati olnud – eri piirides alates 14. sajandist ja olemata kunagi liidetud Eestimaaga enne 1918. aastat. Olete mõelnud, miks on juba Iseseisvusmanifestis loetletud unitaarse riigi haldus-territoriaalsed allüksused?⁶ Sellepärast et kuni selle ajani polnud Eestit sellisel kujul olnud – alad, mis jäävad lõuna poole Peipsi põhjakaldast, mõni verst allapoole Paidet, edasi Viljandist ja Pärnust kõrgemalt on alati olnud ja nähtavalt jäänudki – Põhja-Liivimaaks ja tegelikult orienteerituks Riiale. Tallinna hooletu suhtumine siia lõunasse pole mingi pahatahtlikkuse märk, vaid peegeldab loomulikku asjaolu: Liivimaa pole Eestimaa pealinnale oma, vaid võõras. Indrek Hargla muinasaja

⁵ Vt „Haldusreform Liivimaal” – „Maa Elu”, 14.01.2016.

⁶ Iseseisvusmanifestis kuulutati Eesti riik välja sõjaajale kohaselt väga häguselt – „ajaloolistes ja etnograafilistes” piirides, kusjuures üks erines teisest: Eestimaa moodustas ajalooliselt umbes kolmandiku eestlaste etnilisest alast. Liivimaa likvideerimise fikseeris juriidiliselt 1920. aasta põhiseadus, § 2, kus ootamatult esitati maakondade loetelu. Selle tingis vajadus viidata seni ebakindla riikliku kuuluvusega alade inkorporeerimisele uue riigi koosseisu.

Līvīdžskaja kubermang. Kaart aastast 1820.

Foto: Wikipedia

kriminaalromaani „Raudrästiku aeg” peategelane Aotõiv tajus eel-Liivimaa kohta, et „see maa hingab kuidagi teistmoodi, ja mida ta üha rohkem kartis – et võib-olla mõtleb ka”. Tegevus toimub üheteistkümnendal sajandil, aga Hargla elab kahekümne esimesel, s.t et kirjutades romaani 1000 aasta tagusest ajast väljendab ta tänapäevast mõtet. Nii ongi. Suur-Võrumaale kõlab lausung „Uus Põhjamaa” tobedalt sellepärast, et vanagi (Põhjamaad) pole olnud ega selle peale tuldudki.

Kui mu senised argumendid on olnud suuresti ratsionaalsed ja ajaloolised, siis

viimane sündmuste areng tugevdab neid veelgi seoses juba väga kaugele läinud ja Eestile fataalseid tagajärgi toova arenguga: kavandatava Rail Balticu ehitusega. Unustagem projekti sisuline mõtetus (rahvuslik-regionaalse mõtlemisega Leedu pole seda projekti kunagi kavatsenudki – Postimees, 24.03.2016) ja hinnakem selle ilmset etno-ökoloogilist tagajärge: sisuliselt sadade meetrite laiune, ülimalt eraldatud (okastraadid, tunnimehed, valvekoerad) insener-konstruktsioon lõhub Eesti kaheks. Mitte „pooleks”, vaid „kaheks”. Lõigates Eestimaaks ja Tallinna valitsusaluseks alaks ülemise kolmandiku.

Sadakond läbipääsu (kui neid niipalju tulebki!) ei passi ei lehmakarja läbiminekuks ega naabrimehele pudeliga küllasõiduks. Rail Balticaga kombineeritakse Tallinna-Helsingi tunnel, mis hakkab teenindama just põhjamaist integratsiooni ja Soome huve (kuhu kuulub vaimselt ja majanduslikult ka Tallinn) – transpordimajanduse vana reegel: raudteed vajab kõige rohkem see, kes elab selle otsas. Liivimaa mahajätmise lõpetuseks jääb tegemata Tallinna-Tartu maantee, mida veel isegi järgmisel kümnendil ei kavatseta ehitada kaugemale Mäo teeristist (kust, vaata ja imesta!) algabki – Liivimaa.

***Liivimaa, mis kajastub
veel praegugi mõttelaadis
ja majandusstruktuuris,
on võimeline edasi
kandma ja hoidma Eesti
identiteeti.***

Meil tekib olukord, kus Liivimaa on teedega ära lõigatud tänasest Põhja-Eestist ehk endisest Eestimaa kubermangust. Rail Baltic jookseb Liivimaast mööda ja ilma peatumata selle serva pidi ja maanteetransport lõpeb Mäo kohal ära. Haapsalusse raudtee tuleb, aga Tartu poole minev kidub edasi. Tartust on ühtpidi kauge sõita selle superraudtee peatustesse kas Pärnus või Tallinnas – 200 km kaugusel mõlemad. Normaalsest maanteed Tallinna ei tule ja jääb alles ühendus traditsioonilise keskusega Riias. Riia suudab äri- ja teadusturismiks edendada ka Air Baltic, millel juba on mugavaid otseühendusi mujale Euroopasse. Tähelepanuväärne on asjaolu, et Estonian Airi põhjaminekut tajuti draamana Tallinnas, aga mitte Lõuna-Eestis, kus üks Est Air ees või taga oli jumalast ükskõik. Lennaku kuhu tahes, sest meil on Riia.

Tänane Eesti „rahvuslik” lennufirma, orienteerudes selgelt Tallinna internatsionalistlikele huvidele, on nüüd likvideerinud isegi oma nimest mitte ainult eesti keele, mida eelmine nimi Estonian Air võimaldas, vaid ka mistahes viite Eestile. Nordic Aviation Group on asutis, mis juba oma mõtlemiselt ja nime tõttu ei arvesta Põhja-Liivimaa huvidega.

Pole vaja mõista, et üldise assimileerumise ja assimileerimise kontekstile vaatamata kujunevad kahele poole raudteevalli kaks eri kultuuri- ja riiklikku kooslust: nüansid keeledialektides, Euroopa tulevaste kultuurifaktide tõlgendamises (Eestimaa annab Petserimaa heameelega ära, et teema oleks „laualt maas”, nagu teatas välisminister Marina Kaljurand) Liivimaa seisukohalt võib tulemus olla sama, aga teistel tingimustel ja midagi vastu saades.

Nüüdsetes Eesti piirides tähendavad Tartu maantee ehitamisest loobumine ja Rail Baltica (või Balticu? – kuidas käänata, väänata: mäletate „Tõe ja õiguse” II köites – Paas-Paasi või Paas-Pae?) rajamine Kesk- ja Lõuna-Eesti olemise-perspektiivi kiirendatud lõpetamist. Nagu peabki toimima termodünaamika II seadus. Antud juhul nõnda, et Tallinna-keskse (Rail Baltica, tunnel) linnaliku majanduse ülikiire edasipressimine kiireneb. Suure väina silla ehitamata jätmine on kõnekas fakt: Tallinnal pole seost Liivimaaga (mille hulka kuulus Saaremaa kas iseseisvalt või Saare-Lääne piiskopkonnana) tunda. Teades, milline koloss on ametnikkond, kui veskikividenä raskelt ja millise kolinaga mõtlevad valitsused, peame aru saama, et Rail Baltica ei ole enam peatatav. Ma ei tea, mis hetkel toimis pöördumatus – seda suudaks seletada Kafka. **Ainus vastukaal sellele arengule on – iseseisvuv Liivimaa.** Milles Võru, Antsla, Valga, Otepää, Elva, Valga ei ole äpardunud linnad, vaid rahuliku euroopluse inimlikud asumid.

LIIVIMAA – EESTI MINEVIK JA TULEVIK. Liivimaa on olnud Eesti kultuuri häll: Kristjan Jaak, kirjameeste ja

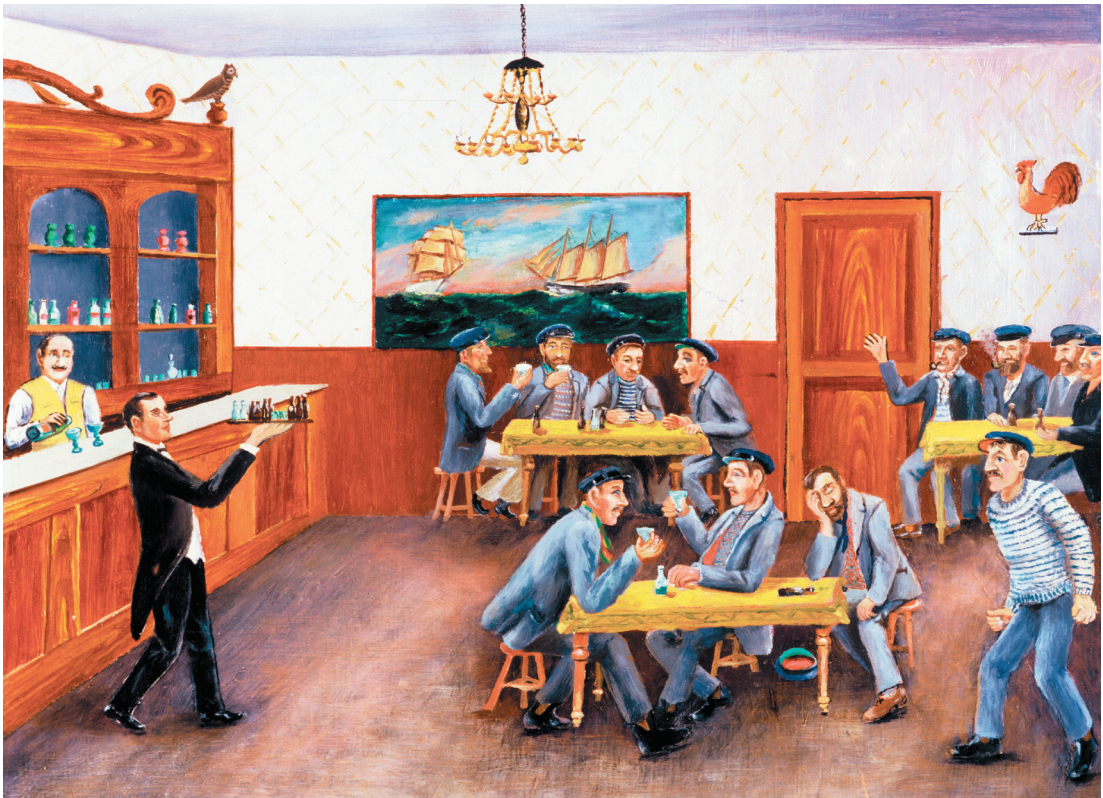
Poliitiline mõte

põllumeeste seltsid, kõik „Postimehed”, „Vanemuine”, Noor-Eesti, esimene laulupidu, sini-must-valge, Aleksandri kool ja Treffneri gümnaasium, „Kalevipoeg”, esimene eestikeelne gümnaasium (tänapäevane MHG, juhatajad Peeter Põld ja Oskar Kallas), sordiaretus (kartul, rukis), kunstikoolkond ja kool „Pallas”, Lutsu „Kevade”, kogu ärkamisaeg (Jannsen, Hurt, Koidula, Jakobson), esimene pasunakoor (Väägvere), Miina Härma, eelmine edukas haldusreform (Käsu Hans Kambjas) ... see on vaid murdos ilma Tartu Ülikooli nimetamatagi. (Kui häda käes oli, kolis ülikool 1699. aastal Pärnusse, mitte Tallinnasse, s.t jäi Liivimaale.)

Seega: minevikus on eesti rahvuslikku identiteeti kandnud Liivimaa poliitiline ja vaimne eliit. Kuid ka tänapäeval oleks

Liivimaa vastukaaluks euroglobaliseerumise negatiivsetele tendentsidele. Liivimaa ajaloolis-kultuurilise fenomenina, mis kajastub veel praegugi mõttelaadis ja majandusstruktuuris, on võimeline edasi kandma ja hoidma Eesti identiteeti palju enam, kui see toimub endise Eestimaa kubermangu tänapäevase aladel. Selleks on kaks põhjust.

Esiteks on Liivimaa alati kuulunud Kesk-Euroopasse, ta on olnud euroopaliku tsivilisatsiooni eelpost, mille majanduspoliitiliseks keskmeks oli Riia. „Liivimaa” on Euroopale tuntud nimi (tänu ordule, Liivi sõjale, Jäälahingule jpt globaalsetele sündmustele, rääkimata Liivimaa erilist mõjust Tsaari-Venemaa õukonnas ja valitsustes) ja Euroopa on Liivimaale – „oma”. Eestimaalasele tuli kuulumine Euroopasse

Jaan Oad. Kihnu meremehed Riia kõrtsis tuult tegemas. 1966. Õli. Uue Kunsti Muuseum Pärnus.

ootamatu üllatusena, mis tekitas joobumuse: vajaduse aina korrata loosungeid oma eurooplusest (muide – kah sündinud Liivimaal), käituda ELi struktuurides ennastunustava alandlikkusega, püüda aimata Euroopa *establishment*'i soove nende pilkudest. Riigi tunnusmärk, mis samas ei ole osaks riiklikust sümboolikast – usbeki vaibamuustrile kirjutatud „Welcome to Estonia” – on võimalik ja mõistetav noorukese ja kultuuritee alguses seisva Eestimaa puhul, aga on absurdne Liivimaal, mida tuntakse tähtsa tegijana ligi tuhat aastat.⁷ Pole seegi juhus, et mõlemad siinsed kroonikad – nii Läti Henriku kui ka Russowi omad olid Liivimaa-kesksed, sest seal ja ka Tallinnas eraldi võetult oli ajalugu, kuid mitte põhjapoolses Eestis. Tallinn ajas juba siis oma asja, aga mitte ümbritseva maa oma, kusjuures oli Liivimaa suhtes alati – kauge välismaa. Ruhnurootslaste keel ja Kihnu olid Liivimaal – „omad” (vt Oadi maali „Kihnu meremehed Riia kõrtsis tuult tegemas”), sest neid ümbritses suur kultuuriruum, aga Tallinna ümber see puudus, mistõttu ei sündinud ka kultuuri variatsioone. „Viimse reliikvia” ülesvõtnud operaator Jüri Garšnek on suurepäraselt edastanud Põhja-Eesti märgistiku domineeriva tunnuse – igavuse.

Seega: Liivimaal pole vaja ennast tõestada, ta lihtsalt on olemas ja tal puudub vajadus pärssida neid poliitika ja kultuuri osiseid, mis on tema osad. Setu kultuuri institutsionaliseerumine nagu ka ruhnu ja kihnu keel on võimalikud kultuurilist identiteeti tunnetaval Liivimaal, aga mitte ülemuste hellitusi ootaval Eestimaal.

Teisalt, Liivimaa geograafiline positsioon – eemaldatus üle-euroopastu-vast Skandinaaviast (mõelgem sealsele põgenikepoliitikale, rahvusliku koosseisu ja kultuurilise kontendi muutumisele) –

kaitseb teda loomuldasa ülemäärastest üleilmastuvatest tendentsidest. Liivimaa on maastikuliselt ja elulaadiliselt optimistlik, ilus ja helge areaal vastandina Põhja-Eesti lapiklusele, hallusele ja kaheldamatule kuuluvusele eeskätt Põhjalasse. Eestimaa kubermang võib oma Põhjala saada, aga mitte Liivimaad endaga kaasa tirides.

Liivimaa eluvõime on oluline panus Eesti kultuuriruumi ja rahvusidentiteedi pikemasse kestmisesse. Vastandina globaliseeruvatele tendentsidele tänase Eesti põhjapoolses osas.

Lõpetuseks pealkirjas asetatud küsimusest. Kas kaome ajavoolus? Jah, loomulikult. Aga mõnevõrra hiljem, juhul kui me oma destruktiivsusest loobume.

⁷ Näiteks Vatikani tunnuslause *à la*: „Teie värvad Paradiisi!” oleks mitte sedavõrd jumalat teotav, kuivõrd idiootlik. Nagu pr Evelin Ilvese „Welcome to Estonia!” ongi.

Demokraatlik kodanikuharidus kriisi ajal

ALAR KILP

Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudi võrdleva poliitika lektor

Kriisi ajal on kiusatus edendada konformsete kodanike kasvatust, millest demokraatia püsimiseks ei piisa. Tegelikult on demokraatias vajalike mitte-konformselt osalevate kodanike kasvatust võimalik edendada ka kriisi ajal.

Demokraatlikus kodanikuhariduses on igikestev dilemma, kas põhieesmärk peaks olema informeeritud, patriootiline, konformne ja õiguskauulekas kodanik või hoopis autonoomne kriitiline indiviid? Viimatinimetatu all peame silmas kodanikku, kes on küll poliitikas toimuvast informeeritud, ent on teadlik ka poliitilise osaluse eri viisidest, oskab poliitikas mõjusalt osaleda, olla kodanik kas liberaalselt „omaenda moodi” (Kilp 2014) või lähtuvalt sotsiaalsest õiglusest. Tegemist ei ole „emba-kumba” küsimusega, sest mingil määral vajab demokraatia mõlemat (Westheimer 2004). Küsimus on selles, kas kasvatama peaks eelkõige lojaalseid patrioote, seaduskuulekaid ja ühiskonda panustavaid kodanikke või selliseid, kes oskavad organiseeruda ja mõjusalt osaleda neid puudutavates küsimustes, on kriitilised valitsuse otsuste ja ühiskonna elu korralduse suhtes lähtuvalt oma

individuaalsetest huvidest või sotsiaalse õigluse tundeist? Kas kõik kodanikud, sealhulgas ka need, kellest saavad hiljem algatajad, aktivistid, eestkõnelejad ja vaidlustajad, peaksid kõigepealt õppima vastutus- ja kohusetunnet, konformsust ja patriotismi? Kui palju kriitilisi kodanikke demokraatia vajab ning kas kriisi ajal vajatakse neid vähem, sama palju või rohkem?

Küsimus muutubki aktuaalseks ja teravaks eelkõige julgeolekukriisi ajal, mille kõige äärmuslikum näide on sõda. Kas on loomulik, et sõja tingimustes demokraatia „tõmbub koomale” ning sellistes oludes kodanikud ei vaidle, pole eri meelt ega ole kriitilised poliitiliste otsuste suhtes samasugusel moel nagu nad olid rahuajal? Kui nii on, siis peaks kehtima ka seaduspärasus, mille kohaselt julgeolekulise kriisi suurenedes hakatakse kasvatama kodanikes üha enam patriotismi ja kohusetunnet ning ruumi demokraatlikule sõnavabadusele, meeluseväljendusele, kriitilisele arutelule, vaidlustavale sotsiaalsele ja poliitilisele aktivismile jääb aina vähemaks. See kindlasti on üks variant, ent mitte ainus.

Kriisi ajal on täiesti võimalik edendada korraga nii patriootilist kui ka kriitilis-demokraatlikku kasvatust (Ben-Porath 2007). Näiteks 11. septembri 2001 terrorirünnakute järel peeti Ameerika Ühendriikides vajalikuks õpetada noortele, et Ameerika Ühendriigid on maailmas hüvangu jõud („force for good”), mis toob teistele rahvastele lootust ja vabadust, kui ka tugevdada sellist demokraatliku

kodaniku kasvatust, mis väärtustab konflikti, arutelu ja debatti ning võtab inimeste sotsiaalse ja poliitilise olukorra mõtestamisel arvesse eri osapooli, lähene-misi ja käsitusi (Westheimer 2004, 231).

***Kui palju
kriitilisi kodanikke
demokraatia vajab
ja kas kriisi ajal
vajatakse neid vähem,
sama palju või rohkem?***

Kriisiaeg Eestis ei pruugi olla üks ühele võrreldav kriisiga, millesse sattusid Ameerika Ühendriigid 11. septembri 2011 terrorirünnakute järel. Samavõrd otseselt pole rahvusvaheline terrorism Eestis rünnakuid korraldanud, ent mitmed kattuvad kriisid – sh majandus-, eurosooni-, põgenike-, väärtushoiakute (kooseluseadus) ja kommunikatsiooni (vihakõne, propaganda) ning väljarände ja iibe kriis – on meie püsivalt pingsat julgeoleku kriisitaju veelgi võimendanud. Kriisiderohke olukord on teinud aktuaalseks küsimuse, kas erinevate kriiside kattudes ja võimendudes tuleks ka meil demokraatiat „pigem koomale tõmmata” või pigem vastupidi – demokraatiat teadlikult rohkem väärtustada, sellele rohkem pühenduda ning demokraatiale eluliselt vajalikku mänguruumi seda sihikindlamalt kaitsta.

Artikkel käsitleb nimetatud küsimusi ja dilemmasid detailsemalt, eristades nelja informeeritud ja teadlikku kodanikuks ole-mise ja kodanikuna poliitilises protsessis osalemise viisi – konformset, aktiivset, liberaalset kriitilist ja radikaaldemokraat-likku kriitilist.

KONFORMNE VASTUTUSTUNDLIK KODANIK. Konformne kodanik on seadustega kursis, teab, et seaduste

järgimine on õige ja petmine on vale (Diamond 1997), tajub isiklikku vastutust käituda õiguskäitumisele (DeLaet 2016, 77), olla vastutustundlik oma kogukonna ees, käia tööl ja maksta makse, anda doonorina verd ja sorteerida prügi (Westheimer, Kahne 2004, 244). Tal on kõrge isiklik vastutustunne ning samas on ta ka kon-formne – ideaalis ta teeb ja on kõike, mida ühiskonnas healt lihtlikult oodatakse. Kui healt kodanikult oodatakse kirikus käimist, „Anname au” märgi kandmist, paraadil marssimist, helkuri kandmist, kooris laulmist ja tantsupeol tantsimist, siis neid toiminguid ta jõudumööda ka teeb. Poliitikas toimuvaga on ta kursis ning võtab osa ka üritustest, kust head ühiskonnaliikmed puududa ei saa (nt käib valimas). Konformne kodanikuharidus (McCowan 2006, 197) õpetab kodanikele iseloomu headust, ausust, heanaaber-likkust, töökust, seaduskäitumist ning panuse andmist nii oma lähemas kogu-konnas kui ka ühiskonnas laiemalt.

Kas konformsete kodanike kasvatus on demokraatiaks tarvilik, piisav või on demokraatiaga sootuks vastuolus?

Konformseid, lojaalseid ja poliitikas toimuvast informeeritud ning seadustest teadlikke kodanikke vajavad kõik valitsuskorrad – sh ka monarhiad, teokraatiad, totalitaarsed ja autoritaarsed režiimid (Westheimer, Kahne 2004, 248). Konformsed iseloomuomadused ja käitu-misviisid on universaalselt omased iga-suguses kogukonnas elavatele inimestele, mistõttu nende puudumisel võivad inimkooslused muutuda juhitamatuteks ja lakata toimimast. Sel põhjusel soovib iga valitsus ja valitseja, et ühiskonnas oleks rohkelt konformseid liikmeid. Nii demok-raatlik, autoritaarne kui ka totalitaarne valitsus pooldab olukorda, kus ühiskonna-liikmed on kodanikuhariduse käigus omandanud kõrge isikliku vastutustunde, on õppinud kohtlema vanemaid inimesi lugupidavalt, tänavalt prügi üles korjama, käima koolis ja tööl ning mitte tarbima narkootikume (Westheimer, Kahne 2004,

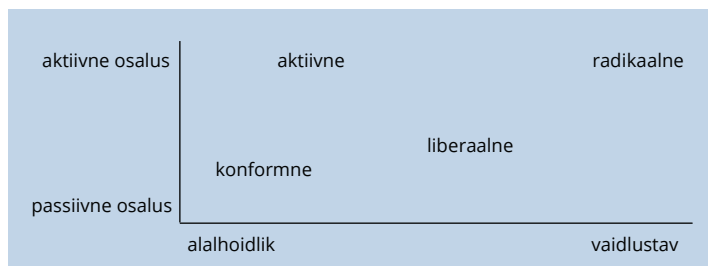
244). Tsiiviliseeritud käitumise üldkehtivad normid ei ole ühiskonniti identsed (Volpi 2011) – mõnes liberaalses ühiskonnas ei taunita narkootikumide tarbimist samamoodi nagu mõnes totalitaarses ühiskonnas ei sorteerita prügi. Ka on tsiiviliseeritud käitumise normid liberaaldemokraatiates sisult ja hoiakutelt teistsugused kui mittedemokraatiates (Shils 1992). Mingil kindlal normistikul põhinevat konformse kodaniku kasvatust vajavad ja edendavad aga kõik ühiskonnad. Seetõttu ei ole tegemist demokraatiale ainuomase ega ka piisava kodanikutüübiga.

Kui kõik kodanikud oleksid vastutustundlikud, lojaalsed ja kuulekad ning osaleksid poliitikas vaid konformsel viisil, jääksid mitmed liberaaldemokraatia jaoks vajalikud kodanikukäitumise oskused ja viisid olemata. Demokraatia vajab ka selliseid kodanikke, kes oskavad ja julgevad ühiskonnas toimuvat kriitiliselt mõtestada (Westheimer, Kahne 2004, 244) ning hoida alal ja edendada selliseid liberaaldemokraatia alusväärtusi nagu sõna- ja valikuvabadus ning vaadete ja lähenemiste paljusid nii erakonna- ja parteiastikust, avalikus arutelus kui ka meediaväljaannetes (Dahl 1956).

Kas konformse ja vastutustundliku kodaniku kasvatust on demokraatias siiski tarvilik (nagu on ka igas teises valitsuskorras)? Kindlasti on. Paratamatult ja asendamatult on teda vaja just sellepärast, et ka demokraatia on valitsuskord, mis vajab lisaks demokraatlikele protseduuridele ja konfliktihaldamismehhanismidele

(Przeworski 2011) ka ühiskondlikku korda ja kodanikkonna toetust. Teiseks ei osale üheski (suuremas nüüdisaegses) ühiskonnas ja valitsuskorras kõik kodanikud aktiivselt ja kriitiliselt (tõenäoliselt kõik ei saa ega peagi olema aktiivsed ja kriitilised, samamoodi nagu kõik ei saa ega pea olema ettevõtjad) – demokraatias on või peaks neid olema lihtsalt rohkem kui mittedemokraatiates (Almond 1974, 50). Demokraatia vajab, et lisaks neile, kelle poliitiline osalus ulatub kaugemale esinduskogu valimistest (Dahl 1971), oleks rohkelt ka neid, kelle osalus poliitilistes protsessides ongi valdavalt vastutustundlik ja konformne ning kelle jaoks esinduskogu valimistel tehtud valik jääb suurimaks iseseisvalt tehtud poliitiliseks valikuks. Kolmandaks toetavad konformsed ja vastutustundlikud kodanikud oma tegevusega sedasama demokraatlikku poliitilist protsessi, mida liberaalselt või radikaalselt kriitilised kodanikud muuta ja parandada soovivad ning milles aktiivsed kodanikud aitavad vajadusi märgata ja täita (joonis 1). Seejuures on endiselt tõenäoline, et ka demokraatiates on konformseid kodanikke arvuliselt rohkem kui sisukamalt ja mõjusamalt poliitikas osalevaid kodanikke.

On loomulik, et nii nagu laps, nii ka kodanik peab kõigepealt õppima „õigesti” käituma. Nii õpivad demokraatliku ühiskonna lihtliikmed „käima valimas” samamoodi nagu varasemas kristlikus ühiskonnas head kristlased õppisid „käima kirikus”. Ei ole midagi halba ega valesti

JOONIS 1. Informeeritud poliitilise osaluse liigid

Allikas: autori koostatud

ka selles, et kodanikud õpivad poliitikas toimuvat ka „pealt vaatama”. Kodanik-pealtvaataja teab, mis poliitikas toimub, räägib tuttavate ja sugulastega poliitikast, ent tema suhe poliitikaga põhineb eelkõige antipaatiatel ja sümpaatiatel, mistõttu ta räägib teiste pealtvaatajatega mitte niivõrd põhjustest, tagajärgedest ja alternatiividest, vaid sellest, kes või mis meeldis või ei meeldinud. Ta räägib poliitikas toimuvast samamoodi nagu räägivad pealtvaatajate rollis olevad külastajad pärast teatri-etendust või kinoskäiku. Ma usun, et me kõik oleme selles rollis mingil hetkel või mingis küsimuses olnud. Enamik inimesi võib-olla suurema osa ajast on ja jääbki poliitikas toimuva suhtes kodanik-pealtvaataja ja publiku rolli, ent demokraatia jaoks on ülioluline, et oleks rohkelt ka neid, kes publiku seast häält teevad, „laval näitlejaid” mõjutada ja suunata üritavad või ise „poliitilisele lavale astuvad”.

Konformseid, lojaalseid ja poliitikas toimuvast ning seadustest teadlikke kodanikke vajavad kõik valitsuskorrad.

Avalikule poliitilisele lavale pääsemine või laval olijatega suhtlemiseni jõudmine nõuab kodanikult palju rohkem teadmisi, ressursse, organisatsioone ja oskusi kui pealtvaatamine (Rapeli 2014b). Et viimased ei jaotu ühiskonnas ühtlaselt ja ühtmoodi, kipub ka demokraatia toimima vormis, kus püsiva koosseisuga suur pealtvaatajate klass „vaatab pealt palju väiksemat poliitilise eliidi gruppi” (Green 2009, 5), nii et kohtade vahetust publikust lavale või vastupidi toimub suhteliselt harva ja vähe. Pealtvaatamine on ka kodanike poliitikas osalemise viis, ent selle puhul on kodanikud tunduvalt rohkem riigi, valitsuse ja poliitikaga lihtsalt „suhtes” kui et omaksid

ise kodanikena mõju või teostaksid võimu poliitilise otsustamise protsessis.

Poliitikaga „suhtes olemine” üksi ei tee suhet ega suhtlejat veel demokraatlikuks. Ori on suhtes orjapidajaga, iga töövõtja on suhtes oma tööandjaga. Suhtes olemine on *alati* suhtes osalemine, ent suhe ja osalemine on demokraatlik vaid juhul, kui suhtlus on kahepoolne, kahesuunaline ja vastastikuline, nii et suhte osapooled tunnistavad üksteise võrdset väärikust (Ober 2012) ning ükski osapool ei võta võimu pelgalt omaenda tahtest ega teosta seda omavoliliselt (Sartori 1987, 206). Kuniks pealtvaatajad asuvad poliitilisest lavast ja näitlejatest teatud distantsil (Rapeli 2014a, 8), samastuvad laval olevate näitlejatega, ei väljenda ennast ega anna lavale oma-poolset sisendit ning on ühepoolsest juhitud näitlejatest ja etendusest, on ka nende suhe näitlejatega ebavõrdne, ühepoolne ja ühesuunaline.

Osalus sellises suhtes, kus üks pool osaleb sõnatult, eneseväljendusest, on publikuks või „kehaks” auditoriumis nii nagu külastajad teatris või kinos, ei peaks me ju demokraatlikuks, juhul kui tuvastame sellise näite mõnes mittedemokraatlikus režiimis (näiteks Põhja-Koreas). Kui peaksime tuvastama täpselt samasuguse suhte ja suhtluse ka liberaaldemokraatlikus valitsuskorras, ka siis ei ole loogiline pidada seda demokraatlikuks suhteks. Kui tahame demokraatiat alal hoida, edendada, kaitsta ja õpetada, siis peame selgelt teadma, mille poolest demokraatlik erineb mittedemokraatlikust ning mille poolest demokraatlikud suhted erinevad muudest headest ja vajalikest, ent olemuslikult mitte-demokraatlikest tegevustest. Maksude maksmine, töö käimine ja liikluseeskirja järgimine on kindlasti vajalikud ja head tegevused, ent ei ole olemuslikult tegevused, mis eristavad demokraatia head kodanikku mittedemokraatliku valitsuskorra heast kodanikust, kes samamoodi täidab oma kodanikukohustusi. Kodanikukohustuste täitmine ja kogukondlike või ühiskondlike

normide järgimine on tarvilik igas ühiskonnas, sh ka demokraatias, ent neist ükski demokraatiaks ei piisa.

Teine „pealtvaatava kodanikuga” seotud kodanikuhariduslik probleem seisneb selles, et mitmekordne pealtvaatamiskogemus teeb publikuks olemisest harjumuse, mitmekordne vaikiv pealtkuulamine pärsib mitte ainult eneseväljenduse ja küsimuste esitamise julgust, vaid loob kodaniku, kes ühel päeval ei oska enam olla aktiivse kaasamõtlemise ja küsimuste esitamise „lainel”. Kogenud kodanik-pealtvaatajatena on neil lihtne ja mugav harjuda ära nii oma publiku rolliga kui ka sellega, et tähendust ja mõtet esitavad neile laval olijad (Boal 2000, xx), kelleks lisaks poliitikutele võivad olla ka aktiivsed ja kriitilised kodanikud, ajakirjanikud, eksperdid, VIPid ja mittepoliitiliste elukutsete eliidi esindajad. Mida pikaajalisem ja püsivam on „puhta pealtvaatamise kogemus”, seda enam suhtlevad pealtvaatajad omavahel märksõnadega „meeldib, ei meeldi, taunin, mul ükskõik, üldse ei meeldi”. Kui keegi publikust ühtäkki sõna võtab ja küsimuse esitab, võivad kogenud pealtvaatajad hakata esimestena taunima sellist rollivahetust. Nad on harjunud, et seda, mida ja millest mõelda ning kuidas tunda ja käituda, ütlevad neile näitlejad. Nad on harjunud samastuma neile sümpaatsete ja vastanduma antipaatsete näitlejatega.

Kodanikuhariduse vahendajatel (õpetajatel ja õppejõududel) on seetõttu oluline teada, et haridus saab soodustada hoiakuid, mille kohaselt inimene õpib täitma ettekirjutusi või omama ja tegema ise valikuid, rääkima või vaikima, end väljendama või samastuma teiste poolt väljendatuga, saama ühiskonnas toimuva suhtes pealtvaatajaks või toimijaks (näitlejaks) (Freire 1994, 30).

Milline haridus aitab kodanikel jääda passiivseteks ja konformseteks pealtvaatajateks? Selline, mis innustab kodanikku olemasolevat aktsepteerima ja sellega kohanema („õpi selgeks,

kuidas asjad käivad”, kuidas on „õige käituda”) ning keskendub informatsiooni ja teadmiste edastamisele õpetajalt õpilasele olemasoleva poliitilise süsteemi, riigiinstitutsioonide, traditsioonide ja kultuuri kohta (Bruen 2013, 43). Õpilane õpib korrektset teadmist deklareerima („üles ütleva”, „kordama”, „taasesitama”) (Morrison 2004, 4). Konformse kodanikuhariduse pedagoogika või õpetamisfilosoofia keskendub teadmistele ja õpetajale (mitte õppimisele ja õppijale) ning on palju lihtsamini saavutatav ja hinnatav kui kodanikuharidus teiste kodanikutüüpide puhul (Bruen 2013, 43).

See, et pedagoogilised väljakutsed on oluliselt keerukamad ja raskemini lahendatavad aktiivse, eneseteadliku ja kriitilise kodaniku kasvatusel puhul kui konformse kodaniku kasvatamisel, ei tähenda aga, et konformse kodaniku kasvatust üldse ei oleks vaja. Haridustee alguses tõenäoliselt peabki põhirõhk olema vaieldamatutel lojaalsustel – kodumaa-armastusel (kuna me kõik sõltume ühistest hüvedest), seaduskuulekuse (ühiskondliku korra ja turvalisuse nimel) ning toetusel toimivate institutsioonide ja valitsuse suhtes. Konformse, kohuse- ja vastutustundliku kodaniku kasvatust on vaja poliitilise süsteemi efektiivseks toimimiseks, see on kasulik nii ühiskonnale kui ka õppijale endale, kes saab sellest ühe olulise haridusliku kogemuse (McCowan 2006, 200–201). Ent kui sellega piirdudagi, siis ei ole tegemist demokraatia jaoks piisava kodanikuharidusega ehk kodanikuharidusega, millest piisaks demokraatia alalhoidmiseks, taasloomiseks ja edendamiseks.

Kriisiolukordades võib olla (nii valitsusel kui ka kodanikkonnal endal) lihtsam toime tulla valdavalt konformistliku ja lojaalse (üksmeelse ja konsensusliku) kodanikkonnaga, ent enamikul juhtudel konformistlik ja lojaalne rahvastik ei teeni mitte ühiskonda ega demokraatiat, vaid valitsevat eliiti, kes saab sel moel olla võimul, kulutades vähem aega ja energiat

vastutusele ja aruandluskohustusele kodanikkonna ees (McCowan 2006, 202).

Aktiivselt osalevaid, liberaalselt või radikaalselt kriitilisi kodanikke peaks demokraatias olema proportsionaalselt rohkem kui autoritaarses valitsuskorras (Almond 1974, 50), kus samuti leidub organiseerunud ühiskondlikke jõude (usuühendused, majanduslik eliit, tudengid, haritlased jt), kes avaldavad meelt, protestivad, mõjutavad poliitilisi otsuseid ja teevad lobitööd. Seevastu autoritaarses režiimis on igapäevast võistluslikkust avalikul alal ja poliitikas alal hoidvaid kodanikke vähem ning konformselt ja seaduskuulekalt režiimi töös hoidvaid ning poliitiliste protsesside kujundamise suhtes passiivseid kodanikke rohkem.

Demokraatia vajab ka konformset kodanikukasvatust, ent sellega piirdumine ei ole demokraatiaks piisav.

AKTIIVSELT OSALEV KODANIK.

Aktiivselt osalev kodanik osaleb ideaalis kõigil ühiskonnaelul tasanditel – huvi- ja erialastes kodanikeühendustes, võrgustikes ja liikumistes, kohalikus kogukonnas, rahvusriiklikul tasandil ning praegusel ajastul ka Euroopa Liidu ja globaalsel tasandil. Kuna ta teeb rohkem ja olulisemaid asju kui konformne kodanik, peab ta rohkem teadma ja oskama. Kui konformne ja vastutustundlik kodanik näiteks on valmis annetama riideid ja toitu kodututele, siis aktiivselt osalev kodanik oskab mitte ainult teda juhendada, vaid sedalaadi kodanikualgatusi ka algatada, korraldada ja juhtida, oskab kirjutada projekte, kaasata vabatahtlikke, turundada üritust ning suhelda meedia ja riigiinstitutsioonidega.

Niivõrd, kui võrd kodanikuühiskonna aktivistid aitavad valitsusel „saada asjad tehtud” ja probleemid lahendatud ise probleeme püstitamata, olemasolevaid protsesse ja poliitikaid vaidlustamata, ei ole siiski ka selles kodanikuosaluse viisil palju olemuslikult demokraatlikku. Niivõrd, kui võrd aktiivsed kodanikud

teavad, kuidas ühiskonnas ja poliitikas „asjad käivad” ning oskavad „saada asju tehtud” ilma ühiskondlikku korda ja poliitilisi suhteid muutmata ja vaidlustamata, on nad omandanud oskused, mida enamik ühiskonna liikmeid ei oma. Nad viivad ellu palju head ja vajalikku, ent nende tegevus ei ole poliitiline, kui poliitiliseks pidada vaid kehtivate normide ja korra vaidlustamist (Rancière 2004) ning mitte tulemuslikku osalust poliitika elluviimises. Tulemuslik „vajaduste täitmine” või „asjade ärategemine” ei ole iseenesest veel demokraatlik. Nii töövõtja kui ka tavaline kodanik võivad olla oma tegevuses tulemuslikud, kuid demokraatlikuks teeb suhte tööandja ja valitsusega see, kui probleemi püstitamise, lahenduste leidmise ja otsuse tegemise protsessis on suhe olnud kahepoolne ja kahesuunaline, samamoodi nagu see on liberaalse ja radikaaldemokraatliku kodanikutüübi puhul.

LIBERAALNE KRIITILINE KODANIK.

Kui aktiivne kodanik näeb hästi ühiskondlike vajadusi, siis liberaalne kodanik teab eelkõige hästi seda, mida ta ise tahab, millised on tema õigused ja huvid, kuidas neid kaitsta, kuidas tegutseda „endasse puutuvates küsimustes” oma õiguste ja huvide kaitseks kas ise või targalt valitud esindajate kaudu. Praeguste Euroopa liberaaldemokraatiade alusväärtusteks on inimõigused ja poliitiline liberalism (indiviidi ülimuslikkus), mistõttu on oodatav, et ühes toimivas demokraatias on arvestataval hulgal kodanikke, kes realseerivad end peaaegselt mittepoliitilistel erialadel ja valdkondades, ent on teadlikud päevakorral olevatest „neisse puutuvatest” küsimustest ning oskavad neisse kriitiliselt (ehk omast kogemusest, vaatest ja huvist) lähtuvalt sekkuda ja neis osaleda.

Kuidas saavad hariduse andjad edendada ja soodustada liberaalse ja kriitilise kodaniku kasvatust? Nii liberaalne ühiskond kui ka haridus soodustavad võrdsetel tingimustel konkurentsi, pööramata suurt tähelepanu sotsiaalse õigluse käsitlustele

ja vaadetele, mis üritavad ühiskonnaliikmeid ja -grupe võrdsustada. Nii võib ka liberaalses kodanikuhariduses lähtuda Tony Judti sõnastatud meritokraatia maksiimist – „kõigile võrdsete võimaluste andmine ja seejärel andekate privilegeerimine” (Judt 2011, 23) –, mille kohaselt ebavõrdsus ühiskonna ülesehituses on õigustatud just sellisena nagu ta on, nii kaua, kuni konkurentsitingimused gruppide ja indiviidide vahel on võrdsed. Reaalses ühiskonnas ja poliitikas pooldatakse mingil määral kindlasti ka ühiskonna nõrgemaid osapooli toetavaid kompromisspoliitikaid, ent liberaal-demokraatias kehtib ka meritokraatlik õiguspõhimõte, mille kohaselt õiglane tulemus põhineb indiviidi enda andekusel, töökusel ja võimekusel ning parema tulemusega peaks kaasnema ka parem ühiskondlik positsioon.

Selle kodanikutüübi edendamisel ei tohiks kodanikuhariduse andja pöörata liialt tähelepanu ei keskmisele õpilasele ega õpiraskustega õpilastele kõige parema ja andekama arvelt, sest „igaüks on oma õnne sepp”. Õpetaja ei tohiks õpilast „käte kõrval vedada” või võtta õppijalt ära omavastutust õppimise, aja planeerimise ja toimetuleku eest. Liberaalne kodanikuharidus peaks toetama ettevõtlikkust, õpetama vaba turumajanduse põhimõtteid (Diamond 1997), julgust katsetada, eksimustest õppida ning eelkõige tugevat eneseteadlikkust. Küsimusi, mis on ühiskonnas ja poliitikas vastuolulised ja mitmetimõistetavad, peaksid õpetajad samamoodi käsitlema ka klassiruumis (Bruen 2013, 44). Nad peaksid edastama õppijale teadmisi erinevatest seisukohtadest ja vaadetest, edendama õppija oskust esitada nende kohta küsimusi, kujundada välja oma seisukoht ning teha nende osas individuaalne valik (McCowan 2006, 197). Et liberaalses ühiskonnas on juba definitsiooni poolest vaateid, huve, arvamusi, erakondi, probleemitajusid ja lahendusvariante rohkem kui üks, on oluline, et demokraatlik kodanikuharidus ei piirduks

vaid konformsuse ja aktiivse osaluse edendamisega, vaid hõlmaks ka liberaalset indiviidikeskset kodanikuharidust.

Kas kõik kodanikud peaksid saama sellist haridust, mille kohaselt tajutakse tugevat omavastutust („igaüks on oma õnne sepp”) ning samas osatakse „neid puudutavates” küsimustes sekkuda ka otsuste tegemise protsessi? Poliitkorrektne vastus oleks, et peaks. Ent mis saab kodanikest, kes ei taha nii osaleda? See iseenesest ei olegi probleem, kuna haridus ei kohustagi kedagi kindlal moel käituma.

***Liberaalne kodanik
teab eelkõige hästi seda,
mida ta ise tahab,
kuidas kaitsta oma õigusi
ja huve kas ise või
valitud esindajate kaudu.***

Keerulisem on olukord selliste õppijatega, kes ei tea, mida nad tahavad, kel ei ole sihti viieks või viieteistkümneks aastaks, kes on juba harjunud ja õppinud olema publik. Ma usun, et liberaalset kodanikuksvatust peaks õpetama ka neile, sest see annab rohkematele võimaluse astuda pealtvaatavast publikust aktiivsete ja eneseteadlike kodanike hulka. Kõigile kodanikele võiks õpetada demokraatlikuks kodanikuks olemise viise ja valikuid, kuid see, milline demokraat igaüks „omaenda moel” (Kilp 2014) lõpuks on, sõltub inimestest endist. Demokraatia võtmeküsimus on, et demokraatiat alalhoidvate, kriitiliselt mõtestavate ja edendavate kodanike hulk ei jääks liiga väikeseks.

RADIKAALDEMOKRAATLIK KRIITILINE KODANIK. Radikaalset demokraatlikku kodanikku ei tohiks ajada segi erinevatel põhjustel poliitikas pettunud küünaliste ja rahulolematutega või olemuselt fundamentalistlike protestiliikumiste ja

erakondadega. Radikaalsed demokraadid ei ole poliitikast võõrandunud ning erinevalt nihilistidest ja fundamentalistidest, kes võivad vastanduda demokraatiaga või demokraatias toimuvaga konstruktiivseid lahendusi pakkumata (Freire 1994, 19), iseloomustab radikaaldemokraate kindel toetus demokraatlikule süsteemile ning soov muuta seda veelgi õiglasemaks ja demokraatlikumaks (kaasavamaks). Kui aktiivne kodanik korraldab kodutute toetuseks projekti, millesse konformne kodanik omalt poolt osaledes panustab, siis radikaalne demokraat tahab teada põhjuseid, miks on ühiskond, majandus ja poliitika korraldatud nii, et on tekkinud absoluutses vaesuses olevate kodutute kiht ning kuidas lahendada või leevendada mitte üksnes tagajärgi, vaid ka probleemi tekkepõhjuseid endid (Westheimer, Kahne 2004, 240).

***Radikaaldemokraate
iseloomustab kindel
toetus demokraatlikule
süsteemile ning
soov muuta seda
veelgi õiglasemaks
ja kaasavamaks.***

Radikaaldemokraatlik kodanikuharidus edendab ühiskonnaliikmetes sotsiaalse õigluse ja ühiskondliku moraalse vastutuse tunnet. Kodanikud peaksid õppima oskust sekkuda poliitikasse küsimustes, milles on kaalul inimeste reaalse elu olulised probleemid (Isacoff 2014) ega tohiks kasvada vaid tehnoloogiliselt kompetentseteks ettevõtlikeks barbariteks. Kodanikuharidus õpetab nägema põhjuseid ja seoseid ühiskondliku üleshituse, majanduse ja poliitika vahel, mõistma nendega seotud võimusuhteid (Llewellyn *et al.* 2010), nii et kodanikud suudavad märgata, tõstatada,

kõnetada ja analüüsida küsimusi sotsiaalsest õiglusest ning sel moel ka ühiskonda arendada ja parandada (Westheimer, Kahne 2004, 241). Kui tuleb välja, et ühiskonna õiglasemaks muutmine on ajaloos harva teostunud ilma sotsiaalsete liikumisteta, siis peaksid kodanikud õppima ka seda, kuidas sotsiaalseid liikumisi luuakse ning mis põhjustel, tingimustel ja taktikalistel viisidel on nad mõjusalt ühiskondlikku struktuuri muutnud. Kodaniku kompetentsus ei tohiks piirduda vaid faktiteadmistega sellest, mitu häält on vaja Riigikogus, et esitada kandidaati presidendivalimistel või millised on need 20 ülesannet, mida Eesti Vabariigi põhiseadus riigi presidendile ette kirjutab, vaid eelkõige adekvaatses ühiskonna tajus, kus teatakse mitte üksnes allpool vaesuspiiri elavate inimeste hulka, vaid ka seda, kuidas sotsiaalmajanduslikud probleemid on teatud gruppide ja piirkondade puhul kuhjunud samamoodi nagu mõnes teises grupis kuhjuvad privileegid ja hüved.

Ehkki radikaal-kriitilise kodaniku kasvatus on demokraatia elujõu jaoks kõige olulisem, on seda kõige keerulisem saavutada (Buen 2013, 43), kuna mõjus radikaaldemokraatlik osalus nõuab kodanikult rohkem oskusi ja keerukamaid teadmisi (Rapeli 2014a, 4) kui on vaja näiteks otsuse langetamisel esinduskogu valimistel, mida kasutatakse seetõttu ka mõõdikuna tavakodanikelt minimaalselt oodatava poliitilise kompetentsuse mõõtmisel (Dahl 1992, 45). Radikaalne demokraat vajab teadmisi ja oskusi, mis aitavad tal mitte ainult ühiskonda ja poliitikat kriitiliselt analüüsida, vaid olla kriitilise meelega ka võimalike muudatuste variantide suhtes. Igal juhul püüab radikaaldemokraatlik kodanikuharidus kasvatada õppijates erksat meelt (*wakefulness*) sotsiaalsete ja poliitiliste küsimuste suhtes, edendada nende kodanikujulgust ja poliitilist pühendumust (Giroux 2014, 28). Tulemuseks võiksid olla kodanikud, kes juhivad laval olevaid näitlejaid, annavad neile teada, millist teed nad

peavad õigeks, sekkuvad ise laval olevasse stseeni või võtavad endale näitleja rolli (Boal 2000, xx).

Kui palju radikaalkriitilisi kodanikke reaalne demokraatia vajab? Kõigist ei saa veendunud ja aktiivseid demokraate, ent kõik kodanikud võiksid siiski saada hariduse, mis vähemalt annab neile võimaluse olla aktiivne ja kriitiline osaleja ühiskonna kujundamisel ja valitsusotsuste tegemisel (Gutmann 1998, 32–33). Samamoodi ei tohiks ühes vabas demokraatlikus ühiskonnas „õiglus” olla ühelegi ühiskonnaliikmele tundmatu küsimus või teema, mistõttu nii konformsed kui ka aktiivsed kodanikud võiksid tunda ja tajuda, et kusagil nende kõrval on arvestatav hulk ka kriitiliselt suhtuvaid demokraatiale pühendunud kodanikke, kellest eelkõige sõltub demokraatia alalhoidmine, edendamine ja elujõud.

Kas iga kodaniku kodanikuharidus peaks hõlmama õiglust puudutavaid küsimusi või peaks tegemist olema valikteemaga, mida õpivad need, kellele vastav temaatika huvi pakub? Õiglust puudutavaid küsimusi peaksid õppima kõik kasvõi sellepärast, et me kõik tegeleme selliste küsimustega päev-päevalt nii ehk nii ning vajame nendega tegelemisel ka teadmisi ja oskusi. Tõenäoliselt on meil oma „hetkel toimiv teadmine” õiglust puudutavates küsimustes identiteedist (sh sugu, rass, rahvus, seksuaalne orientatsioon, eluviis, vanus, kodakondsus, migratsioon) ja võrdsusest (sh staatus, tarbimisvõimekus, toimetulek, eneseteostusvõimalused ja tegelik elukvaliteet, privileegide ja kohustuste jagunemine). Õiglus ei ole abstraktne filosoofia, vaid viis, kuidas grupid ja inividid tajuvad ühiskondlike gruppide vahelist suhet ning peavad seda õigustatuks või mitte. Teadlikult või teadvustamata tegeleme õiglusega järjepidevalt kogu oma elu. Me kõik mõtestame omaenda (ja-või ka oma järeלטulijate) positsiooni teiste suhtes, kaalume väljavaateid selle positsiooni parandamiseks või otsime õigustusi sellele

positsioonile, millesse me oleme takerdunud ning mille parandamiseks meil ei ole ressursi, võimalust või iseloomu. Meil on mingi „hetkel toimiv teadmine” õiglusest, ent samas see teadmine kogu aeg ka muutub ja on avatud sotsiaalsele mõttevahetusele (me tajume seda, kuidas teised tajuvad meid ning mõjutame omalt poolt seda, kuidas teised tajuvad seda, kuidas meie tajume neid).

Kriiside haldamine nõuab konstruktiivset koostööd kodanike ja valitsuste vahel.

Õiglustunnet edendav kodanikuharidus peaks andma igale õppijale võimaluse subjektiivselt mõtestada ning seisukohti kujundada oma identiteedi ja sotsiaalse kogemuse järgi. Demokraatlik kodanikuharidus ei pea ega tohi õpetada kodanikele üht kindlat õpetust õiglasest ühiskonnast. See ei oleks demokraatlik, vaid fundamentalistlik ning on vastuolus nii liberaalse kui ka radikaalkriitilise kodanikutüübiga, mis mõlemad väärtustavad ja aktsepteerivad kogemuste, huvid ja vaadete paljusust. Küll aga peaks selline kodanikuharidus andma kätte andmed, mis aitavad õppijal ühiskondlike gruppide olukorda teadvustada ning osaleda gruppide huvid kaitsel ja ühiskonna õiglasemaks muutmise nimel nii kogukonnas, töökohal kui ka poliitikas.

VALITSUS, DEMOKRAATIA JA KODANIK KRIISI AJAL. Mitmeid tänapäeva kriise – nt kasvav lõhe vaeste ja rikaste vahel (Touraine 2014), sotsiaalsete õiguste kahanemine (Joppke 2007) ja sellega kaasnev kasinuspoliitika, rahvusvaheline terrorism ja sellest tulenev tsivilisatsiooniliste konfliktide taju (Clark 2011, 242–251) – ei saa kiirelt lahendada, mistõttu võib juhtuda, et

tajutav kriisiaeg jääb kestma, kui mitte püsivalt, siis vähemalt mõnda aega. Selliste kriiside haldamine nõuab konstruktiivset koostööd kodanike ja valitsuste vahel. Kui kodanikuühiskonnas domineerib usaldamatus ja küünilisus valitsuse ja demokraatliku protsessi suhtes, tekib valitsusel kiusatus tugevdada kontrolli kodanikuühiskonna (sh ka demokraatia) üle (Clark 2011, 256–257). Kodanikkonnast lähtuv poliitiline sisend võiks seetõttu olla orienteeritud mitte kriitikale, vaid lahendustele (ja lahendustes osalemisele) samamoodi nagu valitsused võiksid olla avatumad suhtluses kodanikuühiskonnaga ning mitte vähendada demokraatiat demokraatia kaitsmise nimel.

**Pealekasvavale
põlvkonnale tuleb anda
võimalus omandada
demokraatias osalemise
oskusi nagu nad õpivad
iseseisvalt autosõitu.**

Iseenesest ja lihtsalt demokraatia kriisi ajal ei püsi ega edene. Mida rohkem kriise kodanikud tajuvad, seda kriitilisemad kalduvad nad olema nii valitsuse kui ka poliitika suhtes. Mida enam tajutakse julgeoleku kriisi, seda enam kaldutakse väärtustama kodanike lojaalsust ja konformsust demokraatlikkuse arvelt (Preston 2009, 187–191). Ent samas on kriisi ajal võimalik demokraatiat ka tugevdada ja edendada.

II maailmasõja alguses tuvastasid Ameerika politoloogid, et toonased Ameerika noored polnud tekkinud

kriisiks valmis ja tõdesid, et „[n]eil ei ole usku demokraatiasse. Nad ei pea fašismi kurjaks. Neil pole põhimõtteid ega ideaale, mille eest võidelda” (Wilcox 1941, 325). Kui enne kriisi olid politoloogid julgelt tekitanud õppijates poliitika vastu huvi, keskendudes eelkõige valitsuse tegematajätmistele ja demokraatia nõrkustele, siis sõja kontekstis leidsid nad, et samamoodi jätkamine toodaks õppijates vaid küünilisust ja pettumust. Nii otsustas politoloogide liitev Ameerika Politoloogide Ühendus (*American Political Science Association*) kutsuda kõiki oma liikmeid kaitsma sõnas ja teos demokraatiat, edendama õppijates arusaamist demokraatiast ja usaldust demokraatlike institutsioonide vastu ning kohustuma „tooma selgust neisse välistesse ja seismistesse jõududesse, mis ohustavad demokraatlikku eluviisi” (Wilcox 1941, 327, 333). Hea uudis on see, et isegi sõja ajal on võimalik demokraatiat alal hoida ja tugevdada.

Demokraatliku valitsuskorra püsimine ja edenemine sõltub otseselt kodaniku-kasvatuse demokraatlikkusest (Gutmann 1998, 28; Kiernan 2012). Pealekasvavale põlvkonnale ei saa anda üksnes teadmisi demokraatiast, neile tuleb anda võimalus omandada demokraatias osalemise oskusi samamoodi nagu nad õpivad iseseisvalt autosõitu. Pealekasvav põlvkond õpib sõitma uuemate autodega (tegutsema uute vahenditega) ja teistsugusel moel kui seda tegid nende vanemad.

Demokraatia püsib nii kaua, kuni seda väärtustatakse ja sellele vastatavalt ka käitatakse (Carleheden 2006). Demokraatia püsib poliitika ja hariduse, valitsuse ja kodanikkonna ning ka põlvkondadevahelisel pühendumusel, tahtel ja koostööl.

KASUTATUD KIRJANDUS

ALMOND, G. A. (1974). *Comparative politics today: A world view*. Brown Little: Boston.

BEN-PORATH, S. (2007). Civic virtue out of necessity: Patriotism and democratic education. – *Theory and Research in Education*, 5 (1), 41–59.

- BOAL, A. (2000). Theater of the oppressed. London: Pluto Press.
- BRUEN, J. (2013). Civic education and democratic socialisation: From passive subject to active citizen in Post-Communist States and Beyond. – Journal of Social Science Education, 12 (4), 43–50.
- CARLEHEDEN, M. (2006). Towards democratic foundations: A Habermasian perspective on the politics of education. – Journal of Curriculum Studies, 38 (5), 521–543.
- CLARK, J. (2011). Civil society in the age of crisis. – Journal of Civil Society, 7 (3), 241–261.
- DAHL, R. A. (1956). A preface to democratic theory. Chicago: Chicago University Press.
- DAHL, R. A. (1971). Polyarchy, participation and opposition. Yale University Press, New Haven, CT and London.
- DAHL, R. A. (1992). The problem of civic competence. – Journal of Democracy, 3 (4), 45–59.
- DELAET, D. L. (2016). A pedagogy of civic engagement for the undergraduate political science classroom. – Journal of Political Science Education, 12 (1), 72–84.
- DIAMOND, L. (1997). Cultivating democratic citizenship: Education for a new century of democracy in the Americas. – Social Studies, 88 (6), 244–251.
- FREIRE, P. (1994). Pedagogy of the oppressed. New York: Continuum.
- GIROUX, H. A. (2014). The swindle of democracy in the neoliberal university and the responsibility of intellectuals. – Democratic Theory, 1 (1), 9–37.
- GREEN, J. E. (2009). The eyes of the people: Democracy in an age of spectatorship. Oxford: Oxford University Press.
- GUTMANN, A. (1998). Undemocratic education. – P. H. Hirst, P. White (eds). Philosophy of education: Major themes in the analytic tradition, 3, 28–43. London & New York: Routledge.
- ISACOFF, J. B. (2014). Achieving what political science is for. – Journal of Political Science Education, 10 (4), 414–423.
- JOOPKE, C. (2007). Transformation of citizenship: status, rights, identity. – Citizenship Studies, 11 (1), 37–48.
- JUDT, T. (2011). Meritokraadid. – Akadeemia, 23 (1), 15–23.
- KIERAN, A. (2012). Teaching frameworks for participation – can we? should we? – European Political Science, 11 (2), 186–195.
- KILP, A. (2014). Igaüks demokraat iseenda moodi. – Postimees, 19. september. – <http://arvamus.postimees.ee/2925895/alar-kilp-igauks-demokraat-iseenda-moodi>
- LLEWELLYN, K. R., COOK, S. A., MOLINA, A. (2010). Civic learning: Moving from the apolitical to the socially just. – Journal of Curriculum Studies, 42 (6), 791–812.
- MCCOWAN, T. (2006). The foundations of critical questioning in citizenship education. – Currículo sem Fronteiras, 6 (2), 196–210.
- MORRISON, C. D. (2014). From 'Sage on the Stage' to 'Guide on the Side': A good start. – International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning, 8 (1). – <http://digitalcommons.georgiasouthern.edu/ij-sotl/vol8/iss1/4>
- OBBER, J. (2012). Democracy's dignity. – American Political Science Review, 106 (4), 827–846.
- PRESTON, J. (2009) Preparing for emergencies: Citizenship education, 'whiteness' and pedagogies of security. – Citizenship Studies, 13 (2), 187–200.
- PRZEWORSKI, A. (2011). Divided we stand? Democracy as a method of processing conflicts. – Scandinavian Political Studies, 34 (2), 168–182.
- RANCIÈRE, J. (2004). Introducing disagreement 1. – Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities, 9 (3), 3–9.
- RAPEL, L. (2014a). The conception of citizen knowledge in democratic theory. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- RAPEL, L. (2014b). What should the citizen know about politics? Two approaches to the measurement of political knowledge. – Democratic Theory, 1 (1), 58–93.
- SARTORI, G. (1987). The theory of democracy revisited. Chatham, NJ: Chatham House Publishers.
- SHILS, E. (1992). Kodanikuühiskonna voorus. – Akadeemia, 4 (9), 1934–1955.
- TOURAIN, A. (2014). After the crisis. Cambridge: Polity.
- WESTHEIMER, J. (2004). Introduction – the politics of civic education. – Political Science & Politics, 37 (2), 231–235.
- WESTHEIMER, J., KAHNE, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. – American Educational Research Journal, 41 (2), 237–269.
- WILCOX, F. O. (1941). Teaching political science in a world at war. – The American Political Science Review, 35 (2), 325–333.
- VOLPI, F. (2011). Framing civility in the Middle East: Alternative perspectives on the state and civil society. – Third World Quarterly, 32 (5), 827–843.

Parlament meediaühiskonnas – parlamentaarse ja meedia areeni ristumine*

STEFAN MARSCHALL
Düsseldorfi Heinrich Heine
ülikooli professor

Poliitikateaduses diagnoositud parlamendi nõrgenemist seostatakse ühiskonna- ja struktuurimuutustega poliitilises otsustusprotsessis. Ka avalikkuse struktuurimuutus, eelkõige meedia esilekerkimine on parlamentarismi jaoks olemuslik katsumus, peituvad ju parlamentide olulised võimuressid toimivas väliskommunikatsioonis. Parlamentaarne ja meedia areen ristuvad kahes tegevusvaldkonnas: tahtekujunduses ja otsuste menetlemisel ning suhtekorralduses. Saksa Liidu päeva näitel on näha kohandumisprotsesse meediasüsteemi struktuuridega mõlemas valdkonnas. Need kohandamise piirid on seal, kus hoolimata avalikkuse postulaadist on vaja läbi-rääkimiste ruumi. Lisaks näitavad kohanemiseks tehtavad jõupingutused selgelt, kuidas poliitikutud tunnevad ära avalikustamise ja võimu suhte ning püüavad seda rakendada institutsioonilises kokkuleppes.

* Täna anonüümseid PVS-i [Politische Vierteljahresschrift – tk] eksperte abistavate märkuste eest. [Tõlgitud ajakirjast *Politische Vierteljahresschrift*, 42. aastakäik (2001), 3, 388–413.] © Westdeutscher Verlag, 2001. Autoriõigus: Stefan Marschall, 2016.

PARLAMENT JA AVALIKKUS, VÕIM JA AVALIKUSTAMINE. „Postparlamentarism”.

„Does parliament matter?” (Norton 1993) („Kas parlamendil on tähtsust?” – tlk). Selle paradigmaatilise küsimusega pööratakse tänapäeva parlamenta-rismiuuringutes tähelepanu parlamentide rollile poliitilises protsessis ning tuvastatakse rahvaesinduste formaalse seisundi ja tegeliku olukorra vaheline ebakõla. Parlamentidel on ulatuslik põhiseaduslik normide kehtestamise õigus, mistõttu nad on üldsiduvate otsuste vastuvõtmisel formaalselt möödapääsmatud instantsid. Sealjuures on aga vaieldav, kas ja kui palju jääb rahvaesindustele poliitilise tahte kujundamisel ja otsuste langetamisel veel reaalsel võimupotentsiaali.

Möödunud kümnendil tõsteti arutelu keskmesse nn postparlamentaarsete aja-järgu (Andersen, Burns 1996) tees, mille kohaselt kujundatakse poliitikat suuresti ja üha enam parlamendi haardeulatusest väljaspool. „Läbirääkimissüsteemid”, „võrgustikud”, „valitsemine” – nende mõistetega kirjeldatakse protsessi, kus otsustamine kandub algselt parla-mentaarselt areenilt üle keerukasse riiklike ja valitsusväliste osalejate mõju-välja (vrd Benz 1998). Parlament täidab „postparlamentaristide” sõnul veel vaid notariaalset ülesannet. Seadusandjast

on saanud üks osaleja paljudest (vrd von Beyme 1997).

Parlamendi mõju vähenemist soodustav valitsemine, mis väljendub selles, et on tekkinud keerukad huvirühmade ja otsustusprotsesside kogumid, ei ole analüüside põhjal tingitud üksnes riigisestest põhjustest, vaid üha enam ka rahvusriigi võimu vähenemisest (vrd von Beyme 1998; Zürn 1996, 1998). Ühelt poolt viib poliitilise ruumi piiride kaotamine olukorrani, kus ei kehti enam klassikalised esindatuse põhimõtted (nt territoriaalsus) (vrd Held 1995). Teiselt poolt ei toimu rahvusriigivälised poliitilised protsessid liberaalse parlamentaarse demokraatia põhimõtete alusel; see punkt kehtib esmajoones poliitika kujundamise kohta Euroopa [Liidu] mitmetasandilises valitsemisüsteemis (vrd mh Eichener 2000).

Nüüdisaegses postparlamentaarsetes debatis jätkub juba aastakümneid kestnud mõttevahetus teemal, et parlamendi ühiskondlik võim on vähenenud teiste huvirühmade nagu valitsuste ja ühingute arvel või poliitilise protsessi ümberkorraldamise (märksõna „föderalism“) tulemusena. „Kuuldus“ (Thaysen 1972) parlamentide allakäigust pole seega midagi uut, vaid on saatnud parlamentarismi selle algusaegadest peale (vrd von Beyme 1999; Hofmann, Riescher 1999). Luigelaui ei ole aga jäänud vastuseta – nõnda vastandub parlamentarismijärgse ajastu tees väitega, et parlamendid on sajandite vältel osutunud väga kohanemisevõimeliseks (vrd Thaysen 1972, 1997). Ainuüksi parlamentide eksistentsi järjepidevus annab tunnistust nende püsivast ühiskondlikust funktsioonist (vrd Patzelt 1995c). Kas parlamendid on kohanemisevõimelised või on oma aja ära elanud? Parlamentide tulevane roll oleneb sellest, kas nad suudavad ühiskonna muutustele sobivalt reageerida ja endale otsustusprotsessis koha tagada.

Parlamendid ja avalik suhtlusruum – normatiivne käsitus. Teiste, parlamentide funktsioonidele kehtvat mõju avaldavate arengusuundade nagu föderaliseerimise, euroopastumise, rahvusriikide võimu vähenemise või ühiskondliku diferentseerumise kõrval mängib olulist rolli avalikkuse areng. Avalikkus ja esindamine on teineteisega tihedalt seotud (vrd Oberreuter 1979; Sarcinelli 1998c). Parlamentarismi varasematel aegadel toimusid parlamendid avalikkuse jaoks demokratiseerivate institutsioonidena, nende kaudu sai muuta seni salajased otsustusprotsessid avalikuks, pannes need üldise juurdepääsuga arutelule. Varastes parlamendi ülesannete loeteludes ilmneb seetõttu ikka ja jälle avalikkuse moment.¹

Tänapäevases esindamisteoorias on parlamentarismi ja avalikkuse ühenduskohad mitmekesised. Mõlemat Ameerika Ühendriikide uuringutest laenatud esindamisfunktsiooni, poliitilist juhtimist ja vastutust, saab vahetult tõlkida kommunikatiivseteks „avalikkuse funktsioonideks“ (vrd Patzelt 1993; Pitkin 1967): poliitiline juhtimine sisaldab vajalikkust vahendada teavet vastuvõetud otsuste, nende põhjenduste ja eri seisukohtade kohta – mis on oluline informatsioon ka enne valimisi (vrd Dahl 1956, 70). See omakorda muudab vajalikuks kommunikatiivse ühenduse esindajate ja esindatavate vahel, et oleks võimalik arvestada esindatavate eelistusi parlamentaarses protsessis. Saksamaa Liitvabariigi poliitikateadus kasutab selliseid termineid nagu „artikuleerimine“, „foorumi moodustamine“,

¹ Nii näeb John Stuart Mill rahvaesinduste olulist rolli avalikes diskussioonides (vähem seadusandluses või seaduste elluviimises); nende ülesanne on „olla vastuoluliste diskussioonide pidamise kohaks kõikide suurte ja väikeste avalike küsimuste üle“ (Mill 1971, 102). Ka Walter Bagehoti parlamendi funktsioonide kataloogis leidub funktsioonide, nagu valitsuse valimine ja kontrollimine ning seadusandlus, kõrval hulk parlamendi suhtlusülesandeid. Tema osutatud *expressive function*, *informing function* ja *teaching function* viitavad juba tol ajal märgatud avalikkuse tähtsusele parlamendi ülesannete täitmisel (vrd Bagehot 1971).

„lõimimine”, „suhtlemine”, „rahva arvamuse esitamine”, „poliitilise tahte kujundamine”, „avalikkuse funktsioon” ja teised, mis viitavad parlamendi väliskommunikatsioonile.²

Avalikkuse ja parlamentarismi kontseptsioonide sulandumine ilmneb ka parlamendi menetluste valdkonnas. Üldjuhul peavad parlamendid istungeid avalikkuse silme all. Saksamaa Liitvabariigi parlamendi kohta on põhiseaduse artiklis 42 sätestatud, et „Liidupäev menetleb avalikult”. Avalikkus ei ole parlamendi töö jaoks siiski universaalne printsiip, sest parlamendi tegevusvaldkonnas toimub seaduslikult hulk protseduure, mis on selgelt mitteavalikku, isegi salajast laadi. Nende hulka kuuluvad ühelt poolt isikute valimine täiskogul³ ja teiselt poolt komisjonide töö, mille puhul puututakse kokku tundliku teabega (nt Liidupäeva parlamentaarne kontrollikomisjon).

Parlamendid saavad oma suutlikkuse ja õiguspärasuse [legitiimsuse] peamiselt enda avaliku suhtlemise võimest. Kui parlamendid sõltuvad funktsioneerivast väliskommunikatsioonist, siis peavad avalikkuse vastavad struktuurid ja nende muutumine mõjutama parlamentide võimupotentsiaali ning nende positsiooni poliitilises protsessis.

Moodsa avalikkuse dünaamilised struktuurid. Avalikkuse kontseptsiooni on hoolimata selle sagedasest kasutusest või just selle tõttu raske piiritleda. Määratlemise muudab raskemaks asjaolu, et seda mõistet kasutatakse eri teadusharudes, samuti tavakeeles. Normatiivseid [ehk kuidas peaks avalikkus toimima – *toim*] ja kirjeldavaid avalikkuse teooriaid on võimalik ära tunda, samas ähmastuvad aga nende omavahelised piirjooned. Avalikkust võib määratleda kirjeldava

klassifikatsiooni järgi kui süsteemi, millel on teatud omadused (vrd Gerhards 1998; Gerhards, Neidhardt 1990). Määratluse tunnuseks on eelkõige tema põhimõtteline lõpetamatus: avalik suhtlus leiab aset siis, kui kõneleja ei saa määrata kuulajate ringi. Teine avaliku suhtluse omadus on asjaarmastajate keele kasutamine, s.t selliste keeleregistrite tarvitamine, mida mõistavad mitteeksperdid ja mis teeb võimalikuks igatüüpe osalemise (Gerhards, Neidhardt 1990, 17).

Avalikkuse normatiivsed määratlused seevastu pööravad pilgu mitte niivõrd selle struktuuridele, kuivõrd selle toimele poliitilises otsustusprotsessis, lähtudes eelkõige demokraatia teoreetilistest aspektidest. Normatiivse lähenemise esindajana võib välja tuua Jürgen Habermasi kaalutlused, mis puudutavad diskursiivse avalikkuse rolli demokraatlikult õiguspärase otsuste leidmisel (eelkõige Habermas 1990). Avalikkuse demokraatlikust funktsionaalsusest tuletatakse erinevaid, osaliselt jäiku ja kontrafaktilisi struktuuritingimusi (vrd Peters 1994) [Kontrafaktiline analüüs lähtub sellest, mida mõni isik või grupp soovis oma ajas saavutada, ning vaatleb, mis tegelikult juhtus – *toim*].

Teine aspekt puudutab avalikkuse pidevat muutumist ja selle tagajärgi. Sellele seosele pööras tähelepanu juba Habermas: ta kirjeldab oma kodanliku avalikkuse allakäiguteoorias, kuidas massikommunikatsiooni esilekerkimise kaudu saab eeldatavasti diskursiivsest ja osalevast ruumist võõrandatud ruum (vrd Habermas 1990) [Ehk siis otsustavad arutelud siirdusid džentelmenide sigaritubadest suu- resti ajakirjanduse veergudele – *toim*]. Moodsa poliitilise avalikkuse kujundamine meedia poolt, meediasüsteemi struktuuri, selle omaduste ja formaadi tingimuste kestev mõju avalikkuse kvaliteedile on kommunikatsiooniteaduse paradigma [filosoofilise, teadus-teoreetilise lähene- mise – *toim*] ning teooria ja empiiriliste teadusuuringute keskne objekt (vrd allpool

² Vrd Saksamaa Liitvabariigi parlamendi funktsioonide kataloogide loetelu, Schindler II 1999, 2834–2848.

³ See on vaieldav. Vrd salajase kantslerivalimise kriitikat, Steffani 1991.

eelkõige artikleid Sarcinelli 1998b ja Jarren, mh 1998).

Meediasüsteemi kujundamine kuulub osaliselt poliitikategelaste juhtimiskompetentsi hulka. Seadusandlikud instantsid võivad sätestada parameetrid meedias osalejate jaoks meediat puudutava seadusandluse kujul. Kohtud võivad kontrollida kujundatavat seadusandlust kõrgemalseisvate normide suhtes [nt põhiseaduse suhtes – *toim*] või aidata kohtupraktika kaudu kujundada õigusmateriat⁴ [õiguspraktikat, nagu Eestis teeb seda Riigikohus – *toim*]. Raamseadusandlusega on kindlaks määratud olulised meediasüsteemi struktuuri tunnused: näiteks omandiõiguse küsimus, s.t küsimus raamidest, mille sees saavad meediaomanikud liikuda, ja üleüldisest tegutsejate kvaliteedist (riiklik, avalik-õiguslik, eraomand). Asjaolu, et protsessid võivad seatud raamides kujundada iseennast, on selgelt nähtav seal, kus erapakkujate esilekerkimine on toonud kaasa tiheda konkurentsi.

Lisaks avaldab meediasüsteemi muutumisele kestvat mõju tehniline areng. Nii on toonud uuemad arengusuunad digitaalse andmeedastuse ja võrgustumise valdkonnas endaga kaasa internetipõhise arvutisuhtluse esilekerkimise ning ühtlasi fundamentaalse mõju meediale.

Siiski lähtutakse sellest, et ka tulevikus kujundavad meedia vahendatud klassikalise suhtluse vormid avalikkuse struktuuri (vrd Donges, Jarren 1999). Vaatamata ristmeedia ja uute meediaformaatide tulekule eksisteerib ja domineerib kõnelejate ühepoolne kommunikatsioon laialipuistatud publikuga [kui varem vaatas auditoorium tõenäoliselt korraga ühte saadet, siis nüüd vaatab igaüks omal ajal oma saadet – *toim*]. Seega saab öelda, et Saksamaa Liitvabariigi meedia areeni trendid on järgmised (vrd Jarren 1998):

- **Õkonomiseerimine:** litsentside andmine erasaatjatele on toonud kaasa

asjaolu, et programmipakkumisel lähtutakse tarbijate vajadustest. Valikukriteeriumid juhinduvad üha enam publiku meelelahutuslikest eelistustest.

- **Internetistumine:** interneti kasvav osatähtsus jätab nähtavad jäljed meediasüsteemi. Ühelt poolt on traditsioonilised meediakanalid praegu esindatud internetis, kus nad pakuvad oma sisu võrgule sobivas vormis. Teiselt poolt kasutavad võrku uurimistöö tegemiseks ajakirjanikud.
- **Rahvusvahelistumine:** internet, aga ka muu tehniline areng aitab kaotada meediasüsteemi piire. Manifestiks on denatsionaliseerimine programmides, mida pakutakse riigipiiridest välja-poole (nt CNN).
- **Fragmenteerimine:** avalikkus kaotab lõimivat jõudu kanalite lisandumise ja auditooriumi killustumise kaudu (vrd Holtz-Bacha 1997). Kui teise televisiooniprogrammi lisandumine toob endaga kaasa keske avaliku arvamuse lagunemise – nagu kirjeldas Iisraeli näitel Elihu Katz (1996) –, siis praeguseks juba üle 30 vabalt vastuvõetava televisiooniprogrammi eksisteerimine Saksamaa Liitvabariigis ja internetipõhise suhtluse jõudmine massidesse suurendavad auditooriumi killustumist.

Poliitika ja avalikkuse, võimu ja avalikustamise vastastikune läbipõimimine. Meedia on tegevusvõrk oma rollide, keele ja spetsiifiliste struktuuridega; ta põhistab oma tegevusega ajakirjandusliku või publitsistliku süsteemi (Marcinkowski 1993). Samamoodi võib parlamenti mõista kui süsteemi või areeni, kus on kindlaks määratud rollid ja tegevusstruktuurid. Parlamendi areenile ei kuulu ainult mandaadi saanud isikud, vaid ka nende kaastöötajad, fraktsioonide staabid ja parlamendi abiteenistused. Areeni mõiste sobib parlamendiga seondult kahes tähenduses, kuna siin ei ole tegemist vaid

⁴ Liidu Konstitutsioonikohus on püsivalt aidanud kujundada õiguskorda eelkõige meediaõiguse valdkonnas.

piiritletava ühiskondliku sektoriga, vaid ka valdkonnaga, mis on pideva jälgimise all. Mõlemad, meedia ja parlamendi süsteem, eristuvad ülejäänutest selle poolest, et nad on võrreldes teiste tegevusruumidega oma keskkonna suhtes avatud. Just nende kahe areeni vahel asub interaktsiooni ala, kus süsteemi piirid ei kehti.

Richard Münchi loodud (vrd Münch 1992) tänapäevase kommunikatsiooni-ühiskonna mudeli keskne tees on, et ühiskondlikud süsteemid ja allsüsteemid ei eksisteeri koos üksteisest sõltumatuna, vaid neid ühendab palju läbipõimumisi. Ta visandab (meie kontekstis selgitavad) tiheda läbipõimumise poliitilise ja sotsiaalkultuurilise toimimisvaldkonna (poliitilise diskursuse) vahel, millest omakorda tekivad allsüsteemid.

Süsteemide ühendamise räägitakse ka analüüsides, mis näevad avaliku poliitilise suhtluse valdkonnas poliitikale ja meediale omaste struktuuriprintsiipide ühendamist.⁵

Poliitika ja diskursuse läbipõimumise käigus toimub „teiste süsteemide elementide külge liitmine“ (Münch 1992, 293), süsteemiloomise kokkusegamine (341). Sellega seonduvalt ristuvad poliitika ning meediasüsteem (avalikkus/avalikustamine) (vrd Marcinkowski 1993). Avalikustamist on võimalik luua ühelt poolt võimuvahendite kasutamise teel kultuuripoliitika raames (vrd Münch 1992, 265–268). Teisalt võib poliitikategelaste võim muutuda avalikustamise/avalikkuse tagajärjel. Gerhard Göhler viitab sellega seoses kahele võimu ja avalikkuse suhet iseloomustavale omadusele (Göhler 1995, 9–12): ühest küljest on avalikkusel institutsioonina transitiivne võim; teisest küljest on avalikkusel intransitiivne võim. Poliitiliste institutsioonide võim muutub avalikkuse

kaudu nende piirangu tingimuseks ja ühtlasi nende avanemise meediumiks. Teisiti öeldes: avalikkus/avalikustamine võib võimu mäguruumi laiendada, seda vähemalt kindlustada. Poliitiline tulemusüsteem loodab, et saab otsuste legitiimsust tugevdada publitsistlike vahenditega. „Miinimumprogrammiks on aga õiguspärasuse ja võimu allakäigu takistamine“ (Marcinkowski 1993, 144). Protsesside nähtavus kitsendab ka osalejate mäguruumi ja sunnib esitama mõistetavaid, normatiivselt heakskiidetud avalikke põhjendusi.

Ükskõik mis suunas need mõlemad koodisüsteemid ka ei mõju, ei saa nüüdisaegsetes suhtlus- või meediaühiskondades niisama lihtsalt eraldada teineteisest avalikku/meedia ja poliitilist tegevusvaldkonda [USAs kõneldakse koguni poliitilisest marketingist – *toim*]. Sellegipoolest tuleb poliitilises otsustusprotsessis eristada tiheda ühenduse ja selge eraldamise faase (vrd Jarren *et al.* 1996, von Beyme, Weßler 1998); samas kui valimisvõitluse ajad näitavad arvatavasti kõige silmatorkavat katumist (vrd Holtz-Bacha 1999).

Nimetatud ambivalentset suhet poliitika ja avalikkuse, võimu ja avalikustamise vahel on võimalik kujutada parlamentaarse areeni ning avalikkuse ristumise abil. Mudelist peaks aga välja jääma meediasüsteemi muudatused, mis toimuvad parlamendi meediapoliitika tulemusena. Meediasüsteemi mõju on näha parlamendi organisatsiooni kahes valdkonnas: suhtekorralduses ning parlamendi tahtekujundus- ja otsustusprotsesside kujundamisel.

PARLAMENDI SUHTEKORRALDUS MEEDIAÜHISKONNAS. Avalikkussuhted ja organisatsioon. *Public relations* ehk avalikkussuhted – need sünonüümsed kontseptsioonid ning nende empiiriline esindatus on kommunikatsiooni- ja meediateaduses kristalliseerunud iseseisva teadusliku uurimismaterjalina (vrd Ronneberger, Rühl 1992). Siiski on

⁵ Frank Marcinkowski publitsistika süsteemiteoreetilises analüüsis rõhutatakse näiteks süsteemisiseid suhteid publitsistliku ja poliitilise süsteemi vahel (Marcinkowski 1993). Ulrich Sarcinelli diagnoosib selles tähenduses – Thomas Meyeri sõnadega – „poliitilist transformeerumist meedialoogika najal“ (Sarcinelli 1998a, 275).

PR-mõiste kontuurid ähmased; viidatakse hulgalte autoritele kuni James E. Grunigi ja Todd Hunti (1984, 6) definitsioonini, kes mõistavad *public relations*'i all organisatsioonide suhtekorralduse osa (vrd näiteks Bentele 1998).⁶ Avalikkussuhted on sotsiaalne nähtus, mis on arenenud küllaltki lühikese aja vältel. Mõiste ja tegevusvaldkond tekkisid Saksamaal küll alles ligi sada aastat tagasi (vrd Szyszka 1996), kuid nüüdseks on professionaalne suhtekorraldus kujunenud tänapäeva organisatsioonide kohustuslikuks tegevusvaldkonnaks.

Igapäevatasandil esineb eri liiki PR-taktikaid: Albert Oeckl arendas varakult välja kaks kategooriat, millesse saab jagada PR-i eri instrumendid: (1) olemasolev võõrmeedia [ehk organisatsiooni X näitel kogu meedia – *toim*] ja (2) loodav omameedia [ehk näiteks reklaamid ja kliendiajakiri – *toim*] (vrd Oeckl 1976, 132). PR võõrmeedias tähendab seega ennekõike katset jõuda sihtrühmadeni ajakirjanduse, raadio ja televisiooni abil (*free media*). Omameedia puhul võivad organisatsioonid ise määratleda vormi, sisu ja avalikustamise ajahetke (*paid media*). Siia kuuluvad trükimeedia, külastajate juhendamine, üritused, aga ka vabalt kujundatavad vestluskohad meedias (näiteks valimisvõitluse klipid). Ka sihtrühma kõnetamise võimalused internetipõhise kommunikatsiooni kaudu saab rühmitada omameedia hulka.

Suhtekorralduse sunnist ei pääse ka poliitilised organisatsioonid. Seejuures ei ole suhtekorralduse kasutamine mitte ainult demokraatliku korra osa; just totalitaarsed süsteimid kasutavad võimu säilitamiseks või selle ülesehitamiseks poliitilise suhtluse manipuleerivat potentsiaali. Demokraatlikes süsteemides on suhtekorralduse vormidel ka tänapäeval

veel põhjendamiskohustus (vrd Jarren 1994, 672).⁷

Avalikkussuhete ulatus ja vorm peegeldavad meedia kujundatud avalikkuse struktuure. Meedia muutustele reageerimine on katsumus sellele organisatsioonile, kes peab sihtrühmadega tihedalt suhtlema. Vincent Hazleton (1992) püüdis mõista seda suhet süsteemiteoreetiliste kategooriate abil. Ta paigutab organisatsiooni vastastikmõjusse teiste ühiskondlike allsüsteemidega. Sealjuures asuvad organisatsioonid taotletava eesmärgi ning sekkuvate keskkonna- ja oma süsteemi tegurite vahelises pingeväljas.

Avalikkussuhted on selle käsitluse kohaselt vahendusreele ja loodud organisatsioonilise süsteemi filiaali või areeni juurde institutsionaliseeritud suhtekorraldusena. Tema tegelik ülesanne on süsteeme ühendada ja piiridest vabastada, kuid siiski vastava organisatsiooni spetsiifilis-funktsionaalses tähenduses. Seega ei ole avalike suhete üksused mitte neutraalsed vahendavad instantsid, vaid strateegilised tegutsejad, mida saab liigitada organisatsiooni spetsiifilise eesmärgi juurde ning mida lisaks kujundavad vastava organisatsiooni struktuur ja kultuur (vrd Szyszka 1999). Alles üldpildina on võimalik määratleda avalikkussuhete ühiskondlikku

⁷ Tähelepanu väärib asjaolu, et Saksamaa Liitvabariigis on valitsuse *public relations* saanud Liidu Konstitutsiooni-kohtu praktika esemeks, kusjuures teemaks oli avalike suhete instrumentaliseerimise allutamine vastavatele valitsusparteidele. Oma otsustes näitas kohus selgelt, et valitsuse ametliku avalike suhete parteipoliitiline kuritarvitamine on põhiseadusvastane; samas toonitas Liidu Konstitutsioonikohus riiklike avalike suhete üldist vajadust ja sellega ka õiguspärasust. „Väljaspool kahtlust olevaks” nimetas Konstitutsioonikohus 1966. aastal „valitsuse ja seadusandlike institutsioonide nn avalikud suhted, kui nad seoses oma organi tegevusega esitavad ja selgitavad avalikkusele oma poliitikat, meetmeid ning projekte, samuti tulevikus lahendatavaid küsimusi” (BVerfGE 20, 56 [100]). Hilisemas lahendis (1977) riiklike institutsioonide suhtekorraldust mitte ainult ei taluta, vaid seda nõutakse, kui valitsuse ja seadusandlike institutsioonide avalikke suhteid ei nimetata „mitte ainult põhiseadusega lubatavaks, vaid ka vajalikuks” (BVerfGE 44, 125 [147]). Samas on raske tõmmata piiri ühelt poolt *public relations*'i kui põhiteadmiste selgitamise ja vahendamise ning teiselt poolt *public relations*'i kui veenmise või isegi propaganda vahele (vrd Merten 2000).

⁶ Asjaolu, et nimetatud definitsioon toimib universaal-mõistetega – nagu kriitiliselt on märgitud –, võib vaadelda ühelt poolt puudusena (vrd Ronneberger, Rühl 1992, 26); teiselt poolt pakub selline käsitlusviis võimalust pakkuda laia heuristilist kategooriat uue esilekerkiva ühiskondliku sektori hõlmamisele koos selle rollide ja käitumismustritega.

funktsionaalsust; siis saab avalikke suhteid kontseptsioonina defineerida kui teed huvide väljendamiseni ja kogu ühiskonda hõlmava läbipaistvuse loomiseni (vrd Bentele 1997; Ronneberger 1977).

Parlamentide avalikkussuhted.

Parlamendid tegelevad suhtekorraldusega oma organisatsiooni parameetrite järgi. Organisatsiooni otstarve ja struktuur on rahvaesinduste puhul ainulaadne: parlamendid on monopolilaadsed erilise legitiimsusega institutsioonid, kellel on õigus kehtestada ulatuslikke standardeid. Parlamendi sisemine struktuur peegeldab esindusasutustele antud esindavat ja lõimivat ülesannet. Analüütilisest perspektiivist vaadatuna eristatakse parlamendi areenil kolme tegutsejate tasandit: parlament tervikuna, fraktsioonid ja saadikud.

Pilk PRI praktikale näitab, et parlamendid on oma suhtekorralduse suunanud meedia avalikkuse struktuuridele. Näitena võib tuua Saksamaa Liidupäeva.⁸ Siin võib näha kõikidel parlamendi töötasemetel nüüdisajastamist avalikkuse struktuurimuutusega kohanemise mõistes, s.t suunatust meediasüsteemi parameetritele (vrd Marschall 1999a, 2000; Sarcinelli 1994).

1. PR-pakkumised. Nii nagu enamik teisi organisatsioone, lähtuvad parlamendid oma avalikkussuhetes Oeckli mõlemast kanalist, oma- ja võõrmeediast. Omameedia hulka ei kuulu parlamendi puhul mitte ainult trükiväljaanded või elektroonilised infomaterjalid. Parlamendispetiifiliseks PR-instrumentiks on eelkõige külastajate juhendamine: on ju parlamentaarsetes süsteemides universaalne tava avada vaatajatele debatt rahvaesinduses või vähemalt plenaaristungil. Nii täheldas Liidupäev juba esimesel korral külastajate suurt huvi, mis on jäänud siiani kestma ning on kasvanud

veelgi pärast parlamendi kolimist Berliini.⁹ Möödunud aastate jooksul on teise parlamentaarse PRI omameediana esile kerkinud internet. Liidupäev on pakkunud alates 1996. aastast internetilehte, kust leiab vajalikku teavet (andmebaasid), samuti pakutakse seal interaktiivseid võimalusi (veebikonverentsid) (vrd Mambrey *et al.* 1999).

Meie kontekstis on eriti huvitav see, kuidas parlamendi avalikkussuhted häälestavad end võõrmeediale. Parlamendi avalikkussuhted sihivad ajalehti, ajakirju, eelkõige aga ringhäälingut, raadiot ja televisiooni. Sealjuures oli just [teise maailmasõja järgse – *toim*] parlamendi töö esimestel aastatel parlamendi suhe ringhäälingusse vastandlike debattide teema (vrd Mayntz 1992): aruandlus nädala ringvaates kui 50. aastate kesktes televisioonis oli lubatud vaid erandjuhtudel. Televisiooni esilekerkimise tulemusena muutus suhtumine pildi ja heli ülekandmisse. Alates 1966. aastast ei kasutatud enam võimalust keelata otseülekannete tegemist parlamendist. Pigem on parlamentide avalikkussuhted sellest ajast saadik tugevamalt taotlenud meedia, eelkõige televisiooni otsest ja kaudset toetust. Ajakirjanikud saavad parlamendis erilise kohtlemise osaliseks; akrediteeritud parlamendi korrespondendid varustatakse materjalidega (näiteks parlamentaarsed dokumendid), nad saavad privilegeeritud juurdepääsu parlamendi kinnistutele ja neil on seal ruumid koos kommunikatsioonitehnikaga. Lisaks pakub Liidupäev erilehti (ajalehtedele) ning plenaardebattide pildi- ja helisignaali (telejaamadele), et saaks teha tasuta ülekandeid.¹⁰

Fraktsioonide ja saadikute tasandil toimub suhtekorraldus samuti omameedia väljaandmise ja võõrmeediaga töötamise

⁸ Teistes riiklikes parlamentides, aga ka regionaalsel ja supranatsionaalsel tasandil toimub Liidupäevaga võrreldav areng (vrd Bender 1997; Marschall 1999a; Sarcinelli 1994).

⁹ Liidupäeva valitsus mõotis Berliini ümberkolimise tagajärjeks külastajate arvu kasvu 151% võrra (vrd Deutscher Bundestag 2000).

¹⁰ Heli- ja pildisignaali kasutamisel peavad asutused kandma vaid juhtimiskulud (vrd „Debatten mit Tiefgang und Hochtechnologie“, Blickpunkt Bundestag 6/98).

kujul (vrd Marschall 2000). Sealjuures on PRi repertuaar vähem diferentseeritud kui kogu parlamendi tasandil, seda muu hulgas vähemate rahaliste vahendite tõttu. Oma suhtlusvahendina on internet ka siin end tõestanud, fraktsioonid ja saadikud on sisse seadnud oma veebilehed. Nüüdseks on kõikidel Liidupäevas esindatud parteirühmadel ja 669 saadikust 248-l oma pakkumine võrgus (seisuga september 2000). Ka fraktsioonide ja saadikute tasandil kuulub suhtekorralduse standardrepertuaari ajakirjanike eest hoolitsemine pressiteadete väljaandmise kaudu, taustteadmiste vahendamine või pressikonverentside korraldamine.

2. Organisatsioon.¹¹ Parlamendi tugistruktuurides on aastakümneid ehitatud ja ümber kujundatud organisatsioonide allüksusi, mis peaks pakkuma punktis 1 visandatud PR-võimekust. Kogu parlamendi tasandil on need parlamendi abiteenistused, kus osutatakse avalike suhete teenust parlamendile kui tervikule, aga ka üksikutele saadikutele. 1949. aastal sisse seatud Liidupäeva valitsusse loodi isegi pressibüroo, mis võttis enda kanda parlamendi korrespondentide eest hoolitsemise (vrd Gies 1973). Meediatöö laienemisega ja oma suhtlusvahendite suurema kasutamisega (näiteks publikatsioonid) eristus Liidupäeva valitsus suhtekorralduse valdkonnas ka korralduslikust küljest. Pressikeskuse kõrvale seati sisse teenistused suhtekorralduse ning veebiteenuste ja parlamendi televisiooni tarvis.

Fraktsioonide tasandil valmistati pinnast professionaalsematele avalikkussuhetele alles siis, kui eraldati raha abipersonali palkamiseks. Kui siis fraktsiooni

abiteenistustest said „poliitilised teenusepakkujad” (Schüttemeyer 1998: 47), eristus ka suhtekorralduse valdkond. Oma uurimistöö tulemuste kohaselt töötavad 1040-st fraktsiooni töötajast kokku 57 fraktsiooni pressi- ja suhtekorralduse valdkonnas (seisuga märts 2000). Saadikute tasandil on suhtekorralduse professionaliseerumise tendentsi kõige raskem tuvastada. Üksikisikust saadiku puhul on domineeriv roll funktsionaalsel PR-il ehk oma isiku kasutamisel. Sellest hoolimata leidub Werner J. Patzelti saadikute intervjuudes palju tsitaate-vihjeid sellele, kuidas parlamentäärid lasevad oma isiklikul kaastöötajate staabil avalikke suhteid korraldada (vrd 1995a, 113–133). Ka siin pani tänapäevase suhtekorralduse kujunemisele nurgakivi see, et eraldati raha kaastöötajate töölevõtmiseks 1969/70. aasta väikese parlamendireformi käigus ja personali eelarve vähehaaval suurenes.

Parlamendis tegutsejatest kaasatakse abiteenistuste kõrval ka parlamendiväliseid PRi teenusepakkujaid. Seda eelkõige uute suhtlusvahendite valdkonnas, üldiselt omasuhtlusvahendite puhul, kaasatakse eramajanduslikke PR-agentuure mõnikord juba kontseptsiooni-, aga igal juhul juurutamisfaasis (vrd Marschall 1999a, 141).

Vahekokkuvõte. Parlamentaarsel areenil tegutsejad on oma suhtekorraldustöö kohandunud avalikkuse muutuvate struktuuridega. Avalikkussuhete protsessis ja tootes peegeldub meedia tähendus avalikkuse loomisele. Täiesti selgeks saab see siis, kui vaadata, kuidas on muutunud suhtumine elektroonilistesse heli- ja pildiülekannetesse. Kui algusaastatel suhtus parlament telesaates või nädalavaates antud reportaažidesse tagasihoidlikult või isegi tõrjuvalt, siis Liidupäev on oma suhtekorralduse kujundanud üha enam televisioonisõbralikuks. Esialgne arengu kõrgpunkt kujutab endast „Liidupäeva televisiooni”, mis annab võimaluse peaaegu tasuta kanda üle plenaardebattide heli- ja pildisignaali. Sellega – reaktsioon

¹¹ Günter Bentele (1998, 136) eristab oma lähenemises poliitilist avalikkussuhete tööd ja funktsionaalseid organiseeritud avalikkussuhteid; mõlemad vormid esinevad parlamentaarses suhtekorralduses. Funktsionaalse PRi loob tegutsejate endi, antud juhul saadikute kommunikatsioonikäitumine. Organiseeritud avalikkussuhete puhul saab eristada seevastu PR-tellijaid ja -käsunditajaid; just asjaolu, et parlamentaarsete avalikkussuhete rollid on eristatud, võib märgata professionaliseerumist ning nüüdisajastamist.

televisioonisectori dualiseerumisele [ühe „kesktelevisiooni” asemel on valikus palju kanaleid – *toim*] – jõutakse eelkõige erapakkujateni ning kõnetatakse neid (näiteks n-TV), samas tavatsevad avalik-õiguslikud saatejaamad saata plenaaristungitele omaenda võttemeeskonnad. Seega reageeris parlamentaarne suhtekorraldus televisiooni kui juhtiva meedia esilekerkimisele ning lisaks arvestas uute turustruktuuridega.

Suhtekorralduse raames kujunesid välja spetsiifilised vahendajad. Siia kuuluvad ühelt poolt parlamendi kommunikatsioonijuhid (pressiesindajad, PR-töötajad), kes tegelevad põhitööna või ühe osana oma tegevusest parlamendi välissuhtlusega, teiselt poolt aga meediasüsteemi vastuteenena parlamendi korrespondendid, et teha parlamendis toimuvast reportaaži. Nendel ühenduslüliks olevatel tegutsejatel on eriline tähendus süsteemide ristumisele ning need näitlikustavad uue allsüsteemi tekkimist, millel on oma rollid ja süsteemi režiimid.

PARLAMENTAARNE MENETLUS-REFORM MEEDIAÜHISKONNAS. Parlamentaarsed menetlused ja nende reformimine.

Parlamendid paistavad silma eriliste menetlustega, mis reguleerivad organisatsioonisiseseid tahte kujundamise ja otsusetegemise protsesse ning on õiguspärastatud kahest aspektist: (1) formaalne legitimatsioon – parlamentaarsed menetlused põhinevad konstitutsioonis sisalduvatel sätetel; täiendusi ja täpsustusi tehakse reguleeritud protsessi, s.t avalikult siduva õigusloome protsessi käigus; (2) materiaalne legitimatsioon – parlamentaarsed menetlused rakendavad demokraatliku esindamise eri põhimõtteid, näiteks vähemuste kaitset otsusetegemisel; nii väljendub opositsiooni roll ja legitiimsus konkreetsetes protseduurides, kui teatud tegevused, näiteks debattide algatamine või seadusettepanekute tegemine ei eelda enamust parlamendis.

Parlamentaarsed menetlused põhinevad üldjuhul kolmel õigusallikal (von Beyme

1999, 185 j.; Marschall 1999b; Thaysen 1972): konstitutsiooniõigusel, seadustel ja parlamendi kodukordadel, samuti kirjalikult fikseerimata menetlusreeglitel, parlamendi tavadel (vrd Schwerin 1998; Ritzel, Bücken s.a). Kodifitseerimise [õigusnormide sisulise süstematiseerimise – *toim*] liik määrab kindlaks, millised tegutsejad võivad regulatsioonide ümberkorraldamisel osaleda ja kes peavad sellel osalema. Enamikul juhtudel võivad parlamendid menetlused ise määratleda. Sel juhul on Liidu Konstitutsioonikohtu sõnul tegemist „otsustega oma asjas” (BVerfGE 40, 296 [297]), siis on parlamendi reformid parlamendi organisatsiooniautonoomia ja menetluspädevuse väljundiks (vrd von Beyme 1999, 179–190).

Parlamentaarne menetlus ja avalikkus. Parlamendi arvamuse kujundamise ja otsusetegemise menetlust kujundab põhiseaduse avalikkuse postulaat. Avaliku arutelu normatiivse nõude täidab eelkõige plenaardiskussioon. Ka töö komisjonides satub avalikustamise postulaadi keskmesse, eelkõige selles ulatuses, mil seal tehakse tegelikku seadusandlikku tööd (vrd Ismayr 2000). Arutelu teiste parlamendi komisjonide, näiteks fraktsioonide, töörühmade või juhtimiskomisjonide avalikkuse üle on alles algusjärgus.¹²

Plenaardiskussioon ja komisjonitöö seonduvad võrdlevates parlamentarismiuuringutes töö- ja kõneparlamentide kontseptsioonidega (vrd Steffani 1979). Kui parlamentaarse töö raskuspunkt asub plenaaristungil, tähistab seda klassikalises õpetuses kõneparlament – näide: Briti alamkoda. Steffani: „See [kõneparlament, St. M.] esitab eelkõige nõude olla tähtsaim avaliku arvamuse foorum, kõikide suurte, rahvust liigutavate poliitiliste diskussioonide ametlik lava” (Steffani 1979, 333). Komisjonide tegevuse rõhuasetus omakorda on tüüpiline tööparlamendile –

¹² Ainsa leiuna vrd Wolfgang Jägeri „Plädoyer für die Öffentlichkeit von Fraktionssitzungen” (vrd Jäger 1992).

näide: Ameerika Ühendriikide kongress. Liidupäeva on Steffani sellise liigituse põhjal nimetatud segavormiks või töötavaks kõneparlamendiks, kusjuures komisjoni töö ja plenaardiskussioonil on võrreldavalt kõrge koht ning nii „partei kõnemehele kui ka erialaekspertil on võrdne võimalus tõusta parlamendi jõuvalja tõeliseks kangelaseks” (Steffani 1979, 338).

Plenaardiskussioon – tuumikaeg. Parlamendiuuringutes on üsna tihti tõusnud põhimõtteliste parlamentarismianalüüside keskpunkti plenaardiskussioon. Seejuures valitseb allakäiguteooria: plenaaristung – mõeldud tegelikult avaliku kaalutlemise kohaks, diskursi paigaks (näiteks John Stuart Milli käsitlus) – on aja jooksul muutunud foorumiks, kus parlamentaarsed rühmitused vahetavad meedia põhjustatud väljakutsuvaid-vastuolulisi lööke. Saadikud ei käitunud diskursiivselt ega vastanud seega algsetele rolliga seotud ootustele.¹³

Meedia teavituse mõju ei peegeldu siiski mitte ainult mikrotasandil, saadikute

¹³ Arnim Burkhardt kirjeldab seda arengut vaheküsimuste ja lühirepliikide iseloomu muutumise näitel märksõnadega „diskussiooni-[parlamendist]”, „töö-[parlamendil]” kaudu „vaateaknaparlamendini” (1995, 103). Diskursiivsete mustrite vähenemist diagnoosivad ka Peter Bleses, Claus Offe ja Edgar Peter (1997): turul toimuvaga sarnaselt on plenaardebatid „kujundatud kompetitiivseks, s.t väljaspool asetseva heakskiiduhüve nimel konkureerivaks” (1997, 504, Herv.i.O.). Vaatamata debati faktilisele suunatusele väljaspoolsele mõjule simuleeritakse teistsugust kõnesituatsiooni: „Kohalviibiv poliitiline vastane näib ainult pealispinnal adressaadina” (1997, 503). Wolfgang Zeh räägib sellega seoses „näivast autentsusest” mis tekitab vaatajas tunde, et ta elab kaasa just praegu toimuvale otsustusprotsessile, kuigi tegemist on veel vaid vastuvõetud otsuste avaliku põhjendamisega (vrd Zeh 1989, 929). Heinz Bäuerlein näitlikustab paindlikult tsitaate reastades, mil määral on saadikud teadlikud, et neid plenaardebati ajal jälgitakse. Ta diagnoosib „teatri efekti”, näiteks „näitlemisele omane liigrõhutamine” (Bäuerlein 1996, 371). Werner J. Patzelt tuvastab saadikutega tehtud intervjuude alusel olulise erinevuse komisjonides ja plenaaristungite saalis kasutatud kõneregistrites (Patzelt 1995b). Viidatud kirjanduses loetakse, et need efektid, eelkõige erinevused plenaaristungite ja komisjonide keelekasutuses, tekivad meedia, peamiselt televisiooni vahendusel. Vastastikuste efektide (*reciprocal effects*) mõistega saab kirjeldada seost, mille kontseptualiseeris Gladys Engel-Lang ja Kurt Lang (1984) McArthuri paraadi uurimisel Chicagos 1951: telekaamerate jälgimisulatuses käituvad inimesed teistmoodi kui väljaspool seda.

käitumisel plenaaristungite ajal, vaid lisaks on avalikkuse muutus kujundanud parlamendiõiguse kehtestatud menetlust plenaaristungitel. Parlamendi reformide käigus, mille kohta on Saksamaa Liidupäev vastu võtnud otsuseid oma esimesest kokkukutsumisest alates, on plenaardiskussioonide ümberkorraldamine seoses nende mõjuga avalikkusele olnud liigne motiiv. Nii räägitakse kuuekümnendate, seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate vastavates reformiettepanekutes vajadusest muuta plenaardiskussioonid elavamaks, kuna neid peetakse avalikkuse silme ees ja seega on need parlamendi visiitkaart.

Kui seni ilmusid nüüdisaegse meediaühiskonna struktuurid plenaarorganisatsiooni ümberkujundamise põhjendustes vaid vahetult, siis menetluse muudatus, mis kehtestati 1995. aastal, pöördub selgelt meedia avalikkuse seaduste poole (vrd Deutsche Vereinigung für Parlamentsfragen 1995, Lemke-Müller 1996; Marschall 1996). Liidupäeva asepresident Antje Vollmer deklareeris oma reformimeetmete vastuvõtmise puhuks peetud kõnes: „Me saabume sellega meedia demokraatiasse ja seega tänapäeva” (Pl. Prot. 13/55). Nimetatud saabumine väljendus uue instrumendi esilekerkimises, mida on nimetatud „Plenaarseks tuumikajaks”.

1. Struktuur. Istungite nädalatel tuleb tuumiknõupidamise ajana hoida vaba neljapäeva ennelõunal neli kuni kuus tundi. Nagu oli sõnastatud otsuse ettepanekus, pakutakse väärtusvaba tähisena välja neljapäevadebati mõistet (*Drs. 13/2342, 5*) [siin ja edaspidi kasutame parlamendi tükikogumikele viidates saksakeelset lühendit *Drs.* terminist *Drucksache*. Kõik Saksa parlamendi Deutsche Bundestagi eelnõud ja nendega seotud dokumendid on ilmunud üldpealkirja „Drucksache” all – *toim*]. Vanemate nõukogu määrab kindlaks teemad eraldi teiste päevakorrapunktide koostamisest. Tuumikajal toimuva debati teemad peavad olema põhimõttelised („olulisi, lai ringkondi puudutavad”,

Drs. 13/2342, 2) ning kindlaks määratud valitsevate ja opositsioonifraktsioonide konsensus. Erinevad saatvad abinõud tagavad „võimalikult suure osalejate arvu nendes debattides“ (Drs. 13/2342, 2). Saatvate abinõude hulka kuuluvad muu hulgas „laiendatud avalike komisjoni nõupidamiste“ juurutamine (vrd allpool) ning presidendi poolt istungi katkestamise võimalus, kui kohal viibib vähem kui neljandik Liidupäeva saadikutest. Kõne aega vähendatakse kümnele minutile ja piiratakse luba pidada samal ajal teisi parlamentaarsete komisjonide istungeid. Tuumikajal toimuvat debatti juurutati ilma Liidupäeva kodukorda muutmata. Aluseks on fraktsioonide kokkulepe, mida rakendas vanemate kogu. Ainult teatud saatvad abinõud (näiteks kohalviibimise kontrollimine) sätestati kodukorda selgelt tuumikajal toimuvale debatile viidates.

2. Põhjendused.¹⁴ Üheksakümnendate aastate parlamendisisesest diskurssides pöörati üha enam tähelepanu parlamentarismi avaliku kujutamise küsimusele. Seejuures ühendusid kaks aruteluliini: ühelt poolt üheksakümnendate aastate alguses tekkinud poliitikaga rahulolematuse debatt, teiselt poolt areng telemaastikul, kus esimesed uuringud juhtisid tähelepanu depolitiseerimise tendentsile, mis oli tekkinud ringhäälingu sektori osalise erastamise tulemusena (vrd Krüger 1996; Pfetsch 1991). Asjaolule, et rahulolematuse poliitikaga võib tähendada ka rahulolematust parlamendiga, viitas Werner J. Patzelti tehtud uurimus Liidupäeva ja selle töö tajumise kohta (1996).

Nimetatud aruteluteemad läbivad 1995. aasta parlamendi reformi kohta tehtud eelotsuseid. Nii seisab vanemate kogu õigusliku seisundi komisjoni otsuse soovitusel põhjenduses: „Parlamendi mõju avalikkuses määratlevad oluliselt

¹⁴ Põhjenduste väljaselgitamiseks töötati läbi vastavad parlamentaarsed dokumendid (otsuste ettepanekud, muudatusettepanekud ja debattide sõnavõtted) 1995. aasta parlamendireformi eelset ja järgset ajast, võttes appi sisulise kriteeriumite rastri.

avalikud plenaaristungid ja nende kohta tehtud reportaažid. Sealjuures jätaavad plenaaristungi saalist tehtud videopildid sageli mulje, et saadikud on tööst väsinud ega ole piisavalt pühendunud“ (Drs. 13/2342). [Võime meenutada Eestis kommentaare, et parlamendis on „tühi“ – toim.] Väljend „plenaaristungi saalist tehtud videopildid“ viitab televisiooni tegevusele ja tähtsusele parlamendi töö kujutamisel ning seejuures tekkivale problemaatilisele imagole. Tollane asepresident Hans-Ulrich Klose näeb poliitika ja meedia vahel sõltuvussuhet: „Dialogi poliitika ja avalikkuse vahel vahendatakse väga palju meedia kaudu, mis ühelt poolt muudab meedia poliitika partneriks, teisalt annab sellele aga erakordse võimupositsiooni“ (vrd Pl. Prot. 13/55, 4588).

See sõltuvus toob esile tagajärjed. Tolleaegse Liidupäeva president Rita Süßmuth on öelnud: „Meie tööd parlamendis ja saadikuna saatis just möödunud aegadel pidev kriitika. [...] Me teame ka – ja saame seda kogeda –, et ainult väike osa meie tööst on nähtav ning seda plenaaristungi kaudu“ (Pl. Prot. 13/47, 3852 j.). Kuna see väljavõtteline pilk parlamendi tööle ei ole probleemitu, lisab kõneleja: „Tühja plenaaristungisaaliga seonduvalt on meil vähe abi sellest, kui pidevalt toonitame, et plenaaristungisaalist eemalviibimisel on häid ja mõjuvaid põhjusi. Kui avalikkus peab seda televisiooni kaudu nähtavat plenaaristungite saali ekslikult ainukeseks parlamendi tööruumiks, siis on seda veelgi raskem teha“ (Pl. Prot. 13/47, 3853).¹⁵ Vahendamisega seotud probleemide puhul on vaja parandada nii tööd kui ka selle vahendamist meedias“ (vrd Klose kõne Pl. Prot. 13/55, 4588).¹⁶

¹⁵ Plenaaristungite fikseerimine parlamendi töö tajumisel on Werner J. Patzelti (1996) uurimistöö keskne tulemus.

¹⁶ Meedia reportaažide problemaatik on osalejatele näitlikustatud parlamendireformi ettepanekute teise ja kolmanda lugemise eel käreda kriitikaga saadikute hüvitiste kavandatava ümberkorraldamise kohta. Vastav rahulolematuse meedias esitatud teavituse sisu ja tooniga nähtub debati kõnedest, milles viidatakse selgelt uudistajakirja Der Spiegel kaaneloole.

Tolleaegne asepresident Hans Klein pooldab menetluses („tööl”) tekkinud „parlamendi töö avalikule kuvandile kestvate mõju avaldavate struktuuri nõrkade kohtade” kõrvaldamist ning rõhutab parlamendi PRi kompenseerimisvõimaluste piire: „Neid [struktuuri nõrku kohti, St. M.] ei saa katta PRi abinõudega või reklaamikampaaniatega, need tuleb kõrvaldada” (Pl. Prot. 13/55, 4601) – Antje Vollmeri järgi – „poliitikaettevõtte, parlamendi ulatusliku nüüdisajastamise” kaudu (Pl. Prot. 13/55, 4606).

Üks ilmne nõrk koht struktuuris positsioneeritakse plenaaristungitel. Kui kodanikud tajuvad seda kui parlamendi kesket areeni, siis tuleb just selle tööfoorumi toimet väljapoole modifitseerida. Sest nagu ütleb saadik Jörg van Essen: „Meie igapäevatöö kohta tehtud avaliku kriitika põhipunkt on tühi plenaaristungite saal”. Seda kriitikat peavad tõkestama neljapäevased debatil: „Sellised debatil [neljapäevased debatil, St. M.] on siis eriti huvitavad mitte ainult saadikute, vaid ka avalikkuse jaoks” (Pl. Prot. 13/55, 4597).

Neljapäeva ennelõunaste plenaaristungite atraktiivsuse suurendamise mõju näitab kahte suunda: „Parlamendi töö korraldatakse ümber ja seda uuendatakse, et muuta plenaaristungid atraktiivsemaks nii sisse- kui ka väljapoole” (Drs. 13/2342, 2). Sisemine atraktiivsus: saadikuid tuleb motiveerida osalema plenaaristungite debattidel. Väline atraktiivsus: meediat tuleb teemade kõitvuse kaudu mõjutada rohkem teavitama läbirääkimistest saadikuterohkes plenaaristungisaalis. Selle huvides on ka plenaaristungite tuumikaja pikemaajaline planeerimine, et „võimaldada meedial kindlalt kavandada otseülekandeid” (Drs. 13/2342, 5). Neljapäevaste debattide rutiiniks muutmine muudab need „televisiooniasutustele usaldusväärselt planeeritavaks” (Drs. 13/2342, 7).

Ka tollaegsed opositsiooniparteid loodavad, et uus regulatsioon parandab parlamendi kujutamist meedia avalikkuses, tundes, et nad on osas regulatsioonides

halvemasse olukorda jäetud. Kui fraktsioon Liit 90 / Rohelised esitab vastava muudatusettepaneku, ilmub pilk ekraanile kogu oma väljendusrikkuses. Kaevatakse järgmise asjaolu üle: „Kui opositsioon on televisioonitöhusal ajal läbi surunud debatte, siis valitsuse avaldused suruvad need sageli ajapiirangutesse” (Drs. 13/2379); kompensatsioonina näeb ettepanek ette opositsiooni avalduste sisseseadmist. Muidu on oht, et liitvabariigi valitsus domineerib nendel televisioonitöhusatel neljapäevastel debattidel valitsusavalduste tegemisega (*ibid.*).

Komisjoni-avalikkus. „Komisjonide nõupidamised ei ole üldjuhul avalikus” (Liidupäeva kodukorra (LP-KK) § 69 lg 1). Nimetatud regulatsioonis on Liidupäeva reformide ajal ikka ja jälle nähtud probleemi, seda ka viitega asjaolule, et teistes parlamentides, näiteks Baieri Liidupäevas, Schleswig-Holsteini Liidupäevas või Berliini Saadikutekojas on komisjonide avalikkus täiesti tavaline.¹⁷

Komisjonide istungite avalikkuse küsimus on korduv reformiteema Saksamaa Liidupäevas [siinkohal võime meenutada debatti riigikogu komisjonide istungite salvestuste säilitamisest – *toim*].

1. Struktuur. Väikese parlamendi-reformi tagajärjel on komisjonidele antud põhimõttelise mitteavalikkuse alusel võimalus pidada vastava otsuse korral avalikke istungeid. Seda pole aga praktiliselt kasutatud, nii et põhimõtteline mitteavalikkus on muutunud faktiliseks mitteavalikkuseks (vrd Schick/Zeh 1999, 34). Seda kompenseerib komisjonide puhul korrespondendi-avalikkus: istungitest teavitab Liidupäeva enda uudisteteenistus, nn parlamendikorrespondents, kelle teated saadetakse meedia esindajatele ja

¹⁷ Baieri kogemustepagas on piiratud, kuna seal ei toimu tavaliselt komisjonide istungitest teleülekannt (vrd Ismayr 2000, 324); komisjoni nõupidamiste salvestised helis ja pildis eeldavad komisjoni selget nõusolekut (vrd Baieri Liidupäeva kodukorra § 95).

multiplikaatoritele, nüüd ka huvitatud võrgukasutajatele meililisti kaudu.

1995. aasta parlamendi reformiga kerkis komisjonide fakultatiivse avalikkuse kõrval esile veel teinegi avalikkus, nimelt „laiendatud avalike komisjoninõupidamiste” kujul (LP-KK § 69a).¹⁸ „Laiendatud” on need istungid seepärast, et juhtiva komisjoni liikmete kõrval võivad nendest osa võtta ka teised parlamendisaadikud. „Avalik” tähendab, et nendele nõupidamistele pääsevad ligi ka väljaspool seisvad isikud; samuti on lubatud ülekanne helis ja pildis.¹⁹ Kui otsustada sellist liiki komisjonide nõupidamiste kasuks, siis langeb ära vajadus kolmandaks plenaaristungiks. Laiendatud avalike komisjoni istungite esilekerkimise eesmärk ei olnud niivõrd avalikustada meedias parlamendi tööd laiemalt, kuivõrd vähendada plenaaristungite koormust. Avalik staatus on seega tuletatud asjaolust, et otsustustoimingute osaline paigutamine komisjoninõupidamistele ainult põhiseadusõiguslikel põhjustel ei tohiks avalikustamist piirata (vrd Ritzel, Bucker s.a kommentaar LP-KK § 69a kohta).²⁰

Fraktsioon Liit 90 / Rohelised tegi laiendatud avalike komisjoninõupidamiste üle peetavatel diskussioonidel ettepaneku muuta kogu komisjonide töö avalikuks, kuid ülejäänud parteid andsid sellele negatiivse hinnangu (Drs. 13/2317). 14. seadusandlikul perioodil võttis Saksamaa

¹⁸ Juba seitsmekümnnendate aastate põhiseaduse reformi ankeetkomisjoni ettepanekutes, samuti kaheksakümnnendate aastate parlamendireformi sihtkomisjoni ettepanekutes tehakse ettepanek seada sisse laiendatud komisjonide avalikkus (vrd Drs. 7/5924 ja Drs. 10/3600).

¹⁹ Seepärast arvestati parlamendihoonete kavandamisel Berliinis ehitustehniliselt võimaliku teleülekandegas komisjoni ruumidest. Paul-Löbe-majas kujundati neli istungisaali telekõlblikuks (vrd „Das Parlament und die neuen Medien”. Blickpunkt Bundestag 3/2000).

²⁰ Samas klassifitseeris Rita Süßmuth oma kõnes otsuse ettepaneku teise lugemise puhul uue komisjonide avalikkuse „panuseks läbipaistvusse, suuremasse sissevaatesse parlamendisaadikute igapäevatöösse” (Pl. Prot. 13/55, 4585). FDP-saadik Jörg van Essen ühendab mõlemad aspektid (vrd Pl. Prot. 13/55, 4597): „Uus rakendatud avalik komisjoni istung muudab parlamendi töö läbipaistvaks ja väldib plenaardebate, mis on huvitavad ainult erialapublikule”.

Vasakpartei PDS selle ettepaneku seaduseelnõusse, kuid ei saavutanud samuti enamuse poolthääli (Drs. 14/3).

2. Põhjendused.²¹ Parlamendireformi debattides komisjonide avalikkuse üle viidatakse sageli ja selgelt meedia parlamendireportaažide struktuurile. Juba plenaardebattide atraktiivsuse üle peetud diskussioonis olid teemaks komisjonid. Tavapärane keskendumine tegevusele plenaaristungil moonutab vaadet suuremale osale parlamenditööst. „Mistahes jõupingutusi pole ka tehtud, et muuta parlamendi rohkete komisjonide töö nähtavaks ja tuua kuus seitsmendikku parlamentaarsest jäämäest veepinnale, ei ole õnnestunud seda vahendada” (artikkel Süßmuth, Pl. Prot. 13/47, 3853).

See diagnoositud probleem tõstab esile fraktsiooni Liit 90 / Rohelised nurjunud ettepaneku lasta komisjonil pidada istungeid avalikult. „Avalikud komisjoni-istungid loovad suurema läbipaistvuse, võimaldavad sellisel viisil saada parema ülevaate parlamendi tööst ning aitavad luua avalikku lugupidamist” (Drs. 13/2317). Ettepaneku esitajad toetavad rohkemat kujutamist, kuna teavituse kvantitatiivne laiendamine Liidupäeva kohta loob institutsioonist ulatuslikuma ja seega – ettepaneku esitajate arvates – parema pildi.

Ka Saksamaa Vasakpartei PDS-i ettepanek 14. seadusandlikul perioodil, mis soovitas üldist komisjonide avalikkust, panustab „parlamendi töö ja seadusandlike projektide üle avaliku teavituse parendamisse” (Drs. 14/3). Komisjonide avalikkus esitab veel hulk argumente: kodanikud saaksid heita pilgu nende valitud saadikute tegevusse ja võimekusse ning asjasse puutuvatesse küsimustesse, mis omakorda tugevdaks nende enese tahte kujundamist ja otsusetegemise oskust. Selle tulemusena

²¹ Põhjenduste väljaselgitamiseks töötati omakorda läbi vastavad parlamentaarsed dokumendid (otsuste ettepanekud, muudatusettepanekud ja debattide sõnavõtted), võttes appi sisulise kriteeriumide rastri.

on võimalik aru saada, millised saadikud milliseid huve esindavad. Lisaks oleks parlamendisaadikud motiveeritud sisuliselt parandama oma tööd komisjonides; pädevaid kodanikke oleks lihtsam seadusandlikku menetlusse kaasata.

Keskne argument komisjonide avalikkuse vastu sisaldub juba Roheliste ettepanekus, kuid seda hinnatakse võrreldes eelistega nõrgaks. Nii näevad ettepaneku tegijad ohtu, et meedia esindajate kohalviibimise tulemusena võidakse pidada ka komisjonides rohkem „vaateaknakõnesid” (Drs. 13/2317). Seega kantakse plenaardebattide allakäigutee prognoosivalt üle komisjonide avalikele istungitele.

Aastakümneid esitatud argumentid põhimõttelise komisjonide avalikkuse vastu puudutavad parlamentaarsete läbirääkimisareenide vajalikkust säilitamist. Juba 1969. aastal väljendati komisjonide põhimõttelise avamise tagasilükkamisel järgmist seisukohta: argumenteeriti, et ainult saadiku teatud kaitsmine avalikkuse otsese mõju eest annab võimaluse asjakohaselt diskuteerida ning otsuseid teha pärast seda, kui kõiki argumente on tõsiselt kaalutud (Drs. 5/4373, 9). „Põhiseaduse reformi ankeetkomisjon” näitas oma 1976. aasta lõppraportis isegi skeptilist suhtumist komisjonide piiratud avalikkusesse, sest „mõned sisulised nõupidamised ja otsused võiksid taanduda laiendatud komisjoni nõupidamiselt, kuna osalejad ei soovi avalikku, poliitiliselt vaieldavat arutelu või ei oota sellelt edusamme asjassepuutuva kompromissi tegemiseks” (Drs. 7/5924, 84). Sarnast argumentatsiooni saab lugeda parlamendi reformi sihtkomisjoni raportis aastast 1985, kus öeldakse, et „fraktsiooni piire ületava arvamuse kujundamine võib vajada sisemiste erapooletute konsultatsioonide kaitstud ala” (Drs. 10/3600, 12). Lõpuks lükkas Liidupäeva ja Liidunõukogu ühine põhiseaduskomisjon komisjonide üldise avalikkuse tagasi ka üheksakümnendatel aastatel: „Ei [saaks] enam oodata eriaselt kujundatud kollegiaalset koostööd eri

fraktsioonide esindajate vahel, mis [oleks] eduka poliitilise töö huvides tingimata vajalik. Parteide esindajad kalduksid avalikkust silmas pidades esitada oma poliitilisi seisukohti teravdatud kujul, mis ei [oleks] poliitilise kompromissi saavutamise huvides” (Drs. 12/6000, 96).²²

Vahekokkuvõte. Parlamentaarsete tahtekujundus- ja otsustusprotsesside ümberkorraldustes kajastuvad meedia avalikkuse struktuurid seal, kus püütakse laiendada teavitamist, aga ka seal, kus parlamendi töö avalikustamist piiratakse teadlikult. Plenaardebatid ja komisjonide nõupidamised on saanud reformipüüdluste esemeks, kuigi erinevate strateegiatega. Sealjuures on ümberkorraldused osaliselt vastastikku tingitud: plenaaristungitel peetavate läbirääkimiste muudatused kompenseerivad osaliselt komisjoni menetluse kujundamist.

[Parlamentaarsete struktuuride – toim] kohanemisprotsessides on informatiivne, kuidas näiteks on tuumikajal toimuvate debattide põhjendused selgelt seotud nende kajastamisega televisioonis. Nii nagu suhtekorralduses, peegeldub ka menetluste puhul televisiooni domineerimine poliitilises kommunikatsioonis.²³

ARUTELU: NEOPARLAMENTAARSED TULEVIKUVÄLJAVAATED. Nii suhtekorralduses kui ka parlamendi menetlustes võib näha ristumisi. Liidupäev teeb laia spektriga suhtekorraldustööd, mis arvestab digimeedia domineerimisega avalikkuse loomiseks oma struktuuris ja pakkumises. Menetluste vallas kohanevad plenaardebatt ja komisjonide nõupidamised avalikkuse nüüdisaegsete struktuuritingimustega.

²² Plenaaristungitel peetud läbirääkimistel Liit 90 / Rohe-
liste või PDS-i ettepanekute üle komisjonide istungite
avamise kohta 13. ja 14. seadusandlikul perioodil on
parlamentaarsete vastaspoole esindajad leidnud, et ette-
panekut ei ole kohane teemaks võtta.

²³ Samalaadset arengut võib täheldada Briti alamkojas
(vrd Coleman 1999).

Ettevõetud reaktsoonimustrite eristamine ühelt poolt suhtekorralduses ja teiselt poolt menetlustes ei ole lihtne seal, kus üks valdkond läheb teiseks üle. Nii pole võimalik eelkõige plenaardebatti mõista kui ainult tahte kujundamise ja otsusetegemise organisatsioonisisest protsessi. Kui parlamentaarsetel ürgaegadel teenis mõttevahetus saadikute täiskogu istungil primaarselt organisatsioonispetsiifilise toote valmistamise (seadusandluse) huve, siis tänapäevases parlamentarismis on plenaardebatt muutunud üha enam vahendusfoorumiks. Seega on seda võimalik parlamentaarse suhtekorralduse osana mõista kahte moodi: ühelt poolt on ta enda meedium, mille võivad vastu võtta külastajad, aga ka multiplikaatorid, eelkõige meedias tegutsejad. Sellel kanalil võivad oma poliitikavaldkonnaga seotud seisukohti vahendada parlamendis tegutsejad. Teiselt poolt on plenaardebatis üha enam märgata „pseudosündmuse“ (Boorstin 1961) või „sümboolse poliitika“ (Sarcinelli 1987) jooni. Arvamusvahetus plenaaristungil muutub sündmuseks, mida korraldatakse suuresti meedia jaoks, mistõttu saab selle liigitada poliitilises suhtluses toimuva instseneeringu üldtrendi hulka kuuluvaks (vrd Imhof, Eisenegger 1999).

Menetluse ja suhtekorralduse kattuvus näitab selgelt, et „kommunikatsiooni“ ja „otsust“, „tahte kujundamist“ ja „otsusetegemist“ ei saa niisama lihtsalt üksteisest eraldada. Just Saksamaa Liidupäeva ja selle poliitiliste protsesside najal saab selgeks puudulik eristusvõime kõne- ja tööparlamendi dihhotoomia [kahese jaotuse – *toim*] vahel. Poliitika loomise ja kujutamise sfäärid sulanduvad parlamendi tegevusvaldkonnas (vrd Sarcinelli, Tenscher 2000).

Asjaolu, et avalikkuse ja kujutamisega seotud küsimused on küsimused võimust, saab selgeks osaliselt vastandlikes konsultatsioonides menetluste reformide üle. Eri tegevusstrateegiad ja otsused on seotud – Gerhard Göhleri järgi – avalikkuse kahepalgelisusega poliitikategelaste suhtes,

s.t nende võimu piirava või laiendava toimega. Mõlemad mõõtmed peegelduvad konkurentsile suunatud võimuvõitluses valitsuse ja opositsiooni vahel. Avalikkus võib ühelt poolt olla opositsiooni kontrollitegevuses valitsust piirav meedium ja ühtlasi tugevdada opositsiooniparteisid (vrd debatti opositsiooni avalduste üle). Teiselt poolt võib valitsuskoalitsioon kasutada oma enamust ja privileege debattide kujundamisel selleks, et saada endale häid kõneaegu (näiteks valitsuse avalduste kujul) ning sel viisil leida toetust enda otsustele.

Ka parlamentarismi vastavusdemokraatlikud nüansid mängivad avalikustamise debatis oma osa.²⁴ Plenaaristungite läbirääkimised on sealse avalikkuse tagajärjel üle viidud komisjonidesse, mistõttu peaks ka siin toimima põhiseaduse GG artikli 42 kohane avalike läbirääkimiste postulaat. Selle eest, et see siiski kõrvale lükatakse, võlgnetakse tänu mõistmisele, et valitsusenamuse ja opositsiooni vahelised ilma jälgijateta läbirääkimised on vajalikud ka parlamentaarsel areenil ning need panustavad Saksamaa otsustusprotsessis ilmnevatesse vastavustendentsidesse, samas kui vastandlikul [avalikul – *toim*] plenaardebatil on eeskätt kandvad konkurentsidesokraatlikud mudelid (valitsusenamuse ja opositsiooni piiritlemine).

Siiski ilmneb siin ka üks dilemma: ühelt poolt on menetluste reformide eesmärk parlamendi töö võimalikult hea läbipaistvus; eelkõige alavalgustatud komisjonide tegevus, areen, kus toimub suurem osa parlamendi tööst, peab saama nähtavaks. Teiselt poolt nähakse avalikustamise tagajärgedes probleemi selles mõttes, et parlament kaotab sellega olulisi läbirääkimiste pidamise kohti. Läbirääkimisi ei saa vahendada vahetu meedia teavituse kaudu, sest sellega kaovad ära läbirääkimiste eeldused [ehk läbirääkimisi ei saa pidada meedias – *toim*].

²⁴ Parlamendi kui paindliku läbirääkimiste süsteemi kontseptualiseerimise kohta vrd Lemke-Müller (1999, 19–107).

Kui parlamentaarsed areenid kohanduvad avalikkuse struktuuriringimustega, eelkõige meedia domineerimisega poliitika vahendamisel, siis on sellele protsessile seatud piirid. Piirid asuvad seestmiselt asjaolus, et parlamendid ei ole mitte ainult poliitikat vahendavad organisatsioonid, vaid – isegi muutunud kujul – otsusetegemise kohad (vrd Lösche 2000). Parlamentidele jääb hoolimata klassikalise parlamendikeskse poliitikaprotsessi kadumisest ülesanne kehtestada reguleeritud menetluses üldiselt kohustuslikke õigusnorme. Konkreetselt tähendab see näiteks plenaardebati kohta seda, et see ei ole lõppude lõpuks mitte ainult parlamentaarsete rühmade kommunikatsioonimeedium, vaid ka otsuste vastuvõtmise areen. Nende ümberkujundamise piirid on seega seal, kus ei oleks enam võimalik tagada seda olulist funktsiooni.

Kohandumist meediaühiskonnaga piiritletakse aga ka väliselt, kus avalikkuse struktuur kahjustab süstemaatiliselt parlamenti kui potentsiaalset kõneisikut, sest vaatamata kõikidele kohanemispüüdlustele põrkuvad parlamentaarsed menetlused vahendamistõketega. Parlamentaarne kommunikatsioon oma jäiga ritualiseerimise ja anakronistlike esitlusvormidega on selges vastuolus nüüdisaegsete meedia formaatidega.

Kuidas saab nende tõdemuste kokkuvõtte lisada postparlamentarismidebatti, milles diagnoositakse parlamendi nõrgenemist poliitilises protsessis? Ühelt poolt paistab, et parlamendid ei vasta oma komplekssete ja mitmeastmeliste

deliberatsioonimenetlustega [võimalike alternatiivsete otsuste kaalumise protsessis – *toim*] nüüdisaegsete valitsusstruktuuride efektiivsuse printsiibile, kuigi mitte-avalikult istungeid pidavates parlamendi komisjonides on avatud areenid läbirääkimiste jaoks. Lisaks on parlamentidel – nagu kirjeldatud – raskusi siduda omavahel kommunikatiivseid ja otsustavaid struktuure.

Teiselt poolt on just kommunikatiivne potentsiaal, eelkõige huvide kaasamine reguleeritud menetlusse ja avalikustamine loomine see, mis annab parlamentidele erilise demokraatliku maine ning tema otsustele suurepärase legitiimsuse. Tähelepanu väärib asjaolu, et ka teisel pool rahvuslikku tasandit on vajadus „rohkema parlamentarismi” järele (näiteks Euroopa Liidu raames) muutunud kohati ebapiisavaks sünonüümiks üleskutsele „rohkem demokraatiat”.

Parlamentide ülesannete muutumises paistavad välja vaated neoparlamentaarsele käsitlusele. Kui parlamendi funktsioonid kaugenevad osalemisest seaduste sõnastamisel ning lähenevad poliitika vahendamisele ja poliitiliste protsesside mitmetasandilisele kontrollile (vrd Herzog 1993), siis muutub tegelikult parlamentaarseks võimuvahendiks avalikkus. Sest nii tõhus sanktsioonidega ähvardav kontrollimine kui ka poliitiliste protsesside ja materjalide läbipaistvuse loomine eeldab koostöövormide olemasolu parlamendi ja meedia vahel; seega muutub avaliku ja parlamentaarse areeni ristumine parlamendi tulevikurolli jaoks üha olulisemaks.

KASUTATUD KIRJANDUS

ANDERSEN, S. S., BURNS, T. R. (1996). The European Union and the erosion of parliamentary democracy: A study of post-parliamentary governance. – S. S. Andersen, K. A. Eliassen (eds). The European Union: How democratic is it?. London, 227–251.

BAGEHOT, W. (1971). Die Englische Verfassung. Neuwig/Berlin.

BÄUERLEIN, H. (1992). Damit sich der Bürger ein Bild machen kann. Wie sich der Deutsche Bundestag auf Fernsehübertragungen einstellt. – Zeitschrift für Parlamentsfragen, 23, 216–230.

- BENDER, P. (1997). Europa als Gegenstand der politischen Kommunikation – eine vergleichende Untersuchung der Informations- und Öffentlichkeitsarbeit von Europäischer Kommission, Europäischen Parlament und Regierungen ausgewählter EU-Mitgliedstaaten. Dissertationsdruck, Freiburg i.Br.
- BENTELE, G. (1997). Massenkommunikation und Public Relations. Der Kommunikatorbegriff und die Rolle der PR in der Kommunikationswissenschaft. – H. Fünfgeld, C. Mast (Hrsg.). Massenkommunikation. Ergebnisse und Perspektiven. Opladen, 169–191.
- BENTELE, G. (1998). Politische Öffentlichkeitsarbeit. – U. Sarcinelli (Hrsg.). Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Bonn, 124–145.
- BENZ, A. (1998). Postparlamentarische Demokratie? Demokratische Legitimation im kooperativen Staat. – M. Greven (Hrsg.). Demokratie – eine Kultur des Westens? 20. Wissenschaftlicher Kongress der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft. Opladen, 201–222.
- von BEYME, K. (1997). Der Gesetzgeber. Der Bundestag als Entscheidungszentrum. Opladen.
- von BEYME, K. (1998). Niedergang der Parlamente. Internationale Politik und nationale Entscheidungsfindung. – Internationale Politik, 53 (4), 21–30.
- von BEYME, K. (1999). Die parlamentarische Demokratie. Entstehung und Funktionsweise 1789–1999, 3. Aufl. Opladen.
- von BEYME, K., WESSLER, H. (1998). Politische Kommunikation als Entscheidungskommunikation. – O. Jarren, U. Sarcinelli, U. Saxer (Hrsg.). Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Ein Handbuch. Opladen, 312–323.
- BLESES, P., OFFE, C., PETER, E. (1997). Öffentliche Rechtfertigungen auf dem parlamentarischen „Wissensmarkt“ – Argumentstypen und Rechtfertigungsstrategien in sozialpolitischen Bundestagsdebatten. – Politische Vierteljahresschrift, 28, 498–529.
- BOORSTIN, D. J. (1961). The image or what happened to the American dream. Harmondsworth.
- BURKHARDT, A. (1995). Zwischen Diskussions- und Schaufensterparlamentarismus. Zur Diagnose und Kritik parlamentarischer Kommunikation – am Beispiel von Zwischenfragen und Kurzdialogen. – A. Dörner, L. Vogt (Hrsg.). Sprache des Parlaments und Semiotik der Demokratie. Studien zur politischen Kommunikation in der Moderne. Berlin/New York, 73–106.
- COLEMAN, S. (1999). Electronic media, parliament and the people: Making democracy visible. London.
- DAHL, R. A. (1956). A preface to democratic theory. Chicago/London.
- DEUTSCHE VEREINIGUNG FÜR PARLAMENTSFRAGEN E.V. (1995). Funktionelle Reformen im Deutschen Bundestag: Ziele und Chancen der Beschlüsse des Deutschen Bundestages vom 21. September 1995, Protokoll des Symposiums am 11. Oktober 1995 in Bonn.
- DEUTSCHER BUNDESTAG (2000). Jahresbericht des Besucherdienstes. Berlin.
- DONGES, P., JARREN, O. (1999). Politische Öffentlichkeit durch Netzkommunikation? – K. Kamps (Hrsg.). Elektronische Demokratie? Perspektiven politischer Partizipation. Opladen/Wiesbaden, 85–108.
- [Drs. = Drucksache, vt toimetuse kommentaari lk 115 ja veebilehekülge <https://www.bundestag.de/drs-toim>]
- EICHENER, V. (2000). Das Entscheidungssystem der Europäischen Union. Institutionelle Analyse und demokratietheoretische Bewertung. Opladen.
- ENGEL-LANG, G., LANG, K. (1984). Politics and television re-viewed, Beverly Hills.
- GERHARDS, J. (1998). Öffentlichkeit. – O. Jarren, U. Sarcinelli, U. Saxer (Hrsg.). Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Ein Handbuch. Opladen, 268–274.
- GERHARDS, J., NEIDHARDT, F. (1990). Strukturen und Funktionen moderner Öffentlichkeit. Fragestellungen und Ansätze, Discussion Paper WZB. Berlin.
- GIES, E. (1973). Die Presse-Informationsstelle des Deutschen Bundestages, unveröfftl. Manuskript. Bonn.
- GÖHLER, G. (1995). Einleitung. – ders. (Hrsg.). Macht der Öffentlichkeit – Öffentlichkeit der Macht. Baden-Baden, 7–21.
- GRUNIG, J. E., HUNT, T. (1984). Managing public relations. New York.
- HABERMAS, J. (1990). Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft, 3. Aufl., Frankfurt a.M.
- HAZLETON, V. (1992). Toward a systems theory of public relations. – W. Armbricht, U. Zabel (Hrsg.). Normative Aspekte der Public Relations. Grundlagen und Perspektiven. Eine Einführung. Opladen, 33–45.
- HELD, D. (1995). Democracy and the global order. From the modern state to cosmopolitan governance. Stanford/Calif.
- HERZOG, D. (1993). Der Funktionswandel des Parlaments in der sozialstaatlichen Demokratie. – ders./ H. Rebenstorf, B. Weißels (Hrsg.). Parlament und Gesellschaft. Eine Funktionsanalyse der repräsentativen Demokratie. Opladen, 13–52.
- HOFMANN, W., RIESCHER, G. (1999). Einführung in die Parlamentarismustheorie. Darmstadt.
- HOLTZ-BACHA, C. (1997). Das fragmentierte Medien-Publikum. Folgen für das politische System. Aus Politik und Zeitgeschichte, B42, 13–21.

- HOLTZ-BACHA, C. (1999). Wahlkampf in den Medien – Wahlkampf mit den Medien. Ein Reader zum Wahljahr 1998. Opladen.
- IMHOF, K., EISENEGGER, M. (1999). Politische Öffentlichkeit als Inszenierung. Resonanz von „Events“ in den Medien. – P. Szyszka (Hrsg). Öffentlichkeit. Diskurs zu einem Schlüsselbegriff der Organisationskommunikation. Opladen, 195–218.
- ISMAYR, W. (2000). Der Deutsche Bundestag im politischen System der Bundesrepublik Deutschland. Opladen.
- JÄGER, W. (1992). Für einen Parlamentskanal. – Die Politische Meinung, 37 (270), 53–60.
- JARREN, O. (1994). Kann man mit Öffentlichkeitsarbeit die Politik „retten“? Überlegungen zum Öffentlichkeits-, Medien- und Politikwandel in der modernen Gesellschaft. – Zeitschrift für Parlamentsfragen, 25, 653–673.
- JARREN, O. (1998). Medien, Mediensystem und politische Öffentlichkeit im Wandel. – U. Sarcinelli (Hrsg). Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Bonn, 74–94.
- JARREN, O., DONGES, P., WESSLER, H. (1996). Medien und politischer Prozeß. Eine Einleitung. – O. Jarren, H. Schatz, H. Weißler (Hrsg). Medien und politischer Prozeß. Politische Öffentlichkeit und massenmediale Politikvermittlung im Wandel. Opladen, 9–37.
- JARREN, O., SARCINELLI, U., SAXER, U. (Hrsg) (1998). Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Ein Handbuch. Opladen.
- KATZ, E. (1996). And deliver us from segmentation. – The Annals, 546, 22–33.
- KRÜGER, U. M. (1996). Boulevardisierung der Information im Privatfernsehen. Media Perspektiven, 362–374.
- LEMKE-MÜLLER, S. (1996). Zur Parlamentsreform im Deutschen Bundestag: Mehr Transparenz, Öffentlichkeit und Effektivität. – Aus Politik und Zeitgeschichte, B27, 3–19.
- LEMKE-MÜLLER, S. (1999). Abgeordnete im Parlament. Zur Parlamentskultur des Deutschen Bundestages in den neunziger Jahren. Rheinbreitbach.
- LÖSCHE, P. (2000). Der Bundestag: kein „trauriges“, kein „ohnmächtiges“ Parlament. – Zeitschrift für Parlamentsfragen, 31, 926–936.
- MARCINKOWSKI, F. (1993). Publizistik als autopoietisches System. Politik und Massenmedien. Eine systemtheoretische Analyse. Opladen.
- MAMBREY, P., NEUMANN H.-P., SIEVERDINGBECK, K. (1999). Bridging the gap between parliament and citizen. – The internet services of the German Bundestag. – S. Coleman, J. Taylor, W. van de Donk (Hrsg). Parliament in the age of internet. Oxford, 118–130.
- MARSCHALL, S. (1996). Parlamentsreform (1995). Geschichte, Hintergründe, Konsequenzen. – Zeitschrift für Parlamentsfragen, 27, 365–376.
- MARSCHALL, S. (1997). TV-Berichterstattung aus dem Parlament: in neuer Form, auch mit neuem Format? – Zeitschrift für Parlamentsfragen, 28, 279–293.
- MARSCHALL, S. (1999a). Öffentlichkeit und Volksvertretung. Theorie und Praxis der Public Relations von Parlamenten. Opladen.
- MARSCHALL, S. (1999b). Parlamentsreform. Ziele, Akteure, Prozesse. Opladen.
- MARSCHALL, S. (2000). Die „Amerikanisierung“ parlamentarischer Öffentlichkeit? Kommunikative Modernisierungsprozesse zwischen Anpassung und Authentizität. – K. Kamps (Hrsg). Trans-Atlantik, Trans-Portabel? Die Amerikanisierungsthese in der politischen Kommunikation. Opladen, 247–262.
- MAYNTZ, G. (1992). Zwischen Volk und Volksvertretung. Entwicklung, Probleme und Perspektiven der Parlamentsberichterstattung unter besonderer Berücksichtigung von Fernsehen und Deutschen Bundestag, Dissertationsdruck. Bonn.
- MERTEN, K. (2000). Struktur und Funktion von Propaganda. – Publizistik, 45, 143–162.
- MILL, J. S. (1971). Betrachtungen über die repräsentative Demokratie. Paderborn.
- MÜNCH, R. (1992). Dialektik der Kommunikationsgesellschaft, 2. Aufl.. Frankfurt a.M.
- NORTON, P. (1993). Does parliament matter? Harvester Wheatsheaf/New York/London.
- OBERREUTER, H. (1979). Parlament und Öffentlichkeit. – W. R. Langenbucher (Hrsg). Politik und Kommunikation. Über die öffentliche Meinungsbildung. München/Zürich, 62–78.
- OECKL, A. (1976). PR-Praxis. Der Schlüssel zur Öffentlichkeitsarbeit. Düsseldorf/Wien.
- PATZELT, W. J. (1993). Abgeordnete und Repräsentation. Amtsverständnis und Wahlkreisarbeit. Passau.
- PATZELT, W. J. (1995a). Abgeordnete und ihr Beruf. Interviews – Umfragen – Analysen. Berlin.
- PATZELT, W. J. (1995b). Politiker und ihre Sprache. – A. Dörner, L. Vogt (Hrsg). Sprache des Parlaments und Semiotik der Demokratie. Studien zur politischen Kommunikation in der Moderne. Berlin/New York, 17–54.
- PATZELT, W. J. (1995c). Vergleichende Parlamentarismusforschung als Schlüssel zum Systemvergleich. Vorschläge zu einer Theorie- und Forschungsdebatte. – W. Steffani, U. Thaysen (Hrsg). Demokratie in Europa: Zur Rolle der Parlamente, Sonderband der Zeitschrift für Parlamentsfragen, Opladen, 355–385.

- PATZELT, W. J. (1996). Ist der Souverän unaufgeklärt? Die Ansichten der Deutschen über Parlament und Abgeordnete. Dresden.
- PETERS, B. (1994). Der Sinn von Öffentlichkeit. – F. Neidhardt (Hrsg). Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen (Sonderheft KZfSS 34). Opladen, 42–76.
- PFETSCH, B. (1991). Politische Folgen der Dualisierung des Rundfunksystems in der Bundesrepublik Deutschland. Konzepte und Analysen zum Fernsehangebot und zum Publikumsverhalten. Baden-Baden.
- PITKIN, H. F. (1967). The concept of representation. Berkeley.
- RITZEL, H., BÜCKER, J. (o.J.). Handbuch für die Parlamentarische Praxis. Mit Kommentar zur Geschäftsordnung des Deutschen Bundestages; Loseblattsammlung, Stand Sept. 2000, Neuwied/Kriftel/Berlin.
- RONNEBERGER, F. (1977). Legitimation durch Information. Wien/Düsseldorf.
- RONNEBERGER, F., RÜHL, M. (1992). Theorie der Public Relations. Ein Entwurf. Opladen.
- SARCINELLI, U. (1987). Symbolische Politik. Zur Bedeutung symbolischen Handelns in der Wahlkampfkommunikation der Bundesrepublik Deutschland. Opladen.
- SARCINELLI, U. (1998a). Parteien und Politikvermittlung: Von der Parteien- zur Mediendemokratie. – ders. (Hrsg). Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Bonn, 273–296.
- SARCINELLI, U. (Hrsg) (1998b). Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Bonn.
- SARCINELLI, U. (1998c). Repräsentation oder Diskurs? Legitimität und politische Kommunikation. – Zeitschrift für Politikwissenschaft, 8, 546–567.
- SARCINELLI, U. (Hrsg) (1994). Öffentlichkeitsarbeit der Parlamente. Referate und Diskussionsbeiträge einer Tagung der Deutschen Vereinigung für Parlamentsfragen e.V. und des Schleswig-Holsteinischen Landtages. Baden-Baden.
- SARCINELLI, U., TENSCHER, J. (2000). Vom repräsentativen zum präsentativen Parlamentarismus? Entwurf eines Arenenmodells parlamentarischer Kommunikation. – O. Jarren, K. Imhoff, B. Roger (Hrsg). Zerfall der Öffentlichkeit? Mediensymposium Luzern. Wiesbaden, 74–93.
- SCHICK, R., ZEH, W. (1999). So arbeitet der Deutsche Bundestag. Organisation und Arbeitsweise – Die Gesetzgebung des Bundes, Rheinbreitbach.
- SCHINDLER, P. (1999). Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1949 bis 1999, 3 Bde. Baden-Baden.
- SCHÜTTEMEYER, S. S. (1998). Fraktionen im Deutschen Bundestag 1949–1997. Empirische Befunde und theoretische Folgerungen. Opladen.
- SCHWERIN, T. (1998). Der Deutsche Bundestag als Geschäftsordnungsgeber. Reichweite, Form und Funktion des Selbstorganisationsrechts nach Art. 40 Abs. 1 S. 2 GG. Berlin.
- STEFFANI, W. (1979). Das präsidentielle System der USA und die parlamentarischen Systeme Großbritanniens und Deutschlands im Vergleich. ders. (Hrsg). Parlamentarische und präsidentielle Demokratie. Strukturelle Aspekte westlicher Demokratien. Opladen, 61–104.
- STEFFANI, W. (1991). Demokratische Offenheit bei der Wahl des Regierungschefs? – Jahrbuch für Politik, 1, 25–40.
- SZYSZKA, P. (Hrsg) (1996). Auf der Suche nach einer Identität. Annäherungen an eine Geschichte deutscher Öffentlichkeitsarbeit. – Leipziger Skripten für Public Relations und Kommunikationsmanagement Nr. 2. Leipzig.
- SZYSZKA, P. (1999). „Öffentliche Beziehungen“ als organisationale Öffentlichkeit. Funktionale Rahmenbedingungen von Öffentlichkeitsarbeit. – ders. (Hrsg). Öffentlichkeit. Diskurs zu einem Schlüsselbegriff der Organisationskommunikation. Opladen, 131–146.
- THAYSEN, U. (1972). Parlamentsreform in Theorie und Praxis. Zur institutionellen Lernfähigkeit des parlamentarischen Regierungssystems. Eine empirische Analyse der Parlamentsreform im 5. Deutschen Bundestag. Opladen.
- THAYSEN, U. (1997). Vom Primat des Politischen: ein Plädoyer für die Parlamente. – Gegenwartskunde, 46, 429–441.
- WESSLER, H. (1999). Die Öffentlichkeit der Public Relations. Plädoyer für ein normatives Basiskonzept. – P. Szyszka (Hrsg). Öffentlichkeit. Diskurs zu einem Schlüsselbegriff der Organisationskommunikation. Opladen, 165–182.
- WIEK, U. (1996). Politische Kommunikation und Public Relations in der Rundfunkpolitik. Eine politikfeldbezogene Analyse. Berlin.
- ZEH, W. (1989). Theorie und Praxis der Parlamentsdebatte. – H.-P. Schneider, W. Zeh (Hrsg). Parlamentsrecht und Parlamentspraxis in der Bundesrepublik Deutschland. Berlin, 917–937.
- ZÜRN, M. (1996). Über den Staat und die Demokratie im europäischen Mehrebenensystem. – Politische Vierteljahresschrift, 37, 27–55.
- ZÜRN, M. (1998). Regieren jenseits des Nationalstaates. Globalisierung und Denationalisierung als Chance. Frankfurt a.M.

Laienevate linnade piirimuudatustest haldusreformi kontekstis*

KERTU ANNI
*Tartu Ülikool, geograafia osakonna doktorant
Põlvamaa Omavalitsuste Liidu koordinaator*

TÕNU OJA
Tartu Ülikool, geoinformaatika ja kartograafia professor

Haldusreformi ei peaks käsitlema kui legomängu, kus liita või lahutada saab vaid olemasolevaid haldusüksusi. Laiali valgunud linnade kontekstis oleks mõistlik esmalt liita linnale naaberomavalitsuste linnastunud piirkonnad. Seejärel tuleks linnaregiooni ümbritseva territooriumi uute piiride tõmbamisel luua võimalikult hästi toimetavad maaomavalitsused, kus keskendutaks maapiirkonnale olulistele valdkondadele.

Selleks ajaks, kui 2017. aastal teostuva haldusreformi tulemused jõuavad tõeks

* Eelretsenseeritud artikkel. Artiklis on refereeritud Kertu Anni magistritööd. Nii magistritöös kui ka artiklis on kasutatud refereeringuid Ann Marksoo Tartu linnasiirde ajaloo ülevaatest (Marksoo 2005) koguteoses „Tartu: ajalugu ja kultuurilugu” (Pullerits 2005) ja sellest koguteosest.

saada, st uutes piirides omavalitsused on kohanenud oma haldusterritooriumi, -võimekuse ja funktsioonidega, leiame endid tõenäoliselt olukorrast, kus mitmed uued omavalitsused enam ei täidagi 5000 elaniku kriteeriumi ning seetõttu võib küsitav olla ka nende jätkusuutlikkus. Tajutavaks muutub vajadus haldusreformi järgmise ringi järele, sest edukas haldusreform peaks olema jätkusuutlikust tagav protsess. Seni pole Eesti riik soovinud, suutnud või julgenud valitsuse tasandil teha jõulisemaid otsuseid, mis päästaksid ajalistest kammitsatest, vaataksid kaugemale tulevikku, oleksid ajast ees ning arvestaksid edaspidiseid suundumusi.

Artikli eesmärk on panustada haldusreformi puudutavatesse aruteludesse, analüüsides temaatikat linnaplaneerimise seisukohalt. Sellest tulenevalt käsitlevad autorid seisukohti, miks on tarvis linna- piirid viia vastavusse linnaregiooni tegeliku ulatusega, samas mõistes, et piiride muutmise on väga keeruline protsess (eriti linnalähistel aladel), millega kaasneb palju probleeme ning mille vajalikkuse kohta võib tekkida mitmeid küsimusi ja kahtlusi. Seega, kuigi kasutame näitena Tartu linnaregiooni, ei ole artikli eesmärk arutleda detailsete piirimuudatuste üle, vaid esitada sellele näitele tuginedes üldine mehhanism, kuidas protsess haldusreformi kontekstis toimuda võiks.

Võttes aluseks põhjalikult käsitletud Tartu linnaregiooni (Tartu linn ja viis

piirnevat naabervalda – Tartu, Luunja, Haaslava, Ülenurme, Tähtvere) arengu (Anni 2014), püüame näidata, kas ja kuivõrd peaks haldusreformi käigus arvestama linnalistes piirkondades halduspiiride muutmisel üldiste linnaplaneerimise põhimõtetega. Kas on õige praktika liitmisel-lahutamisel võtta „ühikuteks” terved külad või omavalitsused ning millised on siin alternatiivid. Detailsemalt arutleme Tartu linnaregiooni näitel, millistes suundades ja mis ulatuses võiks toimuda linna areng järgneva 30 aasta perspektiivis ning milline võiks olla teoreetiliselt sobiv piirilahendus. Selle tulemusena jõuame üldisema, Eesti kontekstis nn kolmanda ajajärgu linnasarase laiendamise mehhanismini, millest teistegi Eesti linnade piiride muutmisel lähtuda võiks, kuna rohkemat või vähemat laialivalgumist võib leida teistestki linnadest.

TARTU LINNA SIIRE JA LINNAPLANEERIMISE TRADITSIOONI KUJUNEMINE.

Muistse Tarbatu rajamise peamisteks eeldusteks olid tema looduslik asend (hea ületuskoht Emajõe), paiknemine suuremate kaubateede ristumiskohas ning järskude nõlvadega Toomemägi, mis sobis hästi linnuse rajamiseks. Linna ümber oli kohaliku halduse mõttes pigem eikellegimaa, millele „omanikud” mõisate kujul alles tekkisid.

Marksoo (2005) järgi tähistavad siirde algust Tartus varakult tekkinud agulid. Oletada võib, et tegemist oli teoreetiliste linnamudelite seisukohalt selge funktsionaalse spetsialiseerumiseta mitmekesise elamu- ja väikepõllumajanduse ning aianudkasutusega linnaosadega. Vanimad kirjalikud teated ümbritsevatest mõisatest pärinevad 16. sajandist. Nende südamed paiknesid Tartu kesklinnast 1,5–3 kilomeetri kaugusel ja mõisatesse suunduvad teed kujundasid hiljem Tartu tänavastiku põhiteljed (Marksoo 2005).

Linnasiirde seisukohalt toimus 18. sajandil Tartu ajaloos tähelepanu vääriv areng:

määrati kindlaks kesklinna ja eeslinnu hõlmava ühtse linnasarase piirid. Lisaks sellele korrastati linnasisene territoriaalne haldus ja alustati linnaplaneerimist (Marksoo 2005). Tartu linna kujundavad tegurid mitmekesisustisid 19. sajandil: 1802 taasavati ülikool, sajandi II poolel muutus Tartu rahvakultuuri keskuseks, raudtee lisandumine 1876. aastal ergutas tööstuse ja kaubanduse arengut. Viimased vajasid aga täiendavat maad. Ehitustegevus arenes kahes suunas. Ühelt poolt toimus kesklinna tihendamine, teisalt laiendati ehitusala linna äärealadele. Kuna ürgoru lammil oli enamik ehitismaaks sobivaid alasid hoonestatud 19. sajandi algul ja keskel, hakati sajandi viimasel veerandil hõlmama lavamaad.

I maailmasõja eel laienes ehitustegevus linnapiiri taha. Raudteejaama lähiste kvartalite loomulikuks jätkuks oli kompaktne asum Viljandi (praeguse J. Tõnissoni) tänava ja Savi tee (Näituse tn) vahel. Tartu lõunapiiri taga hakkas Karlova mõis rentima maad 99 aastaks, mille tulemusena kasvas kiiresti algul Karlova aleviks nimetatud eeslinn (Pilpaküla) (Marksoo 2005).

Paralleelselt Karlovaga kujunes Tähtvere mõisa ja Veeriku talu maadel uue eeslinna algena Veeriku alev. Lisaks sai ülikool endale uueks reservmaaks Maarjamõisa alad. Tsaariajal muudeti Tartu linna piire alates 1729. aastast mitmel korral, peamiselt parema kalda linnaosades ja vaid üks kord, 1892. aastal, vasakul kaldal. 1916. aastaks kujunenud piirides olid Tartu linnas ehituskruntideks sobiva maa varud ammendunud (Marksoo 2005).

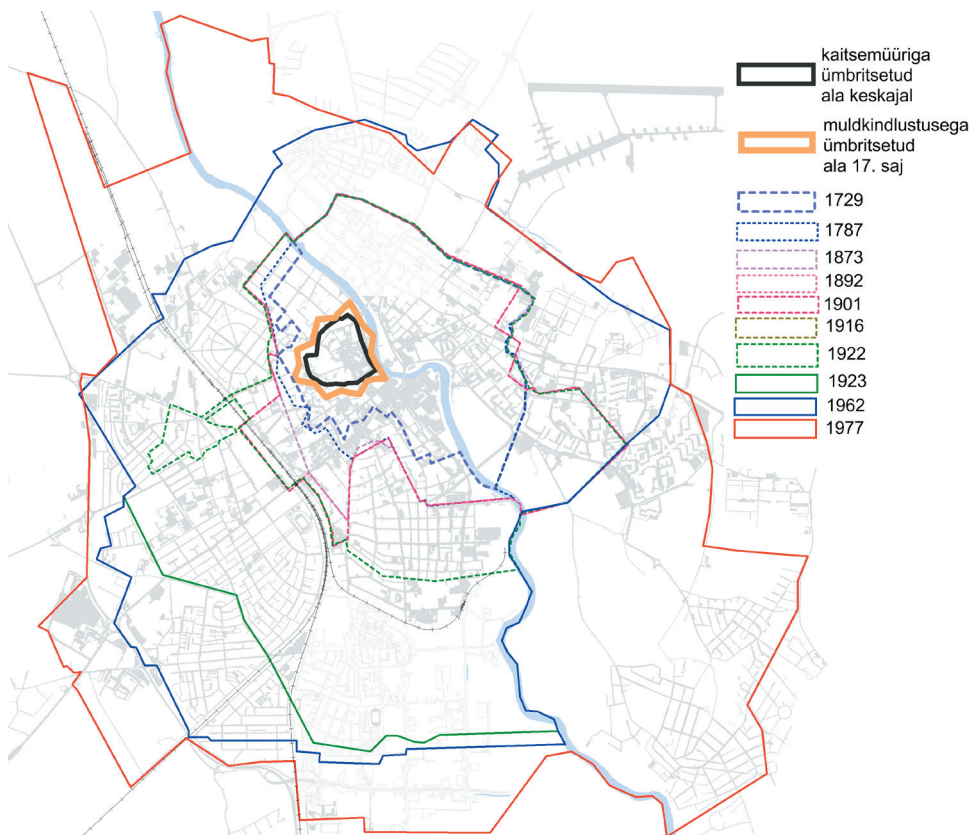
Eesti Vabariigi sünd ja maareformi käigus toimunud mõisamaade võõrandamine võimaldas Tartu linnasarast hüppeliselt suurendada. 1921. aastal liideti Tartuga Veeriku alev, 1923. aasta alguses laiendati linna piire kõigi endiste naabermõisate arvel. Liidetud maadest enamik sobis ehituskruntideks, Emajõe turbane luht moodustas juurdekasvust vaid kümnendiku. 1923. aastal hõlmas põllumajandusmaa

poole ning hoonestatud ehituskruudid üle veerandi linna territooriumist. 1938. aastal olid need suhtarvud aga kaks viiendikku ja kolmandik. Ehituskruudid ja tänavate laienemine toimus peamiselt põllumajandus- ja teiste maade arvelt. (Marksoo 2005)

Marksoo (2005) sõnul väärivad teise maailmasõja järgselt linnasarase kujundajatenä märkimist kaks tegurit. Esiteks, Tartu kirdepiiri taha Raadile sõjaväelennuvälja ja selle naabruses linna piirides sõjaväelinnaku rajamine, mis takistas elamuehituse laienemist selles suunas. Teiseks peeti silmas Tartut ümbritsevate suurmajandite vajadusi. Aastatel 1950–1960 olid sovhoosid ja kolhoosid veel majanduslikult nõrgad ning arvestati rohkem linna huvidega, mille tõttu

Tartule eraldati ehituskruudid väljapoole oma halduspiire. Alates 1970. aastatest, kui Tartut ümbritsesid jõukad majandid (nt Ülenurme, Luunja), sai linn oma piiride muutmise soove ainult osaliselt ellu viia. Haritavat maad, kus maaparandus oli tehtud, enam linnale ei antud. Seepärast juhtuski, et hõlpsamini nõustuti linnale üle andma nõrga pinnasega Emajõe luhaala. See kajastus 1977. aasta piirimuudatustes (joonis 1), mis ühtlasi on viimane piirimuudatus, mis tänaseni tehtud.

Taasiseseisvumise järel alanud äärelinnastumine oli 1990ndate esimesel poolel pigem rahulik. Kuni 2002. aastani rajati uusi hooned suuremate teede läheduses ja linna lähiümbrusesse jäävates asulates.

JOONIS 1. Tartu linnasarase kujunemine

Allikas: Marksoo (2005, 139)

Uue aastatuhande esimese kümnendiga on linn tugevalt laiali valgunud. Võib öelda, et kohati on linna lähivaldade aladele kujunemas uued eeslinnad. Kolinud pole ainult inimesed, vaid ka teenused. Tugevneb tendents rajada uusi keskusi linna äärealadele või vahetult linnapiiri taha. Tartu äärealal on pidevalt laienenud Lõunakeskuse kaubandustsoon. Jaamamõisa taga on lõppemas ERMi ehitus. Lisaks on Raadile juba ammu planeeritud nn Põhjakeskuse (ka Raadimõisa keskus) ehitust. Annelinna piirile on rajatud Lõuna-Eesti suurim Prisma. Praegune funktsionaalne linnasaras on laiem kui Tartu administratiivpiirid. Laialivalgumine peegeldub ka linna piirides toimunud elanike difusiivses hajumises ja asutustiheduse languses tiheasustusaladel (joonis 2).

Ehk on just praegu paras aeg linna- ja maaelu piirid nende tegelikku asukohta nihutada.

Võib öelda, et Tartu linn on oma arengu- loos pidevalt administratiivpiiridest väljunud, mis kasvava linna puhul ongi elementaarne. Linnaplaneerimise seisukohalt võib öelda, et õnneks on arengu käigus linn säilitanud suhteliselt kompaktse vormi, eriti võttes arvesse Emajõe, Toomemäe, raudteed jm sektoraalsele arengule suunavaid tegureid. Samas tuleviku rahvastikuproгноos Eestis enam olulist juurdekasvu ette ei näe. Ehk on just praegu paras aeg linna- ja maaelu piirid ka administratiivhalduslikult nende tegelikku asukohta nihutada.

Kui varem on Tartu linna piiride laiendamise mehhanismideks olnud esmalt pikaajased lepingud ümbritsevate mõisatega maade rendile võtmiseks ning hiljem, I Eesti Vabariigi ajal nende maade

võõrandamine linnale, siis sissejuhatuses nimetatud **kolmanda ajajärgu mehhanism linnasarase laiendamiseks võiks olla linnapiiride muutmine haldusreformi raames**. Arvestades haldusreformi pikka tulekut ning protsessi jätkumise vajalikkust tulevikus, on tõesti tegemist ajajärguga. Lisaks, Tartu linna viimane piirimuudatus toimus peaaegu 40 aastat tagasi ja selle aja jooksul on olukord piirialadel oluliselt muutunud. Samas, võttes arvesse praegust tugevat haldusreformi elluviimise konteksti, võiks neutraalsest positsioonist vaadatuna nimetada nende kahe lahendamist vajava probleemi ühendamist lausa ideaalseks võimaluseks.

ÜLDPLANEERINGUTE LAIENEMINE ÜLE LINNA ADMINISTRATIIVPIIRI.

Piiriäärsete üleminekute ning valdade üldplaneeringute maakasutuse kaartide ja seletuskirjade analüüsi kokkuvõttena võib öelda, et linna lähivallad tunnistavad toimuvaid arengutrende ega tööta neile oluliselt vastu (Anni 2014).

Valdade üldplaneeringute koostamisel on lähtutud põhimõttest, et võimaluse korral on mõistlik vahetult linnapiiri taga jätkata olemasolevate maakasutusfunktsioonidega. Mõnikord ei tulene küll sama funktsiooni jätkumine planeeringuga ettenähtust, vaid reaalse elu tungivatest vajadustest või juba aset leidnud maakasutusfunktsioonide muutustest.

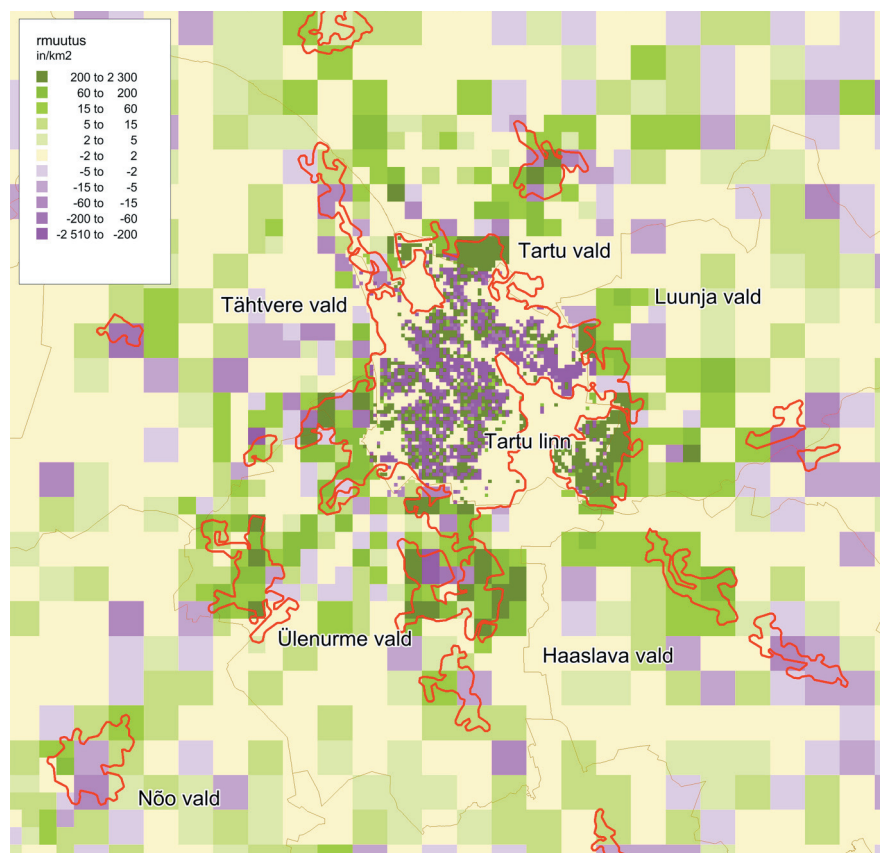
Kuna kõik analüüsitud üldplaneeringud on kehtestatud pärast linna üldplaneeringu valmimist, võib oletada, et korraga on lähtutud nii reaalse elu trendidest kui ka linna üldplaneeringuga linna äärealadel ette nähtust, kuid olenevalt vallast ja üldplaneeringu kehtestamise ajast on nende vahekord mõnevõrra erinev. Näiteks Ülenurme üldplaneering on kehtestatud 2009. aastal, st lisaks olemasolevale linna üldplaneeringule, mille maakasutuse kaardilt nähtub, et valla piirile on planeeritud valdavalt äri- ja tootmis- ning elamumaad. Sel ajal oli Ülenurme vallal ka

juba ehitusbuumi ja linna laialivalgumise kogemus, mille baasilt oli võrdlemisi lihtne valla üldplaneeringus ette näha (tulevaste) elamualade ning äri- ja tootmismaade mõistlikku paiknemist.

Kõige selgemate üleminekutena võib elamumaade puhul esile tuua laienemised Ülenurme, Luunja ja Haaslava valda ning Tartu vallas Kõrveküla piirkonda. Sujuvad tööstuspiirkondade üleminekud on eristatavad eelkõige Ropka ja Tähtvere tööstusrajooni, vähem Ülenurme Tehnopargi puhul. Sarnased äri- ja tootmismaa funktsioonid jätkuvad ka Ülenurme-Tartu piiril Lõunakeskuse piirkonnas ning mõningal määral Luunja-Tartu piiril Jaamamõisa ja Annelinna tagusel alal.

Rahvastiku tegelik paiknemine planeeritud elamualade suhtes.

Kokkuvõttes kattuvad üldplaneeringutes ette nähtud elamualad ja inimeste reaalne paiknemine hästi Tähtvere, Ülenurme ja Tartu valla üldplaneeringute puhul. Luunja ja Haaslava puhul teatud piirkonnad rahvastikutiheduse kaardi (joonis 2) järgi nii selgelt ei eristu, kui üldplaneeringu järgi võiks oletada. Nii Emajõe kallas Luunja vallas kui Tõrvandi-Roiu-Uniküla maantee ümbrus Haaslava vallas pigem sulanduvad ühte ülejäänud valla territooriumil esinevate rahvastikutiheduse väärtustega, kuigi üldplaneeringute maakasutuskaartidel eristuvad need muude funktsioonide kõrval selgelt.

JOONIS 2. Rahvastikutiheduse muutus aastatel 2000–2011 Tartu lähiumbruses. Punase kontuuriga on näidatud statistikaameti määratletud tiheasustusalad

Allikas: statistikaamet (2014)

Rahvastikutiheduse muutuse (aastatel 2000–2011) (joonis 2) suurimad väärtused (juurdekasv üle 60 in/km², Tartu ümbruses kuni 435 in/km²) Tartu linna äärealadel peegeldavad samuti linna laialivalgumist – suurim elanike arvu kasv on toimunud Luunja, Ülenurme ja Tartu vallas vahetult linnapiiri taga, Ülenurme vallas ka kaugemal.

Eelnevalt esitatud analüüs annab üsna hea ülevaate Tartu linna ja selle lähivaldade piiril toimuvast. Sellest analüüsist nähtub ka vajadus linna piire muuta – eelkõige Ülenurme, Luunja ja Tartu valla territooriumi arvelt, kuna just neis valdades on olnud kõige intensiivsem linna laialivalgumine.

TEOREETILISED LINNA ARENGU MUDELID. Sissejuhatuseks linnaplaneerimise teooriatesse on esitatud kolm tuntud klassikalist linnamudelit ning kaks tänapäevast olukorda modelleerivat postindustriaalsete linnade arengumudelit.

A. Kentsentriline ringmudel (1925).

Tegemist on sotsioloog Ernest W. Burgess 20. sajandi alguse ideaallinna mudeliga (Burgess 1925). Ringmudeliga (joonis 3, A) taheti näidata, et maakasutus areneb ärikeskusest kaugemale kentsentrilisi ringe järgides. Iga vöönd laieneb aastate jooksul oma algsest asukohast järjest kaugemale.

Mudeli kasutamisel on mitmeid eeldusi: ühtlane maapind, ühtlane pääs linna keskusesse, üks keskus, vaba konkureerimine elamuturul, head transpordivõimalused, heterogeenne rahvastik, rahvastiku kasv ja linna füüsiline arenemine keskusest perifeeria suunas. Toodud tingimuste loetelu näitab, et sellise mudeli rakendamine tänastele linnadele on sisuliselt võimatu – linnade struktuuris on toimunud muudatused, mida kõige lihtsamad linnamudelid enam edasi anda ei suuda. Küll on sellele mudelile iseloomulikke jooni võimalik leida linnade arengu algfaasidest ning alles tekkivates väikestes linnades.

B. Sektormudel (1939). Ameeriklasest kinnisvaraekspert Homer Hoyt koostas

1939. aastal suhtelise maakasutuse mudeli (joonis 3, B), kus linna maakasutus järgib transpordikoridore ning majandustegevus ja inimeste elupiirkonnad on omavahel seotud (Hoyt 1939).

Selle mudeli kohaselt jaotuvad linnad funktsionaalseteks sektoriteks, mis ulatuvad kiirtena välja linna keskel asuvast ärikeskusest. Mudelis esitatud sektorid kujunevad rendihindade alusel. Näiteks – linnasüdames on ärikeskus, kuna maa rendihinnad on seal kõige kõrgemad ning linnakeskuse lõppedes algab transpordikoridore järgiv tööstustsoon.

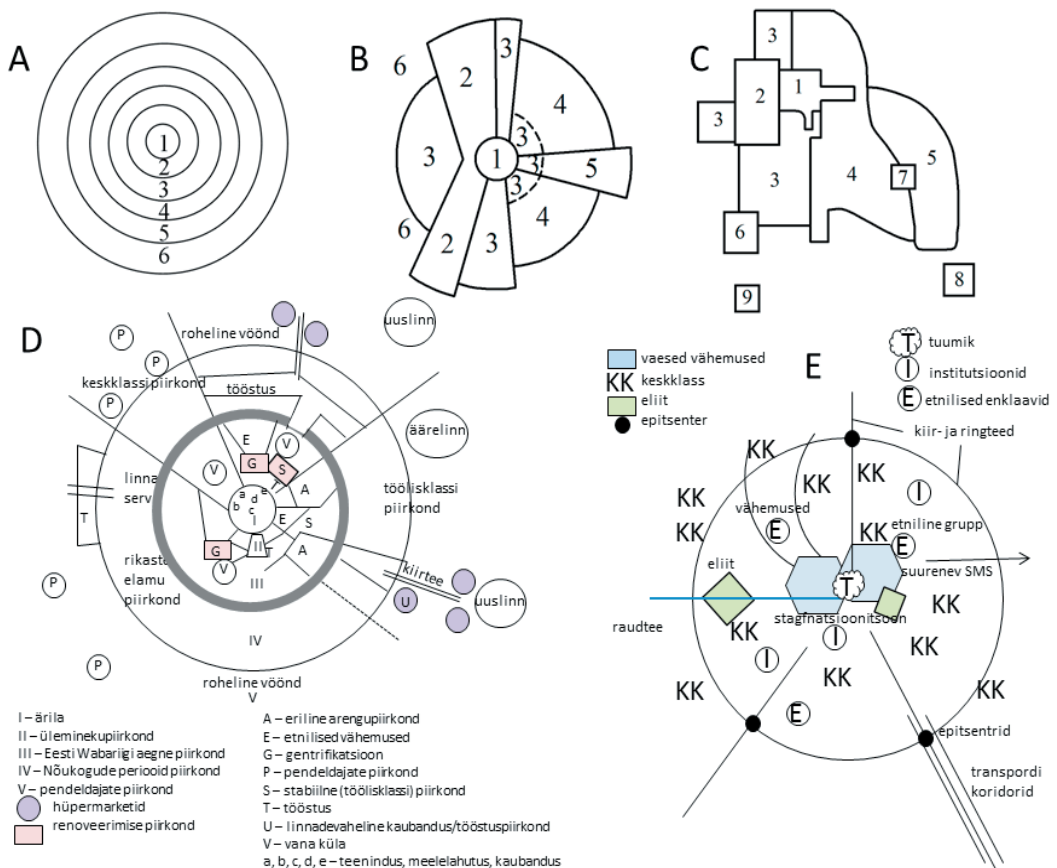
Nii Burgess kui Hoyti mudelid olid loodud lähtudes 20. sajandi Põhja-Ameerika linnade olemusest. Seepärast vastasid need teatud tingimustele: eraettevõtlusel baseeruv majandus, kesklinna domineerimine ja kasvav transiittransport. Täna linnade arengu kontekstis on kesklinna domineerimine järjest küsitavam ning sellega seonduvad linnaplaneerimise probleemid üha teravamad, eriti suuremate linnade puhul.

C. Mitmekeskuseline mudel (1945).

Geograafide C. D. Harris ja E. L. Ullmani poolt 1945. aastal esitatud mitmekeskuseline mudel (joonis 3, C) erineb kahest eelmisest tunduvalt: selle aluseks pole kaugus linna keskusest, vaid maakasutuse mustrid ja nende omavaheline paiknemine. Lisaks, erinevalt Burgess ja Hoyti mudelitest ei domineeri selles mudelis kesklinn enam linna äärealade üle. Harris ja Ullman leidsid, et linnalise piirkonna sees on mitmeid ressursse ning nende lähedale moodustuvad linnalised keskused. Mudelit koostades oli erinevate keskuste täpset asukohta raske ennustada, küll aga oli võimalik teada keskuste funktsionaalset suhet ümbritseva maakasutusega.

Chicago koolkonna töid ehk nn klassikalisi linnamudeleid on kritiseerinud mitmed hilisemad autorid. Kokkuvõtvalt võib öelda, et neid linnamudeleid iseloomustab vähene tähelepanu erinevatele valikuvõimalustele elamusektoris ja

Uuringud

JOONIS 3. Teoreetilised linna arengu mudelid. A – kontsentriiline ringmudel (1925), B – sektormudel (1939), C – mitmekeskuseline mudel (1945), D – postindustriaalse linna mudel (1983), E – 21. sajandi linna mudel (1987). Klassikaliste linnamudelite (mudelid A, B) numbrite tähendused on järgmised: 1. ärikeskus, 2. kergetööstus, 3. alamklassi elupiirkond, 4. keskklassi elupiirkond, 5. ülemklassi elupiirkond, 6. rasketööstus/põllumajandus, 7. äärelinna ärikeskus, 8. äärelinna elupiirkond, 9. äärelinna tööstusala.

Allikas: Anni (2014)

inimeste eelistustele ning baseerumine eeldusel, et linnad on muust maailmast eraldatud objektid. Lisaks jäeti arvestamata institutsioonide ja riiklike poliitika võimalik mõju ning ideid arendati vaid vabaturumajandusele tuginedes.

D. Postindustriaalse linna mudel (1983). G. W. Kearsley (1983) tunnustab Chicago koolkonna graafilisi mudeleid ja tõdeb, et nende tunnusjooned on olemas ka tänapäeva linnades. Samas toob ta välja, et mitmed olulised protsessid on

pärast teist maailmasõda mõjutanud lääne linnade arengut. Üheks tähtsamaks neist peab ta valitsuse ja/või kohaliku võimu sekkumist. Samuti satelliitlinnade arendamist, mis tõi konkreetse linna baasil loodud mudelile juurde regionaalse perspektiivi.

Kearsley edasiarendus (joonis 3, D) on võrreldes Burgess'i kontsentriilise ringmudeliga palju detailsem. Kuigi ringide tähendus on kahes mudelis mõnevõrra erinev – Kearsley mudelis on need rohkem

liigendatud ega moodusta enam täielikke ringe –, tuleb tervikut vaadates Burgessi mudeli „pärand” siiski hästi esile.

E. 21. sajandi linna mudel (1987).

1987. aastal pakkus ka M. White edasiarenduse Burgessi lihtsale mudelile. Tema esitatud mudelis (joonis 3, E) on seitse põhielementi (Pacione 2005): 1) kesk-linn-ärikeskus (tuumik), 2) stagnatsiooni tsoon, mida iseloomustavad vähesed investeeringud, kuna kesklinn kasvab pigem vertikaalselt ning enamik investeeringuid väljaspool seda tehakse linna äärealadele, 3) vaeste ja vähemuste piirkonnad: paiknevad stagnatsiooni piirkonna ümbruses ja/või vanades eeslinnades, 4) eliidi enklavid, 5) keskklassi elamupiirkonnad, 6) tööstus ja avalik sektor: nende funktsioonide paiknemine võib tugevasti mõjutada nii elamualade paiknemist kui ka teisi maakasutuse mustreid (nt linnavalitsuse otsused maakasutusfunktsioonide osas), 7) epitsentrid ja transpordikoridorid: epitsentrite all peab White silmas linna äärealadele tekkivaid uusi ajaloolise linnasüdamele konkurentsi pakkuvaid keskusi.

LINNA STRUKTUURI TEISENEMINE

AJAS. Linnade ajaloolises arengus võib eeldada, et esialgu – kui linn on veel piisavalt väike, kasvab rahulikus tempos ja tingimused linna laienemiseks on igas suunas homogeensed – realiseerub ringmudel, mis hakkab edaspidi ümber kujunema sektormudeliks, sest mida heterogeensem on linnaruum, seda vähem on ringmudelil võimalust täiel määral realiseeruda, kuna sarnased funktsioonid koonduvad ning siin-seal hakkavad kujunema sektorid. Lisaks, mida suuremaks linn kasvab, seda suuremat mõju hakkavad avaldama linnas esineda võivad iseärasused (nt veekogu või tugevad reljeefi muutused mingis suunas), mis põhjustavad linna edaspidist arengut pigem sektoraalsena. Üleminekut sektorilisele kasvule võivad toetada ka linnades aeg-ajalt toimuvad intensiivsemad arendustegevused teatud

suundadel (järgides nt transpordikoridore). Üleminekul ringmudelilt sektormudelile ei kao ringmudeli komponendid täielikult. Näiteks ei nihku tööstussektor linnakeskuse suunas elurajoonide asemele ning kõrgklassi elamusektori nihkumisel linna äärealade suunas vabanevad kesklinnapoolsed elamupinnad, mille hõivavad poolringina madalama elatustasemega inimesed. Tegelikult leidub (väikestes) linnades nii ring- kui ka sektormudeli elemente. Nende vahetust sõltub aga linna looduslikest iseärasustest, ajaloolisest kujunemisest, struktuuri keerukusest jms.

Mitmekeskuselise mudeli rakendamine on võimalik suuremate linnade puhul, kus esineb rohkemal või vähemal määral linna laialivalgumist ning kus elab piisavalt inimesi, sest just nende teguritega seostub teiste linnakeskuste kujunemine. Kasvav linn muutub sisestruktuurilt aina keerulisemaks – erinevaid linnalisi elemente tuleb juurde. Äärelinna keskuste kujunemisega kaasneb infrastruktuuri ehitus (nt suuremad transpordisõlmed, -koridorid) ja elamualade laienemine linnapiirist kaugemale. Suuremate linnade puhul on iseloomulik uute satelliitlinnade tekkimine. Need arengud toovad omakorda kaasa pendeldajate vööndi kujunemise. Niimoodi arenedes võib ühest konkreetsest linnast kujuneda linnaline piirkond, kus saab eristada linnas korduvaid, aga ka uusi elemente.

LINNAMUDELID vs. TARTU LINNA

ARENG. Võib öelda, et kuni tööstusalade tekkimiseni vastab Tartule mittekontsentriiline ringmudel, kuna linnas on üks keskus, mille ümber paiknevad valdavalt elamualad. Kontsentriilisuse puudumine on tingitud asjaolust, et (eelkõige esimeste) elamualade kujunemine on järginud peamisi kaubateid (Riia, Tallinn, Narva) ja jõge ehk õige on öelda, et sektoraalne suunitlus on linna tekkest saati olemas olnud, aga niikaua kui kõrvuti asetsevad samad funktsioonid, pole põhjust neid eraldi sektoriteks jaotada. Sektormudeli

rakendamise võimaluse annab Tartu linnas selgete tööstuspiirkondade kujunemine, mis toimus alles pärast teist maailmasõda. Nüüdseks on Tartu linn ka sektormudelitest välja kasvanud ning sisaldab post-industriaalse linnamudeli elemente, mille hulka kuuluvad nii sektor- kui ka mitmekeskuselise mudeli „pärandid” (nt tööstusrajoonid, äärelinna ärikeskus, II astme ärikeskus). Ajaliseks murdepunktiks võib siin lugeda aastaid 2001–2008, mil algasid Lõunakeskuse arendused ja seoses kinnisvarabuumiga toimus elamualade laienemine linnapiiri taga.

Tartu linnaregiooni tulevikumudel.

Mudemiesitus (joonis 5) tugineb postindustrialsete linnamudelite analüüsile (Anni 2014), piiriüleseid maakasutuse tendentse vaadelnud analüüsidele, Tartu linnavalitsuse arengu- ja planeeringuosakonna välja töötatud ruumilise arengu põhimõtetele ning statistikaameti rahvastikuprognosile aastaks 2040. See mitmest vaatenurgast uuritud arutelu Tartu linnapiirkonna tulevikuarengutest põhjendab piirimuudatuste vajadust ja isegi paratamatust ühe konkreetse linna näitel ning juhatab üldisema mehhanismini, kuidas peaksid ja/või võiksid toimuda administratiivpiiride muudatused linnalistes piirkondades.

Äri- ja tootmisalad. Kaks suuremat äri- ja tootmisala (Tartu linna üldplaneeringu maakasutuse funktsioonide järgi väike- ja äriettevõtete maa, tööstusettevõtete ja ladude maa), mis selgelt välja joonistuvad, on Tähtvere ja Ropka. Jooniselt 5 on näha, et Ropka äri- ja tootmisala laieneb sujuva nihkega Ülenurme valda tehnopargi aladele. Planeeritud äri- ja tootmisalad ulatuvad kaugemale Reola kantigi. Osaliselt on see tsoon juba realiseerunud. On loomulik, et ka Tartu linnavalitsus on selle piirkonna määranud ühe suure töötamise sektorina. Kuigi linnavalitsuse ruumilise arengu põhimõtete (Tartu 2005) järgi algab äri- ja tootmisala kitsa ribana juba südalinnast, võib oletada, et tulevikus lõikab

selle läbi nn erilise arenguga piirkond Rebase ja Siili tänava vahelisel alal, kus on alguse saanud **tootmisalade muutumine elupiirkonnaks**. Linna üldplaneeringu järgi ongi sinna elamumaad ette nähtud. Seega, võib oletada, et tulevikus sulandub see piirkond ühte muu Karlova elurajooniga ning **tootmine ja tööstus**, mis seal veel on, **kolib kesklinna lähistelt kaugemale**. Samas, laiemalt vaadates on tegemist detailiga ja üldjoontes eristub südalinnast algav ja Ülenurme valda laienev tööstusala.

Tähtvere äri- ja tootmisala kulgeb Riia maanteest piki Tartu-Tallinna raudteed Tähtvere valda. Linna ruumilise arengu põhimõtete joonisel (Tartu 2016) on selle alaga ühendatud ka Ringtee tänava kontaktvöönd, mis hõlmab ka Lõunakeskuse kaubanduspiirkonna. Lähtudes eelnevast on ka Tartu tuleviku-mudelil need piirkonnad varem eraldiseisvana esitatud Tähtvere äri- ja tootmisala juurde ühendatud. Võimalik, et tulevikus laieneb Veeriku äri- ja tootmisala kaugemale Tähtvere valda.

Linna ruumilise arengu põhimõtete joonisel (Tartu 2016) on märgitud ka mõned väiksemad linnasisesed kiirekujulised tööstuspiirkonnad: raudtee, Riia ja Võru maantee vahelisel lõigul ning Kalda tee, Vahi (Puiestee tänav) ja Raadi suunal. Esimese kahe puhul on tegemist eelkõige ärifunktsiooniga aladega. Vahi ja Raadi suunal võib rääkida pigem tootmisaladest, kuigi Vahi suunale jääb ka mitmeid ühiskondliku maana määratletud objekte – ka seal on töökohad.

Raadi suunal on olukord lahtisem – piirkond on alles arengujärgus. Raadi lennuvälja ja selle lähialade üldplaneering (koostatud aastal 2000) on Tartu linna kodulehel kehtestatud üldplaneeringute all, kuid selle seletuskirja arvestusperiood on olnud aastani 2012 üldplaneering. Üldplaneeringu seletuskiri ütleb, et selles piirkonnas plaanitakse luua Raadi mõisahoonetest ja pargist koosnev mõisakompleks ning Raadi lennuvälja ala baasil ulatuslik puhkuse ja vaba aja veetmise

kompleks, mille alla kuulub ka Eesti Rahva Muuseumi tegevusega seotud rahvaürituste organiseerimine, spordi- ja puhkamisvõimaluste loomine ning auto-, moto- ja tehnikaspordi kompleksi väljaarendamine. Lennuvälja ala lõunaosas arendatakse välja tööstusala. Võimalik, et realiseerub kauaräägitud Põhjakeskuse arendus. Piirkonda on lubatud ehitada ka kasumit mittetootvaid kultuuri-, spordi-, haridus- ja laste-, teadus-, tervishoiu-, sotsiaalhoolekande- ning sakraalehitisi, samuti (oma-) valitsusasutus (Tartu 2014). Kõigi nimetatud arenduste realiseerumine peaks tõepoolest looma **mitmekülgsete töövõimalustega piirkonna**. Selle analüüsi üldistusastet arvestades võib viimati kirjeldatud (oletatavaid) töötamispiirkondi pidada piisavalt väikesteks, et need hõlmata teiste funktsioonidega aladesse (valdavalt elamumaa).

Elamualad. Valdavale osale Tartust ja selle lähiümbrusest on omane eramute/väikeelamutega elupiirkonnad. Eramute esinemise tendents suureneb linnast kaugenedes (nt suunal Ihaste–Luunja vald või Tammelinna–Ülenurme vald), samas

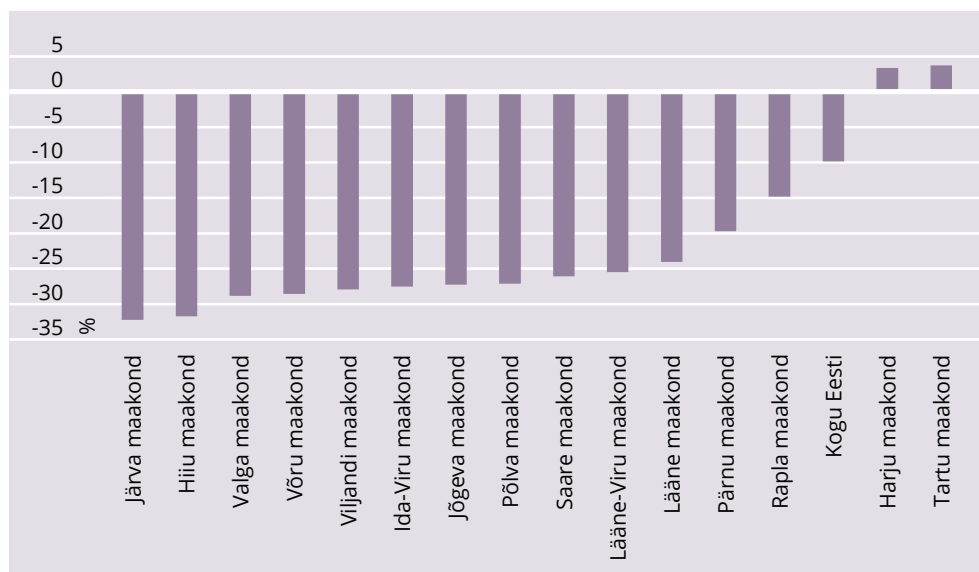
kui linna üldkeskuse lähedusse jääb elupiirkondi, kus valdavaks võib pidada väikeelamuid (Karlova, Supilinn, Tähtvere). Sisuliselt vaid korruselamutest koosnevana eristub tugevalt ja ainsana Annelinna ja (vanem) Jaamamõisa piirkond. Ka Raadi piirkonna üldplaneering näeb ette valdavalt väikeelamuehituse, korruselamumaa on planeeritud vaid 1,1 hektarile.

Stabiilsed alad on Tammelinna, Tähtvere, Vana-Ihaste ja Annelinna (v.a linnaosa lõunapoolne osa). Võib eeldada, et 30 aasta jooksul toimub stabiliseerumine Ihastes tervikuna ja ka Annelinna lõunapoolses osas, kui planeeritud arendused on realiseerunud.

Vanadele mõisakohtadele (Ropka, Karlova, Tähtvere, Jaama mõis, Maarja mõis) liitub tulevikus tõenäoliselt Raadi mõis, millest võiks saada tulevase Raadi-Kõrveküla äärelinnale eelnenud vana mõisakoht.

Uued linnaosad, äärelinnad ja eeslinnad.

Kuna nimetatud alade teke sõltub linna kasvust, eelkõige elamualade laienemisest, on nende määratlemisel lähtutud statistikaameti poolt 2014. aasta veebruaris

JOONIS 4. Rahvaarvu muutuse prognoos aastatel 2012–2040 maakondade kaupa

Allikas: statistikaamet (2014)

esitatud rahvastikuproгноosis 2040. aastaks. Selle järgi on 2040. aastal Tartu maakonna rahvaarv 159 190 (2012. a: 153 479) ja Tartu linna rahvaarv 104 181 (2012 a: 99 558). Ligi 30 aastaks prognoositud rahvaarvu kasv pole just kiire. Samas selle prognoosi kohaselt kasvabki rahvaarv ainult Tartu ja Harju maakonnas (linnadest Tallinnas, Tartus, Maardus) (joonis 4).

Rahvastiku kasvu neis piirkondades mõjutab ka suurenev linnarahvastiku osatähtsus. Kui praegu elab Eesti 14 suuremas linnas 59 protsenti Eesti elanikest, siis ligi 30 aasta pärast 61 protsenti (Statistikablogi 2014).

Statistikaameti 2014. aastal koostatud rahvastikuproгноos aastani 2040 näitab, et umbes 30 aasta jooksul kasvab Tartu linna rahvaarv märgatavalt kiiremini kui ülejäänud maakonna rahvaarv. Seega võib eeldada, et linna lähivaldade elanike arvu suurendab ühelt poolt osa linnaelanike kolimine linna lähistele ja teisalt linnapiirkonda elama asumise tendentsi suurendamine, st võib oletada, et ka suurem osa ülejäänud maakonda kolivatest inimestest asub elama pigem linna lähedale.

Arvestades ligikaudu 6000 inimese lisandumisega Tartu piirkonda, võib oletada, et praegu äärelinnadeks olevad Ihaste, Vahi ja Märja-Räni piirkond kujunevad uuteks linnaosadeks või liituvad praegustega (joonis 5, märgitud uute linnaosadena). Need piirkonnad kuuluvad juba praegu Tartu linna vahetusse tiheasustusalasse (majadevaheline kaugus valdavalt vähem kui 200 m).

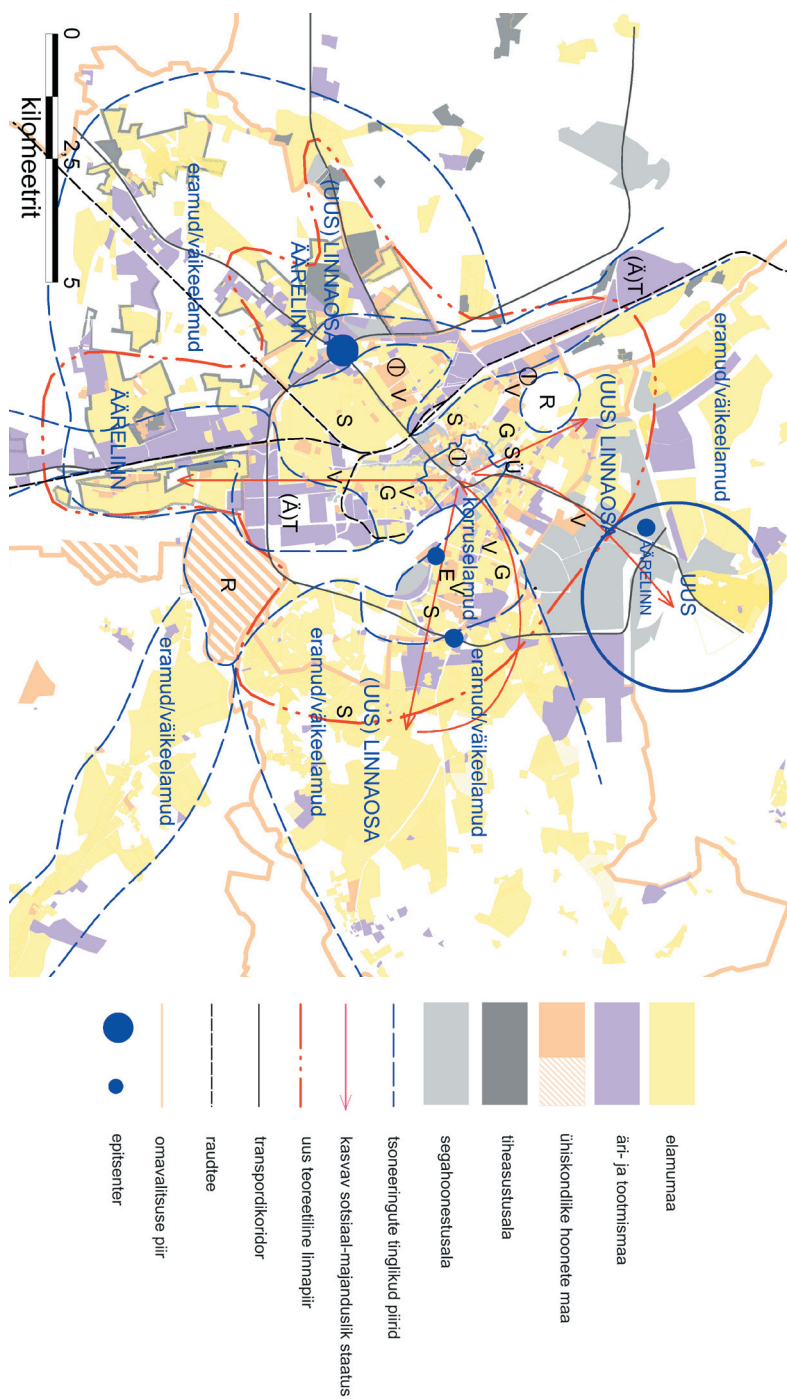
2040. aastaks võiksid Kearsley mudeli tõlgenduse järgi satelliitasulatena toimivad Tõrvandi ja Ülenurme moodustada Tartu äärelinna. Nende kauguse tõttu ei ole kuigi tõenäoline, et neist võiksid saada uued linnaosad, kuigi majadevaheline kaugus on juba nüüd vähem kui 200 meetrit. Potentsiaalse uue äärelinnana võiks kõne alla tulla ka Raadi-Kõrveküla piirkond. Millised nimetatud aladest esimesena äärelinna staatuse omandavad, näitab aeg – igaühel on omad eelised. Raadi ja

Kõrveküla asuvad võrreldes Tõrvandi ja Ülenurmega linnapiirile lähemal, samas reaalseid tegevusi uue elukeskkonna tekitamiseks on Raadil veel vähe tehtud ja selle piirkonna väljaarendamine elamualade mõttes võtab tõenäoliselt aastakümneid. Lisaks, võrreldes Tõrvandi ja Ülenurme suunaga pole Kõrveküla, veel enam Raadi, sedavõrd täis ehitatud, et rääkida võiks linnaga ühisest tiheasustusalast. Tõrvandi ja Ülenurme võivad küll olla rohkem täis ehitatud, aga linnast jäävad nad veidi kaugemale kui Raadi-Kõrveküla ning pole välistatud, et tulevikus muudavad Raadi piirkonda planeeritud arendused selle piirkonna uutele elanikele (nii maalt tulijatele kui ka linnast lahkujatele) atraktiivsemaks.

Rohe-, puhke- ja virgestusala. Olulisteks rohealadeks Tartu tulevikumudelil jäävad Emajõe luht ja kaldaäärsed piirkonnad. On loomulik, et need alad on puhkamise funktsiooniga märgitud ka Tartu linna ruumilise arengu põhimõtete kaardil. Väiksema puhkamispiirkonnana on seal käsitletud Raadi järve ümbrust. Selle osatähtsus aktiivse puhkuse kohana ilmselt edasiste arendustega järjest suureneb.

Epitsentrid ja transpordikoridorid.

Traditsioonilisele linnasüdamele jääb konkurentsi pakkuma Lõunakeskuse kaubanduspiirkond. Mõlemale võib tulevikus konkurentsi osutada Tartu valda juba ammu planeeritud Põhjakeskus. Selle ehitamine on küll pikalt venima jäänud, aga võimalik, et Raadil toimuvad arendused annavad uut hoogu ka Põhjakeskuse rajamisele. Selles valguses muutub üha olulisemaks traditsioonilise kesklinna atraktiivsuse hoidmine. Väiksema tänase linnaäärse keskusena pakub kesklinnale teatud osas konkurentsi Annelinna Prisma. Võimalik, et Tõrvandi ja Ülenurme piirkonna kujunemisega äärelinnaks kaasneb uute suuremate kaubanduskeskuste ehitamine. Samas, arvestades Lõunakeskuse vahetut lähedust

JOONIS 5. Tartu linnaregiooni lähituleviku mudel

neile kohtadele (~5 km) ja selle pidevaid laiendusi, on vähetõenäoline, et sinna piirkonda mahuks veel midagi sama-väärset. Pigem saaks tegemist olla mõne hüpermarketi kui kaubanduskeskusega.

Institutsioonid. Suuremateks institutsioonideks jäävad Maarjamõisa ja Maaülikooli linnakud ning kesklinnas tihedalt paiknevad Tartu Ülikooli hooned. Ülikooli puhul võib oletada nihkumist südalinna väljapoole. See kajastub ka linna ruumilise arengu põhimõtetes.

Tartu tulevikumudeli joonisel (joonis 5) on esitatud ka uus teoreetiline/potentiaalne linnapiir.

Haldusreform ja kolmanda ajajärgu mehhanism linnasarase laiendamiseks. Eespool esitatud Tartu linnaregiooni detailsete analüüside tulemused ja tulevikumudel viivad arutluse tagasi sissejuhatuses sõnastatud eesmärgi juurde teha ettepanekuid, kuidas võiks toimuda administratiivpiiri muudatus laialivalgunud linnalistes piirkondades ning kuivõrd arvestada üldiste linnaplaneerimise teooriate ja põhimõtetega.

Tartu linnaregiooni piirisituatsiooni lahendusena ja ka üldisema printsibina, millest lähtuda teiste sarnases olukorras olevate (st käimas on haldusreform ja tegemist on laiali valgunud linnaga) linnaregioonide puhul, pakume välja nn kolmanda ajajärgu mehhanismi. See on linnasarase laiendamise jätk, mis varem on teostunud mõisamaade pikaajasele rendile võtmise ja nende hilisema võõrandamise kaudu.

Kolmanda ajajärgu linnasarase laiendamise mehhanismi taustaks ning oluliseks tõuketeguriks ja mehhanismile võimaluse andjaks on käimasolev haldusreform. See loob õhkkonna ja lõpuks ka valmisoleku pidada tõsiselt läbirääkimisi administratiivpiiride muutmise teemal. Sellise diskussiooni puudumisel peaks näiteks Tartu linn lähenema oma naaber-
valdadele justkui tühjal kohalt (kuigi

kindlasti väga põhjendatud argumentidega), samas teades, et naabrite jaoks poleks tavaolukorras rohkem valikuid kui kolm: kas loobuda linna kasuks oma linnalistest aladest, anda linnale väga vähe (mis jällegi Tartu linnale uut kvaliteeti ei annaks) või jätkata olemasolevates piirides ja püüda teha maksimaalselt head koostööd piiräärseid alasid puudutavates küsimustes.

Luuu piisavalt suured ja hästi toimetavad maaomavalitsused, kus keskendutaks maapiirkonnale oluliste asjadele.

Kõrvalmärkusena tasub arvestada, et antud juhul on tegemist omas ajas lahendust pakkuva mehhanismiga, mis sõltub kontekstist ning mida on seetõttu palju keerulisem kasutada (või kui see üldse on kasutatav) olukordades ja linnade puhul, mida haldusreform parasjagu ei puuduta. Need on teised olukorrad, mille puhul peavad ka linnade laiendamist võimaldavad mehhanismid olema teised. Tõenäoliselt peaksid need olema palju suurema riikliku sekkumisega.

Praegune olukord, mis muudab piiride muutmise paindlikuks, loob Tartut ümbritsevatele omavalitsustele ka suurema „taganemismaa”, sest nüüd pole küsimus ainult Tartu linna ja naaberomavalitsuste piiride muutmises, vaid piiriläbirääkimisi peab kogu Tartu maakond. Seejuures ei peaks haldusreformi käsitlema kui legomängu, kus liita või lahutada saab vaid olemasolevaid haldusüksusi. Pigem oleks mõistlik lähtuda uute piiride tõmbamisest ennekoike sisulistest maakasutuse funktsioonidest ja inimeste liikumissuundadest ning moodustada seesiselt sarnase elulaadiga omavalitsused.

Linnastunud piirkondade liitmine.

Teoreetilise ideaali ja linnasarase laiendamise mehhanismina võiks piirimuudatuste protsess kulgeda selliselt, et **esmal** liidetakse Tartu linnaga selle naaberomavalitsuste linnastunud piirkonnad. Et see protsess toimuks võimalikult ratsionaalselt, peaks siin olema väga oluline roll regionaal- ja linnaplaneerimise, inimgeograafia jms taustaga ekspertidel, kelle ülesanne olekski lahendada piiriküsimus, võttes arvesse nii linnaplaneerimisest

Laiali valgunud linnade piire on vaja muuta, sest linn maaomavalitsuse territooriumil pole jätkusuutlik.

tulenevaid vajadusi ja seisukohti (nt küsimused seoses linna kompaktsuse ja funktsioonide mitmekesisuse säilimise, samas ka nende terviklikkusega; uute keskuste ehitamise reguleerimine linna äärealadel jms) kui ka kohalike omavalitsuste volikogude seisukohti ning piiräärsete elanike arvamusi. Seejuures peaks vähemalt osaliselt olema tegemist riigi sekkumisega, mis eelkõige võiks protsessis kajastuda ekspertide positsiooni ja teaduslikult põhjendatud ettepanekute toetamise kaudu. Ekspertide kaasamine ei anna küll absoluutselt õiget piirilahendust, kuid vähemalt võimaldaks nende tehtud töödele tugineda teha ratsionaalselt põhjendatud, mitmekülgset läbimõeldud ja kaalutletud otsuseid.

Siinkohal on veel oluline märkida, et kuigi elanike kaasamine on vajalik, peame meie seda ekspertide ja volikogude seisukohtade järel kolmandaks oluliseks komponendiks, kuna kohalike elanike puhul on tegemist ajas muutuva kooslusega, st tänased arvamused avaldavad ei

pruugi esindada tulevaste elanike või isegi kogu praeguse kogukonna huve. Lisaks kipuvad elanike arvamused piirimuudatuste osas tuginema emotsioonidele ja suunavatele loosunglausetele. Selle peamine põhjus on elanike vähenenud informeeritus, mis ühelt poolt tuleneb elanike endi kas vähesest või väga enesekesksest huvist ning teisalt vähesest haldusreformi protsessi ja nüansse tutvustavast teavitustööst kohalikes omavalitsustes. Viimase puhul on eriti vajaka inimeste hirmude maandamisest ning kõiki võimalusi võrdset kaaluvatest aruteludest.

Seega leiame, et kaalukaimad põhjendused administratiivpiiri muutmiseks peaksid tulenema niisugustest analüüsides, nagu on tehtud Tartu linnaregiooni puhul, ning omavalitsuste volikogude argumentidest, sest volikogud valdavad tegeliku eluga seotud teemasid, millega arvestada, näiteks üleantavate maa-aladega seonduvad laenukoormused, neile aladele hiljaaegu tehtud investeeringute korvamise küsimused, neile aladele planeeritud tegevuste ja investeeringute edaspidine saatus jne.

Uute maaomavalitsuste moodustamine.

Linnaliste alade liitmist linnaga võiks nimetada kolmanda ajajärgu linnasarase laiendamise mehhanismi esimeseks etapiks. Selle loogiliseks jätkuks oleks ülejääva territooriumi ülevaatamine maakonna kontekstis. Nii siinkohal kui ka linnaliste alade linnaga liitmisel peame oluliseks, et loobutaks praeguste haldusüksuste (külad, vallad) piiride puutumatuks pidamisest ning mõeldaks stiilis mitte *out of box* (kastist välja), vaid *out of borders* (piiranguteta). Praeguste haldusüksuste „liitmine-lahutamine” tuleks hetkeks unustada ning selle asemel teha uuringud ja analüüsid, mis pakuksid välja teaduslikult tõestatud ja põhjendatud uued piirid, mis tuginedes ajaloole, tehtud analüüsidele, (planeeritud) maa-kasutusele, olemasolevatele tiheasustusaladele ja inimeste liikumisteedele

looksid uued loogilised tervikud uutes piirides, mida võiks läbirääkimistel aluseks võtta. Eesmärk peaks olema **luua piisavalt suured ja tänu sellele haldussuutlikkuselt võimalikult hästi toimetavad maaomavalitsused, kus keskendutaks maapiirkonnale olulistele asjadele** (nt maaelu ja põllumajanduse edendamine, hea looduskeskonna säilitamine, hajaasustuses teenuste tagamine, turismi arendamine jne). Samas tuleks loobuda linnale vastandumisest ja toetada hästi hakama saava tagamaana kogu regiooni toimimist.

Teise etapina toimuv uute maaomavalitsuste moodustamine võib hõlmata ka laiemat territooriumi kui praegune Tartu maakond. Liitumissetpanekute taustal on näha, et huvi Tartumaaga liitumiseks on nii Põlva (nt Ahja vald, Maaritsa küla Valgjärve vallast) kui ka Jõgeva (Tabivere vald, Pala vald) maakonna omavalitsustel. Kui sellised ettepanekud tuginevad ratsionaalsetele kaalutlustele (nt ajalooline seotus, inimeste liikumissuunad jms), mitte emotsionaalsele soovile liituda tugevamaga, siis on jällegi tegemist uute (teatud puhkudel ajalugu arvesse võttes isegi vanade) loogiliste tervikute kujunemisega, kus mitmes mõttes astutakse üle maakonna piiri ning sellised muutused on igati tervitatavad. Samal ajal oli meie artikli seisukohalt tähtsam vaadelda, kuidas lahendada piiriküsimust linnaregioonis. Linnaregioonist kaugemal, sealhulgas maakondade piiril toimuvad muudatused jäävad siin detailsemalt käsitlemata. Seda enam, et Tartu mõjuala ületab nuginii mitme maakonna piirid. Kuidas need piirid ümber kujundatakse, ei lisa Tartu linna tõmbekeskuse mõju sfäärile erilist kaalukust. Laiemalt vaadates on maakondade piirid ja tegelikult ka maakondade arv üsnagi tundlik küsimus, sest need seostuvad identiteedi, ajaloolise tausta, kujunemise jms aspektidega. Seetõttu vääriks teema käsitlemist eraldi artiklis.

Kas ja miks on vaja piiri muuta?

Lugenud läbi analüüsi, tutvunud Tartu tulevikumudeliga ja linna laienemist võimaldava mehhanismiga ning mõeldes tegelikule olukorrale, võib siiski tekkida küsimus, milleks sellist problemaatilist piirimuudatust vaja on. Kui eeldada, et koostöö linna ja omavalitsuste piiril on ideaalne ning kõik kodanike probleemid lahendatakse operatiivselt, tekib tunne, et seda ehk polegi vaja. Samas on üsna kindel, et tublide ametnike lakkamatu hoolsa töö korral võime seda koostööd parimal juhul nimetada väga heaks, kuid ideaalne ei ole see kunagi. Kasvõi juba seetõttu, et nii linna kui ka valla ametnikud on koormatud piiril toimuvate probleemide lahendamisega. See kõlab nagu oleks tegemist sõjatandriga, kuid lahendamist vajavaid probleeme on tõepoolest mitmesuguseid, nt teede korrashoid, tänavavalgustus, kõnniteede olemasolu, ühistransport, veevarustus ja kanalisatsioon jne. Siia lisandub elanike ootus saada mõlemal pool piiri sama kvaliteetseid teenuseid.

Elkõige on administratiivpiiri muudatus vajalik selleks, et vähendada kohalike omavalitsuste ametnike „tühja” töökoormust, mis on seda suurem, mida kaugemale ja erinevates suundades linn on laiali valgunud. Kui linna administratiivpiir oleks lahendatud selliselt, et linna sisse jäävad tervikliku(ma)d elamualad ja muud funktsioonid, tekib linnal võimalus teatud probleemidele terviklikult läheneda ning leida lahendused ühtsete hangete või muude lahendusmeetodite abil. See võimaldaks lahendada ka vastasel juhul linna–valla piiril sageli esineda võivaid kvaliteedierinevusi. Seega, nii Tartu linna kui üldiselt ka teiste laialivalgunud linnade piire on vaja muuta, sest pikemas perspektiivis pole jätkusuutlik toimetada edasi selliselt, et linn asub maaomavalitsuse territooriumil – maa kuulub küll maaomavalitsusele, kuid elanikud ja neile (või nende) loodud uus elukeskkond on seal linna olemasolu tõttu. Selles

peitubki ehk teravaim ja emotsionaalseim vastuolu, kuid siinkohal võiks asendada emotsionaalse mõtlemise ratsionaalsega ning tõdeda, et ilma linnata valdadel selliseid mõneti „magusaid”, mõneti „kibedaid” arengupiirkondi ei oleks.

Seega, kui küsida, kellele peaksid need alad kuuluma, siis tekkepõhjuste ja linnalise iseloomu tõttu leiame, et linnale. Ümbritsevad kohalikud omavalitsused peaksid leidma positiivse noodi sellest, et nad vabanevad probleemidest, millega nad tegeleda ei jõua ning saavad võimaluse tõestada end seal, kus on nende tugevused, nagu näiteks hajaasustatud tervislik elukeskkond, loodusturismi arendamise võimalused, väärtusliku põllumaa ja rohekoridoride säilitamine, põllumaa sihipärane kasutamine ning kõik muu, mille pärast inimesed maal viibimist ja maaelu väärtustavad.

Linnapiiri muutmise vajadus on põhjustatud ka teatavast linna arengu loogikast

ja veel enam edasise linnaplaneerimise vajadusest. Administratiivpiiri muutmata on linnal vähe hoobasid ja võimu tegelda arengu suunamise või teatud juhtudel ka soovimatute arengute pidurdamisega linna äärealadel. Siinkohal peamegi silmas eelkõige neid alasid, mis praegusest linnapiirist välja jäävad, kuid sisult on selgelt linnalise iseloomuga ja peaksid kuuluma kokku ülejäänud linnaga. Selleks et n-ö uued kasvualad saaksid osaks „vanast” tervikust, tuleb alustada administratiivpiiri muutmisest, et sealt edasi tegelda uutest piirides linna kompaktsuse, funktsioonide, teenuste ja keskuste paiknemise ning muude linna arengut mõjutavate küsimuste lahendamisega. Kui lõpetuseks vastata lühidalt küsimustele, **kas ja kuidas peaks haldusreformi käigus linnalistes piirkondades arvestama linnaplaneerimise vajadustega**, siis leiame, et **jah, peaks arvestama ning nii, et maaomavalitsused loobuksid linnaliseks muutunud maa-aladest.**

KASUTATUD KIRJANDUS

- ANNI, K. (2014). Linna ja selle lähialade struktuuri kujunemine Tartu linnaregiooni näitel. Magistritöö, Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri TÜ geograafia osakonnas.
- BURGESS, E. W. (1925). The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. – N. R. Fyfe, J. T. Kennedy (eds). The urban geography reader. London: Routledge, 19–27.
- HARRIS, C. D., ULLMAN, E. L. (1945). The nature of cities. – N. R. Fyfe, J. T. Kennedy (eds). The urban geography reader. London: Routledge, 46–55.
- HOYT, H. (1939). The pattern of movement of residential rental neighborhoods. – N. R. Fyfe, J. T. Kennedy (eds). The urban geography reader. London: Routledge, 28–36.
- KEARSLEY, G. W. (1983). Teaching urban geography: The burgess model. – New Zealand Journal of Geography, 75, 10–13.
- MARKSOO, A. (2005). Linnasiire. – H. Pullerits (koost ja toim), U. Tõnisson, A. Liim, A. Andresen (toim). Tartu: ajalugu ja kultuurilugu. Tartu: Tartu Linnamuseum: Ilmamaa.
- PACIONE, M. (2005). Modifications of the classical urban models. – Urban Geography: A global perspective. London & New York: Routledge, 196–201.
- PULLERITS, H. (koost) (2005). Tartu: ajalugu ja kultuurilugu. – H. Pullerits, U. Tõnisson, A. Liim, A. Andresen (toim). Tartu: Tartu Linnamuseum: Ilmamaa.
- STATISTIKABLOGI (2014). Eesti suuremad linnad said rahvastikuproгноosi aastani 2040. – <http://statistikaamet.wordpress.com/2014/04/08/eesti-suuremad-linnad-said-rahvastikuproгноosi-aastani-2040/>
- TARTU LINNA RUUMILISE ARENGU PÕHIMÕTTED (2005). – Planeeringud, Kehtestatud üldplaneeringud, Tartu linna üldplaneering, Ruumiline areng. – [http://info.raad.tartu.ee/webaktid.nsf/fc7763c017c9f110c22568cd004625d4/e7a-3dae09313097bc2257d710030fda2/\\$FILE/02_ruumiline%20areng.pdf](http://info.raad.tartu.ee/webaktid.nsf/fc7763c017c9f110c22568cd004625d4/e7a-3dae09313097bc2257d710030fda2/$FILE/02_ruumiline%20areng.pdf)
- TARTU (2014). Planeeringud. Kehtestatud üldplaneeringud. Tartu Raadi lennuvälja ja selle lähiala üldplaneering. Planeeringu seletuskiri. – http://info.raad.tartu.ee/webaktid.nsf/web/viited/YP_raadiyp

Mitmekesisuse mõju Eesti ettevõtete tulemuslikkusele¹

MIKO TAMMIK
Praxise analüütik

MARI RELL
Praxise analüütik

Eestis puudus seni ülevaade, kas meie ettevõtete personali mitmekesisusel on seost tulemuslikkusega. Alustati ettevõtete juhatuste liikmete uurimist. Mitmekesisuse tunnustena käsitletakse enamasti sugu, vanust, rahvust, aga ka haridust, väärtusi, iseloomuomadusi jms.

MIS ON MITMEKESISUS JA MIKS ON SEE TÖÖKOLLEKTIIVIS HEA.

Mitmekesisus on ühiskonnas loomulik, sest inimestena olemine kõik erinevad. Meid eristavad sugu, rahvus, haridus, töökoosumus jpm. Mitmekesisusele töökollektiivides ja ettevõtluses hakati laiemalt

tähelepanu pöörama alles eelmise sajandi keskpaigas. Esmalt peamiselt võrdse kohtlemise seisukohast ja eesmärgiga parandada naiste staatust tööturul. Inimestes peituvate eripärade teadlik rakendamine majandusliku edu saavutamiseks on tugevalt esile tulnud paaril viimasel kümnendil, mil on lisandunud käsitus mitmekesisusest kui kasutamata majanduslikust potentsiaalst.

Tallinna Tehnikaülikooli õiguse instituut on Eestis tegelenud võrdse kohtlemise edendamisega Eestis, sealhulgas erinevate mitmekesisusega seotud teemadega. Viimastel aastatel on tegeletud ka mitmekesisuse arendamisega ettevõtetes ning ellu on kutsunud organisatsioonidevaheline „Mitmekesisuse kokkulepe” (2014).

Praxis tegi 2015. aastal uuringu (Kupts, Rell 2015), mis oli osa suuremast mitmekesisuse teemat avavast projektist (vt märkust artikli pealkirja juures). Töö eesmärk oli kirjeldada mitmekesisuse olukorda Eesti ettevõtete juhatustes ning hinnata mitmekesisuse ja ettevõtete majandustulemuste vahelisi seoseid. Eestis analoogseid uuringuid tehtud polnud, mistõttu puudus seni täpne ülevaade, milline on olukord mitmekesisusega Eesti ettevõtetes ning kas esineb seos ettevõtete tulemuslikkusega.

Rahvusvahelised uuringud ei ole jõudnud mitmekesisuse ja ettevõtte majandusnäitajate vahelise seose uurimisel alati sarnastele järeldustele. Ühe levinuma järeldusena saab aga välja tuua, et mitmekesisusest saavad suurimat kasu ettevõtted, kes üritavad aktiivselt luua

¹ Praxise uuring „Mitmekesisus Eesti ettevõtetes” oli osa Tallinna Tehnikaülikooli õiguse instituudi võrdse kohtlemise edendamise projektist, mida finantseerisid Euroopa Komisjon Euroopa Liidu tööhõive ja sotsiaalse solidaarsuse programmist PROGRESS (2007–2013), EV Sotsiaalministeerium ja Tallinna Tehnikaülikool. Uuringu aruande autorid on ühtlasi selle artikli autorid (Kupts, Rell 2015).

mitmekesisusega arvestavat töökeskkonda ning kasutavad mitmekesisusest tekkivaid eeliseid teadlikult ära.

Mitmekesisuse defineerimisel ei ole ühte kindlat arusaama. Ühe võimaliku viisina määratletakse mitmekesisust poliitilise huviojekti kaudu. Sellisel juhul defineeritakse mitmekesisust nende tunnuste põhjal, millele pööratakse tähelepanu võrdsete võimaluste tagamiseks suunatud poliitikates ja tegevustes (Herring 2009). See on siiski küllaltki kitsas lähenemine, mis jätab arvesse võtmata väga palju tunnuseid, mis inimesi üksteisest tegelikult eristavad. Mitmekesisuse laia definitsiooni kohaselt saab mitmekesisuse aluseks olla iga tunnus, mille abil inimene võib jõuda järeltulejate, et keegi teine on temast erinev (Dos Reis *et al.* 2007).

Mitmekesisemad meeskonnad on loovamad ja innovaatilisemad, kuid neis on suurem konfliktide tekkimise oht.

Mitmekesisust liigitatakse enamasti kaheks: **jälgitavaks** e **demograafiliseks mitmekesisuseks** ning **mittejälgitavaks** e **kognitiivseks mitmekesisuseks**. Jälgitava mitmekesisuse tunnusteks on enamasti sugu, vanus, rass ja rahvus. Mittejälgitava mitmekesisuse tunnusteks on haridus, väärtused, iseloomuomadused jne. Jälgitava mitmekesisuse puhul on tegu tunnustega, mida on tavaliselt väga kerge märgata ja mõõta ning seetõttu on jälgitav mitmekesisus ka enamasti suuremas huviorbiidis kui mittejälgitav mitmekesisus (Erhardt *et al.* 2003).

Teoreetiline kirjandus ei anna ühest vastust, kas töötajate mitmekesisus on ettevõtetele kasulik või mitte.

Informatsiooni- ja otsustusteooriast leidub argumente, et mitmekesisemad meeskonnad on väidetavalt loovamad ning innovaatilisemad, kuna eri taustaga inimesed võivad näha asju oluliselt teiste nurkade alt ning jõuda seeläbi rohkemate lahenduste ja ideedeni (Ely 2004). Samas on mitmekesisemates meeskondades suurem konfliktide tekkimise oht, mis pärsib ühiste otsusteni jõudmist. Eelõeldu võib muuta mitmekesise meeskonna otsustusprotsessi palju aja- ja ressursikulukamaks kui homogeensetes meeskondades. Lisaks on esile toodud, et ettevõttele on kulukam arvestada paljude erinevate töötajate vajaduste ja soovidega. (Erhardt *et al.* 2003)

Mitmed psühholoogiaalases kirjanduses esitatud teooriad juhivad tähelepanu mitmekesisusest tulenevale võimalikule negatiivsele mõjule. Sarnasuse külgetõmbavuse paradigma (*similarity attraction paradigm*) väidab, et inimesed eelistavad olla teiste samasuguste inimeste läheduses ning sarnasuse tajumine muudab inimeste üksteisesse suhtumise positiivsemaks. Töötajal, kes erineb oluliselt teistest töötajatest, on vähem häid suhteid oma töökaaslastega ning seetõttu on ka tema integratsioon töökeskkonda nõrgem, tuues kaasa kõrgema lahkumiskriisi. Sotsiaalse kategoriseerimise (*social categorization*) ja sotsiaalse identiteedi (*social identity*) teooriad väidavad, et inividid jagavad ennast ümbritsevad inimesed kergesti vaadeldavate tunnuste alusel (näiteks sugu ja rahvus) erinevatesse gruppidesse. Inimesed kalduvad kogema positiivsemana suhtlust just endaga samasse gruppi kuuluvate inimestega. (Sacco *et al.* 2005)

Organisatsiooni psühholoogia vaatenurgast võib nimetada inimese ja organisatsiooni kooskõla sobivuse teooriat (*supplemental person-organization fit*), mille kohaselt sarnasus töötaja ja töökeskkonna vahel toob kaasa töötaja parema töösoorituse. Sealjuures on üks olulisemaid töökeskkonda kujundavaid tegureid kaastöötajad ning nende demograafilised

tunnused. Huvitumise-valimise-lahkumise teooria (*attraction-selection-attrition*) kohaselt on organisatsioonidel loomulik kalduvus liikuda homogeense töökeskkonna poole, kuna uued töötajad, kes erinevad olemasolevatest töötajatest, ei ole huvitatud sellisesse töökeskkonda tööle asumisest. Samuti ei ole organisatsioon huvitatud selliste töötajate värbamisest, kes erinevad tugevasti olemasolevast tööjõust. Ning isegi kui organisatsioonis on eri taustaga inimesi, on oht nende lahkumiseks, sest mida vähem on nendega sarnaseid inimesi, seda rohkem konflikte neil teiste töötajatega tekib. (Sacco *et al.* 2005)

Mitmekesisusest tulenevate konfliktide tekkimise oht on suurem vähesel mitmekesisusega organisatsioonides. Kui ettevõttes on ainult mõned üksikud töötajad, kes erinevad teistest märgatavalt, siis tunnevad nad palju rohkem, et nad sellesse töökeskkonda ei sobi. **Barjäärid, mis takistavad efektiivset koostööd, hakkavad mitmekesisuse kasvades lagunema.** Mida rohkem on eri taustaga töötajaid, seda raskem on nende jagamine selgelt piiritletud gruppidesse. Gruppidevaheliste selgete piirjoonte puudumine muudab kommunikatsiooni avatumaks ja kergendab eri taustaga inimeste kaasamist. Eelneva seisukoha järgi on seega mitmekesisusest tuleneva negatiivse mõju vähendamiseks vaja mitmekesisust suurendada. (Richard *et al.* 2004)

KAS EESTI ETTEVÕTETE JUHATUSED ON MITMEKESISSED. Mitmekesisuse mõõtmiseks on erinevaid viise, näiteks eraldi tunnuste kaupa koostatud indikaatorite või ühe tervikindikaatoriga, võimalik on mitmekesisust mõõta nn binaarse tunnusega – mitmekesisus kas esineb või ei esine. Küllalt levinud on mitmekesisuse mõõtmine viisil, mis võtab arvesse ka populatsiooni demograafilist jaotust ehk mitmekesisuse asümmeetrilise indeksiga (Herring 2009).

Eesti andmete analüüsimisel võeti töös arvesse Eesti rahvastiku demograafilist

struktuuri ning koheldi mitmekesisuse puudumisena ka olukorda, kus ettevõtte juhatuses on ainult vähemusgrupi esindajad. Lisaks kasutati tulemuste kontrollimiseks analüüsis ka mitmekesisuse binaarset tunnust, sest vaatluse all olevad ettevõtete juhatused on küllaltki väikesed, tihti ainult kaheliikmelised.

Efektiivset koostööd takistavad barjäärid hakkavad mitmekesisuse kasvades lagunema.

Uuringus analüüsitud ettevõtete valimi moodustasid 2012. aastal tegutsenud Eesti äriettevõtted. Ettevõtete juhatusel liikmete mitmekesisuse tunnuste tuvastamiseks ühendati Äriregistri andmed rahvaloenduse (REL2011) andmetega. Lõplikult uuriti 24 447 ettevõtte juhatusel andmeid. Eesti ettevõtete juhatused on küllalt väikesed, kõige sagedasemaks juhatusel suuruseks kaks inimest. See tuleneb sellest, et ettevõtete seas on väikeste (alla 10 töötajaga) ettevõtete osakaal pea 90 protsenti. Uuringus analüüsitud ettevõtete juhatusel liikmetest 30 protsenti on naised ning 70 protsenti mehed. Ootuspärane oli, et ettevõtete juhatustes on meeste osakaal suurem kui rahvastikus tervikuna (mehi 45%, naised 54%)². Juhatusel liikmetest 61 protsenti on vanuses 30–49 ning naiste ja meeste osas olulist erinevust pole (vt tabel 1).

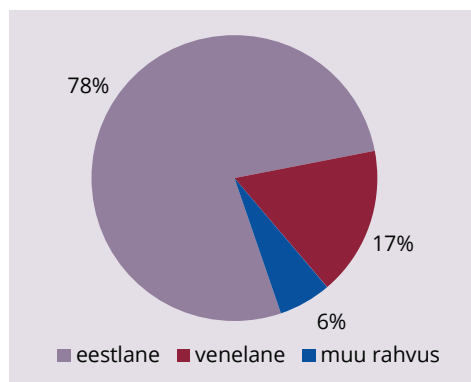
Teisalt oli ka ootuspärane, et kõrgharitud inimeste osakaal juhatusel liikmete seas on suurem võrreldes kõrgharidusega inimeste osakaaluga kogu rahvastikus. Juhatusel liikmete seas on 59 protsenti neid, kellel on kõrgharidus, ning 36 protsendil on

² Siin ja edaspidi võrdleme näitajaid rahvastiku näitajatega, kuhu on arvestatud elanikud, kes on vanemad kui 17 aastat. Andmete allikas on REL2011.

Vanusegrupp	Juhatuse liikmed, %	
	mehi	naisi
20–29	14	14
30–39	34	32
40–49	27	27
50–59	16	18
60–69	7	7
70–79	2	2
80 ja vanemad	0	0
Arv kokku	54 705	23 004
Osakaal kokku, %	70	30

TABEL 1. Juhatuse liikmete sooline ja vanuseline jaotus (osakaalud) ning arv kokku (inimest)

Allikas: statistikaamet, autorite arvutused

JOONIS 1. Juhatuse liikmete rahvuslik jaotus (osakaalud)

Allikas: statistikaamet, autorite arvutused

üldkesk- või kutsekeskharidus. Sealjuures juhatuste naisliikmetest on kõrgharidus 70 protsendil ning meestest on kõrgharidus 55 protsendil (vt tabel 2).

Võrreldes kogu rahvastikuga on juhatuse liikmete seas enam eestlasi – kogu rahvastikus on eestlaste osakaal 68 protsenti, juhatuse liikmete seas on see näitaja 78 protsenti. Teiste rahvuste esindajaid on 23 protsenti, sh venelasi 17 protsenti ning muude rahvuste esindajaid 6 protsenti.

Rahvaloenduse andmed võimaldasid analüüsida ka olukorda inimeste hinnangute põhjal oma tervisele seisundile – kas nende igapäevategevusi piiravad pikaajalised terviseprobleemid. Kui kogu rahvastikust on 35 protsenti inimesi, kellel selline piirang esineb, siis juhatuse liikmete seas on see osakaal madalam, 18 protsenti. Terviseiga seotud piirangud ilmnevad vanuse kasvades, seda nii juhatuse liikmete seas kui ka üldiselt rahvastikus. Alates vanusegrupist 50–59 kasvas juhatuse liikmete seas hüppeliselt nende osakaal, kellel on pikaajaline tervisepiirang, mis takistab igapäevategevusi.

Uuritud mitmekesisuse üks tunnustest oli inimeste usuline seisund. Juhatuse meesliikmetest 23 protsenti ning naisliikmetest 31 protsenti on usklikud, kogu rahvastikus on vastavad osakaalud 24 protsenti ja 35 protsenti. Soo järgi on usklikumad pigem naised, rahvuse järgi eristades on usklikke enam muudest rahvustest juhatuse liikmete hulgas, kus

Haridus	Juhatuse liikmed, %		Rahvastik 17+, %	
	mehi	naisi	mehi	naisi
Üldpõhiharidus või vähem	4	2	19	18
Põhiharidus või vähem ja kutse	1	1	7	3
Üldkeskharidus	20	13	19	19
Keskharidus ja kutse	20	14	28	22
Kõrgharidus	55	70	26	37
Teadmata	1	1	2	1

TABEL 2. Juhatuse liikmete sooline ja hariduslik jaotus ning vastavad rahvastikunäitajad (osakaalud), %

Allikas: statistikaamet, autorite arvutused

see osakaal oli üle 50 protsendi. Seega Eestis tegutseva ettevõtte juhatusel on tüüpiliselt eesti rahvusest 30–50 aasta vanune kõrg- või keskharidusega mees.

Tuleb tõdeda, et Eesti ettevõtete juhatused on mitmekesisuse tunnuste alusel küllaltki homogeensed, mitmekesisus esineb ainult piiratud arvu ettevõtete seas. Ettevõtte suuruse ja mitmekesisuse vahel kehtib enamasti positiivne seos ehk suuremad ettevõtted on mitmekesisemad. Ainult soolise mitmekesisuse puhul võib märgata vastupidist – suuremate ettevõtete juhatustes on vähem naisi. Samas vaid 45 protsendi ettevõtete puhul võib pidada juhatust sooliselt mitmekesiseks. Vanuselise mitmekesisuse juures esines seos, kus suuremate ettevõtete juhatused on heterogeensemad ning mikroettevõtete juhatused on keskmiselt nooremad kui suuremates ettevõtetes.

Samas näiteks rahvuse korral on pilt väga homogeenne, tervelt 91 protsendi ettevõtete juhatustes on kas ainult eestlased või ainult muust rahvusest isikud. Kõigest 9 protsendil ettevõtetest on juhatustes eestlased koos teise rahvuse esindajaga. Tervise ja usu tunnuse juures on vastavalt 30 protsenti ja 23 protsenti

selliseid ettevõtteid, kus puutuvad kokku eri taustaga juhid (vt tabel 3).

Eesti andmeid töödeldes otsustati kasutada kohaldatud käsitust, mis võtab arvesse Eesti rahvastiku demograafilist struktuuri ning kohtleb mitmekesisuse puudumisena ka olukorda, kus ettevõtte juhatuses on ainult vähemusgrupi esindajad. Lisaks kasutati tulemuste kontrollimiseks analüüsis ka mitmekesisuse binaarset tunnust, sest vaatluse all olevad ettevõtete juhatused on küllaltki väikesed, tihti ainult kaheliikmelised.

KAS MITMEKESISUS MÕJUTAB ETTEVÕTETE TULEMUSLIKKUST.

Rahvusvahelisel tasandil tehtud mitmekesisuse uuringud on jõudnud väga erisuguste tulemusteni. Vahel leitakse erinevate mitmekesisuse tunnuste vahel positiivne mõju, siis jälle negatiivne või ei leita mingit seost. Võib aga väita, et suur osa uuringutest juhib tähelepanu organisatsiooni strateegia ja kultuuri olulisele rollile selles, millist mõju mitmekesisus tekitab.

Leidub uuringuid, mis kinnitavad, et ettevõtte juhtkonna sooline mitmekesisus parandab ettevõtete efektiivsust

	Eestlaste osakaal juhatuses	Terviseprobleemidega inimeste osakaal juhatuses	Usklike inimeste osakaal juhatuses	Meeste osakaal
Mitmekesisuse tunnuse osakaal	Ettevõtete osakaal			
100%	75,1	4,9	19,5	45,6
51–99%	1,7	2,0	2,4	8,1
50%	6,0	20,0	15,5	32,8
1–49%	1,2	7,9	4,9	3,9
0%	16,0	65,1	57,6	9,5
Mitmekesisuseta ettevõtete osakaal	91,0	70,0	77,0	55,0

TABEL 3. Mitmekesisuse ettevõtete osakaal (juhatustes olevate eestlaste, terviseprobleemidega inimeste, usklike ja meeste osakaalu järgi), %

Allikas: äriregister, REL 2011, autorite arvutused

möödetuna varade ja investeeringute tootlikkusega. Mitmekesisuse mõju on positiivsem innovaatilisemates ettevõtetes ning negatiivsem riskantsemalt käituvates ettevõtetes. Lisaks aitab sooline mitmekesisus organisatsioonil paremini oma eesmärgi ja missiooni täita, kuid samas võib suurendada ettevõtte tööjõuvoolavust.

Vanuse poolest heterogeensem juhatusega ettevõtetel on kasumimarginaal kõrgem.

Organisatsiooni tasandil mõjub vanuseline mitmekesisus negatiivselt ettevõtte finantstulemustele ning sarnaselt meeskonnasisese mitmekesisusega suurendab ka organisatsiooniülel mõõdetud vanuseline mitmekesisus tööjõuvoolavust. Mitmekesisuse suurenemine vähendab ka tehtavate innovatsioonide arvu. Positiivse efektina on täheldatud ettevõtte efektiivsuse kasvu, kui vanuseline mitmekesisus kasvab. Samas on välja toodud, et vanuselise mitmekesisuse mõju võib sektori erineda. Näiteks toiduainete tööstuses leiti pikaajaline negatiivne mõju ettevõtte aktsiahinnale, naftatööstustes oli efekt aga positiivne.

Lisaks on rahvusvaheliselt kinnitust leidnud, et suurem hariduslik mitmekesisus parandab meeskonna sooritusvõimet, kuid ainult kasvustrateegiat rakendavates ning klientidele suunatud ettevõtetes. Seos oli negatiivne organisatsioonides, kus oli väga töötajakeskne kultuur. Meeskonna suurem hariduslik mitmekesisus võib suurendada ka töötajate lahkumise riski. Juhtkonna tasandil on leide, kus suurem mitmekesisus kasvatab lahkumise riski. Juhtide hariduslik mitmekesisus suurendab ettevõtte strateegia mitmekesistamist, parandab

keskkonnamuutustele reageerimiseks tehtavate otsuste kvaliteeti, kuid vähendab otsustuskiirust.

Eesti ettevõtete puhul uuriti mitmekesisuse seost käibe, kasumi ning kasumimarginaaliga. Tulemustest selgus, et juhatuste liikmete vanuseline, sooline ja tervise seisundit arvestav mitmekesisus on negatiivselt seotud ettevõtte käibe suurusega. See tähendab näiteks, et mida suurem on juhatuse liikmete vanuseline vahe, seda madalam on ettevõtte käive. Samuti on käive madalam ettevõtetel, mille juhatused on meeste-naiste jaotuse poolest võrdsemad. Usulise mitmekesisuse ja käibe vahel oli seos positiivne. Soolise mitmekesisuse ja ettevõtete kasumi vahel oli negatiivne seos.

Mudel, mis hindas seost Eesti ettevõtete juhatuste mitmekesisuse ja tulususe vahel ning sõltuvaks muutujaks oli kasumimarginaal, tuvastas positiivse seose vanuselise ja soolise mitmekesisusega. Seega kõrgema kasumimarginaaliga ettevõtete juhatused on sooliselt mitmekesised ning kasumimarginaal on sel juhul 1,3 protsendipunkti kõrgem võrreldes sooliselt ühetaoliste ettevõtetega. Ka vanuselise mitmekesisuse osas jõuti sarnasele tulemusele – vanuse poolest heterogeensem juhatusega ettevõtetel on kasumimarginaal 2,3 protsendipunkti kõrgem. Lisaks ilmnes, et kasumimarginaaliga on nõrk positiivne seos ka rahvuselisel mitmekesisusel ehk rahvuseliselt mitmekesised ettevõtted tegutsevad mõnevõrra kõrgema tulususega.

Leitud tulemuste põhjal mingi kindla organisatsiooni kohta järelduste tegemisel tuleb olla siiski ettevaatlik, sest tegemist on üldisel tasemel mitmekesisuse olukorda kaardistava uuringuga. Nii teoreetilises kui ka empiirilises kirjanduses on leitud, et mitmekesisuse mõju suurus ja suund on väga tugevalt seotud organisatsioonilise kontekstiga. Ettevõtte strateegia ning ettevõttes valitsev organisatsioonikultuur võivad kallutada mitmekesisusest tekkivat mõju. Paindlik

tööaeg, ahistamisvastased eeskirjad, mitte-diskrimineerivad edutamise ja tasustamise süsteemid jms on vaid mõned näited, mis on seotud mitmekesisusest tuleneva positiivse mõju suurendamise ja negatiivse vähendamisega. Samuti on leitud, et mitmekesisusest saab lõigata rohkem kasu siis, kui koolitada töötajaid erinevustega arvestama ning stereotüüpide kasutamist vältima.

Et hinnata kogu mitmekesisusest tulenevat mõju, tuleks järgmisena välja selgitada, kas ja kuidas Eesti ettevõteted arvestavad mitmekesisusega. Analüüsist selgus, et suur osa Eesti ettevõtetest on vaadeldud mitmekesisuse tunnuste järgi homogeensed. Tervelt 55 protsendi ettevõtete juhatustes on ainult mehed

või naised, 75 protsendil ainult eestlased. Teadmata, kas sellised juhtkonnad on üldse valmis päevast päeva vastassugupoolega või teisest rahvusest isikutega kohustusi jagama, ei saa ka hinnata, kas mitmekesisustumine toob nende jaoks kaasa positiivseid või negatiivseid ilminguid.

Käesolev töö piirdus mitmekesisuse analüüsiga ettevõtete juhatuse tasandil. Ettevõtte juhatuse määrab aga ära ainult ühe osa ettevõtte edust. Et mitmekesisuse ja ettevõtete edukuse vahelisi seoseid paremini mõista ning mitmekesisuses peituvat potentsiaali enam esile tuua, vajab tulevikus ka ettevõtete töötajaskond mitmekesisuse tunnuste põhjalikku kaardistamist ja analüüsi.

KASUTATUD KIRJANDUS

- DOS REIS, C. R. D. A., CASTILLO, M. A. S., DOBON, S. R. (2007). Diversity and business performance: 50 years of research. – Service Business, 1, 257–274.
- ELY, R. J. (2004). A Field study of group diversity, participation in diversity education programs, and performance. – Journal of Organizational Behavior, 25 (6), 755–780.
- ERHARDT, N. L., JAMES, D., WERBEL, J. D., SHRADER, C. B. (2003). Board of Director Diversity and Firm Financial Performance. – Corporate Governance, 11 (2), 102–111.
- HERRING, C. (2009). Does diversity pay?: Race, gender, and the business case for diversity. – American Sociological Review, 74, 208–224.
- KUPTS, M., RELL, M. (2015). Uuring mitmekesisusest Eesti ettevõtetes. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute keskus Praxis. – <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2015/04/Mitmekesisus-Eesti-ettev%C3%B5tetes.pdf>
- MITMEKESISUSE KOKKULEPE (2014). – <http://www.erinevusrikastab.ee/mitmekesisuse-kokkulepe/>
- RICHARD, O. C., BARNETT, T., DWYER, S., CHADWICK, K. (2004). Cultural diversity in management, firm performance, and the moderating role of entrepreneurial orientation dimensions. – Academy of Management Journal, 47 (2), 255–266.
- SACCO, J. M., SCHMITT, N. (2005). A dynamic multilevel model of demographic diversity and misfit effects. – Journal of Applied Psychology, 90 (2), 203–231.

Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus*

ANNE KEERBERG
Tallinna Tehnikaülikooli
Kuressaare kolledži direktor

Ülikoolide regionaalsete kolledžite suurimat väärtust – inimkapitali ja võrgustikke – tuleks õppe- ning teadus- ja arendustegevuse kõrval rakendada senisest enam piirkonna arendusvõimekuse tõhustamiseks.

Aastatel 2011–2014 tehti teaduse- ja innovatsioonipoliitika seire programmi TIPS raames uuring regionaalsete kõrgkoolide rollist kohalikus arengus. Töörühma juhtis Tartu Ülikooli dotsent Garri Raagmaa ning uuringu lõppraportit esitleti 2015. aasta suvel. Raportis analüüsiti avalik-õiguslike ülikoolide väljaspool Tallinna ja Tartut asuvate üksuste rolli regionaalses arengus ning pakuti soovitusi regionaalse innovatsioonisüsteemi tõhustamiseks ja ülikoolide potentsiaali paremaks kasutamiseks. Artikkel tugineb nimetatud uuringu lõppraportile (Raagmaa *et al.* 2015).

REGIONAALNE INNOVATSIOONI-SÜSTEEM (RIS) on ettevõtete ja avalike asutuste pidevalt arenev kooslus, mis hangib, loob ja levitab piirkonna arengus vajalikke teadmisi. RIS tähendab koostööd ettevõtete ning teadmust loovate ja

vahendavate asutuste (teadusasutuste, kõrg- ja kutsekoolide) vahel. Regioonides paiknevad haridus- ja teadusasutused kannavad olulist rolli teadmiste ülekandel ja rakendamisel piirkonna ettevõtetes ning arendusorganisatsioonides, nad toimivad „globaalse toruna”, mille kaudu hangitakse mujalt maailmast vajalikke teadmisi, ning tõlkimis-levitamiskohana (*buzz* e kohalik sumin), kus teadmust tõlgendatakse, jaotatakse ja kinnistatakse (Bathelt *et al.* 2004).

Kõrgkool mõjutab regiooni arengut juba ainuüksi oma olemasoluga, teadmise ülekandumine toimub nii formaalsetes kui ka informaalsetes võrgustikes, tööalaselt ja tööväliselt (Vaessen, Velde 2003). Kõrgkooli püsijäämiseks regioonis on oluline lisaks õpetamise rollile panustada koostöös ettevõtete ning avaliku sektoriga ka kõrgemat lisandväärtust loovate töökohtade tekkimisse, et spetsialistid leiaksid piirkonnas haridusele vastavat tööd (Virtanen 2010). Regionaalne kõrgkool on regioonis üks nähtavamaid institutsioone, olles ühtlasi nii piirkondliku identiteedi osa kui ka selle muutja. Regiooni hea maine loob positiivse fooni, selleks et arendada ühist ruumi, milles inimestel on hea elada. Tugev kokku-kuuluvus võimaldab teha institutsioonilisi muutusi ning reforme sotsiaalset kollapsit kartmata (Raagmaa *et al.* 2012).

Euroopa Komisjon näeb alanud rahastusperioodil piirkondade peamise arengumootorina nutikat spetsialiseerumist, see tähendab piirkonna tugevamate ja paremate eeldustega ettevõtlusvaldkondade tehnoloogilist edendamist, ettevõtlikku

* Eelretsenseeritud artikkel.

avastamist, pidevat ja teadlikku parimate lahenduste otsimist. Regionaalsetele eeldustele ja piirkonna identiteedile tuginedes panustatakse niisugustele võtmevaldkondadele, kus piiratud ressursse kasutades on saavutatav kasu kõige suurem (Foray *et al.* 2009). Kohapõhine lähenemine nutikale spetsialiseerumisele tähendab arenduspoliitika fookuseerimist antud piirkonna edukatele ettevõtlusvaldkondadele. Võtmeküsimuseks peetakse teadmuse ülekannet innovatsiooniprotsessides, mis eeldab tihedat koostööd. Nutikal spetsialiseerumisel põhineva arenduspoliitika raames hangivad ülikoolid, kolledžid ja teadusasutused maailmast teadmisi ja tõlgivad need ettevõtjatele arusaadavasse keelde.

Põhjamaad on viimastel aastakümnetel loonud efektiivsed regionaalsed innovatsioonisüsteemid ning hõredast asustusest hoolimata on neis riikides saavutatud teiste poliitikatega koostöös Euroopa ühtlasim ruumiline areng. Põhjamaade kogemus näitab, et eduka regionaalse arengu tagamiseks on vaja piirkonna elanikkonna, ettevõtete ja kohapealsete arendusstruktuuride kriitilist massi, majandusprotsesside kohapealset juhtimist kohaliku avaliku sektori arenduspoliitika teostamise kaudu, teadmiste ja innovatsiooni ladusat siiret regiooni kohalike haridus- ja teadusasutuste toel ning tegevuse fookuseerimist olemasolevate ressursside ja oskuste arendamisele.

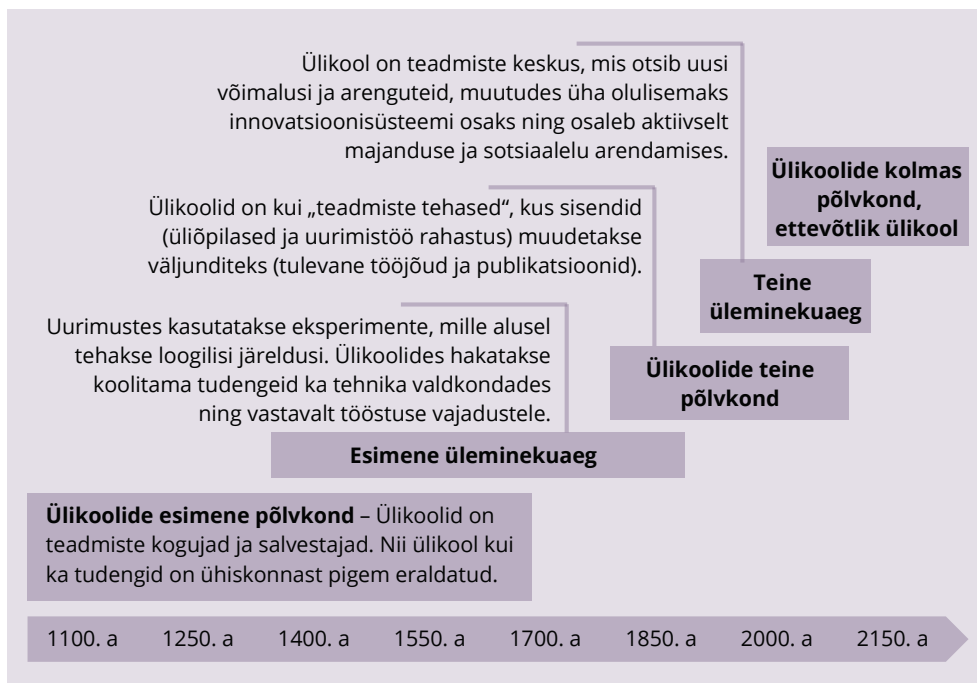
Nordregio 2009. a tehtud uuringus Põhjamaade ülikoolide ja nende kolledžite rollist regionaalarengus toodi põhiprobleemina välja poliitikate koordineerimisvajadus. Haridus- ja teaduspoliitika ning regionaalpoliitika kujundamine on enamasti ministeeriumide ülesanne, mis parema terviktulemuse saavutamiseks vajaks tõhusamat koostööd. Põhjamaades on ülikoolide regionaalsed üksused sihipärase regionaal- ja innovatsioonipoliitika instrumentideks, kuid ülikooli saaks selles rollis veelgi paremini kasutada, selleks tuleks saavutada valdkonnaülesed kokkulepped ning sõnastada

selgelt regionaalne mõõde strateegilistes dokumentides, nii riiklikult, piirkondlikult kui ka ülikoolisiselt. (Higher ... 2009)

ÜLIKOOLIDE MUUTUV ROLL. Ülikoolide põhiülesanne on õppetöö ning teadus- ja arendustegevus. Kolmas roll ehk ühiskonna teenimine kerkis tähelepanu kesmesse möödunud sajandi lõpukümnendil, põhjuseks muutused ühiskonnas – globaliseerumine, võrgustumine, tihedam seos ühiskonnaga ning teenusmajanduse ja teadmusmahuka tootmise areng. Ühiskonna teenimine (*community service*) hõlmab nii traditsioonilisi põhitegevusi, teenuste osutamist ettevõtlus- ja avalikule sektorile kui ka osalust piirkonna haldussuutlikkuse suurendamisel (Chatterton, Goddard 2000). Kõrgkool lisab regioonile prestiiži, akadeemiline personal mõjutab ümbruskonda nii formaalsete kui ka mitteformaalsete kontaktide kaudu (Vaessen, Velde 2003) ning akadeemilisel personalil on märkimisväärne roll ekspertidena regionaalsel tasandil otsustuskogudes (Arbo, Benneworth 2007). Regiooni arengus on üha tähtsamad koht ja sotsiaalne interaktsioon (Rutten, Boekema 2012), mitteformaalne suhtlus ja vahetud kontaktid piirkonnas loovad sotsiaalseks ja majanduslikuks võrgustumiseks soodsa pinnase (Bathelt *et al.* 2004).

Kõrgkoolide põhiroll on traditsiooniliselt olnud inimkapitali kasvatamine, mis on tugevas korrelatsioonis sotsiaalkapitali suurenemise ja usaldusväärsete suhete kujunemisega piirkonna arendusinstituutide vahel. Ülikool on muutunud üha olulisemaks innovatsioonisüsteemi osaks ning osaleb aktiivselt majanduse ja sotsiaalelu arendamises. Trendiks nn kolmanda põlvkonna ülikoolide puhul (vt joonis 1) on ettevõtlikkuse kasv ka ülikooli sees, proaktiivne hoiak ettevõtluse ja kohaliku arengu suhtes.

Traditsioonilise ja ettevõtliku tegevuse vahekord kõrgkoolis ja tema regionaalsetes üksustes sõltub riiklikest poliitikatest, ema-ülikoolide sätestatud rollijaotusest, kohalike

JOONIS 1. Kõrgkoolide profiili muutus maailmas

Allikas: Seppo (2011)

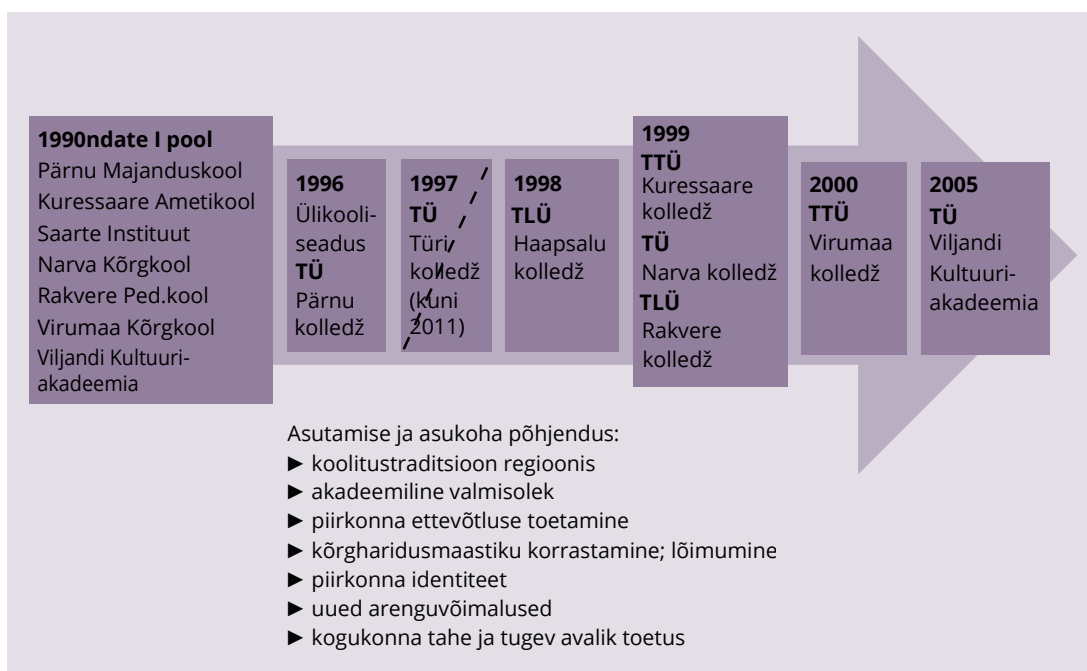
ettevõtete ja organisatsioonide juhtide ning arendusinstituutide valmisolekust-teadmistest. Väga olulised on seejuures ka kõrgharidusasutuste juhtide endi eestvedamisvõimed (*leadership*) ja hoiakud.

Oluline mõiste on ka seotus (*embeddedness*). Inimesed suhtlevad isiklikul, mitte ainult ametlikul-formaalsel tasandil. See tähendab, et kõrgharidusasutuse suhteid ettevõtete ja kohalike võimukandjatega peab vaatama ka mitteametliku suhtluse kontekstis.

ÜLIKOOIIDE REGIONAALSED KOLLEDŽID tekkisid Eestis valdavalt möödunud sajandi 90ndate lõpus. Seadusliku aluse selleks andis ülikooliseaduse muudatus aastal 1996, mis lubas ülikoolidel oma struktuuris moodustada iseseisvaid, ülikooli nõukogus kinnitatud põhikirja alusel tegutsevaid asutusi (Ülikooliseaduse ... 1996). Esimese kolledži asutas Tartu Ülikool Pärnusse, mõne aasta jooksul järgnesid TÜ

Türi ja Narva, Tallinna Ülikooli Haapsalu ja Rakvere ning Tallinna Tehnikaülikooli Kuressaare ja Virumaa kolledž. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia tekkis mõnevõrra hiljem olemasoleva kõrgkooli ühinemisel Tartu Ülikooliga (vt joonis 2).

Riiklik poliitika kolledžite tekkeprotsessi ei reguleerinud, otsused sündisid peamiselt kohaliku initsiatiivi (linna- ja maavalitsuste ning entusiastlike eestvedajate) ja ülikoolide kokkuleppel. Asutamispõhjendused olid erinevad, tõukeks oli kas soov jätkata kunagist koolitustraditsiooni (õpetajakoolitus Haapsalus, lasteaednike koolitus Rakveres, kultuurharidus Viljandis), toetada piirkonna ettevõtlust (turismi-majandus Pärnus ja Kuressaares, energeetika jm tööstus Virumaal) või luua piirkonnale uusi arenguvõimalusi (keskkonnakoolitus Türil). Üks olulisemaid tegureid on olnud kogukonna tahe ja avalik toetus. Asukoha põhjendamisel on esindajad tuginenud paiga identiteedile (Tartu Ülikooli

JOONIS 2. Ülikoolide regionaalsete kolledžite tekkelugu

Allikas: autori koostatud

Kolledžid tekkisid kohalike eestvedajate, maa- ja omavalitsuste ning ülikoolide kokkuleppel.

ajalooline paiknemine Pärnus 17.–18. sajandil, merehariduse ja laevaehituse traditsioonid Saaremaal, omakultuurialase koolituse ja kultuurhariduse koondumine Viljandisse või akadeemilisele valmisolekule (mitmete teadusasutuste paiknemine Ida-Virumaal, Saarte Instituut Kuessaares). Asutamisele on mõju avaldanud ka haridusministee-riumi soov tagada eri rahvusest elanike lõimumist (Narva kolledž Ida-Virumaal) või korrastada kõrgharidusmaastikku, likvideerides nõrgemaid kõrgkooli (Narva Kõrgkool, Virumaa Kõrgkool) või eraldades

kutseõppeasutustest kõrgharidusõppe õppekavad (Kohtla-Järve Polütehnikum).

Kaks kümnendit hiljem, aastal 2016 tegutseb väljaspool Tallinna ja Tartut seitse avalik-õiguslike ülikoolide üksust, tulemuseks on arvestatava inimkapitaliga (367 töötajat, 3229 üliõpilast) regionaalsete kolledžite võrgustik, mille kaudu ülikoolid suunavad oma regionaaltegevust ning on partneriks ettevõtjatele, kohalikele omavalitsustele ja arendusasutustele üle Eesti (vt tabel 1).

Kolledžite üliõpilaskond tegi kiire kasvu 2005. aastal, kui võrgustikku liitus Viljandi Kultuuriakadeemia (vt joonis 3). Üliõpilaste arv regionaalsetes kolledžites saavutas maksimumi 2012. aastal (4041), pärast seda on kõrgharidusreformi ning ülikoo- lide struktuurimuutuste tõttu mõnevõrra vähenenud (2013. a – 3573, 2015. a – 3229).

Regionaalsete kolledžite ligi 400 töötajast on üle 40% õppejõud ja teadus- töötajad (vt tabel 1), olulise osa personalist

	TÜ Pärnu kolledž	TÜ Türi kolledž ¹	TLÜ Haap- salu kolledž	TTÜ Kures- saare kolledž	TÜ Narva kolledž	TLÜ Rak- vere kolledž	TTÜ Viru- maa kolledž	TÜ Viljandi Kultuuri- akadeemia
Asukoha- linna elanike arv 2015	39 784	5 257	10 160	13 009	58 375	15 303	37 198 ²	17 549
Loodud / liitunud	1996	1997	1998	1999	1999	1999	2000	2005
Kaugus Tallinnast: km / sõidu- aeg (t)	126 1:40	105 1:25	100 1:30	217 4:30	210 2:50	100 1:15	158 2:05	158 2:00
Kaugus Tar- tust: km / sõiduaeg (t)	171 2:25	108 1:35	273 3:30	327 6:15	179 2:30	124 1:55	140 2:00	78 1:10
Töötajaid 2015	53	(15)	19	22	56	1	101	115
sh akadee- miline per- sonal 2015	29	(2)	10	7	17	1	33	59
Üliõpilaste arv sügis 2015	637	(136)	252	207	659	225	555	694
Tulud 2015 kokku, tuh €	1571	(324)	925	1281	1766	354	2242	3543
sh õppe- tegevus (tegevus- toetus)	1152		409	298	1041	257	1409	2831
sh teadus- ja arendus- tegevus, projektid	80		362	463	43	64	444	118

TABEL 1. Valik avalik-õiguslike ülikoolide regionaalsete kolledžite näitajaidMärkus: ¹ Türi kolledž suleti 2011, andmed aastast 2101; ² Kohtla-Järve

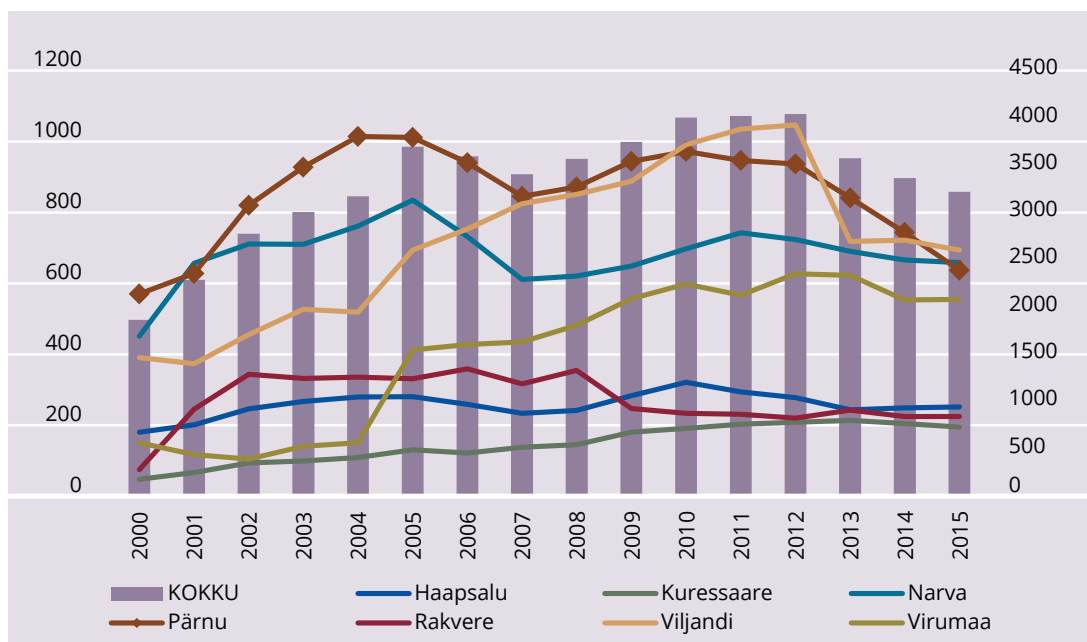
Allikas: EHIS; statistikaamet; autori täiendused (2016)

moodustavad ka projekti- ja arendus-
töötajad. Agaramad projektivõimekuse
loojad on just väiksema üliõpilaste arvuga
kolledžid, kellele projektidest lisaraha
hankimine nii õppe- kui ka arendustege-
vusteks on toimetulekuks elutähtis.

Kolledžite tulubaas (vt joonis 4) kasvas
kümne viimase aasta jooksul ligi kolm korda

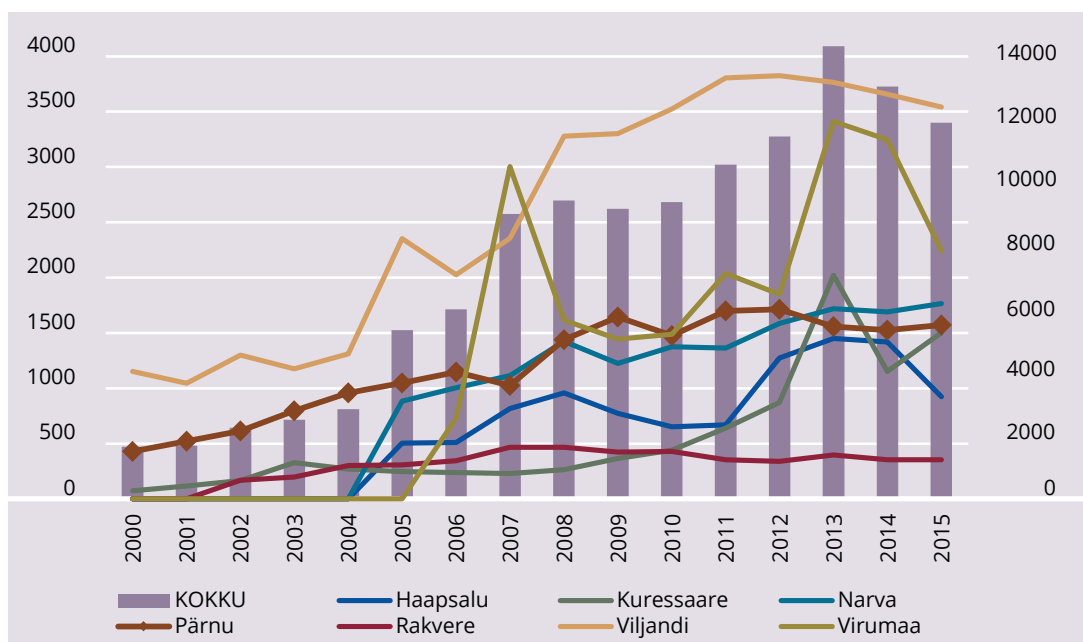
(2005 – 5,3 mln €, 2013 – 14,3 mln €,
2015 – 11,7 mln €), kusjuures eriti
hoogsalt on kasvanud arendusprojektide
(sh ehituslike projektide) maht, kolledžid
on olnud aktiivsed ELi struktuurifondide
võimaluste kasutajad, rakendatud on nii
kõrghariduse infrastruktuuri parendamise
kui regionaalsete kompetentsikeskuste

Uuringud

JOONIS 3. Üliõpilaste arv regionaalsetes kolledžites

Allikas: Raagmaa et al. (2015); autori täiendused (2016)

JOONIS 4. Regionaalsete kolledžite tulud (tuh €)

Allikas: Raagmaa et al. (2015); autori täiendused (2016)

arendamise meetmete vahendeid, lisaks osaletakse rahvusvahelistes koostööprojektides Interregi, Erasmuse, NordPlusi jt programmides. Teadusarendustegevuse ja arendusprojektide osakaal kolledžite eelarves oli 2005. aastal 4 protsenti, 2013. aastal 30 protsenti ning 2015. aastal 13 protsenti, suured kõikumised aastati on tingitud suuremahulistest investeeringuprojektidest.

Ülikoolide kolledžid on saavutanud usaldusväärse koha regiooni ettevõtluse arendamise institutsioonide hulgas.

Oluliseks sammuks piirkondade ettevõtluskeskkonna parandamisel on piirkondlike kompetentsikeskuste võrgustiku väljaarendamine, mis on laiendanud kohalike ettevõtete ja ülikoolide koostööd. ELi struktuurifondide toel regionaalse arengu meetmena 2011–2015 loodud kuuest kompetentsikeskusest neli paiknevad ülikoolide kolledžite juures (TTÜ Kuressaare ja Virumaa ning TLÜ Haapsalu ja Rakvere kolledž). Kompetentsikeskuste eesmärgiks on piirkonnaspetsiifilise ettevõtluse toetamine, koondades ja arendades vastava valdkonna teadmused ning suurendades ettevõtete koostööd ülikooliga. Kompetentsikeskuste fookusvaldkonnad seonduvad Eesti regionaalarengu strateegias 2014–2020 välja toodud piirkondlike eelisarendatavate kasvuvaldkondadega ning kolledžis õpetatavate erialadega. Hoolimata sellest, et TÜ Pärnu ja Narva kolledž ning Viljandi Kultuuriakadeemia ei osalenud kompetentsikeskuste arendamise meetmes, on nad samuti välja arendanud või arendamas keskusi, mis toetavad piirkonna ettevõtlustegevust (vt joonis 5).

REGIOONI VÕTMEISIKUTE HINNANGUD.

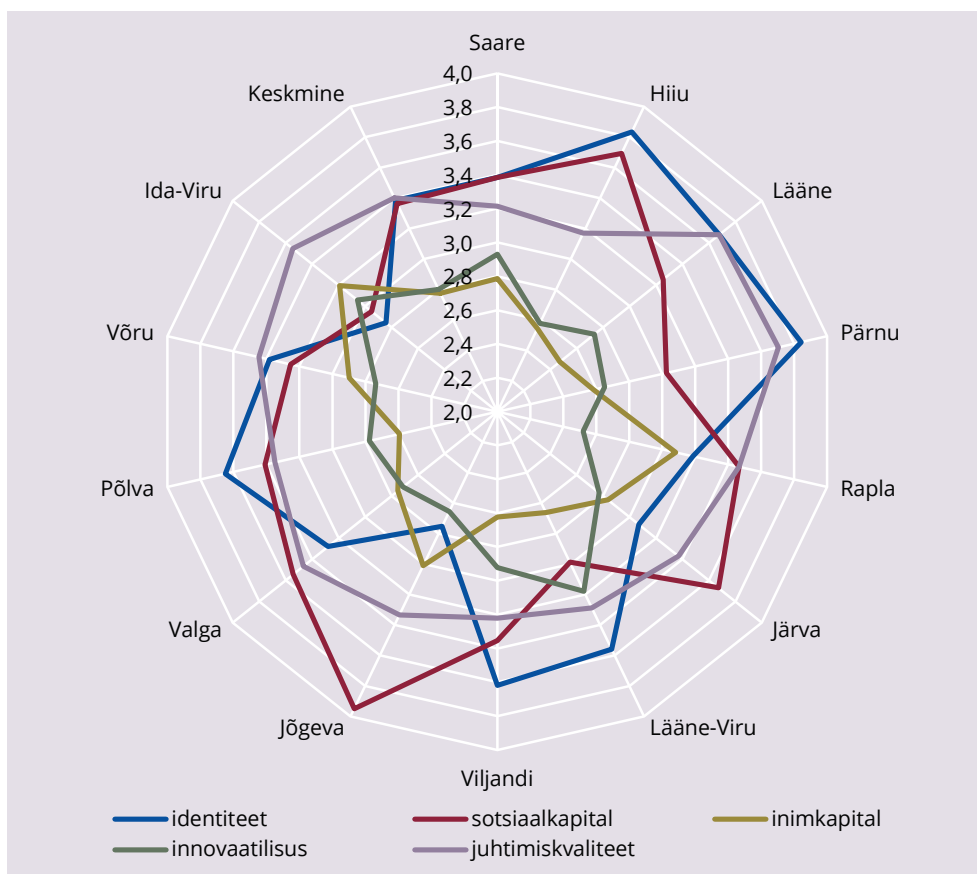
Regionaalsete kõrgkoolide rolli uuringu käigus viidi läbi intervjuud võtmeisikutega, et koguda lisaks kvantitatiivsetele andmetele kvalitatiivset informatsiooni regionaalsete kolledžite tegevuse ja rolli kohta maakondades. Intervjueeriti 102 piirkondliku institutsiooni juhti: igas maakonnas maavanemat, suurima omavalitsuse juhti (linnapead), omavalitsuste liidu eesistujat või tegevjuhti, ettevõtlus- või arenduskeskuse juhti, kohaliku kõrgkooli või uurimisasutuse juhti ning paari-kolme suurema käibega ja äri sektori meedias silmapaistvalt aktiivset ettevõttejuhti. Küsimused koondusid viide valdkonda: piirkondlik identiteet, sotsiaalkapital, inimkapital, innovaatilisus ja juhtimiskvaliteet.

Kategooriate lõikes hinnati üle keskmise sotsiaalkapitali, identiteeti ja juhtimist, kriitilisemalt inimkapitali ja innovaatilisust. Maakondade lõikes tulid tugevama identiteedihinnanguga esile Lääne-Eesti maakonnad, Lääne-Virumaa, Viljandi- ja Põlvamaa. Sotsiaalkapitali (suhete aktiivsust) pidasid probleemsemaks suuremad maakonnad nagu Virumaa ja Pärnu. Inimkapitali ja innovaatilisuse koondhinnangud olid kokkuvõttes tagasihoidlikumad, kuid pisut kõrgemad hinnangud innovatiivsusele said just kolledžite ja kompetentsikeskustega maakonnad. Juhtimiskvaliteeti on hinnatud kõige ühtlasemalt, mõnevõrra positiivsemalt on enda eestvedamist hinnanud suuremad ja Lääne-Eesti maakonnad (vt joonis 6).

Grupeerides samad andmed kõrgkooliga ja kõrgkoolita maakondade kaupa tuleb ennekõike esile suuruse mõju, millega reljeefseimalt eristuvad hinnangud sotsiaalkapitalile. Märkimisväärne vahe ilmneb innovaatilisuse hinnangute juures, kus võib eeldada kolledžite ja kompetentsikeskuste ümber toimuva tegevuse mõju nende kujunemisele. Summeerides võtmeisikute hinnangud NUTS 3¹ regioonide kaupa, ilmnevad

Allikas: autori koostatud

JOONIS 6. Võtmeisikute valdkondlikud hinnangud maakonnale

Allikas: Raagmaa et al. (2015)

olulised geograafilised erinevused: Lääne-Eesti maakonnad paistavad silma palju kõrgemalt hinnatud identiteedi tugevuse ja kõrgeimaks hinnatud keskmise juhtimiskvaliteediga, hoolimata väiksusest ja kaugemast asendist. Sotsiaalkapitali hinnati kõrgemaks Lõuna-Eestis, kus on traditsiooniliselt tugevamad kogukondlikud väärtused ja

ka väiksemad maakonnad. Inimkapitali ja innovaatilisuse hinnangud on kõrgemad Põhja-Eestis (vt joonis 7).

Oluliste ettevõtlust arendavate institutsioonidena hinnati kõrgemalt maakondlike arenduskeskusi, kutsekoole ja linnavalitsusi. Neis maakondades, kus kolledžid on olemas, hinnati kõrgkoole keskmiselt sama oluliseks ettevõtluse arendamise asutuseks kui linnavalitsusi. Üle keskmise olid nähtaval Viljandi-, Lääne-, Pärnu- ja Ida-Virumaa kõrgkoolid, millega nad platseerusid olulisuse pingereas teisele kolmandale kohale. Seega on ülikoolide kolledžid saavutanud oma lühikese tegutsemisaja jooksul usaldusväärse koha

¹ Euroopa Liidu piirkondlike üksuste ühise statistilise klassifikaatori (*Nomenclature of Territorial Units for Statistics*) kolmanda taseme üksus, mille alusel koonduvad Eesti maakonnad järgmisteks gruppideks: Põhja-Eesti (Harju maakond); Lääne-Eesti (Hiiu, Lääne, Pärnu ja Saare maakond); Kesk-Eesti (Järva, Lääne-Viru ja Rapla maakond); Kirde-Eesti (Ida-Viru maakond); Lõuna-Eesti (Jõgeva, Põlva, Tartu, Valga, Viljandi ja Võru maakond). Allikas: statistikaamet.

Uuringud

regiooni ettevõtluse arendamise institutsioonide hulgas (vt joonis 8).

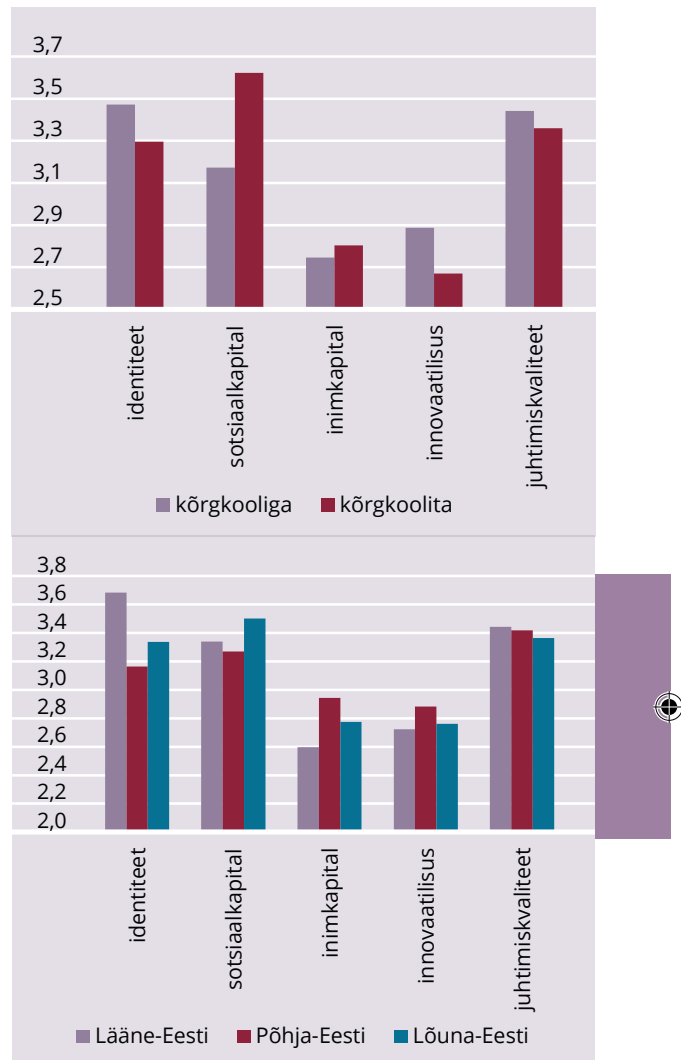
Intervjuudes osalenud võtmeisikud hindasid regionaalseid kolledžeid piirkonna jaoks olulisteks. Kolledžid osalevad regiooni arendusprotsessides, kuid tulenevalt eelarve piiratusest ja arendustegevuse valdavalt projektipõhisest rahastusest ei ole neil linna/regiooni jaoks proaktiivseks panustamiseks kuigi palju võimalusi. Väga oluline on ladus ja vahetu suhtlus (kohalolek), suhtluse vormist sõltub, kas kolledži juht on oma huve kaitstes üksi või hoopis tugevama seljatagusega ning milline on kõrgkooli positsioon piirkonnas.

ROLLIJAOTUS JA RESSURSID. Ministeeriumite, ülikoolide ja regionaalsete arendusasutuste vahel tuleks täpsemalt määratleda rollijaotus ja ressursid regionaalse arengu tegevustes. Haridus- ja teadusministeerium on rahastanud ülikoolide, sh kolledžite õppetegevust, arendustegevus regioonis on sõltunud projektipõhisest rahastusest. Kuna kolledžid täidavad lisaks hariduspoliitilistele ka regionaalpoliitilisi eesmärgi, on vajadus valdkonnaülese rahastuse järele.

Valdkonnaülese terviklahenduse poole pürgib Eesti regionaalarengu strateegia 2014–2020, kus rakenduslike ülesannete elluviimisel nähakse olulise osapoolena ülikoolide regionaalseid kolledžeid. Neil „on täita võtmeroll piirkonnaspetsiifiliste ressursside ja kompetentside arendamisel ning „kapitaliseerimisel” koostöös piirkonna ettevõtete ja avaliku sektoriga” (Eesti regionaalarengu strateegia 2014, 35).

Regionaalarengu strateegias nähakse kolledžite rolli kolmes valdkonnas:

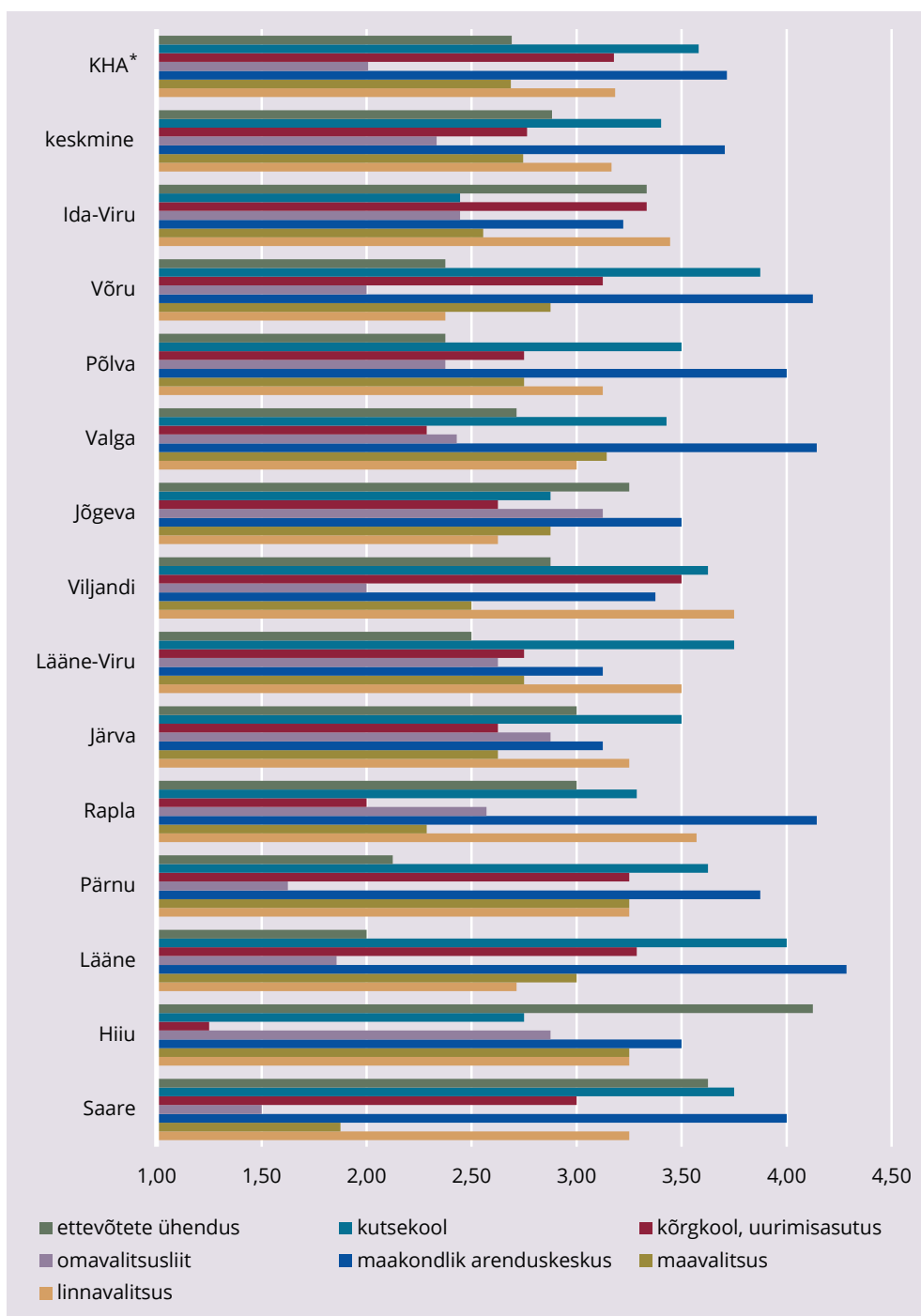
- ▶ inimkapitali arendamine, õppetegevus regioonile olulistes valdkondades, tasemeõpe ja täienduskoolitus, tööturu vajadustele vastavate teadmiste ja oskuste arendamine;
- ▶ ettevõtluse piirkonnaspetsiifiliste kasvuvaldkondade määratlemine ja arendamine, teadus- ja arendustegevus ettevõtluse toetuseks;

JOONIS 7. Võtmeisikute hinnangud olenevalt kõrgkooli olemasolust ja piirkonnast
Allikas: Raagmaa et al. (2015)

- ▶ piirkonna arendusvõimekuse tõhustamine, võrgustumine ja eestvedamine, osalus kogukonna arendustegevuses, koostöö avaliku sektoriga, regionaalsete partnerite ning teiste haridusasutustega.

Ülikoolide regionaaltegevust on rahastatud eraldi üksikvaldkondadena: õppetegevust riiklikult eraldatud tegevustoetuse osana ja ettevõtluse edendamist

JOONIS 8. Võtmeisikute hinnangud maakonna ettevõtluse arendusinstituutsioonidele

Märkus: * kõrgkoolidega maakondade hinnangute keskmine

Allikas: Raagmaa et al. (2015)

siseministeeriumi ning majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi initsiatiivil erinevate meetmete vahendusel. Kolmas tegevusvaldkond – osalus piirkonna arendustegevuses – on seni olnud rahalise katteta. Samal ajal on see üks mõjusamaid instrumente piirkonna arendusvõimekuse tõhustamiseks. Ülikoolide regionaalsed üksused võiksid senisest enam pakkuda oma piirkonnas täiendusõpet riikliku innovatsioonipoliitika (sh nutika spetsialiseerumise) võtmevaldkondades, edendada ettevõtetele vajalikke teadmisi valdkondlike kompetentsikeskuste raames ning osaleda sotsiaalses innovatsioonis tugevdamaks regiooni arengu strateegilist juhtimist, mainekujundust ja loovust. Selleks oleks vaja valdkonnaüleseid kokkuleppeid.

Strateegiliste kokkulepete ja koostöö vajadust rõhutatakse ka OECD IMHE-programmi ulatuses 2005–2012 tehtud kõrgkoolide ja regioonide eneseanalüüsi protsessis, milles hinnati kõrgkoolide mõju regionaalarengule. Kõrgkoolide regionaaltegevus põhineb sageli lühiajalisel projektipõhisel rahastusel ja selles puuduvad püsivad struktuurid ning süsteemsed protsessid, regionaalne koostöö on marginaalne ja selle mõju hindamine juhuslik. Samamoodi puudub süsteemne koostöömudel regioonide ja kohalike omavalitsuste tegevusplaanidest. Eesmärgistatud strateegiline koostöö tooks kokkuvõttes kasu mõlemale osapoolle, nii kõrgkoolidele kui ka regioonidele. Kokkuvõttes tunnistatakse raportites, et kuigi enesehindamisprotsessis osalenud piirkonnad on väga erinevad ja erisused mitmepalgelised, on neil kõigil ühiseks probleemiks suured arenguerinevused oma piirkonna sees, mis vajavad lahendamist. (Puukka 2009)

Sama tõdetakse Eesti regionaalarengu strateegias: „arvestades riigi väiksust on Eesti-sisesed regionaalsed sotsiaal-majanduslikud arenguerinevused Euroopa ja muude arenenud majandusega riikide võrdluses kokkuvõttes üsna suured” (Eesti

... 2014, 7). See on väljakutseks kohaliku ja regionaalse tasandi arendustegevusele, targa koordineerimise ja piisavate ressursidega kaetud regionaalpoliitika abil on võimalik piirkondadevahelisi arenguerinevusi ohjata ja vähendada.

Regionaalpoliitika ekspertide hinnangul suureneb kõrg- ja kutsekoolide roll regioonide arengu eestvedamisel. Perspektiivsed ettevõtlusharud saavad kasvada ennekõike seal, kuhu on koondunud vajalik kompetents ja institutsioonid, seega võib arvestada nende linnade potentsiaaliga, kus asuvad ülikoolide regionaalsed kolledžid.

Perspektiivsed ettevõtlusharud saavad kasvada seal, kuhu on koondunud kompetents ja institutsioonid.

SOOVITUSED REGIONAALSE INNOVATSIOONISÜSTEEMI TÄIENDAMISEKS. Maakondlike arenduskeskuste kõrval tegutseb väljaspool Tartu- ja Harjumaad kuues maakonnas seitse ülikoolide kõrgharidusasutust, mille potentsiaali on ettevõtete konkurentsivõime kasvatamisel seni rakendatud väga erineval moel ja mahu. Regionaalsete kolledžite inimkapitali saaks õppe- ning teadus- ja arendustegevuse kõrval rakendada senisest kandvamas rollis ka regionaalse arengu kavandamisel.

Euroopa Komisjon soovib rakendada regionaal- ja maaelupoliitikas kohapõhist lähenemist, seda omakorda üleeuroopalises nutika spetsialiseerumise, nn RIS3 raamistikus. See eeldab suuremat kohalikku/regionaalset võimekust ettevõtluse arengu planeerimises ja juhtimises. Kohapõhine lähenemine tähendab, et standardised lahendused ei pruugi kõikjal

toimida ning koostöimiv inimeste kooslus võib olla erineva suurusega. Eestis võiks RISi elemendiks („kohaks”) olla linna-regioon, mis moodustab igapäevase tööturuala, kus on kriitiline hulk ettevõteteid ja töötajaid ning olemas ettevõtluse arendamiseks ja teadmussiirdeks vajalik taristu.

Regionaalse innovatsioonisüsteemi tulemuslikkuse tagab selle territoriaalne katvus. Hajusalt üle Eesti paiknevad regionaalsed kolledžid võiksid maakondlike arenduskeskuste kõrval ja nendega vahetus koostöös olla kogu riiki katva regionaalse innovatsioonisüsteemi võtmeinstituutsioonid, millel on järgmised rollid:

- ▶ Laialdane täiendusõpe (nt juhtimisalane ja õpetajate koolitus), nutika spetsialiseerumise (IT, ressursisäästu- ja tervistehnoloogiate) forsseeritud rakendamisega seotud tegevused.
- ▶ Kitsalt spetsialiseeritud teadmusvaldkonna arendamine, kus kolledž on valdkonna peamine kompetentsikeskus Eestis (nt väikelaevaehituse kompetentsikeskus TTÜ Kuressaare kolledži juures jt, vt joonis 5).
- ▶ Innovatsiooni- ja loovuskeskus, mis kasvatab regiooni vastuvõtlikkust uutele äriideedele ja tehnoloogiatele, sidudes seda kohalike eelduste ja ettevõtetega, koos uute idu- ja teenindusfirmade inkubatsiooniga.

Regionaalsete kolledžite võrgustiku ülesanded regionaalarengu ja innovatsioonimeetmete kavandamisel ja rakendamisel võiksid olla järgmised:

- ▶ elukestva õppe (täiendus- ja ümberõppe) teostamine ja korraldamine;
- ▶ e-lahenduste, energiatootmise ja -säästutehnoloogiate, tervishoiu- ja sotsiaalteenuste ning teiste üldriiklikult oluliste tehnoloogiate ja töömeetodite uuendamisel ja adapteerimisel tarviliste koolituste, töötubade ja näidistegevuste läbiviimine;
- ▶ kohalike ja regionaalsete arengustrateegiade koostamises osalemine;
- ▶ ettevõtjate ja avaliku sektori juhtide strateegiakoolitused ja nõustamised;
- ▶ arengufoorumite korraldamine poliitiliselt neutraalse osapoolena;
- ▶ koostöös maakondlike arenduskeskustega innovatsiooni toetamine, piirkonna ettevõtetele vajalike teadmiste ja oskuste loomine, koondamine ja jagamine (praktikaõppetoolid ja/või uurimus-arendusmeeskonnad ning vastav tehniline infrastruktuur: laborid, inkubaatorid ja kompetentsikeskused);
- ▶ loova keskkonna pakkumine idufirmadele ja (tudengi)ettevõtete inkubatsioon, mentorteenuse korraldamine;
- ▶ kutsehariduskeskuste ja gümnaasiumite üldainete õpetamise toetamine ja teadustehnoloogiakoolide käitamine.

KASUTATUD KIRJANDUS

- ARBO, P., BENNEWORTH, P. (2007). Understanding the regional contribution of higher education institutions: A literature review. – OECD Education Working Papers, 9. Paris: OECD Publishing.. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/161208155312>
- BATHELT, H., MALMBERG, A., MASKELL, P. (2004). Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. – Progress in Human Geography, 28, 31–56.
- CHATTERTON, P., GODDARD, J. (2000). The response of higher education institutions to regional needs. – European Journal of Education, 35, 475–496.
- EESTI REGIONAALARENGU STRATEEGIA 2014–2020 (2014). – https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/eesti_regionaalarengu_strateegia_2014-2020.pdf
- FORAY, D., DAVID, P. A., HALL, B. (2009). Smart specialisation: The concept. – Knowledge for growth. Prospects for science, technology and innovation. Report, EUR 24047, European Union, 25-29. – http://ec.europa.eu/research/era/pdf/knowledge_for_growth.pdf

HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS DRIVERS OF REGIONAL DEVELOPMENT IN NORDIC COUNTRIES (2009). – Nordregio Working Paper 2009: 3. – <http://www.nordregio.se/en/Publications/Publications-2009/Higher-education-institutions-as-drivers-of-regional-development/>

PUUKKA, J. (2009). Korkeakoulut alueiden veturina – mitä opimme OECD:n arvointihankkeista? – K. Kallberg, P.-R. Pekkanen (toim). Maakuntakorkeakoulun monet muodot. Pohjois-Karjalan ammattikoulu. Tampere: Juvenes Print.

RAAGMAA, G., ERNITS, R., KEERBERG, A., LILLES, A., PEETERSOO, J., SEEPTE, J., TAMM, P. (2015). Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus. Teadus- ja innovatsioonipoliitika seire programmi (TIPS) uuringu 4.5 lõppraport. – <http://www.tips.ut.ee/index.php?module=32&op=1&id=3683>

RAAGMAA, G., KINDEL, G., LÜSI, M. (2012). Leadership and institutional change: Economic restructuring, sense of place and social capital in Emmaste. – M. Sotarauta, I. Horlings, J. Liddle (eds). Leadership and change in sustainable regional development. Routledge.

RUTTEN, R., BOEKEMA, F. (2012). From learning region to learning in a socio-spatial context. – Regional Studies, 46 (8), 981–992.

SEPPO, M. (2011). Taustamaterjal TIPS 4. seirevaldkonna seminariks (käsikiri).

VAESSEN, P., van der VELDE, M. (2003). University knowledge transfer through social and professional embeddedness: A case study. – R. Rutten, F. Boekema, E. Kuijpers (eds). economic geography of higher education: Knowledge infrastructure and learning regions. London/New York: Routledge, 87–109.

VIRTANEN, I. (2010). Korkeakoulupoliitikka osaksi yhteiskunta- ja talouspolitiikkaa. Luovien läpi suhdanteiden. – Suomen Ekonomiliitto SEFE ry:n 75-vuotisjuhlakirja. Suomen Ekonomiliitto, 82–97. – http://www.uwasa.fi/~itv/publicat/kk_pol.pdf

ÜLIKOOLISEADUSE MUUTMISE SEADUS (1996). RT I, 51, 965. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/31291>

Kohalik kõrgkool kui parim regionaalpoliitika tööriist¹

GARRI RAAGMAA
Tartu Ülikooli
regionaalplaneerimise dotsent

On täheldatud, et Eesti ettevõtete vähene tootlikkus tuleneb kesisest innovatsioonist. Innovatsioon sõltub ennekõike inimestest: nende hoiakust, teadmistest ja valmisolekust muutusteks. Toimiva arenduspoliitika eeltingimus on kohapealne võimekus, teadmussiire toimub suuresti inimeste vahetus suhtluses. Paarikümne aasta jooksul on regionaalsetes kolledžites kasvatatud kohalikud ja rahvusvahelised võrgustikud loonud märkimisväärse inim- ja sotsiaalkapitali. See on arenguressurss, mida ettevõtete innovatsioonist saaks ja peaks enam rakendama.

Nutika spetsialiseerumise mõiste üks autoreist Dominique Foray on olnud hädas nihestunud innovatsioonipoliitika, mille puhul tähelepanu ja avalik

arendusressurss suunatakse valdavalt suurlinnade idufirmadesse. Uuringud (nt Ortega-Argilés *et al.* 2011) on tõestanud, et transatlantiline lõhe Euroopa ja Ameerika Ühendriikide firmade tootlikkuse vahel tuleneb suurel määral hoopis sinise madal- ja kesktehnoloogilise tööstuse ning teenindusettevõtete kesisemast innovatsioonist: Euroopa firmad investeerivad vähem uuendustesse ja saavad neist ka vähem tulu. Viimases hädas hakkas Foray teemat lahti seletama, nagu räägiks oma tütrekesele unejuttu: unistest hiiglastest kui toidusektori Euroopa Liidu ja kohati riikliku turukorraldusega ärahellitatud, aga raamistatud suurtootjatest, näljastest päkapikkudest ehk alati rahanäljas väikeettevõtetest ning põnevatest kääbustest elik idufirmadest, kes saavad küll peamise tähelepanu ja toetuse, kuid kellest vaid üksikud suudavad oma toote turule viia, kasumit teenida ja uusi töökohti luua.

Sama probleem on Eestis. Ja mitte ainult. Nii kummaliselt, kui see meie innovatsiooniusku maal ei kõla, olen kurja vaeva näinud just innovatsiooniteemaliste ajaleheartiklite avaldamisega. Kirjutanud neid mitu korda ümber ja lihtsustanud, kuid ikka on need jäänud ootele. Sest ma ei ole kirjutanud käegakatsutavast „läikivast vidinast, mis ei ole odav” (2005. aasta Praxise uuringus ühe Eesti arvamusiidri „säravaim” vaste sõnale „innovatsioon”) ja millega oleks ehk kohe ja kiiresti ajakirjanike tähelepanu saavutanud. Pika vinnaga

¹ Tekst põhineb TIPSi uuringu 4.5 „Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus” aruandel (Ernits *et al.* 2014). – <http://www.tips.ut.ee/index.php?module=32&op=1&id=3683>

kümne ja enama aastaseid muutusi puudutav jutt ettevõtetele innovaatilise keskkonna loomisest ei müü.

Ka artikkel (Raagmaa 2015), mis võttis kokku regionaalsete kõrgkoolide ehk siis TIPSi 4.5 uuringu tulemused, ilmus alles siis ja sedagi kärbituna, kui avalikustati pikas ootuses vaat et müstiliseks mõeldud ning seejärel kiiresti sõelapõhjaks lastud Gunnar Oki (2015) kõrgharidusraport. Alljärgnev on hea võimalus toona sunnilt väga kontsentreeritud tulemused riigikogu liikmetele ja laiemale asjatundlikule lugejaskonnale veidi põhjalikumalt lahti seletada.

KUIDAS KÕRGKOOLIST KOHTADEL

ABI ON? Põhiväide, et kõrgkoolide probleemipiirkondadesse viimine on olnud üks tõhusamaid regionaalse arengu meetmeid üldse, vastustas otseselt Oki (2015, 18) raporti jumal teab kust leitud vastupidist väidet: „Katsed lahendada ülikoolivõrgu arengu suunamise kaudu

sisemisi regionaalpoliitilisi probleeme ei ole enamikus maades oma eesmärgi täitnud.” Oki viidatud Põhjamaade ülikoolide liitmisega ei pandud üldjuhul õppekohti kinni, vaid muudeti nende juhtimist. Kasvõi selleks, et tõusta Šanghai ülikoolide tabelis. Joensuu ja Kuopio liitumisel tekkinud Ida-Soome ülikool on nüüd seal näiteks viiesaja hulgas.

Tegelikult on sajad uuringud tõestanud, et kõrgkooliga regioonid on märksa parema hõive- ja rahvastikustruktuuriga, rikkamad (vt kasvõi OECD kõrghariduse ja regionaalse arengu ülevaateid) ja lõppkokkuvõttes ka õnnelikumad. Sest nimelt jätab globaalselt oma tooteid ja teenuseid eksportida suutvate väiksemate linnade/regioonide keskkond inimestele pere ja sõpradega koosolemiseks enam jõudeaega, mis metropolide elanikel kulub liikluses kodu ja töökoha vahel (Putnam 2000).

Meie presidendi vaidluspartner Paul Krugman (2003) toonitab isegi, et haridus-asutused on mistahes regiooni võimekuse,

Vaikelu enne TÜ Narva Kolledži rajamist linna ajaloolisel keskväljakul, aprillis 2009. Kas ilma kolledžita oleks parem?

Foto: Mart Raudsaar

heaolu ja kohanemisvõime aluseks, võimaldades mitte ainult kõrgemat tootlikkust, vaid ka kiiremat kohanemist kriisidega. Krugmani prohvetlikkus sai taas tõestatud aastatel 2008–2010 finantskriisi ajal. Nii on enamik arenenud riike kasutanud kõrgkoole või ka uurimisinstituute piirkondliku arengu instrumendina. Küll ei pea selleks olema klassikaline ülikool. Oluline on kriitiline hulk võimekaid ja oskajaid inimesi, kes suudavad hankida maailmast uusi teadmisi, hoida piirkonna avatuna, teha omavahel ja piirkonna ettevõtetega head koostööd ning mõjutada nii era- kui ka avaliku sektori otsuste kvaliteeti. Pole tähtis, mis värvi on kass, peaasi, et ta hiiri püüab.

Kõrgkooliga regioonid on parema hõive- ja rahvastikustruktuuriga, rikkamad ja õnnelikumad.

Häid näiteid pole vaja kaugelt otsida. Põhjamaades on suudetud ettevõtete ja töötajate võimekus hoida üle maa küllalt ühtlane, ka sealsed ääremaal asuvad ettevõtted on edukalt lülitunud globaalse-tesse tootmisahelatesse. Ehk nagu tõdeb Michaela Trippl (2015): „Põhjamaades on suudetud elanikkonna ja organisatsioonide hõredust edukalt kompenseerida tiheda institutsionaalse võrgustikuga.” Hoolimata hõreasustusest ja suurtest vahemaadest on sealsed regionaalse arengu erisused Euroopa väikseimad.

Mõistagi tekib Eesti oludes ka alati skaala küsimus. Kui miljoni inimese kohta olevat paras üks korralik ülikool (nii on päris mitmed väitnud), siis mida siin rääkida Saaremaast või Läänemaast, kus on vastavalt 33 000 ja 25 000 elanikku. Kas see pole ressursi killustamine ja raiskamine? Vastus sellele küsimusele ei ole

ühene. Esmalt sõltub see haridusasutuste tegevusvaldkonnast, teisalt jälle sellest, kui kitsalt või laialt kulu ja kasu arvestada. Nii moodustati Šotimaal 13 regionaalsest kolledžist 2011. aastal Kõrgmaa ja saarte ülikool, kus õpib 7700 tudengit, kes jagunevad enam kui 70 üsna erineva suurusega allüksuse vahel. Ka Norras ja Islandil leiab fjordide vahelt üsna väikesi õppekeskusi. Kui on suured vahemaad, saared, mäed ja enamjagu aastast karmid ilmastikutingimused, siis kuidagi tuleb globaalne teadmine inimeste ja ettevõteten viia.

NÄIDE. Kesk-Norra rannikul asuvas **Volda** (linnas ligikaudu 2000, kommunis 9000 elanikku) kolledžis õpib 3500 tudengit, neist pooled põhiõppes ja ülejäänud kaugõppe eri vormides. Kolledžis on 340 töötajat, sh üle 200 akadeemilise töökoha, ning seal tegutsevad ka alusuuringute (sh regionaalse arengu ja poliitika) teadlasgrupid. Volda kolledž on üks 25 analoogsest Norra kohalikust kõrgkoolist. Kuna piirkonna maastik (sügavad fjordid, mägiteed) nõuab liiklemiseks palju aega, siis on välja arendatud maakondlik teleõppe võrgustik, kus omavalitsustes on üles seatud aparatuur, nii et kaugõppijad saavad pikka sõitu ette võtmata osaleda Volda ja teiste kolledžite teleloengutel. Volda kolledž ise pakub haridus- ja sotsiaalteaduste, sotsiaaltöö planeerimise ja juhtimise kõrval ka meedia- ja kommunikatsiooniõpet.

Haridus ongi Volda peamine ekspordiartikkel. Veidi suuremas naaberomavalitsuses Molde on välja arenenud tugev varustuslaevade ehitamise tööstus ja sellega seotud teadmusasutused ning logistikale spetsialiseerunud kolledž. Põhjuseks, miks ka üle 200 välistudengi Voldas õpib, on hingematvalt ilus loodus (Summøre Alpid) ja hea turvaline elukeskkond, kus kõik asub jalutuskäigu kaugusel. Oluline on ka võimalus mitu korda päevas Oslosse lennata.

KUIDAS ETTEVÕTTED TARGEMAKS SAAVAD? Aina pikemaks venivate väärtusahelate ja keerukama tootmise oludes sõltub ettevõtete konkurentsivõime üha enam uute teadmiste ja tehnoloogia omandamise kiirusest ning innovatsioonist.

Innovatsioon on (üldjuhul olemasolevate) teadmiste ja tehnoloogiate rakendamine ettevõtluses ja ühiskonnas. Innovatsioon sõltub omakorda üsna üheselt inimestest: nende hoiakust ja valmisolekust muutusteks, nii üldisest silmaringist kui ka spetsiifilistest teadmistest. Üks võimalus innovaativsust hinnata on mõõta teadus- ja arenduskulutusi ja nende osakaalu näiteks käibes või riikidel-regioonidel SKPs.

Kui suurkontsernidel on oma teadus- ja arendusüksused, siis väikefirmadel sellist võimekust ei ole. Eriti piiratud on ääremaal ja väikelinnades asuvate ja seetõttu infovoogudest paratamatult veidi kõrvale jäävate väikeettevõtjate võime uuendusi leida ja rakendada. Uuendusi pärsib lisaks väiksusele ja vaba ressursi puudumisele ka ettevõtete harustruktuur, kus valdavad suurema konkurentsi ja väiksema lisandväärtusega toorme- ja madaltehnoloogiline tootmine, aga pahatihti ka vanadest tavadest kinnihoidmine ja liigne alalhoidlikkus. Tootlikkuse ja konkurentsivõime kasvatamiseks vajavad seega tuge ja tagant torkimist just väikeettevõtteid, eriti need, kes tegutsevad ääremaal asuvates ja „vanades” tööstusregioonides.

Tõdting ja Trippl (2005) eristavadki innovatsioonivõimekuse poolest esiteks keskus-, teiseks ääremaa ja kolmandaks vanu tööstusregioone. Innovatsiooni pärsib neis vastavalt esimestes liigne fragmenteeritus ja konkurents, teistes institutsioonide nõrkus ja kolmandates rajasõltuvus. Uuenduslikkuse suurendamiseks on Euroopa maades innovatsiooni-poliitika ühe kandva osana rakendatud ülikoolide ja muude kõrgharidus-uurimis-asutuste üksuste loomist-siirdamist vana-desse tööstuspiirkondadesse (nt Ruhr Saksamaal, Steiermark Austrias, Wales Suurbritannias) ja/või hõreastatunud primaarsektori dominandiga ääremaadele, mille näiteks on Põhjamaad. Kõrgharidus-ja uurimis-asutusi on „istutanud” restruktureerimist vajavatesse regioonidesse või agraarpiirkondadesse ka sellised suurriigid nagu Prantsusmaa ja Saksamaa, Jaapan ja

Hiina. Küll on enamasti aga rakendatud kompleksseid meetmeid: rajatud uus taristu, soodustatud investeeringuid, rajatud teadusparke-inkubaatoreid jms.

NÄIDE. Seinäjoki on Soome Lõuna-Pohjanmaa keskus, kus elanikke 34 000 (pärast naabervaldadega liitumisi omavalitsuses 62 000 elanikku). Elanikkonna poolest seega Pärnu ja Viljandi vahepealne. Merest ära lõigatud rootsikeelse Vaasa poolt ja Helsingist 360 kilomeetri kaugusel on see alati olnud põllu- ja metsamajanduslik ääremaa. Piirkond on Soomes küll tuntud ettevõtlikkuse poolest, kuid see on sageli pigem raskendanud eri osapoolte koostööd. 1990. aastate lõpuks oli pärast pikaajalist kahanemist olukord üsna lootusetu. Helsingin Sanomates spekulereiti, et kes lahkub Seinäjoelt viimasena ja kustutab tule.

Kõik teadmised ja eriti oskused ei ole võrgu kaudu siirata- vavad.

See artikkel olevat äratanud talveunest kohalikud poliitikud, kes käivitasid euroraha abiga ülikoolide keskuse, kuhu kutsuti viis Soome kõrgkooli: Helsingi, Tampere ja Vaasa ülikoolid, Tampere tehnikaülikool ja Sibeliuse akadeemia. Aastal 2000 kuulutati välja 12 uurijaprofessori, mis tekitas üksjagu skeptilist poleemikat: „No kes sinna perifeeriasse end ikka tahab maha matma minna?” Tegelikult täideti kõik kohad noorte ja võimekate doktoritega, kel ei olnud „vanades” ülikoolides veel niipea lootust professoriks saada ja kes said võimaluse end tõestada, et siis juba edasi liikuda.

Praegu töötab Seinäjoel 22 professorit ja juhtivateadurit ning ligi 130 teadlast-analüütikut, kes tegelevad ka piirkonnale ja selle ettevõtetele oluliste projektidega. Aastas kaitstakse 30–40 magistri- ja doktoriväitekirja, põhiõppes on ligi 1000 ja täiendusõppes 1600 inimest. Seinäjoel on tehnoloogiakeskus, kus süvendatult arendatakse koostöös ettevõtetega toidu-, tervise- ja mööbliala tooteid ja teenuseid. Eestiski tuntud Atrial ja

Valioli on Seinäjoel kokku 2000 töökohta. Neid hoiab siin nii tugev põllumajanduslik toormebaas kui ka teadmuse ja inimressurssi ettevalmistavate asutuste koostus. Piirkonnas on veel mitmeid spetsialiseerunud tavatööstuse (puidu, puitmajade, mööbli ja jalatsite) tootjaid. Linnas on arvestatavateks tööandjateks mitu üleriigilist teenindusfirmat.

Seinäjoe elanikkond on juba aastaid kasvanud, samas kui maakonna (pea kolmandik Eesti territooriumit, 192 000 elanikku) kaugemates valdades see jätkuvalt kahaneb. Kui Seinäjoe ettevõtteid ei laieneks, mis omakorda on toetanud avaliku sektori, ennekõike koolitus- ja tervise sektori hõivet, siis oleks kogu maakonna pilt üsna trüüstitu. Kohalikud arendajad ei väsi kordamast, kui oluline on ettevõtete konkurentsivõimele ja kogu piirkonna mainele viie Soome ülikooli kohalolek, mis tagab paljudele võimaluse saada kodule lähedal kõrgharidust, aga leida ka üle maailma vajalike oskustega inimesi ja teadmisi.

Õpivad ja koostööd teevad inimesed, mitte institutsioonid.

Ettevõtluse arendamisel ei toimi kopeeritud, standardne ja/või ülevalt alla poliitika – igal riigil ja regionil on oma kohakultuurist tulenev eripära: eeldused teadmiste loomiseks, innovatsiooniks ning ettevõtluseks, mistõttu kõikjal ei ole võimalik rakendada analoogset poliitikat – iga regiooni tarvis tuleb disainida sellele sobiv lahendus (Tödtling, Trippel 2005). See aga tähendab, et toimiva arenduspoliitika eeltingimuseks on kohapealne võimekus (*capacity*). Paraku puuduvad kohtadel innovatsioonipoliitika tarvis sageli otsustusõigus ja vahendid (Isaksen 2003) ning pole ka inimesi, kes seda mõistaks. Eriti suured ruumilised erisused innovatsioonivõimekuses on kujunenud Ida-Euroopas (Espon KIT 2012).

PÕIGE TEOORIASSE: ME TEAME ENAM KUI SAAME RÄÄKIDA. Alates 1990ndatest on märkimisväärne osa majandus- ja regionaalteadlasi analüüsinnud innovatsiooni ruumis, loodud on tugev teoreetiline baas. Porteri (1990) nn klastriteooriale järgnes Lundvalli (1992) riiklike innovatsioonisüsteemide käsitus, millele peagi lisandusid õppiva majanduse, loova klassi, regionaalsete innovatsioonisüsteemide, kolmikheeliksi² jt kontseptsioonid (Saxenian 1994; Lundvall, Johnson 1994; Florida 1995; Etzkowitz, Leydesdorff 1995; Braczyk *et al.* 1998), seda üldisemas evolutsioonilise majandusteooria ja -geograafia (Boschma, Martin 2010) raamistikus.

Regionaalne või lokaalne innovatsioonisüsteem (RIS/LIS) on (era)ettevõtete ja avalike organisatsioonide läbipõimunud koostus, mis loob ja levitab (uusi) teadmisi ja oskusi. RISi iseloomustab teadmise loojate ja kasutajate – ettevõtete, ülikoolide, arendus- ja koolitusorganisatsioonide, tehnosiirde asutuste – koostöö (Braczyk *et al.* 1998). Cooke *et al.* (2004) tüpiseerivad innovatsioonisüsteemid ulatuse järgi kohalikeks, riiklikeks ja globaalseteks ning vastavalt suhete ja poliitika iseloomule ja teadmiste voo liikumisele rohujuure, võrgustunud või ülalt alla skeemideks. Eestis on valdav riiklik ülalt alla, Itaalias kohalik rohujuure, Kalifornias globaalne võrgustunud ja Põhjamaades riiklik võrgustunud RIS, mida seatakse just innovatsioonipoliitikas eeskujuks.

LIS haakub viimaste aastale kohapõhise (Barca *et al.* 2009; Barca *et al.* 2012) läheneemisega, arvestades lisaks inimkapitali kasvatamise ja tehnosiirde korraldamise vajadusele ka sotsiaalsete suhete ja usalduse kasvatamise ning kogukonna motiveerimise ja mobiliseerimise vajadusega (Rodriguez-Pose, Storper 2006). Kõik teadmised ja eriti oskused ei ole võrgu

² Inglise keeles: *triple-helix* – kohaliku/regionaalse avaliku võimu, ettevõtete ning teadus- ja õppeasutuste koostöömudel.

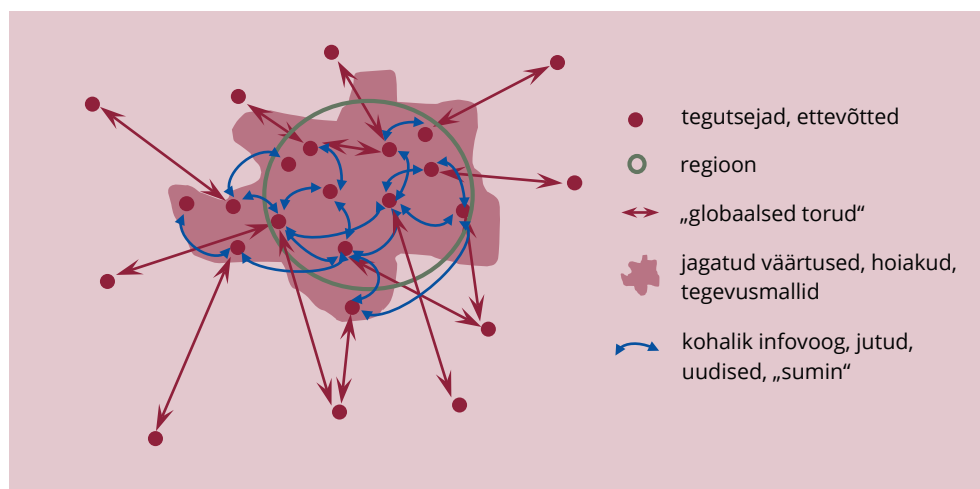
kaudu siiratakse. Suur osa kirjalikult väljendamatuid (*tacit*) teadmisi lähtub kohalikust ärikultuurist, rutiinidest ja kontekstist ehk Karl Polanyi järgi (1958): „Me teame enam kui saame rääkida”. Teadmine omakorda kinnistub, hoiakud muutuvad ja valikuid tehakse igapäevases suhtluses teiste inimestega: tööl, klubis, koolitusel. Vahetu korduv kontakt on oluline.

Innovatsioon ei teki suletud süsteemis. Saati veel väikeriigis. Nii suhted firmade endi vahel kui ka ülikoolide ja uurimiskeskustega on üha enam rahvusvahelised. Rahvusvaheline ja avatud innovatsiooni-keskkond/-süsteem lubab arendada uusi tooteid, luua ja sünteesida uusi teadmisi (mitte ainult uuringutega, vaid ennekõike olemasoleva teadmise uuel viisil kombineerimise ja siirde kaudu) ja oskusi, korraldada finantseerimist, võrgustuda, lobida, vajadusel rajada ühishuvide realiseerimiseks vajalikke organisatsioone (Högselius 2005). Võrgustumine ettevõtete, avaliku võimu ja (kõrg)koolide esindajate (Etzkowitz, Leydesdorff 1995) vahel, ettevõtluseks ja innovatsiooniks soodsa miljöö loomine (Maillat 1995), partnerlusele kaasaaitamine väljaspoolsete ettevõtete ja

uurimisasutustega (Isaksen, Karlsen 2012) on olulisel määral avaliku sektori roll.

Head miljööd ei saa aga nullist tekitada. Innovatsioonisüsteem peab arvestama koha eripäraga. Kui pakkumispõhine teaduslik innovatsioon sobib ülikoolilinnale nagu Tartu, siis maal ja tööstuspiirkondades valdavad ettevõtete ja organisatsioonide vajadusest lähtuvad innovatsioonimudelid. Enamik ettevõtetes rakendatavaid uuendusi ei ole teaduspõhised. Ja „klassikalised” ülikoolid pole innovatsioonis põhitegijad. Näiteks iirlased rajasid ülikoolidest eraldi (sh väikelinnadesse) magistriõppele ja USA firmadega koostööle orienteeritud tehnoloogiainstituudid. Norras, Rootsis ja Soomes on regionaalse innovatsiooni raskuskese rakenduskõrgkoolides.

NÄIDE. *Sligo* (linnas 20 000, regioonis 63 000 elanikku) tehnoloogiainstituut (IT Sligo) on regiooni olulisim haridus- ja innovatsioonikeskus. See loodi liri keskvalitsuse programmi raames 1970. aastal, millega rajati 14 instituudist koosnev võrgustik, mis keskendus ettevõtetele vajalike tehnikute ettevalmistamisele. IT Sligol on ligikaudu 4000 üliõpilast, kelle kasutuses on üle 30 000 ruutmeetri pinda (investeering

JOONIS 1. Kohalik „sumin” ja „torud” maailma

Allikas: Bathelt et al. (2004)

35 miljonit eurot) ja väikelinna kohta väga heal tasemel majutusvõimalused (2100 kohta). Peamiselt toimub bakalaureuse- ja magistriõpe, väga kitsastes valdkondades on ka uurimis-põhine doktoriõpe. Tihe on koostöö ettevõtete ja teiste tööandjatega üle riigi: CISCO, Engineers Ireland, Coca-Cola, Iirimaa vanglad, Iirimaa raviamet jt.

Sligost on saanud lisaks varasemale (boheem-laslike) kultuuriinimeste keskusele ka kõrg-haridus- ja tehnoloogiakeskus, kus üliõpilased ja tehnoloogiainstituut on vägagi nähtavad. See on omakorda toetanud turismi arengut. Sligo on surfajatele meeldiv sihtkoht läänerrannikul: hea seltskond, korras rikkalik taristu ja vägevad lained.

Regionaalkolledžite töötajad osalevad kohalikus elus kui nutikad kodanikud ja demokraatia valvekoerad.

Õppimise ja muutuste üheks eelduseks on kohalik kool. Aga mitte igasugune. Õpivad ja koostööd teevad ikkagi inimesed, mitte institutsioonid. Teadmussiiret mõjutab vahetu suhtlus inimeste vahel (Storper, Venables 2004). Innovaatilise kasvatamise vaatevinklist ei ole kuigi tõhus nn kloostrikool, millel puuduvad sidemed piirkonnas või ka koolituskontor, kuhu teadjad inimesed sõidavad teadmist tooma, et siis õhtuks tagasi koju sõita. Teadmiste siirde kvaliteet sõltub eelkõige kohapealsest inimressur-sist, aga ka sellest, kas teadmust loovad ja vahendavad asjatundjad tekitavad kohapealse „sumina“, s.o informaalset suhtluskeskkonna kohalikes sotsiaalsetes kooslustes (Bathelt *et al.* 2004; Storper, Venables 2004): klubides, seltsides, aga ka õllekates ja kohvikutes, nii nagu

Euroopas aastasadu juba kombeks. Regionaalsed kõrgkoolid saavad siin toimida „globaalse toruna“, mille kaudu „imetakse“ maailmast regioonile vajalikud teadmised, ja suminakohana (*buzz*), kus see teadmus interpreteeritakse, jaotatakse ja kinnistatakse (joonis 1). Regionaalne teadmusüksus ja selle kohapeal elavad teadurid ja õppejõud on eriti oluline kirju-tamatu (*tacit*), aga ka keerulise kodeeritud teadmise siirdel, lahtimõtestamisel ja rakendamisel (Andersson *et al.* 2004).

PÕHJAMAADE KOGEMUS. Põhjamaad, aga ka Iirimaa, Šotimaa ja Wales on viimastel aastakümnetel loonud efektiiv-sed regionaalsed innovatsioonisüsteemid. Seal on kõrgkool, ülikoolide keskusi/ kolledžeid rakendatud teadlikult regio-naalse innovatsioonisuutlikkuse kasvata-miseks, kombineerides seda teadus-, arendus- ja klastripoliitikaga, milles nendel üksustel on võtmeroll. Põhjamaades asutati 1960.–1970. aastatel ülikooli regioonikeskustesse ja 1990.–2000. aastatel rakenduskõrgkooli ka väikelinnadesse (Nordregio 2009; Andersson *et al.* 2004). Põhjamaade kogemus osundab, et eduka regionaalse arengu tagamiseks on vaja nelja tingimuse täitmist.

- Piirkonna elanikkonna ja ettevõtete, kohapealsete arendusstruktuuride ja kohalike eelarvete kriitilist massi, mis tagab rahvusvahelises keskkonnas hädavajaliku professionaalsuse ja haldussuutlikkuse.
 - Majandusprotsesside juhtimist koha-liku avaliku sektori poolt teostatava arenduspoliitika kaudu.
 - Teadmiste ja innovatsiooni ladusat siiret regioonidesse, seda ennekõike vastavate kohapealsete nn kolmik-heeliksi tüüpi arendus-, kõrgharidus- ja teadus-arendusüksuste kaudu.
 - Tegevuse fookustamist olemasolevate ressursside ja oskuste arendamise ning tootlikkuse suurendamise.
- Põhjamaade kõrgharidus jaguneb ülikoolideks ja (regionaalseteks)

rakenduslikeks kolledžiteks. Kuigi on rakendatud mõnevõrra erinevaid mudeleid, on lisaks kõrgkoolide kolmanda samba – ühiskonna teenimise – tugevama esindatusele ka taotluslik koostöö regionaalsete kõrgkoolide endi vahel ning ülikoolidega mujal riigis ja maailmas. Põhjamaade ülikoolid peavad end üldjuhul siiski kõrgemasse kategooriasse kuuluvaks, mistõttu koostöö rakenduskõrgkoolidega ei pruugi olla alati kõige ladusam (Nordregio 2012).

Samas rõhutatakse ka *ad hoc* lahenduste ja kohaliku eestvedamise olulisust: mitmed arengud toimuvad eriti struktuuride loomise ajal küllalt juhuslike tegurite kokkusattumisel ning realiseeruvad juhul, kui aktiivsed inimesed ja eestvedajad muutust ikka väga tahavad. Näiteks Agderi ülikooli Grimstadi *campus* oleks olemata või märksa tagasihoidlikum, kui sellesse ei oleks heas koostöös ülikooli ja omavalitsusega investeerinud kohalik suurärimees. Ilmselt on oluline ka Põhjamaade halduslik eripära: tugevad omavalitsused, kes adudes kõrghariduse tähtsust, on olnud väga huvitatud „oma ülikoolide” loomisest ja on nendesse ka märkimisväärselt panustanud, olles ise tõsiseltvõetavad läbirääkijad nii keskvalitsuse kui ka ülikoolidega.

EESTI KOGEMUS. Erakõrgkoolid avasid 1990ndate alguses turu haaramiseks regionaalsed filiaalid. Konkurentsi survele ja koostöös maa- ja linnavalitsustega, kes soovisid Põhjamaades kogetu ajal ka „oma ülikoole”, rajasid avalik-õiguslikud ülikoolid oma regionaalsed kolledžid. Enamasti võeti küll üle mõni olemasolev kõrgharidusambitsiooniga kohalik munitsipaal- või riigikool. Kokku tekkis 2000ndateks väljaspool Tallinna-Tartut umbes³ 30 kõrgharidust pakkuvat üksust.

³ Kuna hariduse infosüsteem ei võimalda toonast seisu fikseerida ja osa erakõrgkoole on lakanud olemast, siis oleks täpse arvu teada saamiseks vaja eraldi uuringut.

NÄIDE: KÕHKLUSTEST EDULOONI.

„Ma mäletan neid diskussioone Viljandi inimestega 80ndate lõpul ja 90ndate algul. Ma nii mäletan, me kartsime seda, et Viljandi kultuurikiht ei kanna kõrgkooli ära, see oli täitsa reaalne. Me arutasime, et umbes sama põhimõtet, et näiteks Rootsis on planeerimiseaduste järgi niimoodi, et alla 25 000 inimesega asulast nad ei tee ju gümnaasiumi, mitte kõrgkooli, vaid gümnaasiumi. Arvavad, et ei ole võimalik sellist kultuurikihti luua, kus võiks gümnaasium töötada. Ja nüüd veel kõrgkool ka. Nii et me väga kartsime”. (TIPS uuringu 4.5 materjalid. Intervjuu C7, riigiteenistuja 2014)

Regionaalkolledžite töötajate tekitatud suhtlusvõrgustikud on kasvatanud märkimisväärse inim- ja sotsiaalkapitali.

„1990ndate alguses said Viljandi kultuuri kolledži üliõpilased tänaval kohalike jõukude käest peksa. Nad olid liiga erinevad. Linnavalikogu lükkas meie ettepanekud tagasi. Nad ei mõistnud meie vaatenurka. Kaksikümne aastat hiljem korraldavad meie vilistlased suurimat pärimusmuusika festivali riigis, mis kahekordistab linna elanikkonda. Kolledžist välja kasvanud pärimusmuusika keskust ümbritsevad rahvusvaheliselt aktiivsed spin-off-ettevõtted. Viljandist on saanud populaarne kultuuri-inimeste elukoht. Ja lõpuks, kirsina tordil: pärimusmuusika keskuse juht Ando Kiviberg valiti 2013. aastal Viljandi linnapeaks.” (TIPS uuringu 4.5 materjalid. Intervjuu D1, kolledži direktor 2013)

1990ndate lõpu noorte arvukad põlvkonnad ja kasvanud nõudlus uute erialade, näiteks ärijuhtimise järele, soosis seda. Toonane kutsekoolide õppe kvaliteet ja rahvusvahelise suhtlemise võime ei kannatanud kriitikat. Kuna ka eraülikoolide uute kohalike üksuste ja õppekavade loomine ning õpetamine

pahatihi ei vastanud deklareeritud kvaliteedile, siis ministeeriumil oli seda enam põhjust usaldada ülikoole, mille keskstruktuurid hoidsid oma allüksustel silma peal. Ülikoolidel oli võime pakkuda rakendusharidust ja ministeeriumil oli tahe seda tellida. Nii sisenesis ülikoolid 1990ndate lõpus rakenduskõrghariduse nišši, muudeti seadusi ja tekitati rakenduskõrghariduse riigitellimus: tekkis „kaks ühes” süsteem.

Ühe kunagise maavanema sõnul oli ülikoolide regionaalsete kolledžite loomine „parim regionaalpoliitiline meede” üldse. Tegelikult need väikesed üksused 2000ndate kesksaigani olulist regionaalse arengu rolli ei kandnud: sünnitustegevus võttis suure osa juhtide energiast. Kolledžite pealikud olid ka kohalikus võimuhierarhias tundmatud ja nende sõnal ei olnud veel kaalu. Pigem vajati kohalike võimude, kas siis maa- või linnavalitsuste, tuge.

2000ndate keskel tasulise õppe mahud kasvasid, küsima sai hakata euroraha. Vahendeid tuli juurde, personal ja kolledžite võimekus kasvas. Kolledžid kutsuti kohalikesse otsustuskogudesse ja nad said hakata mõjutama otsuseid. Järgmisena asusid kolledžid võrgustikupõhiselt omavahelisele koostööle: lobistati välja kolledžite ja kompetentsikeskuste meetmed. Aduiti, et vaid tudengite õpetamisest ei piisa. Kiiresti kasvas täiendusõppe ja eriti projektipõhise arendustöö maht.

Nüüdseks on erakõrgkoolid oma filiaalid (ja osa ennastki) sulgenud, alles on seitse avalik-õigusliku ülikooli kolledžit ning mõned riigikoolid ja nende filiaalid. Erakoolid müüsid keskset õppekava, asendades sealjuures osa ametlikus õppekavas figureerivaid lektoreid kohapealsetega. Sellise skeemi puhul oli lisaks kaheldavale õppekvaliteedile probleemiks ka peaaegu olematu suhtlusvõrgustikes osalemine ja kohaliku elu arendamine.

Enamik avalik-õiguslike ülikoolide kolledžeid rakendas aga kohalike õppekavade ja personali mudelit, mis tagab

kolledži töötajate osaluse nii ülikooli, oma valdkonna professionaalsetes kui ka kohalikes võrgustikes. See peaks tagama olulise teadmiste ülekande ja aitama tublisti kaasa ka kohalike võtmeisikute (poliitikute, ettevõtjate, MTÜde juhtide) hoiakute muutmisel. Regionaalkolledžite töötajad osalevad kohalikus elus kui nutikad kodanikud ja demokraatia valvekoerad: nii mõnigi otsus oleks ilma nende osaluseta nirum ja kohalik poliitika suletum. Kuidas aga neid väärtusi mõõta?

Eesti avalik-õiguslike ülikoolide kolledžite (filiaalide) mudel on ühest küljest siinsete üksuste väiksust arvestades mõistlik, kuna võimaldab osa toetavaid tegevusi ja õppetööd saada emaülikoolidest. Teisalt on aga „kaks ühes” mudelisse vastuolu sisse programmeeritud. Kuna nn regionaaltegevusele ei ole üheselt määratletud riiklikku tellimust, siis ei soovita eriti pärast tasuta kõrghariduse reformi, millega regionaalsete kolledžite omatulud kahanesid, nende tegevust enam ülikoolide teaduskesksetest eelarvetest rahastada.

Seetõttu pole kolledžitel seni just ülemäära palju võimalusi proaktiivselt linna/regiooni arengusse panustada: „Ainus ülesanne, mille täitmiseks saab riigieelarvelist raha, on õppetegevus. Kõik muud ülesanded saab võtta ühiskondlikus korras või projektipõhiselt. /.../ mille arvelt katta vajalik omafinantseering? Kas õpperahast?” (TIPS uuringu 4.5 materjalid. Kolledži direktor – intervjuu 2013). Sama küsivad rahvusvahelistuvate ülikoolide rahanäljas teaduskonnad, kelle jaoks on regionaalsed kolledžid raharaiskajad. Killustunud ja alarahastatud omavalitsused ei suuda „oma” kõrgkoole piisavalt toetada.

KUIDAS EDASI? Plaan A oleks jätkata „kaks ühes” skeemiga, kuid selgelt määratleda regionaalsete kolledžite ja kompetentsikeskuste arendusroll ning tagada ka vastavate ülesannete rahastamine. 2008. aastal kirjutasid avalik-õiguslike ülikoolide rektorid alla leppele

ühiselt arendada ja kasutada kolledžite võrgustikku. Terendas euroraha ja loodav kompetentsikeskuste meede. Viimane jätkub ka aastatel 2015–2020. Küll peaks see meede tulevikus kasvama ka teiste ministeeriumite arendusülesandeid koondavaks, ülikoole ja kohalikke osalisi koostööle motiveerivaks integreeritud programmiks.

Plaan B oleks (Põhjamaade) RIS-mudel. Ülikoolide kolledžid, kutsehariduskeskused ja vahepeal riigistatud gümnaasiumid antaks omavalitsuste või nende liitude hallata, säilitades samas ministeeriumi(te) poolse üldriikliku strateegilise sihiseade. See eeldaks aga senisest märksa võimekamat kohalikku juhtimist elik radikaalset haldusreformi.

Plaan C oleks riikliku innovatsiooni-süsteemi mudel, mis integreeriks piirkonniti gümnaasiumid, kutsehariduskeskused, kolledžid ja ettevõtluskeskused eesmärgiga tagada ettevõtetele tarvilik tööjõud ning vähendada dubleerimist ja konkurentsi nii koolide kui ka piirkondade vahel. See eeldaks silotornidest ministeeriumite märksa tihedamat koostööd ja nii ehk naa teatud regionaalsete struktuuride (planeerimisregioonide) loomist.

Regionaalsete kolledžite töötajaskond ning nende paarikümne aasta jooksul kasvatatud kohalikud ja rahvusvahelised suhtlusvõrgustikud on kasvatanud märkimisväärse inim- ja sotsiaalkapitali. See on suur arenguline ressurss. B ja C eelduste täitmine vajab aega ja pole seni Eestis testitud. Usun samas siiralt, et ülikoolide rektoritel on tahet Eesti tasakaalustatuma arengu huvides omavahelist koostööd

jätkata, 1990ndatel kujunenud unikaalset RISi loovalt uuendada ja valitsust hea partnerina selles veenda.

EPILOOG. Alguse juurde tagasi. Mis saab unistest hiiglastest ja näljastest päkapikudest? Intervjuudes ettevõtjatega ilmnes terav väike- ja suurettevõtete ülikooli-suhete ootuste vahe. Suurfirmad, juhul kui neil uni üle läheb, vajavad spetsiifilist tehnoloogiat ja oskusi. Kuna neil on piisavalt personali- ja arendusressursse, siis leiavad nad vajaliku ülikoolist üles ja ostavad vastava teadmise või inimese(d) üles. Sageli ei pruugi seda teadmist aga Eestis olemaski olla. Tehnoloogia arenduskeskuste ja klastrimeetmetega on siin suudetud suhete loomisel ka abiks olla.

Väikefirmade puhul on takistuseks aga aja- ja ressursinappus, mistõttu nende tehnoloogiaotsingud algavad märksa üldisemal tasemel. Saaremaa päkapiku mõõtu paadiehitaja ei julgegi tehnika-ülikooli ust kriipima minna. Küll saab ta mõnel kohalikul üritusel sealse TTÜ kolledži rahvaga juttu teha. Veel parem, kui kohapeal on kompetentsikeskus, nagu Saaremaal ongi, kus lisaks oskajatele inimestele on laua taga ka võimalikud ettevõtluspartnerid. Inimlik kontakt ei teki üle suure linna suure bürokraatia, vaid ikka kohapeal: „Väikefirmaga peab oskama rääkida, et välja selgitada, mida tal tegelikult vaja on. Kui vajadus on suurem kui kolledži võimekus, siis saab firmat juba ülikoolis õige leti juurde juhatada” (kolledži direktor – intervjuu 2014).

No ja kellele ei meeldiks päkapikud ja päkapikkude sõbrad?

KASUTATUD KIRJANDUS

ANDERSSON, T., SERGER, S. S., SÖRVIK, J., HANSSON, E. W. (2004). The Cluster Policies Whitebook. IKED: Sweden. – http://www.clusterplatform.at/fileadmin/user_upload/clusterbibliothek/916_TheClusterPoliciesWhitebook.pdf

BARCA, F. (2009). An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. DG REGIO. – http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf

BARCA, F., MCCANN, P., RODRÍGUEZ-POSE, A. (2012). The case for regional development intervention: Place-based versus place-neutral approaches. – Journal of Regional Science, 52 (1), 134–152.

- BATHELT, H., MALMBERG, A., MASKELL, P. (2004). Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. – *Progress in Human Geography* 28, 31–56.
- BOSCHMA, R., MARTIN, R. (2010). *The handbook of evolutionary economic geography*. Edward Elgar.
- BRACZYK, H.-J., COOKE, P., HEIDENREICH, M. (ed) (1998). *Regional innovation systems*. London/Bristol PA: University College London Press.
- COOKE, P., HEIDENREICH, M., BRACZYK, H. J. (ed) (2004). *Regional innovation systems*, 2nd edition. London: Routledge.
- ERNITS, R., KEERBERG, A., LILLES, A., PEETERSOO, J., RAAGMAA, G. (koordinaator), SEEPTE, J., TAMM, P. (2014). Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus. TIPS uuringu 4.5. aruanne. Tartu. – <http://www.tips.ut.ee/index.php?module=32&op=1&id=3683>
- ESPON KIT (2012). KIT – Knowledge, Innovation, Territory. – http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_Applied-Research/kit.html
- ETZKOWITZ, H., LEYDESDORFF, L. (1995). The Triple Helix – university – industry – government relations: A laboratory for knowledge based economic development. – *EASST Review* 14, 14–19.
- FLORIDA, R. (1995). Toward the learning region. – *Futures*, 27 (5), 527–536.
- HÖGSELIUS, P. (2005). National systems of innovation and creative destruction: A small-country perspective. European Commission, Enterprise Directorate-General.
- ISAKSEN, A. (2003). National and regional contexts for innovation. – B. T. Asheim, A. Isaksen, C. Nauwelaers, F. Tödtling (eds). *Regional innovation policy for small-medium enterprises*. Cheltenham: Edward Elgar, 49–77.
- ISAKSEN, A., KARLSEN, J. (2012). What is regional in regional clusters? The case of the globally oriented oil and gas cluster in Agder, Norway. – *Industry and Innovation*. 19 (3), 249–263. doi: 10.1080/13662716.2012.669616
- KRUGMAN, P. (2003). *Growth on the periphery: Second wind for industrial regions? The Wallander series*. Glasgow, UK: Fraser Allander Institute.
- LUNDVALL, B.-Å. (ed) (1992). *National systems of innovation*. London: Pinter.
- Lundvall, B.-Å., Johnson, B. (1994). The learning economy. – *Journal of Industry Studies*, 1 (2), Dec, 23–42.
- MAILLAT, D. (1995). Territorial dynamic, innovative milieus and regional policy. – *Entrepreneurship & Regional Development*, 7, (2), 157–165. – <http://ssrn.com/abstract=1506359>
- NORDREGIO (2012). Strategies for interaction and the role of higher education institutions in regional development in the Nordic Countries. – <http://www.nordregio.se/en/Publications/Publications-2012/Strategies-for-Interaction-and-the-Role-of-Higher-Education-Institutions-in-Regional-Development-in-the-Nordic-Countries/>
- NORDREGIO (2009). Higher education institutions as drivers of regional development. – <http://www.nordregio.se/en/Publications/Publications-2009/Higher-education-institutions-as-drivers-of-regional-development/>
- OKK, G. (2015). Eesti ülikoolide, teadusasutuste ja rakenduskõrgkoolide võrgu ja tegevussuundade raport. – https://riigikantslei.ee/sites/default/files/riigikantslei/strateegiaburoo/eutarkvt_loppraport.pdf
- ORTEGA-ARGILÉS, R., PIVA, M., VIVARELL, M. (2011). The transatlantic productivity gap: Is R&D the main culprit? Research Institute of Applied Economics Working Paper 2011/03.
- POLANYI, K. (1958). *Personal knowledge: Towards a post-critical philosophy*. University of Chicago Press.
- PORTER, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press.
- PRAXIS (2005). Innovatsioon ja Eesti arvamusiidrid. Eeluuring riikliku innovatsiooniteadlikkuse programmi sihtrühmade relevantsete vajaduste leidmiseks. – PRAXISE toimetised, 24. – <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2005-Innovatsioon-ja-eesti-arvamusiidrid.pdf>
- PUTNAM, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- RAAGMAA, G. (2015). Garri Raagmaa: kõrgkool on parim regionaalpoliitiline meede. – *Postimees*, 18. september.
- RODRIGUEZ-POSE, A., STORPER, M. (2006). Better rules or stronger communities? On the social foundations of institutional change and its economic effects. – *Economic Geography* 82 (1), 1–25.
- SAXENIAN, A. L. (1994). *Regional advantage: Culture and competition in Silicon Valley and Route 128*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- STORPER, M., VENABLES, A. (2004). Buzz: face-to-face and the urban economy. – *Journal of Economic Geography*, 4, 351–370.
- TIPS UURINGU 4.5 MATERJALID (2011–2013). Regionaalsete kõrgkoolide roll kohalikus arengus (Põhjamaade regionaalsete innovatsioonisüsteemide taustal). – Teadus- ja innovatsioonipoliitika seire programm. Käsikiri Tartu Ülikoolis.
- TRIPPL, M. (2015). New regional industrial path development in organizationally and institutionally thick and thin regional innovation systems. NORSI/PING course on 'Innovation systems, clusters and innovation policy'. – http://www.bi.edu/ForskningFiles/PING/Michaela_Trippl_NORSI_stavanger.pdf
- TÖDTLING, F., TRIPPL, M. (2005). One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach – *Research Policy*, 34, 1203–1219.

Maavarasid tasub majandada

KALEV KALLEMETS
Majandus- ja Kommunikat-
siooniministeeriumi nõunik

Sada aastat on Eesti olulisim maavara olnud põlevkivi. Põhjamaadest võiks aga üle võtta hoiaku, et riik peab oma muidki maapõue varasid tõsiselt uurima. Riigil tuleks kehtestada reeglid ja võimaldada selliste tipp-tehnoloogiate kasutamist, millega keskkonda oluliselt kahjustamata luua väljaspool Tartut ja Tallinna kõrge lisandväärtusega töökohti ning teenida oma varadelt Eesti ühiskonnale tulu.

Rohkem eksporti, teadust ja arendustegevust! Teadmistepõhine majandus ja enam lisandväärtust! Töökohti väljaspool Tallinna! Madal majanduskasv ei rahulda! Need on pea kõikide Eesti inimeste elatus-taset ja tulevikuväljavaateid mõjutavad hüüdlauseid, mida üha uuesti ja uuesti kuuleb nii avalikkuselt kui ka riigijuhtidelt. Ühelegi neist pole kiiret lahendust ja seda pole leitud üheski riigis. Kuid nii Soomes kui ka Rootsis, ent kaugemalgi – Iirimaa, Kanadas, USAs ja Austraalias – arendab riik teadlikult maavarasektorit, et kodanike nõudmistele vastu tulla.

PÕHJAMAAD EESKUJU. Rootsil on põhjalik maavarastrateegia viie sisulise

eesmärgiga, kuid selle resümee on lihtne: jõuda metallimaakide kaevandamisel 80 miljonilt tonnilt 2020. aastaks 120 miljonile tonnile. Soome aastast 2010 pärit strateegia on samuti mahukas, kuid arvuliselt kokku võetav prognoosiga jõuda 2008. aasta 4 miljoni tonni metalli-maagi kaevandamiselt 2020. aastaks 70 miljoni tonni maagi kaevandamise ja töötlemiseni. Tõsi, neil riikidel pole olnud valulist okupatsiooniperioodi, kus loodust ulatuslikult rikuti, maavarasid kasutati impeeriumi ja mitte oma rahva hüvan-guks ning strateegilist sektorit arendati sissetoodud tööjõuga. Vastupidi, rootslased ja soomlased on uhked oma rauakaevanduste ja tööstuse üle. Rootslased ise kaevandavad 1000 meetri sügavuses rauda ja Soome riik avas 1970ndatel Kemira firma kaudu Siilinjärvis fosforitoorme apatiidi karjääri, mis on nüüdseks 150 meetri sügavune. Seejuures tõesti enamik Põhjala kaevandusi on avakarjäärid, mis keskkonnakaitsjale rõõmu ei tee, kuid mida Põhjala ühiskond aktsepteerib. Praeguste madalate toormehindade juures on neil raskusi, kuid kümned ettevõtted on maapiirkondades endiselt kasumlikud ja tagavad tuhandeid hea palgaga töökohti.

Turuseisukord ei heiduta Soome riiki kulutamast geoloogilistele uuringutele ligi 30 miljonit eurot aastas. Rootsi sellealane panus on ligi 35 miljonit eurot. Eesti vastav senine ponnistus jääb alla 1 miljoni euro, sisaldamata maavarade uuringuid ning asi pole selles, et meil pole, mida uurida. Uurimise ja teadustöö loogika on selles, et uuringutega luuakse

eeltingimused, et sobiva turuseisu korral saab tulla ettevõtja, kes näeb oma ettevõtte strateegiast ja võimetest lähtudes potentsiaali ja teeb investeringu. Täpselt selliselt läks nüüdseks 10 miljonit tonni nikli-, vase- ja hõbedamaaki kaevandava Kevitsa kaevandusega Põhja-Soomes. Deposiidi leidis Soome Geoloogiakeskus 1987. aastal, 1990datel uuris seda Soome riigi osalusega metalliettevõtte Outokumpu, kuid loobus arendamast

Kuivendatud rabades turvas lihtsalt laguneb, emiteerides süsihappegaasi.

metalli madalate hindade tõttu. Selle projekti ostis 2008. aastal kõrgemate hindade juures 281 miljoni euro eest Kanada firma First Quantum, kes 2009. aastal otsustas investeerida üle 400 miljoni euro ja luua ligi 300 töökohta. Sellesarnaseid näiteid on kümneid. Märkimisväärne on seegi, et ei Soome, Rootsi ega teised demokraatlikud riigid ei torma kehtestama makse või neid iga aasta tõstma, kui mõni ettevõtte nagu Soome kullakaevandaja teenib mõnel aastal 150 miljoni eurose käibe korral 70 miljonit eurot kasumit. Lühidalt, valdkond on mõistlikult reguleeritud, riik panustab, reklaamib end kui investeringute sihtriiki ning valdkonda haldab majandusministeerium. Kuigi riik on ressursi omanik, ei tasu unustada, et tõelise dunaamilisuse annab igale majandusele ikka vaba, innovaatiline, endasugustega konkureeriv, kasumit teenida sooviv ettevõtja.

EESTI TÄNAPÄEV. Eesti on elanud mineviku haavades. Seni ei ole riik maavarade uurimist rahastanud ja erasektori poolset uurimist pole just soovitud. Keskkonnatasude tase on Euroopa kõrgeim ning tõuseb pidevalt, olenemata sellest, kuidas maavarade väärtus tegelikult muutub.

Koostamisel oleva maapõue strateegiaga on seatud eesmärgiks kasutada maapõue ja seal leiduvaid maavarasid Eesti ühiskonnale suurimat väärtust looval moel, arvestades sotsiaalmajanduslikke, julgeoleku, geoloogilisi ja keskkonnavalaseid aspekte. Strateegia protsess neljas alltöörühmas on juba loonud tublisti selgust, millises suunas tuleb liikuda. Üks keskne, kõigi osapoolte arusaamade kohane ettepanek on Eesti Geoloogiateenistuse moodustamine riigiasutuseks. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumile jäi strateegia raames ülesanne analüüsida Eesti maapõue ressurside konkurentsipositsiooni. Kogusime väärt infot, mida peame põhjendatuks lühidalt avaldada, sest tegemist on olulise majandusliku potentsiaaliga riigile ja rahvale kuuluva varaga.

Kiirpilk praegusele olukorrale.

Põlevkivi on viimased 100 aastat olnud Eesti olulisim maavara, on meie energiajulgeoleku vundament, tagab üle 10 000 otsese hea palgaga töökoha ning ligi 300 miljonit eurot maksutulut riigieelarvesse. Aastatel 2001–2014 on see tööstusharu olnud vaieldamatu Eesti liider investeerimismahtudes, riigituludes, ekspordis, teadus- ja arendustegevuses ning andnud tööd sadadele allhankijatele üle Eesti. Kuigi ka lähiaastail on hinnad madalad ja olukord raske, taastub naftaturgude hinnatase suure tõenäosusega nii, nagu see on olnud mitmeid kordi ajaloos. Fakt on, et maailma naftanõudlus jätkab kasvu. Küsimus on vaid selle kasvu tempos eri kvartalitel ja aastatel.

Eesti põlevkivitööstusel on kindlasti ees väljakutse seniseid mahte säilitada. Nimelt 2023. aastal lõpetab tootmise neli vanaamat elektritootmise plokki. Sama mahu põlevkivi töötlemiseks vajaliku kolme Enefit-280 seadme ehitus maksab ligikaudu 800 miljonit eurot. Selliste investeringute tegemine kas ainult Eesti Energia või ka teiste ettevõtete poolt eeldab lisaks nafta maailmaturu toetavale hinnale üle 75 USA dollari/barrel ka õiguskindlust ressursi nafta hinnast sõltuva maksustamise ja

põlevkivi kättesaadavuse osas. Panustada tuleb ka teadus- ja arendustegevusse, sest õli puhastamine väävlist ja arseenist võimaldaks õli eest praegusega võrreldes märksa paremat hinda saada.

Pärast 2023. aastat alles jääva alla 1000-megavattise põlevkivi elektrilise tootmisvõimsuse konkurentsivõime sõltub ennekõike Soome, Rootsi, Norra riigi ja ettevõtete otsustest. Kui Rootsis suletakse 2020. aastatel mitu tuumajaama, Soomes söeelektrijaamad ja Norra suurendab oluliselt elektri eksporti Saksamaale ja Suurbritanniasse ning uusi tootmisvõimsusi Skandinaaviasse palju juurde ei tule, võib nimetatud 730 megavattiga olla konkurentsivõimeline elektritootja võrdlemisi pikalt. Kui aga Euroopa Liidu kliimapoliitika tõstab CO₂ emissioonidele nii kõrge hinna, siis põlevkivist elektri tootmine võib märgatavalt väheneda. Väike lohus on, et moodsate Enfit-280 ja Petroter-tüüpi õlivabrikute kaastoode on elektritootmine 1/3 mahus energeetilisest sisendist.

Fakt on, et kui põlevkivi töötlemine Eestis lõppeb, on ebatõenäoline, et seda oleks reaalne kunagi veel taastada, sest laguneks terve tootmis-, tarne-, haridus- ja oskusteabe kompleks, mida ei ole võimalik 10 või 20 aastat hiljem lihtsalt nuppu vajutades taastada. Selleta minetab põlevkivi oma majandusliku väärtuse, kuigi meie reservid on mitu miljardit tonni.

Eestil on väga palju **turvast**, mida ekspordime kasvusubstraadiks igal aastal umbes 50 miljoni euro väärtuses. Tulevikus on potentsiaali enamaks, sest praegune Euroopa suurim kasvuturba tarbija Saksamaa lõpetab sisuliselt oma riigis varude lõppedes turba kogumise 2030. aastaks. Oluline on võimaldada turba enamat kasutamist energeetikas, sooja ja elektri koostootmises. Seda põhjusel, et turvast nagu ka puitu on kaht liiki: ekspordiväärtusega vähelagunenud turvas sobib kasvusubstraadiks ning hästilagunenud turvas sobib vaid energiatootmiseks. Iiri ja Soome kasutavad turvast edukalt

elektritootmises ning arvestades, et Eesti kuivendatud rabades olevad turbavarud on väga suured, jagudes praeguse kasutamise juures enam kui tuhandeks aastaks, võime seda julgelt kasutada. Teine motiiv turba kasutamiseks on asjaolu, et kuivendatud rabades turvas lihtsalt laguneb, emiteerides süsihappegaasi. Eestis laguneb tänapäeval aastas ligi 4 miljonit tonni turvast, kuid kaevandasime 2015. aastal vaid 0,7 miljonit tonni. See ei ole just väga heaperemehelik teguviis. Peame muutma regulatsioone nii Eestis kui ka Euroopa Liidu tasemel, et energeetikas oleks võimalik põlevkivi asendajana kasutada turvast.

Värviajakirju trükitakse paberile, mille koostisest ligi kolmandik on põletatud lubi või dolomiit.

Tubli ekspordipotentsiaaliga on Eesti tehnoloogiline **lubja- ja dolokivi**. Neid toormeid väärindatakse Eestis tsemendi ja põletatud lubja tootmises, kuid potentsiaal on toota põletatud dolokivi metalliräbus- tiks, klaasi toormeks ja paberi kompo- nendiks. Paljud ei tea, et värviajakirju trükitakse paberile, mille koostisest ligi kolmandik on põletatud lubi või dolomiit. Lubja- ja dolokivi kasutusvaldkondi on veel kümneid, kuid paraku on Eestis veel vähe teadmisi, kuidas ja milleks saaks need siin kasutusse võtta.

Märkimist väärib ka Eesti **põhjavesi**, sest kinnitatud põhjaveevarust 479 131 m³ ööpäevas tarbitakse Eestis praegu vaid ligi neljandik. See tähendab, et arvestades, kui palju sajab Eestis vihma, kui palju sellest toituvad mitmesugused poorsed kivimid ehk põhjaveekihid ning milline on neis olev varu, kasutab Eesti vaid

veerandi kinnitatud põhjavee varust. Ekspordipotentsiaal oleks Eesti mineraalveel – praegu on meil vaid neli tootjat, kuid võiksime eksportida palju enam, arvestades Eesti kui puhta looduse arenevat kaubamärki. Palju oleneb brändingust, nagu näiteks San Pellegrino vee puhul. Aga võib-olla peaks mõne Eesti mineraalvee tootja omanikuks saama Nestle nagu San Pellegrinol või Coca-Cola nagu Römerquell. Konkurents veeturul on igal juhul tihe, sest lund või vihma sajab paljudes riikides ning lõpuks saab sellest puhas liustiku- või põhjavesi, millega Eesti Värska ja Häädemeeste konkureerima peavad.

FOSFORIIDI VÄLJAKUTSE JA VÕIMALUSED. Peamine täiendava majanduskasvu potentsiaal on siiski maavaradel ja maapõue kasutusel, mida me Eestis veel pole realiseerinud. Siin on tihtilugu tegu üpris spetsiifiliste teadmistega, mille kohta ka Eesti parimate teadmised pole kaugeltki maailmatasemel, sest seni pole maapõue nüüdisaegset tehnoloogiat kasutades uuritud.

Peamine on loomulikult **fosforiit** kui väetisetoore, mis on väärtuslik, arvestades maailma kasvavat toidunõudlust. Selle varud on Eestil mitme miljardi tonniga tõesti väga suured võrreldes 3-4 miljardi tonni põlevkivi koguarudega ning olulised isegi maailma arvestuses. Välistada võib Eestis avakaevandamise, mis kindlasti on suure ökoloogilise jalajäljega ning poleks ka ökonoomsem, sest avakaevandatavad varud on liiga kõrge raua- ja magneesiumoksiidi sisaldusega. Mida me aga täpselt ei tea, on parim allmaakaevanduse tehnoloogia – tänapäeval on mitmeid tehnilisi valikuid, kuid praegu on kivimite tugevuse algandmed puudulikud. Ilmselt on kivimite omaduste määramiseks vaja saada puursüdamikke. Kuid Eestis on kogemused fosforiidi allmaakaevandamisest aastatel 1924–1964 Ülgasel ja Maardus. Eesti Vabariik oli 1936–1940 endale kuuluva ASi Eesti Fosforiit kaudu aktiivne fosforiidi evitamise uurija ja rahastaja.

Me ei tea täpselt, millised oleksid 60–100 meetri sügavusel vee väljamise

Maardu fosforiidi allmaakaevanduse avamisel märtsis 1940.

Allikas: Eesti Foto- ja Filmiarhiiv

mõjud kõrgematele põhjaveekihtidele ning kui tõhusad oleksid osa puhastatud kaevandusvee ordoviitsiumi-kambriumi kihti tagasi immutamise meetmed kaevandusala ümber. Siiski on teada Eesti Geoloogiakeskuse esmastest arvutustest, et ordoviitsiumi-kambriumi veekihi on kaevandamise tõttu vaja väljata 2-3 korda vähem vett kui põlevkivi kaevandamisel. See on ka loogiline, sest 70–110 meetri sügavusse jõuab vähem vihmavett kui 30 meetri sügavusse. Kuid me ei tunne täpselt parimat fosforiidi töötlemise tehnoloogiat. Valikuid on mitu. Me ei tea veel mitut olulist asja. Neid kõiki on vaja uurida maailmatasemel ning neid uuringuid omakorda dubleerida, et olla võimalikult kindel. Küll aga teame varasemast, et Eesti fosforiit on väga hästi rikastatav, küllaltki puhas mittesoovitavatest raskemetallidest ning uue infona – üpris rikas väärtuslike muldmetallide poolest. Juhul kui keskkonnamõjud on aktsepteeritavad ja kümned tehnilised küsimused järele uuritud, tuleb kindlasti uurida ja koostöös puudutatud kogukondadega planeerida võimaliku kasutuselevõtu sotsiaal-majanduslikke parameetreid. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumis on arusaam, et uusi maavarasid ei saa kasutusse anda praeguse kaevandusloa menetluse kaudu. Tuleb luua eraldi kontsessiooni-konkursi menetlus, mis tagab ressursi konkurentsipõhisel kasutusse andmisel riigile maksimaalse kontrolli, tulud ning tingimuste määramise õiguse.

Tänapäeva tehnoloogiaga on võimalik bioapatiidi struktuurist muldmetalle ekstraheerida ning juhtumisi on just Eestis Sillamäel ainus tehas Euroopas, mis tegeleb muldmetallide toormest eri metallide separeerimise ja puhaste metallide tootmisega. Tegemist on kõrgtehnoloogilise toormega – kõigis iPhone'ides kasutatakse üliväikestes kogustes kaheksat muldmetalli, millest kuus on olemas ka Eesti fosforiidis: lantaan, praseodüüm, neodüüm, gadoliinium, terbium ja düsproosium. Uuringutega tuleb tõestada,

milline täpselt on fosforiidi muldmetallide sisaldus teatud aladel, missugune täpselt oleks metallide eraldamise tehnoloogia, millise tõhususe ja kui suurte kuludega seda saab teha.

Kõigis iPhone'ides kasutatakse kaheksat muldmetalli, millest kuus on olemas Eesti fosforiidis.

Näiteks viie miljoni tonni kaevandamisel ja töötlemisel levinuimaks fosforvætiseks, diammooniumfosfaadiks, oleks parimatel tänapäevastel andmetel vaja investeerida ligi 800 miljonit eurot. Sellega saaks 1100 töötajaga ettevõtte aastase ekspordimahuga umbes 400–600 miljonit eurot, olenevalt hindadest. Riigile annaks selline ettevõtte netotulu ligi 70 miljonit eurot. Selle majanduslik kaal on samaväärne kolme Soome suurima Kittilä kullakaevandusega. Fosforiidi suur pluss põlevkivi ees on, et see ei ole oma kasutusvaldkonnas asendatav, ehk kui elektrit saab toota mitmel moel, siis fosforvætiseta põllumajandus ei toimiks. 19. sajandil oli põldude fosforivaegus Euroopas nii tõsine, et Ameerikast koguti preerias kokku piisoniluid, mida purjelaevadega üle Atlandi toodi ja jahvatatult põldudele pandi.

Fosforiidirarud on ühed maailma kontsentreeritumad võrreldes kaaliumi, nafta, rauamaagi ja paljude teiste toortega. Euroopas settekivimina peale Eesti fosforiiti tööstuslikus koguses ei leidugi. Üle 90 protsendi Euroopa fosforvætistest imporditakse Marokost, Venemaalt, Iisraelist ja Senegalist. Eesti varudest jagub ka Euroopale sajanditeks ning vajadus selleks on olemas, arvestades seda, et Euroopa on selle ja paljude teiste toormete

osas impordisõltuvuses. Võti selle Eesti rahva loodusvara võimalikult keskkonnasõbralikult ja Eesti jaoks suurima lisandväärtusega kasutamiseks on reeglid, uuringud ja tipptehnoloogia.

UUED NIMED JA TEHNOLOOGIAD.

Teiseks Eesti oluliseks ja sama keeruliseks maavaraks on **graptoliitargilliit** ehk konnatahvel ehk diktüoneemakilt, mille täpsem nimetus oleks argilliit ehk savi-kivi. See on maailmas üpris levinud orgaanikarikas savikivim, millest kordi paksema kihi, mitu korda suurema lasumissügavuse ja soodsate geoloogiliste tingimuste korral oleks saanud naftat või gaasi ning mille-sarnast Ameerikas purustatakse, kuid Eesti geoloogiline ajalugu on olnud hoopis teistsugune. Meie argilliit on väga sarnane Rootsi kildaga, mida hiljuti on tõsiselt uuritud metallide toormena. Majandusliku väärtusega on seal uraani, molübdeeni, vanaadiumi, tsirkooni ja nikli sisaldus. Viimastel aastakümnetel on tugevalt arenenud metallivaesemate maakide töötlemise bioleostamise tehnoloogia, kus kivimis endas olevatele bakteritele luuakse

kaevandamise järel soodne paljunemiskeskkond, milles metallid vabastatakse keerulisest mineraloogilisest seosest ning seejärel separeeritakse saadud vedelikust välja metallid. Eestis on ettevõtte Biotap riigi toel arendanud tehnoloogiat, kuidas argilliidi orgaanikasisaldust kasutada metaani tootmiseks. On tõenäoline, et täiendavate rahvusvaheliste ja Eesti teadlaste mitmeaastaste uuringutega leitakse tööstuslikud lahendused, kuidas saavutada selline tootmisahel, mis võimaldaks saavutada kõrgetasemelise metallide ja orgaanika väärimise keskkonnale võimalikult vähest mõju avaldades.

Maavarade töötlemisel on viimase viie-kümne aastaga tehtud suuri edusamme. Kui sada aastat tagasi võimaldas tehnika kaevandada kullamaaki vaid seal, kus kulda oli 20 grammi tonnis, siis tänapäeval on 1–3 grammi tonnis täiesti ökonoomne deposiit. Samamoodi oli hõbedaga. Kui 80 aastat tagasi oli hõbedasisaldus hõbedakaevanduste maagis keskmiselt 40 grammi tonnis, siis nüüdseks on 3–4 grammi piisav, et kaevandada, sest osatakse eraldada ka tihti hõbedaga kaasnevaid teisi

Toore	Osakaal, %	Toore	Osakaal, %
Antimon	100	Kuld	96
Berüllium	100	Uraan	94
Boor	100	Kroom	94
Koobalt	100	Fosfor	93
Molübdeen	100	Alumiinium	86
Nioobium	100	Raud	82
Plaattina grupi metallid	100	Tsink	82
Muldmetallid	100	Nikkel	74
Reenium	100	Vask	65
Tantaal	100	Tina maak	56
Titaan	100	Volframi maak	48
Vanaadium	100		

TABEL 1. Euroopas suure impordisõltuvusega toormed, impordi osakaal protsentides ja Eestis leiduvad toormed (märgitud rasvases kirjas)

Allikas: World Mining and Metals yearbook (2007)

Alam- ja kesk-ordoviitsiumi kivimite läbilõige Tallinnas Kadriorus

Märkus: O, pk – graptoliitargilliit (Pakerordi lade); O, vr – kiltsavi (Varangu lade); O, hu+bl – glaukoniitliivakivi (Hunnebergi ja Billingeni lade); O, vl – glaukoniidirikas lubjakivi (Volhovi lade).

Allikas: TTÜ Mäeinstituut

metalle. Seega on vaid aja ja uurimistöö küsimus, kui nii metallirikka toorme kui Eesti argilliidi tõhusaks töötlemiseks leitakse sobivad tehnilised lahendused. Mitmel firmal nagu Hatch, Fluor, Mintek on erialaseid teadmisi ja huvi tehnoloogiat arendada. Eesti võiks olla avatud kas Kanada, Austraalia või Eesti investoritele, kes sooviksid eelmainitud ressursside kontsessiooniõigust konkursil osta.

Kolmas vähestele tuntud nimi on **glaukoniitliivakivi**. Tegu on fosforiidi väikse vennaga selles mõttes, et see lasub vahetult fosforiidi peal ning on toormeks taimetoitainele kaaliumile. Glaukoniiti leidub maailmas samuti rohkest: Rohemägedes Londonist lõunas, Uus-Meremaal ja Brasiilias. Viimane on oluline selle poolest, et Brasiilias ei

leidu palju tavapärasest kaaliväetise tooret kaalisoola, mistõttu on üks Brasiilia ettevõtte Cambridge'i ülikooli teadlastega ja rahvusvahelise inseneriettevõtte FLSmidth'iga arendanud välja tehnoloogia, kuidas 7–9 protsenti K_2O sisaldusega toormest toota pöördahjus kaaliväetist. Arvestades, et glaukoniitliivakivist on glaukoniit suhteliselt lihtsalt rikastatav, peaks sama tehnoloogia olema rakendatav ka Eesti puhul, kuid taas on vaja teostada täiendavaid uuringuid.

Neljas on Eesti **rauamaak**, mis on sarnane Rootsi ja Soome rauamaakidega. Leiukoht on kolm kilomeetrit Jõhivist Toila poole, kuid uuritud on seda paraku veel vähe. Enne sõda, 1937. aastal on tehtud kaks puurauku ja veel viis 1968. aastal, kuid kindlasti on vaja teha tänapäevasel tasemel

täiendavad varu hindamised nii geofüüsiliste mõõtmistega kui ka puuraukudega. Tõsi, rauamaagi varu algab 237 meetri sügavuselt ja rauasisaldus on kesine – kõigest 28–40 protsenti, kuid tema plussiks on suhteliselt suur kogus, hea rikastatavus ja asukoht sadama lähisel. Sügavus ei ole suur probleem, arvestades seda, et Rootsis Kirunas toimub aastas 27 miljoni tonni rauamaagi kaevandamine 1360 meetri sügavuses. Pigem on määrav maagikeha geomeetria, ehk kui kallis seda kaevandada oleks, ning seda saab teada vaid uuringutega. Huvitav on ka, milliseid teisi metalle võib selle maagi sees olla. Tõsi on ka see, et rauamaagi maailmaturu hind on vaid 60 USA dollarit/tonn. Veel paar aastat tagasi oli see 120 USA dollarit/tonn. Kuid kas 10 või 20 aasta pärast on India majandusarengu abil taas suurem nõudlus ning meie varu ökonoomne, ei oska keegi öelda. Seega peab uuringuid tegema, et tulevikus oleks üldse võimalik jah või ei vastust saada.

MAAPÕU KUI RESSURSS. Viieandaks on Eestis **kristalliinsed kivimid** kui ehituskeskkond ja samal ajal ka maavara. Tuntud on Maardu hüdropumpjaama projekt, kuid paraku on seal kristalliinseks kivimiks rabakivi, mille kristallid on suured ja seega nende lööktugevus vastab Los Angelesi testi järgi vaid lubjakivile. See ei võimaldaks meil asendada aastas miljonit kuupmeetrit imporditavat Soome graniiti. Kuid võib nõustuda Eesti geoloogide soovitusel kaaluda hüdropumpjaama rajamist Paldiski piirkonna gneisskivimisse. Gneisi lööktugevus on väga hea, mis võimaldaks saada aastakümneteks ja sadadeks Eesti oma kristalliinset ehituskivi alates 150 meetri sügavusest. Ka 500-megavattise võimsusega hüdropumpjaama projekt 330 miljoni eurose investeeringuga oleks Eesti aegade suurimaid investeeringuid.

Energiasektori investeeringute analüüsid tõestavad detailselt, et olenevata sellest, millal mingi investeeringu tulemusel Eestis tootmist alustatakse, on

juba investeeringu enda ehituse käigus hõivatud nii palju inimesi ehituses, masinaehituses, logistikas, planeerimises ja asjakorralduses, et riigieelarvesse jõuab igast investeeritud 100 miljonist eurost 20–30 miljonit eurot. Loomulikult tähendab aga suur investeering selle investori soovi ja veendumust, et võetud risk end ära tasub ja plussi jääb, mis tähendab aga tootmist. Hüdropumpjaama puhul tähendab see elektritootmist elektri kõrgeima hinna perioodil (nagu hommikuse ja õhtuse tippnõudluse ajal) ja vee pumpamist ülemisse reservuaari, siis kui elektri hind on vaid veerand kõrgest hinnast. Lühidalt öeldes tuleb osta odavalt, müüa kallilt ning potentsiaalselt muutuks elekter tavatarbijate jaoks tiptundidel hommikul ja õhtul odavamaks.

Suurim võimalik maapõueprojekt oleks Helsingi ja Tallinna vaheline tunnel. Praegused hinnangud selle maksumusele oleks 9–13 miljardit eurot ning tellimisel on uus 2018. aastaks valmiv tasuvus-uuring. See kõlab uskumatult, kuid väärrib teadmist, et praegu on graniiti rajatud Helsingi metrooliini pikkus 35 kilomeetrit ning seda pikendatakse pidevalt. Praeguste teadmistega oleks Helsingi–Tallinna tunneli pikkus 69 kilomeetrit, millest 61 kilomeetrit oleks samas graniidis, milles pikendavad soomlased iga aasta metrootunneleid. Tehniliselt on keerukamad ja vajavad uurimist Eesti settekivimid ning nende läbistamine. Eeluuringuga võib tutvuda Harju maavalitsuse kodulehel.

UURIMINE JA TEADMISED ON VÕTI.

Kuues teema on seni **tundmatud maavarad**, mida tuleks täiendavate süvaotsingutega valdavalt Põhja-Eestis tuvastada. Aastakümneid tagasi tehtud puurimised ja kaardistamised tõestavad, et potentsiaali peaks olema. Tänapäevased geofüüsikaliste uuringute tehnoloogiad on võimelised tuvastama küllalt täpselt deposiiti ka 200 meetrit sügava katendi alt, andes juba kolmemõõtmelise pildi maagikehast. Mis on aga täiesti kindel – arvestatavas

koguses naftat Hiiumaa all ei ole. Samuti on täiesti kindel, et Eesti inimeste jaoks pole vastuvõetav tõsine keskkonnakahju ehk nõuded keskkonnatingimuste täitmise osas peavad jääma Euroopa tasemele. Samas pole mõistlik, et me neid nõudeid märksa rangemalt kui Soomes või Rootsis rakendame, sest pole kuulda, et eestlased põhja poole puhtama keskkonna pärast elama on asunud, vaid pigem ikka palga pärast.

Loodetavasti lugeja märkas, et igast lõigust jäi üles küsimusi, mida autor peab soovitavaks täiendavalt uurida. Seda vajadust on kinnitanud maapõuestrateegia alltöörühmade mitmed arutlused. Tõesti, maavarasid ei muuda väärtuslikuks nende füüsilise olemasolu (näiteks nafta Põhjameres), vaid täpne teadmine, kus, kui palju, millise kvaliteediga, milliste tingimustega, kuidas toota, mil viisil transportida jms. Seega väärtuse loovad teadmine ja võimekus rakendada teadmist tootmiseks. Seda väärtust tuleb Eestil sihikindla tegevusega, soovitavalt Geoloogiateenistuse kaudu toota. On tõeline heameel, et Keskkonnaministeerium ning Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium on esitanud Teadusagentuuri valdkondliku teadus- ja arendustegevuse tugevdamise programmi (RITA) 1. tegevuse „Strateegilise teadus- ja arendustegevuse toetamine” tugeva ühistaotluse „Maapõue-ressursside efektiivsemate, keskkonnasõbralikumate ja säästvamate kasutusvõimaluste väljatöötamine”, mis loodetavasti juba 2017. aastast käivitab esimest korda taasiseseisvunud Eestis tõsised maapõue ressursside kasutamisega seotud uuringud enama lisandväärtuse saamiseks.

Olulisim, mida Põhjamaadest üle võtta, ei ole mitte eriline tehnika, vaid hoiak, et riik peab tõsiselt oma maavarasid uurima, et luua kõrge lisandväärtusega töökohti suurlinnadest väljas ning oma varadelt tulu teenida. Meenutades, et praegu teenib Eesti riik maavarade majandamiselt keskkonnatasudena tulu keskmiselt 90 miljonit eurot aastas, poleks Eesti riigil

liiast panustada vähemalt 2-3 miljonit eurot aastas uurimis- ja arendustegevusele, et oma maapõueressursse arendada. Kuigi mõnest kergelt pillatud mõttest võib maavarade kasutamine tunduda 19. sajandi majandusena, on tegelikult tegemist väga teadmis- ja kapitalimahuka

Võti Eesti rahva loodusvara kasutamiseks on reeglid, uuringud ja tipp tehnoloogia.

valdkonnaga, mille tooteid inimesed enda igapäevases elus vajavad. Rakendades Eestis Põhjamaade kogemusi, reeglistikku ja hoiakut ning meie geoloogilist potentsiaali, on tõesti võimalik, et 2030. aastaks on realiseerunud selles sektoris üle 1500 miljoni euro mahus investeeringuid, on loodud üle 3000 täiendava kõrgepalgalise töökohta ja riigikassasse on lisandunud 100 miljonit eurot lisatulu. See ei oleks Eesti Nokia ega konkureeriks mahult Norra naftarikkusega, kuid on kindlasti pingutust väärt ressurss, mille arukas kasutuselevõtt elavdaks Eesti majandust.

Eesti maapõu vajab süsteemset lähenemist – akadeemiline vaade praktiliste järeldustega

DIMITRI KALJO
akadeemik,
Tallinna Tehnikaülikooli
geoloogia instituudi spetsialist

ERIK PUURA
Tartu Ülikooli
arendusprorektor,
tehnikadoktor

ALVAR SOESOO
Tallinna Tehnikaülikooli
geoloogia instituudi professor,
Tartu Ülikooli külalisprofessor

Mie teadmised Eesti maapõuevaradest, nende kaevandamise ja kasutuse võimalustest ja mõjust ei ole kiita. Koostatav maapõue strateegia peaks osutama, kuidas kõiki asjatundjaid ja ülikoolide ajakohast teadusaparatuuri parimal viisil Eesti arengu huvides koos tööle rakendada.

Eesti maapõu, selle ehitus (geoloogia), maavarad, nende kasutamine ühiskonna huvides (mäendus, energeetika, keemia, ehitus jt) ning sellest tulenev

keskkonnamõju on kujunenud 2016. aasta alguses järjest kuumemaks teemaks mitmele ühiskonnagrupile. Anname alljärgnevalt süsteemse ülevaate tähtsamatest probleemidest nimetatud põimingus. Ühtlasi esitame oma vaated, mida peaks tegema, et saavutada ratsionaalne või optimaalne areng olulises, kuid seni tõrjutud seisundis olnud valdkonnas.

Mõned sammud progressi suunas on juba astunud, näiteks Eesti Teaduste Akadeemia töögrupp tegeles 2014. aastal Nabala maardla ja looduskaitseala probleemide analüüsiga, kuid tehtud järeldused jäid vajaliku tähelepanuta. 2015. aastal saatsid Tartu Ülikooli, Tallinna Tehnikaülikooli ja Eesti Maaülikooli rektor ettepaneku Riigikogule ja valitsusele asuda kujundama läbimõeldud, nüüdisaegset ja kestlikku maavarapoliitikat. See ettepanek leidis soodsat vastuvõttu nii poliitikute kui ka rahva hulgas ning seda võimendas sügisel Rakveres peetud Eesti strateegilistele maavaradele pühendatud rahvusvaheline konverents. Keskkonnaministeeriumi (KeM) juhtimisel koostati ettepanek valitsusele maapõue strateegia koostamiseks. Ettepanek kiideti heaks ning koostöös majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumiga (MKM) moodustatud töörühm asus tööle eesmärgiga esitada dokument paari aasta pärast kinnitamiseks. Alltöörühmadesse on kaasatud ka geoloogide esindajad, kuid siiski tuleb märkida, et tulemus

sõltub eelkõige KeMi enda visioonist ning ministeeriumi alltöörühmade juhtide võimekusest protsessi koordineerida ja sisuliselt juhtida. Viimasel ajal on ka kirjutavas ajakirjanduses ja ETVs olnud esinemisi, milles on põhjendatud maavarade, sh fosforiidi kaevandamise vajalikkust ja käsitletud ka probleemseid aspekte. Fosforiidi esiletõus on initsieerinud ka ultraroheliste „vastulööke”, mille krooniks sai hiljutine „Vabariigi kodanike” saade ETVs, mille juht ei püüdnudki hoida poliitilist tasakaalu.

Esitatud kokkuvõtte veenab, et maapõuest ja eriti maavarade kaevandamise tegelikest asjaoludest teab avalikkus üpris vähe, mis tähendab, et samavõrd rohkem on ruumi populistlike väljaütlemiste levikuks ja levitamiseks. Õeldust tulenevalt on käesoleva kirjutise ülesanne anda võimalikult süsteemne ülevaade Eesti geoloogia ja maavarade valdkonna olukorrast, ülesannetest ja arenguperspektiividest. Tihti on ametnikel küsimus: „Miks me peaksime uurima?”, vastust sellele küsimusele aga tavaliselt ei oodatagi.

Praeguse valitsuse tegevusprogramm (08.04.2015) teeb esmakordselt mitmeid viiteid maavaradele, maavarade ja maapõue uurimistegevusele, seda toetavale organisatsioonile ja üldisele strateegiale. Muuhulgas lubab programm järgmist: „Töötame välja Eesti taastumatute maavarade kasutuselevõtu pikaajalise strateegia ja loome selle elluviimiseks toimiva geoloogiaalase võimekuse. Peame oluliseks uurida parimal teaduslikul tasemel kõiki Eesti riigi loodusvarasid. Strateegia raames kaardistame Eesti maavarad ja teostame võimaliku kaevandamise analüüsid, leiame tasakaalu riigi majanduslike ja keskkonnakaitse huvide vahel.” Sellega on seatud selge siht astumaks lähitulevikus modernsete Euroopa riikide sekka, kes oma varadest lugu peavad ja on alati kursis sellega, mida nende sahvris sisaldab. 2015. aasta lõpus sai Vabariigi Valitsusest roheline tule ka maapõuestrateegia koostamine. Nüüd, veerandaasta möödudes oskame hinnata, millised on suurimad pudelikaelad

riigiametite, ülikoolide ja vabaühenduste suhtlemises, meie reaalses teadmises maapõue kohta ning tulekuvisionides. Kuna riigil on selles vallas visioon puudunud, on ka maapõuestrateegia koostamisel praegu, töö käigus ehk n-ö põlve otsas seda raske pädevalt kujundada. Nii meenutabki see tegevus pigem rööprähklemist kui planeeritud ja koordineeritud eesmärgipärast loometegevust.

MIS MEIL ON OLEMAS, MIDA TEAME JA MIDA MITTE, PERSPEKTIIVID.

Eesti maapinnal paljanduvatest kivimitest ja suures osas ka maapõuest kuni paarisaja meetri sügavuseni on meie üldised geoloogilised teadmised suhteliselt head. Seda tänu suurele puuraukude arvule, eriti Eestimaa põhjaosas, ning intensiivsetele uuringutele Nõukogude Liidu aegadel. Põhjalik kokkuvõtte venekeelse ajastu tulemustest on inglise keeles, ka veebis kättesaadav teoses „Geology and mineral resources of Estonia” (Raukas, Teedumäe 1997), eriti selle maavarade peatükis „Mineral resources” (*ibid.*, 313–373). Kuivõrd pärast taasiseseisvumist jäid vabariigis süsteemsed geoloogilised tööd eri põhjustel unarusse, on nüüdisaegset informatsiooni meie maapõue koostise ja ehituse kohta lisandunud ainult siit-sealt ja juhuslikult.

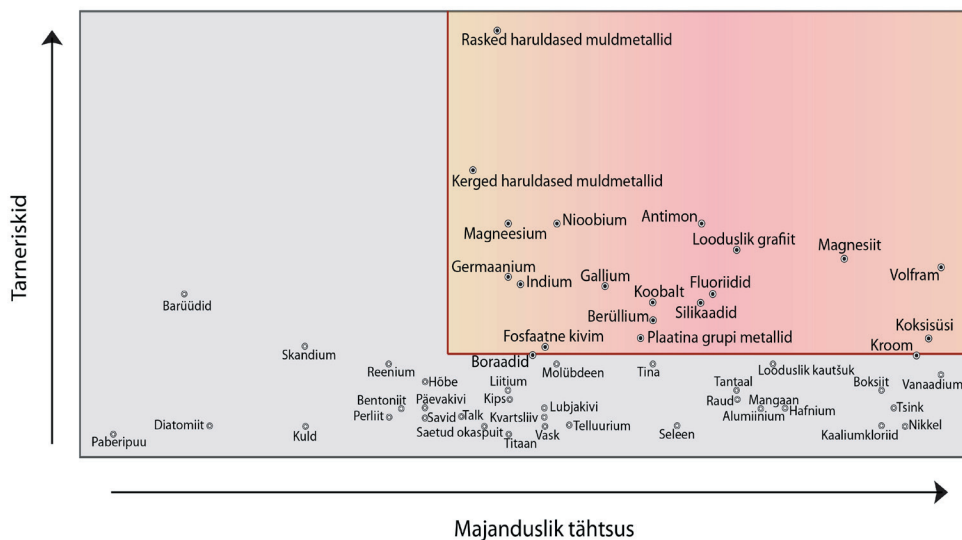

Sammalloom põlevkivil. Põlevkivi on orgaanika- ja kivististerikas savikivim.

Foto: Gennadi Baronov

100

nii strateegilistele maavaradele kui ka varustuskindluse seisukohast kriitilistele maavaradele (Critical Raw Materials; Report on critical raw materials for the EU 2014). Eesti strateegilisteks maa- ja loodusvaradeks võime pidada põlevkivi, graptoliitargilliiti ja fosforiiti. Kui põlevkivi- varud ja selle kvaliteedi muutused maardla piires on meile hästi teada, siis fosforiidi osas 1960–1990 tehtud uuringud ei vasta praegustele nõudmistele (vt järgmine ptk). Veelgi keerulisem on graptoliitargilliit, mis kivimina pole ametlikult maavara, küll aga võivad selles leiduvad metallid (Mo, U, V jt) pakkuda majanduslikku huvi, kuid samas olla ka keskkonnanaohtlikud (Voolma *et al.* 2013; Soesoo, Hade 2014). 1970.–1990. aastatel geoloogiateenistuse tehtud uurin- gute materjalidele toetudes on loodud esialgne mudel graptoliitargilliidi varude hindamiseks ja mitmete metallide leviku ja koguste määramiseks (Hade, Soesoo 2014). Eeldades selle kivimi keskmiseks tiheduseks 2100 kg/m³, võib Eestis olla kuni 67 miljardit tonni graptoliitargilliiti, milles on kokku hinnanguliselt 6,7 mil- jonit tonni uraanoksiidi, tsinkoksiidi 20

Joonis 1. Tarnekindluse seisukohalt kriitilise tähtsusega (punase tooniga kastis) toorained Euroopa Liidus, 2015. aasta seisuga.

Allikas: Critical Raw Materials...

miljonit ja molübdeenoksiidi 19 miljonit tonni. Praeguste turuhindadega ulatuksid nimetatud metallide hinnad kümnetesse miljarditesse eurodesse, mis on siiski pigem indikatiivne väärtus, kuna siiani puuduvad metallide eraldamise majanduslikult tulusad tehnoloogiad ja keskkonnauuringud.

Eli kriitilise toorme nimekirjas on Eesti fosforiit eeskätt kahel põhjusel (vt joonis 1): esiteks kui fosfori tooraine ning teiseks kui kergete ja raskete haruldaste muldmetallide võimalik tooraine. Pilootuuringud näitavad, et näiteks tseeriumi kontsentratsioon võib ulatuda kuni 3 kilogrammini tonni fosfaatsete kodade materjali kohta ja neodüümil võib see ulatuda kuni 1,8 kilogrammini tonni kohta (Soesoo 2015). Need on vägagi silmapaistvad kontsentratsioonid, arvestades asjaolu, et haruldased muldmetallid oleksid fosforitootmise kaasproduktiks. See annaks meile nii moraalselt kui ka majanduslikult alust oluliselt kasvatada oma teadmisi fosforiitide geokeemiast, metallide eraldamise tehnoloogiast ja kaevandamisväärsusest. Kahjuks on progress nendes suundades olematu, sest maavarade vallas on vajalikud uurimised tegemata jäänud ja seda ligi 30aastast lünka ei ole hetkega võimalik täita. Siinkohal ei ole võimalik kivi geoloogide kapsaaeda veeretada. Eestis on olnud ja on ka praegu häid geoloogia spetsialiste, kes aastate vältel on püüdnud teaduse finantseerimise organisatsioonidele selgeks teha maapõue rakendusuuringute vajalikkust. Kahjuks on need püüded jäänud tulemusteta ning sellised rakendustootlused on tagasi lükatud kui „liiga praktilised” või „puudub vajalik artiklimaht ja järjepidevus”. Lühidalt öeldes on see Eesti teaduse juhtimises valitsenud „fundamentalismi buumi” tagajärg ja varjukülg.

Käsitlemata on jäänud ka mõned teised, võimalik et mitte vähem tähtsad maapõuevarad. Nimetaksime siinkohal kindlasti Kirde-Eestis paiknevaid raua- maagi- ja polümetallide lasundeid (nn

Jõhvi magnetanomaalia piirkond) ja maa süvasoojust. Kummagi, olemuselt täiesti erineva ressursi kohta ei ole praeguste teadmistega võimalik anda adekvaatset hinnangut kasutamispotentsiaali kohta. Võimalike uurimist vajavate maa- ja loodusvarade nimekirja võiks kanda ka glaukoniidi (K toorainena ja kasutamiseks keemiatööstuses ja keskkonnatehnoloogiates) ja mitme regiooni mineraalveed.

Maavarade vallas on vajalikud uurimised ligi 30 aastat tegemata jäänud.

Mis puudutab Eesti kristalseid aluskorra- kivimeid kui võimalikku graniitkillustiku toorainet, siis tahaks näha seda majanduskalkulatsiooni, mis tõestab, et killustikku on tulevikus jätkuvalt majanduslikult otstarbekas sisse vedada Skandinaaviast ja Venemaalt ning mitte kaevandada Põhja-Eestis.

Oleme seda meelt, et koostatava Eesti maapõuestrateegia üks olulisemaid ülesandeid on panna kehtima niisugune geoloogia rakendusuuringute korraldus, et eespool kirjeldatud teadmiste lüngad ei saaks tekkida ja olemasolevad võimalikult kiiresti likvideeritaks. Kõike korraga niikuinii ei saa.

MIKS JA KUIDAS ON VAJA MAAVARASID UURIDA, SAMAS KESK- KONNAKAITSET UNUSTAMATA.

Maavarade võimaliku kasutuse rolli Eesti arengule on tarvis hinnata, seda ei tohi üle- ega alahinnata. Kui me maavarasid ja nende kompleksset kasutust ei uuri ega hinda, jäävad meie mõttemaailma veel aastakümneid suunama äärmustesse laskuvad seisukohad ja artiklid, näiteks nagu „Eesti fosforiit on kullaauk” või „Fosforiidilõks: Ei, ei ... ja veel kord EI!”.

Eesti fosforiit – kvartsliaakivi, milles on kohati rohkesti käsijalgse *Obolus*'e kaasi (P_2O_5 keskmine sisaldus 10–15%).

Foto: Gennadi Baranov

Ometi levivad arvamused, näiteks miks üldse on vaja fosforiidi täiendavaid uuringuid. Väidetakse, et meil on kõik juba aastakümneid tagasi uuritud, on olemas aruanded ja tabelid, puur-südame hoidlates küllaldaselt materjali.

Paraku on nii, et kogu olemasoleva materjali põhjal ei ole võimalik anda teatepulka edasi majandusteadlastele, kes aitaksid hinnata kaevandamise mõtestatust olenevalt turusituatsioonist. On mõeldamatu, et me ei kasuta juba olemasolevat informatsiooni, kuid tuleb teha ka põhimõttelisi täiendavaid uuringuid.

Mis siis on puudu, näiteks fosforiidi osas?

- Puudu on ülevaatlilikud regionaalsed hüdrokeoloogilise ja hüdrokeokeemilise modelleerimise uuringud, mida fosforiidi kaevandamine tegelikult põhjaveele tähendaks. Iga natukenegi hüdrokeoloogiaga kokku puutunud inimene teab, et see ei tähenda, et pooled Eesti kaevud kuivaks jääksid. Ebakorrekse hirmustsenaariumi levitamist tuleb taunida. Aga me ei

saa ka väita, milline oleks tegelik seisukord, sest puuduvad uuringud.

- Puudu on paljude mikroelementide sisalduse uuringud, nende seotus mineraalsete faasidega. Meil on Euroopa Liidu toel soetatud kvaliteetne teadusaparatuur, mida sel eesmärgil ei kasutata. On esialgseid andmeid, et Eesti fosforiidis kui geoloogilises mõttes kogu maailmas unikaalses maavaras võib olla huvipakkuvaid mikroelemente, kuid rohkem me praegu ei tea.
- Puudu on fosforiidiga seonduvate maavarade võimaliku kompleksse kasutamise uuringud. Fosforiidiga seonduvad olenevalt asukohast nii kukersiit kui ka argilliit, kuid nende võimalikku kooskasutamist pole piisavalt uuritud.
- Puudu on võimaliku kaevandamise leevendusmeetmete uuringud koos nende maksumuse määramisega. Näiteks on kaevanduse tühimikud võimalik täita, aga selle maksumus oleks ilmselgelt väga suur. Igal leevendusmeetmel on oma hind ja sellised ligikaudsed prognoosid on vajalikud, et majanduslikku tasuvust hinnata.
- Puudu on fosforiidi rikastamise uuringud, mida ei tee küll geoloogid, kuid mineraalse ja keemilise koostise, eriti mikroelementide sisalduse uuringud on selle sisendiks.

Ilma nende uuringuteta ei ole meil majandusteadlastele vajalikku informatsiooni koos ja vaidlused ei ole asjakohased. Ka kogu arhiivimaterjal ja aruanded maardlate kohta tuleb uuesti üle vaadata. On täiesti selge, et nende uuringute tulemused ei ole garanteeritud – näiteks keskkonnaprobleemid võivad osutuda liiga suurteks ja aktsepteeritavad leevendusmeetmed liiga kulukateks. Kohalike inimesi huvitab eelkõige, mis juhtub põhjaveega. Seega on nende jaoks kõige tähtsamad just esimene ja neljas uuring selles loetelus.

Avalikku arvamust kujundava Postimehe juhtkiri „Fosforiidist saia ei saa” (PM, 9.03.2016) on pööranud tähelepanu usalduse tekitamise vajalikkusele: „Jutud, et raha karvane käsi ei sule mitte ainult poliitikute, vaid ka teadlaste suu, toituvad just teadmatuse allikast.” Just seetõttu peab uuringud tellima riik. Ettevõtte on õigus vastavalt koostöölepingule nõuda teadlaselt konfidentsiaalsust mitte avaldada uurin-gute tulemusi. Samuti on Eestis piisavalt teadlasi, kes üksteise tulemusi üle vaatavad ja hindavad ning avalike tulemuste puhul oleksid võimalikud subjektiivsed tõlgendused kindlasti esile toodud. Pealegi pole võimalik ette kujutada, et Eestis hakkaks midagi fosforiidi kaevandamisega seoses toimuma, kui kohalikele inimestele pole loodud täit teadmist ja selgust, milliseid keskkonnamõjusid kaevandamine endaga kaasa toob. Samal ajal on aga väga lühinägelik uskuda inimesi, kes külvavad pseudoteaduslikke hirmustsenaariume.

Eespool toodud fosforiidi näide on kõige keerulisem, kõige emotsionaalsem. On kummaline, et lihtsamalt ollakse valmis aktsepteerima näiteks argilliidi või mistahes teise nimega maavara võimalikku kasutamist. Eestlaste arvamus maavarade uurimise ja kasutamisega seotud riskidest on jäänud kinni nõukogude korra ja fosforiidisõja aegadesse.

Oleme mängimas pimesikumängu, kus usume siiralt, et taastuvate loodusvarade kasutamine ja taaskasutus kõrvaldab vajaduse taastumatute maavarade kaevandamise järele. Iga tuulegeneraatori valmistamiseks on meil vaja koobaltit, vaske, molübdeeni, tsinki, haruldasi muldmetalle, rauamaaki, boksiiti, lisaks paigaldamisel sageli tuhandetes tonnides betooni. Jah, taaskasutus ja alternatiiv-energeetika vähendavad olulisel määral vajadust maavarade järele, kuid kindlasti ei saa inimkond ilma kaevandusteta hakkama. Tahame areneda – iga mobiil-telefon, iga tahvelarvuti tähendab suuri auke maapinnas maailma eri paigus.

Jah, inimkond raiskab toitu ja umbes kolmandiku fosforivajadusest saaks kokku hoida raiskamise lõpetamisega, kuid see osa, mis põllumajanduses keskkonda lekitab – eriti fosforvæetiste paratamatul kasutamisel –, on tarvis ikkagi juurde hankida. Telestuudios Marek Strandbergi välja käidud hüpoteesi, nagu pääseks inimkond pikemas perspektiivis täielikult mineraalse fosfori lisamisest väetistena, ei kinnita ükski tõsiseltvõetav erialateadlane, ning maailma elanikkonna kasvades vajadus suureneb.

Üldistades fosforiidi näidet kõigi Eesti võimalike maavaradeni on selge, et meie teadmiste, maailmaturu hindade, konkureerivate maavarade ja tootmiseks vajalike tehnoloogiliste lahenduste hetkeseisu juures ei ole Eestis tegu „kullaauguga”.

Mets rekultiveeritud Viivikonna kaevandusalal.

Foto: Avo Middel

See aga ei tähenda, et me oma ressursse ei peaks tundma õppima.

On kolm suurt vaeleusaama: geoloogilised uuringud kahjustavad olulisel määral keskkonda, uuringud tähendavad automaatselt kaevandamist, kaevandamine tähendab automaatselt hiigelsuuri keskkonnaprobleeme.

Eestlaste arvamus maavarade uurimise ja kasutamise riskidest on jäänud nõukogude korra ja fosforiidisõja aegadesse.

Teada ja üha põhjalikumalt uurida oma maapõuerikkusi on igale normaalsele riigile sama oluline kui teada ja uurida oma inimressursse või muid loodusressursse. Viited nõukogude ajale, kus tamponeerimata uuringupuuraukude kaudu kahjustus põhjavesi, on kohatud. Geoloogilised uuringud tehakse suurte keskkonnakahjudeta. Oleme oma ülikoolid varustanud tänapäevase teadusaparatuuriga, ülikoolidel on olemas täielik võimekus teha uuringuid ning nad ootavad soove seda rakendada. Loomulikult on ka põhjavesi üks meie tähtsamaid maapõuerikkusi ning mistahes plaanid peavad arvestama vastavaid tasakaale.

Lisaks täpsele informatsioonile, mis ja kus maapõues paikneb, oleme alles algusjärgus tehnoloogiliste lahenduste tundmaõppimisel ja arendamisel, et võimalikest uutest maavaradest kasulikud komponendid tõepoolest suures mahus ja tasuvalt kätte saada. See protsess võtab aastaid, kui mitte aastakümneid näiteks argillidi puhul. Mis juhtub selle aja jooksul maailmaturu hindadega, on teadmata. Kuid praegune madalseis ei tähenda, et jätame üldse oma võimalused uurimata. Jällegi, ülikoolides on

olemas teaduslik aparatuur, et tehnoloogilisi lahendusi analüüsida ja uusi välja töötada.

Kolmandaks on levinud eksiarvamus, et kaevandamine tähendab alati hiigelsuuri keskkonnaprobleeme. Kui Walesi konsultandid tegid juba 1990ndate keskel Kohtla karjääri rekultiveerimisplaani, ütles kohalik vallavanem artikli autorile, et sellist puhkeala sooviks ta oma valda ka põlevkivi kaevandamata. Jah, põlevkivi kaevandamise ja töötlemise tulemusena rõhub meid endiselt aastakümnetetagune jääkreostuse taak, kuid just nendest negatiivsetest näidetest oleme õppinud ning vajaduse korral on olemas kõik peamised tehnoloogilised lahendused, et keskkonnamõjud minimeerida. Oleme võimalised prognoosima kaevandamise mõju põhja- ja pinnavee keemilisele koostisele ja veetasemetele nii kaevandamise ajal kui ka selle järel, disainima uue, rohkete kasutusvõimalustega maastiku juba enne kaevandamist jne.

Põlevkivitööstusest laekunud keskkonnamaksude toel on aastakümnete jooksul lahendatud keskkonnaprobleeme kogu Eestis – olgu nimetatud näiteks veevärkide ja kanalisatsioonide väljaehitamine. See on olnud kompensatsioonimehhanism, kuid tegelikult on häbiväärne, et Lääne-Virumaal saadakse näpuga näidata Ida-Virumaa poole ja küsida, kuidas kajastub põlevkivi kui senise peamise maapõuerikkuse kasutamine kohalike inimeste heaolus. Ka siin on vaja kardinaalset muutust keskkonnapraktikates, planeerida võimalike kaevandusalade hilisemat kasutust juba enne kaevandamist ning saavutada seeläbi kohalike elanike usaldus.

Kuigi põlevkivitööstuse keskkonnamõjud on radikaalselt vähenenud ning emissioonid on viidud allapoole rahvusvaheliste lepingutega kehtestatud piirnorme, on aastakümnete jooksul tekkinud jääkreostus ning väljakaevandatud aladel tühjaks jäänud kaevandusasulad on endiselt kõigile nähtavad ja näpuga näidatavad. Mis omakorda tähendab, et maavarade kasutamisel on ülioluline roll asumite planeerijatel.

Need kolm komponenti – põhjalikud võimalike maavarade uuringud, tootmise tehnoloogilised lahendused ja parimate keskkonnanalohenduste kasutamine – koos majanduslike tasuvuskalkulatsioonidega määravad, kas kaevandamisel on üldse mõtet. Jah, uuringute tulemus võib olla ka negatiivne, kuid sama tõenäosusega võib tulla aeg, kui arukas maavarade kasutamine suurendab tunduvalt meie majanduslikku heaolu.

Meie eeskujudeks saavad olla eelkõige Soome ja Rootsi. Ka seal ei leidu naftat, ometi on tegu riikidega, mis on juba aastasadu osanud oma maavarasid kasutades oluliselt panustada sisemajanduse koguprodukti. Samuti on kõigile teada Soome ja Rootsi kõrge keskkonnateadlikkus. Soomes on kaevandussektori osakaaluks kolm protsenti SKPst ning töötavad ligi 50 suuremat kaevandust ja karjääri. Lisaks plaanitakse rohkem kui kümnet uut suuremat projekti. Rootsis

annab kaevandussektor ühe protsendi SKPst ning üle viie protsendi ekspordist (Perez 2014; Development of Finnish ...).

Kokkuvõtteks, meie esimene peamine ülesanne on tekitada arusaam ja luua usaldus, et maavarade kasutamine on võimalik väheste keskkonnamõjudega ja pakub ühtlasi riigile uusi arenguvõimalusi. Maapõuerikkuste uurimata jätmine ettekäändega, et parem ongi mitte teada, sest usaldust polegi kunagi võimalik saavutada, on lihtsalt rumal, nagu ka selliste stsenaariumide jutlustamine, et inimkond saab tulevikus edukalt hakkama ilma maavarasid kasutamata.

MILLINE PEAKS OLEMA EESTI NÜÜ-DISAEGNE GEOLOOGIATEENISTUS: ETTEPANEKUD.

Mitmed maavarade uurimist kritiseerinud sõnavõtjad on esile toonud uuringute tulemuste usaldusväär- suse aspekti ning lahendusena nähakse pea ainsa võimalusena anda see tööloik

Pakri panga geoloogiline profiil. Keskosas (ordoviitsiumi lubjakivide all) on roheline glaukonidi kiht tumepruuni graptoliitargilliidi peal.

Foto: Olle Hints

riigiasutuse pädevusse. Ka autorid (arvestades eelmises peatükis toodud põhjusi) on samal seisukohal, kuid selle ajendiks ei ole lausaline usaldamatus konkreetsete Eesti Geoloogiakeskuse (EGK) jt geoloogide vastu, vaid laiem vaade geoloogiateenistuse ülesehitusele. Ebaõnnestumisi võib igal pool juhtuda, kuid oleme oma pikaajaliste kogemuste põhjal veendunud, et absoluutne enamus uurijaid on ausad inimesed, kelle tööle ei ole midagi tõsist ette heita.

Eesti Geoloogiakeskust juhiv viieliikmeline nõukogu, kus vaid ühel on erialane haridus.

Kahjuks on populistidel suhteliselt kerge nende usaldusväärsus kahtluse alla panna mitmesuguste ebatõeste „faktide” abil (suitsevad puuraugud, poole Eesti põhjavee koguse rikkumine, Tuhala nõiakaevu kuivaks jäämine jms). Geoloogiline teave on suhteliselt spetsiifiline, mistõttu on arusaadav, et meediasse pääseb liiga palju väärinfot. Kaldume arvama, et see faktor jääb kehtima ka edaspidi, väärarvamustest pole pääsu, mistõttu realistikum on välja arendada riiklik geoloogiliste uuringute ja ekspertiisi asutus, mis võiks olla *a priori* usaldusväärne.

Riiklik geoloogiateenistus on olemas paljudes riikides, eriti nendes, mida me oleme harjunud oma tegevuste korraldamisel eeskujuks seadma. Riikliku teenistuse ülesandeid ei ole vaja välja mõtleva hakata, vaid need on aastakümnete jooksul kujunenud ratsionaalse tööjaotuse alusel ning vastavates dokumentides formuleeritud konkreetse riigi spetsiifika järgi. Näiteks toome järgmise loetelu ülesannetest, mille algversioon pärineb Euroopa geoloogiateenistuste liidu infost, mida tutvustas A. Pöldvere EGK aprillikonverentsil (Pöldvere 2013):

- ▶ geoloogiline kaardistamine ning maavarade otsingud ja uuringud, keskkonnamõtjude hindamine, sh kaevandamisel;
- ▶ hüdrogeoloogia – põhjavee komplekside uuringud ja kaardistamine ning põhjavee strateegilised uuringud majandusarengu ja keskkonnakaitse eesmärgil;
- ▶ geofüüsika, geokeemia ja keskkonnageoloogia, sh maapõuega seotud riskide hindamine (seired), ranniku ja merealade seire, seismiline seire, geoloogiliste eelduste otsing CO₂ hoidmiseks maapõues, maakasutus ja ehitusgeoloogia – ehitusvõimaluste hindamine maismaal ja merel, ehitusmaterjalid, pinnase uurimine;
- ▶ geoloogiliste andmebaaside haldamine.

Nimestikku on lühendatud, kuid ikkagi on see väga pikk. Oluline on tähele panna, et geoloogiateenistustelt oodatakse nii pidevate (päevakajaliste) uuringute kui ka ettevaatavate strateegiliste uuringute tegemist ja hinnangute andmist. Kusjuures on selge, et rõhuasetused ja ülesannete valik olenevalt situatsioonist ajas muutub. Teenistus peab looma vastava kompetentsi ja stabiilse töökeskkonna maapõue süsteemseks uurimiseks ning probleemide tekkimisel neile adekvaatselt reageerima.

Niisugust asutust Eestis, erinevalt enamikust ELi liikmesriikidest, praegu ei ole. Geoloogia ja maavarade valdkonda haldab alates 1993. aastast Keskkonnaministeerium, mille ideoloogia ei soodusta valdkonna arengut. Eriti oli see näha eelmise ministri ajal. Praeguseks on suhtumine kardinaalselt muutunud, nagu näitavad ministri korduvad sõnavõttud Postimehes ja Maalehes (Pomerants 2016; Sikk 2016), ning võimalikuks on saanud eripalgeliste ideede ja arengutsenaariumide kavandamine, sh maapõue strateegia koostamine. Kuid KeMi prioriteet on jätkuvalt elusa looduse kaitse. See koos maapõuestrateegia koostamise ebaleva algusega on teinud geoloogide kogukonna murelikuks, millest on ka korduvalt

märku antud EGK nn aprillikonverentsidel ja meedias.

Paralleelselt on kõne all olnud valdkonna haldamise üleandmine MKMile, kes käsitleb maavaradega kaasnevaid võimalusi eelkõige majandusarengu perspektiivist, loomulikult lähtudes samal ajal säästva arengu põhimõtetest. Selge sõnumi mõttes on siin märkimisväärtne Kaupo Reede jt (2016) kirjutis äsjases EGK Toimetiste numbris. Kahjuks ei ole kõnealused ministeeriumid selle küsimuse arutamisel suutnud edu saavutada ning MKMist on kuulda olnud ka vastupidiseid signaale, mis viitavad selgelt piiratud arusaamale valdkonna vajadustest ja strateegilistest eesmärkidest. See on ohu märk ja oleks ootuspärane kuulda MKMi kavade geoloogilise kompetentsi arendamisel.

Selle probleemi – haldusala vahetamine või mitte – kõiki aspekte ei ole meil siinkohal võimalik pädevalt arutada, kuid me saame väljendada oma arusaama, millisena me näeme lahendusi. Meie arvates oleks vaja formuleerida EGK kui riigiasutuse staatus, paiknemine süsteemis ning ülesanded täitevvõimule kohustuslikus vormis (seadusena või vajaliku taseme määrusena). Esimese etapi võiks moodustada ministeeriumide kokkulepe ja lülitamine koostatava maapõue strateegia teksti, mis lõppfaasis peaks jõudma ka Riigikogu lauale.

Halduslike aspektide kõrval on geoloogiateenistuse reformi võtmeküsimusi kaasatavate töötajate pädevus. Kõrgesti kvalifitseeritud vanema põlvkonna kõrval on nooremate arv suhteliselt piiratud ja kuivõrd on tegu aastaid kestva väljaõppega, siis on probleem terav. Näeme siin vajadust otsida sammsammulisi lahendeid ning arvestada, et reform nõuab teatud aja. Ühe leevendusena on viidatud suuremale koostööle ülikoolidega, mis on paremini varustatud spetsialistide ja nüüdisaegsete laboratooriumiseadmetega. Tallinna Tehnikaülikool ja Tartu Ülikool on deklareerinud oma valmisolekut tugevdada koostööd geoloogiateenistusega ja

suunata rohkem tähelepanu ka rakendusgeoloogilisele temaatikale, eriti kui sellega kaasneb suhtumise muutus hinnangutes ja rahastamises.

Kuid minna võib veelgi kaugemale ja toetuda mõne Lääne-Euroopa riigi kogemustele. Näiteks Taanil on ühtne geoloogiateenistus Gröönimaaga ning laiapõhjaline koostöö ülikoolidega toimub Taani Geokeskuse nime all (Geocenter Denmark). Taani ja Gröönimaa geoloogia-

Meie soovitus on lahendada geoloogia ja maavarade valdkonna kuuluvus ning taastada riiklik geoloogiateenistus.

teenistust (GEUS ...) juhib nõukogu, millesse kuuluvad mitme ülikooli professorid ja erialaga seotud tippjuhid. Vahemärkusena olgu öeldud, et EGKd juhib praegu viieliikmeline nõukogu (Eesti Geoloogiakeskus ...), kus vaid ühel on erialane haridus ning nõukogu esimeheks on sadamamajandusliku haridusega bakalaureus. Ülikoolidega seotud geoloogiateenistusi võib leida mujaltki (nt USA osariikides). Väikeses Eestis ei ole mõtestatud arendada riiklikku geoloogiateenistust teadus- ja arendusasutusena, samas uuringute teaduspõhisus on väga oluline. Lisaks on ülikoolide juurde loodud tugev aparatuurne baas, mis tagab uuringute kvaliteedi. Seetõttu on geoloogiateenistuse loomisel vajalik tingimata arvestada ja määratleda ülikoolide roll Eesti geoloogia valdkonna tulevases struktuuris.

KOKKUVÕTE. Diskussioonid maapõue, eriti geoloogia ja maavaradega seotud teemadel on kogunud jõudu juba rida aastaid.

Need ei ole tekkinud tühjale kohale, vaid tulenevad senisest tõrjuvast poliitikast ning teadmisest, et tark riik peab tundma oma maapõue ja garanteerima vastava ekspertiisi järjepidevuse. Eesti geoloogia ja maavarade majanduslik potentsiaal on palju suurem kui see igapäevaselt realiseerub. Takistuseks on olnud uurimistööde juba aastakümnetepikkune alarahastus ja geoloogilise teenistuse korraldamatus.

Positiivsete muudatuste allikaks võiks saada KeMi initsiatiivil ja Vabariigi Valitsuse otsusel praegu koostatav maapõue strateegia dokument (tähtaeg 2017). Ootus on, et valitsuse tasandil

lahendatakse eeskätt peaküsimused. Nendeks on muuhulgas ladus koostöö MKMi ja KeMi vahel ning otsus maapõue valdkonna haldusliku kuuluvuse kohta ning selgelt defineeritud ülesannetega riikliku geoloogiateenistuse loomine.

Autorid peavad võimalikuks erisuguseid lahendeid eespool toodud tingimustel, kuid peamine on riigi juhtiva rolli ja vastutuse oluline kasv, samuti ülikoolide senisest suurem tähelepanu rakendus-uuringutele. Viimane peaks tähendama ka teatud eeldusi loovaid meetmeid Eesti teaduse korraldamisel.

KASUTATUD KIRJANDUS

CRITICAL RAW MATERIALS. European Commission. – http://ec.europa.eu/growth/sectors/raw-materials/specific-interest/critical/index_en.htm

DEVELOPMENT OF THE FINNISH MINING INDUSTRY. University of Eastern Finland. – <https://www2.uef.fi/en/kaivostutkimus/kaivostoiminnan-kehitys-suomessa>

EESTI GEOLOOGIAKESKUS. – <http://www.egk.ee/contact/noukogu/>

GEOCENTER DENMARK. – http://geocenter.dk/about_us_uk/uk-main.html

GEUS. – <http://www.geus.dk/geuspage-uk.htm>

HADE, S., SOESOO, A. (2014). Estonian graptolite argillites revisited: A future resource? – Oil Shale, 31(1), 4–18.

JUHTKIRI: FOSFORIIDIST SAIA EI SAA. (2016). – Postimees, 9. märts. – <http://arvamus.postimees.ee/3611323/juhtkiri-fosforiidist-saia-ei-saa>

PEREZ, A. A. (2014). 2012 Minerals Yearbook. Sweden. USGS. – <http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/country/2012/myb3-2012-sw.pdf>

PÕLDVERE, A. (2013). Geoloogiateenistus Euroopas ja Eestis. – XXI aprillikonverentsi „Rakendusgeoloogilistest uuringutest Eestis – olevik ja tulevik” teesid. Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 7–9.

POMERANTS, M. (2016). Kommentaar A. Reimeri artikli „Hinnatõus tõstis Eesti fosforiidi taas päevakorda” juurde. – Postimees, 21. märts, 9.

RAUKAS, A., TEEDUMÄE, A. (eds.) (1997). Geology and mineral resources of Estonia. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus. – Geoloogia.info

REEDE, K., TATAR, T., PEETERSOO, J. (2016). Ressursi ja maavara valitsemise ümbervaatamisest. – Eesti Geoloogiakeskuse Toimetised, 12(1), 6–10.

REPORT ON CRITICAL RAW MATERIALS FOR THE EU. (2014). Report of the Ad hoc Working Group on defining critical raw materials. European Commission. – DG ENTR.

SIKK, R. (2016). Intervjuu. Marko Pomerants: oleme fosforiidi kaevandamisest sama kaugel kui inimkond järgmisest Kuu reisist. – Maaleht 24. märts, 8–9.

SOESOO, A. (2015). Eesti fosforiiti tuleb uurida, muidu uurivad teised meie eest. – Inseneeria, 83(12), 22–26.

SOESOO, A., HADE, S. (2012). Metalliferous organic-rich shales of Baltoscandia: A future resource or environmental/ecological problem. – Archiv Euro Eco, 2(1), 11–14.

SOESOO, A., HADE, S. (2014). Black shales of Estonia: moving towards a Fennoscandian-Baltoscandian database. Transactions of Karelian Research Centre of Russian Academy of Sciences: – Precambrian Geology, 1, 103–114.

VALITSUSE TEGEVUSPROGRAMM. (2015). – <https://valitsus.ee/et/valitsuse-tegevusprogramm>

VOOLMA, M., SOESOO, A., HADE, S., HINTS, R., KALLASTE, T. (2013). Geochemical heterogeneity of the Estonian graptolite argillite. – Oil Shale, 3, 377–401.

Eesti õigusloome küsitavustest aegumise ja alusetu rikastumise näitel

REIN TIIVEL
Sisekaitseakadeemia
emeritprofessor

Eesti õigusloomes pole selgelt määratletud aegumise ja alusetu rikastumise regulatsioon. Mõni seadusesäte vajaks parandamist ning kogu aegumise käsitlemise võiks mahutada ühte seadusse.

Eesti kaasaegse tsiviilõiguse kujundamisel on oluliseks eeskujuks olnud Saksa Bürgerliches Gesetzbuch (edaspidi BGB¹) (BGB 1896/2002). Saksa õiguslikke regulatsioone ei ole siiski mehaaniliselt kopeeritud, vaid neid on ka Eesti eripärsid arvestades muudetud. Siiski tundub, et kõik muudatused ei ole õnnestunud. Piisavalt ei ole arvestatud ka Eesti varasema õiguse võimalikku mõju ja kohtupraktika nappust.

Artikli autor jagas mitme aasta vältel tsiviilõiguse algetadmisi Sisekaitseakadeemia maksunduse ja tolli eriala kadettidele. Õppurite küsimuste ja vastuste najal sai

¹ Bürgerliches Gesetzbuch. Selle seaduse nime tõlkimine eesti keelde on problemaatiline, sest sisult sobivale vastele *tsiviilseadustik* vastab veel paremini Saksa DV-s kehtinud ZGB (Zivilgesetzbuch). Sellepärast on käesolevas artiklis piiratud BGB-ga.

ka autorile selgeks, et aegumise ja alusetu rikastumise õiguslikus regulatsioonis esineb küsitavusi, mis raskendavad neist valdkondadest arusaamist. Neil küsitavustel järgnevalt peatutaksegi.

AEGUMISE MÕJUST. Mõiste. Nõude aegumise all mõistetakse tsiviilõiguse üldosa seaduses (TsÜS) seda, et pärast nõude aegumist võib kohustatud isik keelduda oma kohustuse täitmisest (TsÜS § 142 lg 1). Selle sätte esimese lause peamise allikana on kirjanduses (Varul *et al.* 2010, § 142 komm 2) nimetatud Saksa võlaõiguse ümbertöötamise komisjoni lõpparuandes (Abschlussbericht 1992) sisalduva BGB konsolideeritud diskussioonieelnõu (sks *konsolidierte Fassung des Entwurfs*) § 194 lõiget 1, millele sisult vastavat ka BGB § 194 lõige 1. Lõpparuande koostajad on märkinud üheselt mõistatavalt, et kõnealune paragrahv on kehtivast õigusest muutumatul kujul üle võetud (Abschlussbericht 1992, 42). Sama lõike teise lause aluseks on BGB konsolideeritud diskussioonieelnõu § 221 lõige 1, millele vastab BGB § 214 lõige 1 (Abschlussbericht 1992, 101). Täpsemalt selle kohta, millised BGB reformieelse redaktsiooni aegumissätted uues redaktsioonis püsima jäid ja millised välja langesid, vt Staudinger 2009, 537–538.

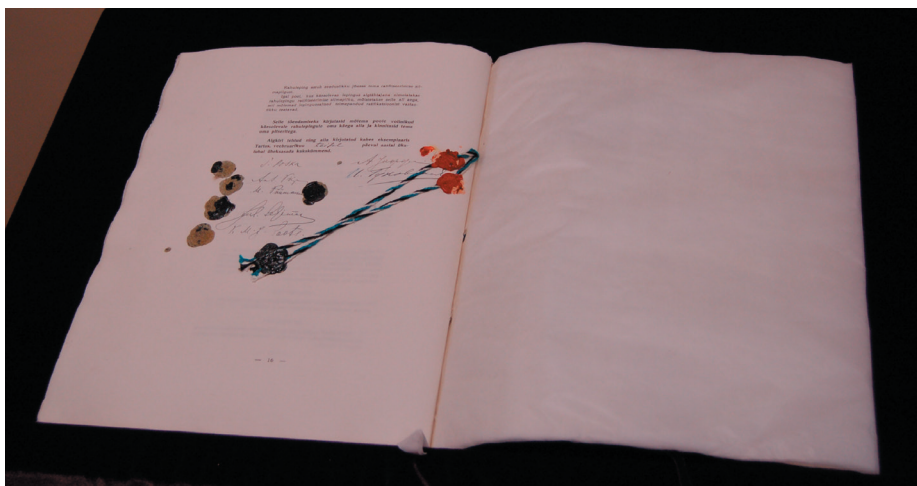
Ka Eesti kirjanduses väidetakse, et aegumine ei lõpeta nõuet (Varul *et al.* 2012, 327; Varul *et al.* 2010, § 172 komm 3.1). Millel selline väide põhineb, see on aga

jäänud avamata. Võimalik, et autorid on lähtunud siin Saksa õigusest (sellest allpool täpsemalt). See, et seaduses reguleeritakse aegumise mõju alusetu rikastumise all, annab aga alust kahtluseks, et seadusandja peab vaikimisi silmas hoopis aegumise õigust lõpetavat mõju. Varem aegumisel ju selline mõju oli. Balti eraseaduse (vt Нолькен 1891; Provincialrecht 1864) kohaselt lõpetas aegumine nii täitmise kohustuse kui ka nõude (*ibid.* art 3639). Nii käsitleti aegumise mõju ka Eesti NSV tsiviilkoodeksi (TsK) valguses (Varul *et al.* 2010, 10. pt komm 5.2). Kirjanduses väidetu ja varasema tegeliku õiguse vastuolu näitab, et aegumise õiguslik mõju Eesti õiguses vajab täpsemat reguleerimist.

***Nõude aegumine
tähendab tsiviilõiguses,
et pärast nõude aegumist
võib kohustatud isik
keelduda oma kohustuse
täitmisest.***

Saksa tsiviilõiguse kohaselt aegumine ei lõpeta nõuet (Wolf, Neuner 2012, 262, 273; Staudinger 2009, 515, 836, 849–850; Erman 2011, 653; Münchener Kommentar 2012, 2214; Palandt 2015, 213). Aegumise mõiste selgitamisel on tuginetud BGB motiividele (Motive 1888), milles on kirjas, et nõuete aegumise aluseks ja otstarbeks on vanade nõuetega häirimisele lõpu tegemine (Wolf, Neuner 2012, 261; Brox, Walker 2008, 264; Münchener Kommentar 2012, 2022). Käive ei kannata seda välja, et vanad mahavaikitud asjaolud tehakse nõude allikaks siis, kui vastaspool aja ähmas-tava mõju tõttu ei suuda enam tegelikult olemasolevaid nõuet välistavaid asjaolusid edukalt realiseerida. Aegumise raskuspunkt ei ole mitte selles, et õigustatud isikult tema õigus ära võtta, vaid selles, et anda kohus-tatud isikule kaitsevahend, millega ta saaks end eeldatavalt põhjendamatute nõuete vastu ilma asja lähemalt uurimata kaitsta (Motive 1888, 291).

See ei ole nii aga kõigis Euroopa riikides. Kirjanduse andmetel võib ka praegu mitmes riigis aegumine vabastada võlgniku kohustuse täitmisest ja ühtlasi lõpetada nõude, nt Prantsusmaal, Belgias,

Mõned dokumendid on aegumatud, nagu näiteks Tartu rahuleping, mille originaaldokumenti näidati avalikkusele selle 90. sünnipäeval majas, kus see ka allkirjastati.

Foto: Mart Raudsaar

Itaalias, Hispaanias (von Bar, Zimmermann 2005, 789).

Üleantu tagasinõudmine. Aegumine vabastab võlgniku kohustuse täitmisest, kuid samas ei keela tal aegunud nõuet rahuldada. Kas võlgnik, kes on aegunud nõude nt tähelepanematusel rahuldanud, saab üleantu hiljem nõude aegumisele viidates tagasi nõuda, seda TsÜS ei reguleeri. Kirjanduses on aga märgitud, et oma kohustuse aegunud nõude alusel täitnud võlgnik ei saa üleantut aegumisele tuginedes välja nõuda. Aegumisest tulenevalt olevat võlgniku positsioon sarnane mittetäieliku kohustuse võlgniku positsiooniga võlaõiguseaduse (VÕS) § 4 mõttes (Varul *et al.* 2010, § 142 komm 3.3.3). Kas siin saab tugineda sarnasusele mittetäieliku kohustusega, see on aga küsitav. Saksa kirjanduses on nt märgitud, et aegumise ja hasartmängu puhul põhineb tagasinõudmine erinevatel alustel (Staudinger 2007, 204). Mittetäieliku kohustuse täitmist ei saa võlausaldaja nõuda algusest peale, täieliku kohustuse täitmise kohustus langeb ära aga alles pärast nõude aegumist. Üleantu tagastamist ei reguleeri ka mittetäieliku kohustuse paragrahv (VÕS § 4).

Eespool on märgitud, et Eesti õiguse aegumise sätteid on olulisel määral mõjutanud Saksa õigus. BGBs on aegumise mõju all käsitletud võlgniku (Brox, Walker 2008, 266; Wolf, Neuner 2012, 273; Schellhammer 2011, 1155):

- ▶ õigust jätta aegunud nõudest tulenev kohustus täitmata (BGB § 214 lg 1);
- ▶ õiguse puudumist aegunud nõude rahuldamiseks üleantu tagasinõudmiseks (BGB § 214 lg 2).

Nii käsitleti seda ka eespool mainitud BGB konsolideeritud diskussiooneelnõu § 221 selgituses. Selles on märgitud, et kuna aegunud nõue ei lõpe, ei tegutse kohustatud isik ilma õigusaluseta, kui ta nõude rahuldab. Sellepärast on ka loogiline, et üleantut ei saa tagasi nõuda ja seda isegi sel juhul, kui sooritus on tehtud aegumist teadmata. Aegumise vastuväide

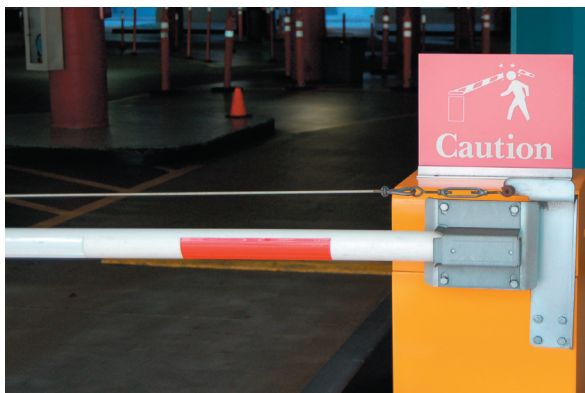
erineb selles mõttes teistest vastuväidetest, mis loovad kestva sooritusest keeldumise õiguse ja mille puhul saab BGB § 813 lõike 1 alusel üleantu tagasi nõuda (Abschlussbericht 1992, 101).

Ka mitme rahvusvahelise töörühma koostatud ettepanekutes on aegumise üldise mõju all välja toodud nii õigus keelduda pärast aegumistähtaaja möödumist sooritusest kui ka õiguse puudumine üleantu tagasinõudmiseks. Siin võib nimetada Euroopa lepinguõiguse põhimõtete² (ingl *Principles of European Contract Law*) aegumise regulatsiooni (PECL 2002, art 14:501, vt ka von Bar, Zimmermann 2005, 787–788, 790) ja sellel põhinevat Euroopa lepinguõiguse tugiraamistiku eelnõu (ingl *Draft Common Frame of Reference*) vastavaid sätteid (DCFR 2009, 274), aga ka natuke aegumise mõju täpsustavat rahvusvaheliste kaubanduslepingute printsiipide (ingl *Principles of international commercial contracts* 2010) aegumise regulatsiooni (PICC 2010, 363–366). Märkimata ei saa jätta ka Euroopa Komisjoni ettepanekut Euroopa ühise müügiõiguse kohta, mille aegumise regulatsioonis on ühte artiklisse kokku võetud nii õigus jätta aegunud nõue rahuldamata kui ka õiguse puudumine aegunud nõude rahuldamiseks üleantu tagasinõudmiseks (KOM 2011, 112).

Esitatut silmas pidades tasuks kaaluda TsÜSi täiendamist aegunud nõude alusel üleantu tagasinõudmise regulatsiooniga.

ALUSETUST RIKASTUMISEST. Aegumise sätete eeskujuks oli juba eespool mainitud 1992. aastast pärinev Saksa võlaõiguse ümbertöötamise komisjoni lõpparuanne (Abschlussbericht 1992), alusetu rikastumise sätete eeskujuks aga prof Königi poolt Saksa võlaõiguse reformi raames 1981. aastal tehtud ettepanekud (König 1981, 1522–1525). Vajadus erinevate aluste järele tulenes sellest, et Saksa võlaõiguse ümbertöötamise komisjoni

² Neile põhimõtetele tugines ka Saksa aegumisõiguse muutmine.

Ei mingit alusetut rikastumist: mõnikord on kahjunõude vältimiseks mõistlik asjad puust ja punaseks teha. Hoiatussilt San Francisco parkimismajast.

Foto: Mart Raudsaar

Üleantu saab tagasi nõuda, kui puudub üleandmise õiguslik alus – seda võib nimetada alusetuks rikastumiseks.

töö ja sellest tulenevalt ka lõpparuanne ei hõlmanud alusetut rikastumist, vaid piirdus põhiliselt võlasuhete üldküsimuste, müügi- ja töövõtulepingu ning aegumise regulatsioonide kaasajastamisega (Abschlussbericht 1992, 15).

Algselt oli Saksa võlaõiguse reformi kavadesse kaasatud ka rikastumisõigus (König 1981, 1515–1590). Kuigi prof Königi panust alusetu rikastumise keerulise ja ebaülevaatliku valdkonna avamisel hinnati positiivselt, jätsid nii võlaõiguskomisjon oma lõpparuandes kui ka seadusandja selle valdkonna reformiprogrammiga liitmata (Staudinger 2007, 8 9). Alusetu rikastumise regulatsioon jäi Saksa õiguses püsima reformieelsesesse seisusse. Eesti seadusekirjutajad aga pidasid otstarbekaks lähtuda just prof Königi ettepanekutest.

Reegel. Kui isik on teiselt isikult midagi saanud olemasoleva või tulevase kohustuse täitmisena, võib üleandja üleantu saajalt tagasi nõuda, kui kohustust ei ole olemas, kohustust ei teki või kui kohustus langeb hiljem ära (VÕS § 1028 lg 1). Teisiti öeldes, üleantu saab tagasi nõuda sel juhul, kui puudub üleandmise õiguslik alus. Seda võib nimetada ka alusetu rikastumise reeglipäraseks juhtumiks.

VÕSi § 1028 kommentaarist (Varul *et al.* 2009, § 1028 komm 2) nähtub, et paragrahvi aluseks oli prof Königi eelnõu § 1.1 (König 1981, 1522). Kuid märkimata ei saa jätta seda, et VÕSi § 1028 lõikega 1 väga sarnane säte oli BGB alusetu rikastumise sätete all olemas juba prof Königi ettepaneku tegemise ajal ja on seal ka praegu (vt BGB § 812 lg 1). Selle äramärgimine oleks kommentaarile ainult kasuks tulnud, sest BGB kommenteeritud väljaanded on asjahuvilistele lihtsamalt kättesaadavad kui prof Königi ettepanekuid sisaldav raamat.

Erandid. Reeglil on ka erandid, mille aluseks olevat samuti prof Königi eelnõu § 1.1 (Varul *et al.* 2009, § 1028 komm 2). Üleantut ei saa tagasi nõuda, kui (VÕS § 1028 lg 2):

- ▶ üleandmisega täideti mittetäielik kohustus;
- ▶ õigus nõuda kohustuse täitmist oli üleandmise hetkeks aegunud;
- ▶ tühise tehingu täitmisena saadu tagasinõudmine oleks vastuolus tehingu tühisust ettenägeva sättega.

VÕSi § 1028 lõike 2 sõnastusest torkab silma, et mittetäielik kohustus ja nõude aegumine on esitatud eraldi punktidenä. See annab tuge eespool (vt üleantu tagasinõudmine) esitatud kahtlusele, et aegumisest tulenev võlgniku positsioon ei ole piisavalt sarnane mittetäieliku kohustuse võlgniku positsiooniga.

Prof Königi eelnõu § 1.1 lõike 2 kohaselt on tagasinõue välistatud, kui võlg on aegunud (König 1981, 1522). Lisatud selgitusest ilmneb, et kõnealune lõige vastab BGB § 222 lõikele 2 (König 1981,

1542). Tuginemine aegumise sättele näitab selgesti, et tagasinõude välistamine põhineb aegumise regulatsioonil ja ei ole seotud alusetu rikastumisega. Teisiti öeldes, üleantu tagasinõudmine on välistatud seetõttu, et aegunud nõue oli jätkuvalt olemas. Nõude jätkuva olemasolu korral ei ole tegemist alusetu rikastumisega ja üleantu tagasinõudmise välistamist ei saa sellega põhjendada. Vastupidi, alusetult saadu tuleb tagasi anda.

Segadust põhjustav üleantu tagasinõudmise keelu säte tuleks täiendada selgitusega.

Võrreldes VÕSi, prof Königi ettepanekuid ja BGB sõnastusi, torkab silma, et:

- ▶ Eesti õiguse kohaselt *ei või* võlgnik võlausaldajalt üleantut tagasi nõuda, kui õigus nõuda kohustuse täitmist oli üleandmise hetkeks aegunud (VÕS § 1028 lg 2);
- ▶ prof Königi ettepaneku kohaselt *on* tagasinõue *välistatud*, kui võlg on aegunud (§ 1.1 lg 2 b);
- ▶ kehtiva Saksa õiguse kohaselt *ei saa* aegunud nõude rahuldamiseks üleantut tagasi nõuda (BGB § 214 lg 2).

VÕSi § 1028 lõikes 2 sätestatu sunnib küsima:

- ▶ kas selle lõike aluseks on prof Königi ettepanek või BGB § 214 lõike 2 ebatäpne tõlge?
- ▶ miks ei või üleantut tagasi nõuda?
- ▶ millised õiguslikud tagajärjed võivad kaasneda keelatud nõudmisega?

Kirjanduses on nähtavasti prof Königi sõnastusele tuginevalt märgitud, et VÕSi § 1028 lõikes 1 nimetatud alusetu rikastumise eelduste olemasolu korral on alusetu rikastumise nõude esitamine välistatud sama paragrahvi lõikes 2 loetletud erandlike eelduste täitmise korral (Varul *et al.* 2009, § 1028 komm 3.4 ja 3.4.2). Väljend *nõude esitamine on välistatud* ei keela

otsesõnu võlgnikul tagasinõude esitamist (nt teadmatusest), kuid näitab selle perspektiivtust. Tundub, et kommentaari koostaja on valinud otsest keeldu mitteisaldava väljendi selleks, et vabaneda vajadusest selgitada, miks võlgnik seaduse kohaselt *ei või* saajalt saadut tagasi nõuda ja milliseid tagajärgi selle keelu rikkumine võib kaasa tuua. Õiguselguse huvides tuleks segadust põhjustav seadusesäte parandada või täiendada selgitusega tagasinõudmise lubamatuse kohta.

Seaduse tõlgendamisest. Kui seaduse sõnastus ei ole piisavalt selge, saab mõnikord seadusandja tahte avada tõlgendamise abil. Kas seaduses sisalduvat otsest keeldu saab tõlgendamise abil pehmemdada, see on küsitav. Eesti kirjanduses on märgitud, et tõlgendamise esemeks on vähemalt selle algfaasis seaduse tekst ning õiguse rakendaja on seotud sõnade ja lausekonstruktsioonide tähendusega (Narits 2002, 146, 152–153; Varul *et al.* 2010, § 3 komm 3.1).

Nii on see ka Saksa õiguses (Wolf, Neuner 2012, 30). Tähelepanu on juhitud sellele, et mida selgem on sõnastus, seda vähem on ruumi tõlgendamisele (Schellhammer 2011, 11–12). Saksa Põhi-seaduskohus (*Bundesverfassungsgericht*) on mitmel korral märkinud, et ükski kohus ei saa ka tõlgendamise teel seadusandja ühemõttelisest tahtest üle hüpata (BGH 1966, p 36). Kirjanduses on aga märgitud, et õigusnormi grammatikast ja sõnade tähendusest lähtudes on võimalik kindlaks teha ka seadusandja redaktsioonilisi mõõdalaskmisi ehk seda, mil seadusse on sattunud midagi muud kui seadusandja poolt soovitud sõnastus (Brox, Walker 2008, 32).

Tulles tagasi VÕSi § 1028 lõike 1 juurde, on pikema selgitamiseta selge, et lauseosa *üleandja ei või saajalt saadut tagasi nõuda* sisaldab tagasinõudmise keeldu. Järelikult siin ei ole grammatilise tõlgendamisega võimalik midagi avastada. Kõnealuse sätte grammatiline selgus ja suhteline „värskus” muudab küsitavaks ka teiste tõlgendamise meetodite

(süstemaatiline, ajalooline, teleoloogiline) rakendamise. See lubabki väita, et antud juhul tundub olevat tegemist parandamist vajava redaktsioonilise ebatäpsusega.

Jääb veel lisada, et seaduse rakendamiseks peab rakendajale olema selge seaduse mõte (Varul *et al.* 2012, 42). See, mida seadusandja on soovinud – kas üleantu väljanõudmise keelamist või välja nõudmise rahuldamata jätmist – seadusest ei selgu. Selgitus seaduse kommentaaris (vt Varul *et al.* 2010, § 142 komm 3.1) on jäänud vaid arvamuse tasemele ja põhineb mitte niivõrd Eesti, kuivõrd Saksa õigusel.

***Puudub selgus,
kas kohus võib juhtida
võlgniku tähelepanu
võimalusele keelduda
aegunud nõude
rahuldamisest.***

KOHTU OSA. Aegumise regulatsiooni on täiendatud protsessuaalse nüansiga: kohus või muu vaidlust lahendav organ võtab nõude aegumist arvesse ainult kohustatud isiku taotlusel (TsÜS § 143, vt ka Varul *et al.* 2010, § 143 komm 1). Selle sätte allikana on nimetatud TsÜSi 1994. aasta redaktsiooni § 114. BGBs sellist sätet ei olevat (Varul *et al.* 2010, § 143 komm 2). Nii see on, BGB kommentaarides on küll käsitletud aegumise arvestamist kohtumenetluses, kuid seejuures on tuginetud tsiviilkohtumenetluse seadustikule (ZPO 1950/2005, § 139, vt ka Staudinger 2009, 838–839, 841, 15; Münchener Kommentar 2012, 2214 2215; Abschlussbericht 1992, 101). Sellist sätet ei olevat ka teistes käsitletud õigustes (Varul *et al.* 2010, § 142 komm 2). Küll leidub sarnane säte aga nt Austria üldises tsiviilseadustikus (ABGB 1811, § 1501) ja Šveitsi obligatsiooniõiguses (OR 1911, art 142). Võimalik, et

seadusekirjutajad on kõnealuse sätte just sealt leidnud. Selle sätte menetluslikku iseloomu silmas pidades on siiski küsitav, kas TsÜS on õige koht selle jaoks.

Kohtu osa käsitlemisel puudub selgus, kas kohus võib juhtida võlgniku tähelepanu võimalusele keelduda aegunud nõude rahuldamisest. Seaduses on küll sätestatud, et kohus võtab nõude aegumist arvesse ainult kohustatud isiku taotlusel (TsÜS § 143), kuid see säte ei reguleeri nõustamist. Seaduse kommentaaris tundub peale jäävat seisukoht, et kostja õpetamine kui protsessirikkumine olevat hagimenetluses siiski lubatav (Varul *et al.* 2010, § 143 komm 3.3.2.2.1.1).

Saksa õiguskirjanduse ja kohtupraktika kohaselt on tegemist vaidlusaluse küsimusega (Staudinger 2009, 841). Neil juhtudel, mil menetlusse on kaasatud advokaadid, ei peeta kohtupoolset nõustamist võrdset kohtlemist silmas pidades soovitatavaks. Lubamatuks peetakse vihje andmist aegumisele sel juhul, kui võlgniku esitatu selleks mingit alust ei paku (Erman 2011, 653–654).

Ülalesitatul alusel võib väita, et Eesti seadusekirjutajatel tasuks õigusselguse huvides kaaluda kostja kohtunikupoolse nõustamise lubatavuse täpsemat piiritlemist, kuid seda ilmselt menetlusõiguses.

AVALIK-ÕIGUSLIKE NÕUETE AEGUMINE. Kirjanduses on märgitud, et TsÜS ei reguleeri avalikul õigusel põhinevaid nõudeid ja nende aegumist. Enamasti on nende nõuete esitamine seotud õigust lõpetavate tähtaegadega, mida reguleerivad teised õigusaktid (Varul *et al.* 2010, § 142 komm 3.2.3).

Saksa tsiviilõiguse alases kirjanduses on märgitud, et aegumise mõju avalikus õiguses on ebaselge. See tulenevat ühelt poolt üldise regulatsiooni puudumisest, teiselt poolt aga olemasolevate regulatsioonide ebaselgusest (Staudinger 2009, 853 854). Sellest tuleneb ka vajadus seaduseaukude täitmiseks BGB aegumise sätetega (Erman 2011, 574–575; Palandt

2015, 215; Staudinger 2009, 529). Saksa maksukorralduse seaduses (AO 1976/2002) on sätestatud, et maksuvõlasuhtest tulenev nõue lõpeb aegumisel ja aegunud nõude rahuldamisel tekib tagasimaksmisnõue (AO § 47 ja § 37 lg 2). Ära on märgitud, et aegumist tuleb ametiülesande korras kontrollida ja ka tagasimakse peab toimuma ametiülesande korras (Helmschrott *et al.* 2012, 154; Klein 2012, 1238).

Ka Eesti maksukorralduse seadus (MKS) sisaldab mitmeid aegumist reguleerivaid sätteid. Näiteks on sätestatud maksusumma määramise (MKS § 98) ja maksusumma sundtäitmise aegumistähtaeg (MKS § 132) ning maksusumma määramise aegumise peatumine (MKS § 99). Eraldi on sätestatud, et pärast aegumistähtaja möödumist ei või selles asjas maksuotsust teha ega muuta või kehtetuks tunnistada varem tehtud maksuotsust (MKS § 98 lg 4). Nimetatud sätet kohaldatakse ka intressinõude aegumisele (MKS § 118 lg 3).

Eespool selgus, et tsiviilõiguslikes suhetes vabastab aegumine võlgniku kohustuse täitmisest, kuid ei lõpeta võlasuhet. Sellest tulenevalt ei saa võlgnik pärast aegumistähtaja möödumist võlasaldajale üle kantud rahasummat tagasi nõuda (VÕS § 1028 lg 2). Maksuseadusest tulenevad rahalised nõuded ja kohustused aga lõpevad aegumisega (MKS § 31 lg 3 p 4). Sellest tuleneb, et kui maksuametnik väljastab maksuvõlgnikule aegunud maksunõude ja võlgnik selle ka rahuldab, võib võlgnik hiljem nõuda tasutu tagastamist (RKHKo 2006, p 12; 2008, p 8).

Kas aegunud kohustuse täitnud isik saab tagasi nõuda ainult ülekantud rahasumma või võib nõuda ka õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamist, seda ei ole aga reguleeritud. Kahju võib tekkida nt seeläbi, et aegunud nõude ekslikult rahuldanud isik ei saa sellest tulenevalt raha puudusel mõnda vajalikku tehingut teha või et maksuametilt raha tagasisaamisel on soovitud tehing tema jaoks kallinenud (nt soodusmüügi lõppemine). Kui seadusandja on tagasimakse

all silmas pidanud ka kahju hüvitamist, tuleks õigusselguse huvides täpsustada, mille alusel seda nõuda saab. Ühe võimalusena tuleb arvesse viide tsiviilõiguse õigusvastase kahju tekitamise sätte (VÕS § 1045 lg 1 p 7) kohaldamisele.

Õigusselguse huvides tuleks aegumise mõju käsitus mahutada ühte seadusse.

LÕPETUSEKS. Õigusselguse huvides tuleks eelkõige muuta aegumise mõju käsitus terviklikuks, mahutades selle ühte seadusse. Selleks tuleks

- TsÜSi § 142 täiendada lõikega 11, mille kohaselt aegunud nõude rahuldamiseks üleantut ei saa tagasi nõuda;
- VÕSi §st 1028 jätta välja lõike 2 punkt 2. Alusetu rikastumise regulatsiooni puhastamiseks olemasolevast, kuid aegunud nõudest tuleks VÕSi § 1028 täiendada lõikega 3, mille kohaselt aegunud nõude rahuldamiseks üleantu tagasinõudmist reguleerib TsÜSi § 142 uus lõige 11.

Aegumise arvestamisel kohtu poolt tasuks seadusekirjutajatel õigusselguse huvides kaaluda kostja kohtunikupoolse nõustamise lubatavuse täpsemat piiritlemist ja seda ka sel juhul, kui kohtu osa reguleeriv säte (TsÜS § 143) viiakse üle menetlusõigusesse.

Maksunõude võimalikku aegumist silmas pidades tasuks välja selgitada, kas alusetult nõutud ja makstud raha tagasinõudmine hõlmab ka nõude rahuldamisega seotud õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamist või jääb see maksja „koolirahaks”. Õigusselguse huvides tuleks tulemus sõnastada soovitatavalt MKSis.

KASUTATUD KIRJANDUS

- ABGB (1811). Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. – <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> (kasutatud 14.10.2015).
- ABSCHLUSSBERICHT (1992). Abschlussbericht der Kommission zur Überarbeitung des Schuldrechts. Köln: Bundesanzeiger.
- AO (1976/2002). Abgabenordnung. – http://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/index.html (kasutatud 28.07.2015).
- BGB (1896/2002). Bürgerliches Gesetzbuch. – <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html> (kasutatud 29.06.2015).
- BGH (1966). Bundesgerichtshof Urt. v. 30.06.1966, Az.: KZR 5/6530.06.1966. – https://www.jurion.de/Urteile/BGH/1966-06-30/KZR-5_65
- BROX, H., WALKER, W. D. (2008). Allgemeiner Teil des BGB. Köln/München: Carl Heymanns Verlag.
- DCFR (2009). Principles, definitions and model rules of European private law. Draft common frame of reference. Munich: Sellier European law publishers. – http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcf_r_outline_edition_en.pdf
- ERMAN (2011). Erman Bürgerliches Gesetzbuch. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt.
- HELMSCHROTT, H., SCHAEFER, J., SCHEEL, T. (2012). Abgabenordnung. Stuttgart: Schäfer-Poeschel Verlag.
- KLEIN, F. (2012). Abgabenordnung. München: Verlag C. H. Beck.
- KOM (2011). Ettepanek: Euroopa parlamendi ja nõukogu määrus Euroopa ühise müügiõiguse kohta KOM (2011) 635 lõplik. Brüssel. – <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2011/ET/1-2011-635-ET-F1-1.Pdf>
- KÖNIG, D. (1981). Ungerechtfertigte Bereicherung. – Gutachten und Vorschläge zur Überarbeitung des Schuldrechts. Band II. Köln: Bundesanzeiger.
- MKS – Maksukorralduse seadus. – RT I 2002, 26, 150; RT I, 30.06.2015, 2.
- MOTIVE (1888). Motive zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Band I: Allgemeiner Teil. Amtliche Ausgabe. Berlin und Leipzig. – <https://archive.org/details/motivezudemtw01germgoog>
- MÜNCHENER KOMMENTAR (2012). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 1: Allgemeiner Teil. München: Verlag C. H. Beck.
- NARITS, R. (2002). Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura.
- OR (1911). Obligationenrecht. – <http://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19110009/index.html> (kasutatud 01.07.2015).
- PALANDT (2015). Palandt Bürgerliches Gesetzbuch. München: Verlag C. H. Beck.
- PECL (2002). The principles of European contract law. – <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/>
- PICC (2010). Unidroit Principles of international commercial contracts. – <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>
- PROVINCIALRECHT (1864). Provincialrecht der Ostseegouvernements, 3. Th. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. St. Petersburg.
- RKHKo (2006). Riigikohtu Halduskolleegiumi otsus 3-3-1-75-06.
- RKHKo (2008). Riigikohtu Halduskolleegiumi otsus 3-3-1-91-08.
- SCHELLHAMMER, K. (2011). Schuldrecht nach Anspruchsgrundlagen samt BGB Allgemeiner Teil. Heidelberg: Verlag C. F. Müller.
- STAUDINGER (2007). J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2. Recht der Schuldverhältnisse §§ 812–822. Berlin: Sellier – de Gruyter.
- STAUDINGER (2009). J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 1. Allgemeiner Teil §§ 164–240. Berlin: Sellier – de Gruyter.
- ZPO (1950/2005). Zivilprozessordnung. – <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/index.html> (kasutatud 31.08.2015).
- TsÜS – Tsiviilseadustiku üldosa seadus. – RT I 2002, 35, 216; RT I, 12.03.2015, 5.
- VARUL, P., KULL, I., KÖVE, V., KÄERDI, M. (2009). Völaõigusseadus III. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura.
- VARUL, P., KULL, I., KÖVE, V., KÄERDI, M. (2010). Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura.
- VARUL, P., KULL, I., KÖVE, V., KÄERDI, M., SAARE, K. (2012). Tsiviilõiguse üldosa. Tallinn: Juura.
- von BAR, CH., ZIMMERMANN, R. (2005). Grundregeln des Europäischen Vertragsrechts. Teil III. München: Sellier European Law Publishers.
- VÖS – Völaõigusseadus. – RT I 2001, 81, 487; RT I, 07.07.2015, 1.
- WOLF, M., NEUNER, J. (2012). Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts (Begr. K. Larenz). München: Verlag C. H. Beck.
- НОЛЬКЕН, А. (1891). Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских со включением изменений и дополнений по продолжению 1890 года. С.-Петербург: Г. Щмицдорф.

Islami umbsõlm Lähis-Idas

ANTS LAANEOTS
Riigikogu liige,
Eesti Reformierakond

Kaks islami haru on pidanud ligi 1400 aastat lepitamatut võitlust hegemoonia ja mõjupiirkondade pärast. Nende omavaheline võitlus, mida nii ühelt kui teiselt poolt on toetanud ka oma huve kaitsvad välisriigid, on taas muutunud väga veriseks. End Islamiriigina määratlev terroriorganisatsioon on tänapäeval ohuks mitte ainult traditsioonilisele islamile, vaid ka teistele rahvastele ja religioonidele.

ISLAMI AJALOOLINE SISEKONFLIKT.

Lähis-Ida islamiriikides mõllab juba aastaid sõjakeeris, milles on hukkunud sajad tuhanded süütud inimesed ning miljonid mehed, naised ja lapsed on sunnitud lahkuma oma kodudest. Möödunud aastal jõudis see konflikt 1,3 miljoni illegaalse immigrandi ja Islamiriigi terroristide kujul ka Euroopasse. Ohus on meie maailmajao elanikkonna heaolu ja julgeolek, Euroopa Liidu tulevik. Toimuva mõistmiseks on otstarbekohane heita pilk asjaoludele, mis on selle, nüüd juba suurt osa islamimaid haarava ja Euroopasse tungiva XXI sajandi katku põhjused.

Islami lõhenemine ja tema kahe suurima omavahel konkureeriva haru – sunniitluse ja šiiitluse teke ning sellele

järgnenud sisekonfliktide ajalugu ulatub kaugesse minevikku. Pärast prohvet Muhamedi surma 632. aastal algas tema lähikondlaste seas tuline vaidlus, kes peaks võtma üle prohvetile kuulunud võimu araabia suguharude üle. Enamik neist toetas prohveti sõbra ja tema naise Aisha isa Abu Bakri kandidatuuri. See enamus moodustas hiljem sunniitide laagri. Vähemus toetas Muhamedi onupoega ja väimeest Ali ibn Abi Talibi, kinnitades, et kadunu on just tema määranud oma järeltulijaks ning erinevalt Abu Bakrist on viimane prohveti veresugulane, seega õigusega tema järglane. Edaspidi hakati seda vähemust nimetama šiiitideks, mis otsetõlkes araabia keelest tähendab „prohveti järglased”. Vaidluses jäi peale Abu Bakr, kes sai kaliifi ehk kõrgeima valitseja tiitli. Koos temaga tulid võimule tema toetajad sunniidid, kuid võimu-võitlus jätkus ja sai islami lõhenemise algseks põhjuseks. Vastasseis kahe haru vahel süvenes järgnevatel aastatel veelgi ning tipnes 661. aastal Ali ibn Abi Talibi tapmisega. Tema pojad Hassan ja Hussein said surma sunniidi sõdalase käe läbi 680. aastal Kərbela linna juures. Hussein kui Ali võimaliku järeltulija tapmine suurendas vastuolusid šiiitide ja sunniitide vahel äärmuseni. Šiiidid peavad seda siiani ajaloolise mõõtmega tragöödiaks. Need mõrvad lõhkusid islami kogukonna lõplikult kaheks vaenulikuks leeriks ning olid süütenõõriks aastasadade pikkuse eriti julma ja verise kodusõja alustamisele. Nii vallutasid sunniidid-vahhabiidid XVIII sajandil Iraagis asuva šiiitide püha linna

Karbala ja korraldasid selle elanike verised tapatalgud. Seda kuritegu ei ole šiiidid seniajani unustanud. Lõputu kodusõja tänapäevase näitena võib tuua sündmused šiiitlikus Iraanis asuvas, peamiselt sunniitidega asustatud naftarikkas Khuzestani provintsis. Pikka aega kannatas selle elanikkond riigi šiiitliku ametkonna ahistamist, mis ajendas 1980. aastal Iraagi sunniidist valitsejat Saddam Hussein alustama verist sõda Iraaniga selle ala vallutamiseks ja ühendamiseks Iraagiga. Loomulikult pidas Iraagi diktaator omakasupüüdlikult silmas ka provintsis asuvate naftamaardlate hõivamist. Kaheksa aastat kestnud sõda purustas täielikult provintsi majanduse ning nõudis enam kui miljoni iraaklase ja iraanolase elu. Sajandite jooksul süvenenud vastuolud ja arveteklaarimised islami kahe haru vahel on muutunud lepitamatuks vaenuks, millega on haaratud islamimaailm ka tänapäeval.

Sunniidid tõlgendavad koraani ja järgivad sunnat sõna-sõnalt, mis reaalses elus omandab tihti äärmuslikud vormid.

Sunniitluse ja šiiitluse esindajad.

Sunniitlus, mis hõlmab ligi 80 protsenti maailma moslemitest, kujunes domineerivaks ja konservatiivsemaks islami haruks. Selle esindajad juhitud peale koraani veel sunnast, mis kujutab endast prohvet Muhamedi loodud ranget käitumisjuhiste ning muude reeglite ja tavade kogumikku. Paljud sunniidid tõlgendavad koraani ja järgivad sunnat sõna-sõnalt, mis praktikas omandab tihti äärmuslikud vormid. Näiteks Afganistani talibiteel on ülitähtis isegi habeme suurus ja kuju. Paljudes sunniitlikes araabia riikides

loetakse naisi teisejärgulisteks inimesteks, nad on sunnitud kandma pearätte, burkasid ja varjama oma nägu. Sunniitide igapäevaelu peaaegu iga detail on määratletud sunna reeglistikuga.

Kuigi sunniidid olid aastasadu jätkuvalt võimu juures ja šiiidid jäid vastaspoole varju, järgisid viimased kangekaelselt omi kombeid ja traditsioone. Islami tõelisteks juhtideks tunnistasid šiiidid ainult nende endi valitud imaame, kellest esimesed kaksteist olid Ali ibn Abi Talibi otsesed järglased. Šiiidid olid ja on siiani seisukohal, et islami kõrgemaks juhiks ehk imaamiks võivad olla ainult prohvet Muhamedi sugulased ja otsesed järeltulijad. Erinevalt sunniitidest tõlgendavad šiiidid prohveti sõnu, tegusid ja õpetust oluliselt vabamalt, otse öeldes ilmalikumalt. See on jätkuvalt suurte pingete allikaks kahe islami haru esindajate vahel. Suur osa sunniitidest on veendunud, et šiiidid ei ole õiged moslemid, vaid islami usu kompromiteerijad. Nende seas on siiani levinud uskumus „tapa šiiit, siis saad paradiisi”. Ligi 1,6 miljardist islamiusulisest moodustavad šiiidid vaid veidi enam kui 10 protsenti. Kuid vaatamata oma suhtelisele väikesearvulisusele kujutavad nad maailmas arvestatavat poliitilist jõudu. Nii moodustavad šiiidid Iraanis 98, Bahreinis 75, Iraagis 54, Liibanonis 30, Araabia Ühendemiraatides 27, Kuveidis 25, Kataris 20 ja Saudi Araabias 10 protsenti elanikkonnast. Šiiitluse kantsiks on tänapäeval Iraan. Selle vaimulikud juhid taotleavad endale juhtivat rolli islamimaailmas ja peavad oma kohustuseks kaitsta kõiki maailma šiiite, süüdistades nii kristlasi kui ka sunniite nende ahistamises.

Sunniitlust esindavad peamiselt kakskümmend araabia riiki (välja arvatud Bahrein) eesotsas Saudi Araabiaga. Sunniitlikud on ka tänapäeval Süürias ja Iraagis tegutsevad suurearvulised radikaalsed grupeeringud, kaasa arvatud Islamiriigi (ISIS) nimel Iraagis ja Süürias sõdivad ligi 80 rahvusest võitlejad. Seega kohtadeks, kus sunniitide ja šiiitide

vastuolud määratlevad praegu suures osas Lähis-Ida nii välis- kui ka sisepoliitilisi pingeid, on Iraak ja Süüria. Ajalooliselt on pärast Iraagi riigi teket, kus enamiku elanikkonnast moodustavad šiiidid, juhtivatel kohtadel olnud vähemuse ehk sunniitide ringkondade esindajad. Alles pärast teist lahesõda ja sunniidist presidendid Saddam Hussein kukutamist 2003. aastal sai riigi etteotsa šiiitlik valitsus, kes nüüd omakorda on alustanud sunniitliku vähemuse diskrimineerimist, kutsudes riigis esile relvastatud vastuhakud ja radikaalsete islamiorganisatsioonide tekkimise. Sarnane, kuid võimu juures olevate jõudude osas vastupidine olukord on Iraagi naaberriigis Süürias.

SÜÜRIA KODUSÕDA. Süüria riiklikus ja poliitilises süsteemis toimib viitsütkuna ammune sügav usuline konflikt. Enamuse ehk ligi 80 protsenti selle riigi 22,6 miljonist elanikust moodustavad sunniidid, keda aga juba aastakümneid juhivad riiklikud struktuurid, kus kõige kõrgematel ametikohtadel valitsuses, jõustruktuurides ning eriteenistustes on valdavalt 20protsendilise vähemuse ehk šiiitide ja alaviitide esindajad. Seega kehtis nii Iraagis kui ka Süürias kord, mille puhul elanikkonna vähemus oli allutanud endale ja jätnud paljudest kodanikuõigustest ilma elanikkonna enamuse. See konflikt on mõlemas riigis, eriti aga Süürias, olnud rõhutatud enamuse püsiva rahulolematuse ja riigisiseste vapustuste põhjuseks, mis on valitsevate ringkondade karmide repressioonidega maha surutud. Viimaste tõttu on Süüria välja visatud isegi araabia riikide liigast. Käimasolevas kodusõjas on tema vastu meelestatud peaaegu kõik sunniitlikud araabia riigid, välja arvatud Bahrein.

Nüüdiaegse Süüria riigikorra loojaks oli alaviit Hafez al-Assad, praeguse presidendi Bashar Assadi isa. Vanema Assadi kõik võimuhaaramise ja -hoidmise jõupingutused olid 1963–1970. aastatel suunatud pan-arabismi ärahoidmisele Süürias.

See XX sajandi algul Araabia poolsaarel tekkinud kõikide araablaste ühendamise ideoloogia oli algselt suunatud vastuseisu tekitamiseks Osmani türklaste ja šiiitliku Iraaniga, kuid sellest sai Saudi Araabia eestvedamisel üsna pea üks tähtsamaid tegureid araabia rahvusriikide ja pan-araabia kogukonna loomisel sunniitluse kui islami „õige suuna” baasil. See eesmärk ei olnud aga Süüria ligi 2,5 miljonit alaviiti esindavale Hafez al-Assadile vastuvõetav.

Šiiidid tõlgendavad prohveti sõnu, tegusid ja õpetust vabamalt ning ilmalikumalt.

1966. aastal saatsid noored alaviitidest ohvitserid Hafez al-Assad (kes oli eelnevalt NSV Liidus läbinud hävituslennuki piloodi ja ilmselt ka teatud poliitilise väljaõppe) ja Salah Jadid pagulusse natsionalistliku pan-araabialiku partei BAATH loojad ja juhid Michel Aflaki (kristlane) ja Salah ad-Din al-Bitari (sunniiit) ning võtsid riigi ja valitsuse sisuliselt oma kontrolli alla. Samal 1966. aastal jagunes BAATH partei Süüria ja Iraagi haruks. Mõlemad tegid väga tihedat koostööd Nõukogude Liidu kommunistliku parteiga. Süüriast ja Iraagist sõitsid Nõukogude Liidu kõrgkoolidesse õppima sajad tudengid ja sõjaväelased. Nõukogude luure värbas paljud neist õpiaastatel ning hiljem pöördusid nad tagasi kodumaale, kus tegid kiiret karjääri riigiametites ja sõjaväes. Nii olid 1980. aastal ligi pooltel Iraagi sõjaväe ohvitseridel sidemed NSV Liiduga: nad olid õppinud Nõukogude tsiviil- ja sõjalistes kõrgkoolides, osalenud õppustel ning oskasid kasutada Nõukogude sõjatehnikat. Mõlemas riigis oli eespool mainituga üsna sarnane olukord.

1970. aastal tegi Süüria kaitseministriks saanud Hafez al-Assad järjekordse riigipöörde, saades faktiliseks riigipeaks. Algas aastakümneid kestnud Assadite perekonna valitsemise ajastu. Teinud lõpu esialgu veel suhteliselt vabadele valimistele ja kolle-giaalsele otsuste vastuvõtmise süsteemile valitsevas BAATH parteis ning allutades endale riigi meedia, sai Hafez al-Assad 1971. aastal Süüria Vabariigi presidendiks. Varsti muutus tema võim autoritaarseks, kasvades järgnevatel aastatel jooksul üle isikukultuseks. Üsna pea kuulutas Assad välja loosungi „araabia sotsialismi ehitamine” ja sõlmis tihedad sidemed sotsialismi peamise kantsi NSV Liiduga.

Iraagis ja Süürias kehtis kord, kus elanikkonna vähemus oli allutanud endale enamuse.

ÜRO abil 1948. aastal loodud Iisraeli ümbritsevate araabia riikide üheks kinnis-ideeks oli Iisraeli riigi hävitamine. Selleks tehti mitmeid katseid. Nende järjekordset kallaletungi ennetavas kolmandas, nn Kuuepäeva sõjas 1967. aastal said Egiptus ja Süüria juutidelt raskelt lüüa. Iisrael vallutas Gaza sektori, Siinai poolsaare kuni Suessi kanalini, Golani kõrgendikud Süüria suunal ning idas Jordani jõe Läänekalda. Araablaste katastroofilise olukorra päästis NSV Liit, kes 10. juunil 1967 katkestas diplomaatilised suhted juudiriigiga ning teatas, et kui Iisrael ei lõpeta sõjategevust, siis NSV Liit „ei peatu sõjaliste meetmete rakendamises tema vastu”. Iisrael oli sunnitud pealetungi lõpetama. Araablastest agressorite väed jäid lõpuni purustamata ning valitsejad Kairos ja Bagdadis alustasid uue Iisraeli hävitamise plaani sepsitsemist.

Koalitsiooni sõlminud ja ühise sõja-plaani koostanud Egiptuse ja Süüria vägede ootamatu kallaletungiga Iisraelile 6. oktoobril 1973 algas järjekordne, nn Yom Kippuri sõda. Egiptuse ja Süüria eesmärk selles oli purustada Iisraeli väed ja vallutada tagasi eelnenud sõdades kaotatud territooriumid. Sõda algas koalitsioonivägedele edukalt, võimaldades neil mitmel suunal kiiluda sügavale vastase territooriumile ja seada ohtu mitmed Iisraeli strateegiliselt tähtsad keskused. Egiptuse väed ületasid kolme päevaga Suessi kanali, kindlustasid end Siinail ning pärast viivitust jätkasid pealetungi Iisraelile. Süüria armee, kooskõlas sõja-plaani ja liitlasväe juhatusena, suunas oma pealetungi Golani kõrgendikele ning sarnaselt Egiptusega saavutati esimestel päevadel seal edu Iisraeli vähemuses olevate vägede vastu. Kuid araablaste esialgne edu lõppes kiiresti. Ehkki rünnak tabas Iisraeli ootamatult, haarasid juudid üsna pea initsiatiivi ning purustasid mõne päevaga riiki tunginud araabia riikide väed. Viimaste kaotused olid hiigelsuured. 24. oktoobriks 1973 oli Iisraeli sõjavägi piiranud ümber Siinai poolsaarel Egiptuse 3. armee. Iisraeli soomusüksused olid 40 kilomeetri kaugusel Damaskusest ning 101 kilomeetri kaugusel Kairost, tema lennuvägi peremehetses õhus täielikult. Katastroofiline olukord Süüria rindel, kus Iisraeli pealetungivad tankiüksused ohustasid juba vahetult riigi pealinna, sundis president Hafez al-Assadi paluma kiiret erakorralist abi Moskvast, mille ta ka sai. Alates sõjategevuse kolmandast päevast hakkas NSV Liidust suurel hulgal saabuma Süüriasse uus relvastus, tehnika, varustus ja sõjalised nõunikud. Sõda alustanud araabia agressorriikide toetamine pingetas oluliselt USA ja Nõukogude Liidu suhteid. ÜRO vahendusel ja suurriikide survele kehtestati 25. oktoobril 1973 sõja lõpetamiseks vaherahu. Ameeriklaste jaoks oli sõda äratuskellaks. Pärast seda hakkas Washington oluliselt rohkem tegelema Lähis-Ida rahu küsimusega.

Pikaajaline läbirääkimiste protsess lõppes nn Camp Davidi rahulepingu sõlmimisega. Nõukogude Liidust aastatel 1971–1994 Süüriasse jõudnud relvastustarnete kogumaksumus moodustas 13 miljardit dollarit. Siin peab märkima, et Venemaa ainuvalitseja Vladimir Putin kustutas suuremeelselt 2005. aastal Süüria võla 10 miljardi dollari ulatuses.

Moskva panus Süürias. Hafez al-Assadi palvel, kes paaniliselt kartis Iisraeli ja USA kallaletungi, suurendas NSV Liit aastatel 1973–1983 järjekindlalt oma sõjalist kontingenti Süürias, saates sinna Nõukogude armee regulaarüksused üldarvuga 8000 meest. Oktoobris 1980 sõlmiti NSV Liidu ja Süüria vahel leping, mille üks punkt teatas: „Kui kolmas pool (silmas peeti Iisraeli – A. L.) sooritab agressiooni Süüria territooriumile, siis Nõukogude Liit sekkub sündmustesse”. Vastutasuna sai Moskva Süüria presidendilt loa ehitada Vahemere-äärses linnas Tartusis mereväebaasi Nõukogude Musta mere laevastiku 5. Vahemere eskaadri jaoks, mida Venemaa kasutab siiani. Nõukogude impeeriumi õhujõudude raskepommijate tarvis ehitati Latakia piirkonda sõjalennuväli. Riiki hakkasid massiliselt sisse voolama Nõukogude sõjatehnika, relvad, autod, lennukid, raketid. Alates 1975. aastast ei langenud selle osakaal Süüria relvajõududes kordagi alla 75 protsendi. Süüriast sai Nõukogude Liidule kõige lojaalsem riik Lähis-Idas.

Kuna alaviitlus kui islami, kristluse ja eelislamiperioodi usundite segu ei olnud maailmas islami osana tunnustatud, suunas Hafez al-Assad suured jõupingutused alaviitide kui moslemite tunnustamisele ja seega ka tema enda kui presidendi legaliseerimisele. Nimelt võis riigi põhiseaduse kohaselt Süüria presidendiks olla ainult moslem. Need jõupingutused kandsid lõpuks vilja. Assadil õnnestus 1973. aastal Iraagi islami usujuhtide imaam Musa as-Sadri ja ajatolla Hakimi abil saavutada ametlik

tunnustus, et alaviidid on šiiitluse üks haru. Sellega kindlustas Hafez al-Assad veelgi enam oma positsiooni ja õigust olla Süüria president. Eriti lähedased suhted tekkisid Assadite perekonnal aga pärast 1979. aasta Iraani islamirevolutsiooni selle šiiitluse kantsi uute valitsejate ja vaimulikonnaga. Kindlustades oma võimu riigis, andis Süüria president alaviitide kätte kontrolli sõjaväe ja kõikide jõustruktuuride, sh eriteenistuste üle. Tekkis olukord, kus riigi struktuuri kõige kõrgemal tasemel valitsesid Hafez al-Assadi lähimad sugulased. Tema nooremale vennale Rifaat al-Assadile olid usaldatud eriteenistused, noorimale pojale Maher al-Assadile relvajõudude eliit ehk kaardiväe üksused.

Moskva sai Süüria presidendilt loa ehitada Vahemere äärde mereväebaas, mida Venemaa kasutab siiani.

Sellest ringist väljaspool, n-ö astme võrra madalamal, teostasid võimu presidendi kaugemad sugulased ja neist veel allpool inimesed Assadite kodukülalt Kardashias ning lõpuks külades ja omavalitsustes lihtsad alaviidid. Selline olukord ei saanud pikalt kesta ilma võimust eemale tõugatud sunniitidest kodanikkonna protestideta. Nende väiksemad vastuhakud algasid juba möödunud sajandi 70ndate keskel. Esimene suur ülestõus aga sai alguse 1980. aastal. Sunniitide aktivistid, eelkõige Moslemivennaskond, tunnetasid teistest varem ohtu Iraani šiiitliku revolutsioonilaine levikust Süürias ja sellega tõenäoliselt kaasnevat sunniitide veel suuremat rõhumist ning kodanikuõiguste piiramist. Moslemivennaskonna väljaastumiste keskuseks said linnad Aleppo, Idlib

ja Hama. Valitsusvägede eliitüksused presidendi venna Rifaat al-Assadi juhtimisel surusid need julmalt maha. Piirates 1982. aasta veebruaris Hama linna, lasi Rifaat al-Assad tsiviilelanike vastu käiku erivägede „surmaeskadronid” ning lennuväe ja raskesuurtükid. Linn purustati täielikult, surma sai ligi 40 000 inimest. Protestijad said lüüa. Hafez al-Assadi teeneid sunniitide ülestõusu mahasurumisel hindasid kõrgelt Teheran ja Iraani usujuht ajatolla Homeini. Süüria ja Iraani koostöö šiiitluse tugevdamises ja laiendamises ning võitluses Iisraeliga sai sisse uue hoo. Kahe riigi eriteenistuste ühiste jõupingutustega loodi 1982. aastal Liibanoni territooriumil nii sunniitide kui ka Iisraeli vastu suunatud šiiitide terroristlik organisatsioon Hezbollah. Just viimane osutab nüüd Süüria kodusõjas Damaskuse võimudele kõige tõhusamat abi võitluses ülestõusnutega.

***Oma viimase liitlase
kaotamist Lähis-Idas
ei pidanud maailma
valitsemisest unistav
president Putin
võimalikuks.***

Süüria vägede poolt okupeeritud Liibanonis kontrollis aastatel 1975–2005 nende kõrgem sõjaväeline juhtkond kõiki regiooni suuremaid narkokaubanduse keskusi, saades muinasjutulisi kasumeid, mida loomulikult jagati ka presidendi perekonnaga. Sunniitide seas liikusid üha enam jutud Assadite seletamatust rikkusest. Protestimeeleolud hakkasid levima ka vana ja haige Hafez al-Assadi lähimas ringkonnas. Tekkisid opositsioonilised arutelud Assadite „dünastilise järjepidavuse” lubamatusest. Selle „perekonda” ohustava probleemi lahendas

Assad-seenior üsna otsustavalt ja kiiresti. Usaldamata oma teisi lähisugulasi, kutsus president 1994. aastal Londonist tagasi seal arstiametit pidava vanema poja, 29-aastase Bashar Assadi, kellest pidi isa otsuse kohaselt saama Süüria tulevane valitseja. Noormees sai kohe kapteni aukraadi ja ametikoha elitaarses Vabariigi kaardiväe diviisis. Bashari sõjaline haridustee jätkus juhtimiskursuse läbimisega Homsis paiknevas sõjaväeakadeemias ning 1998. aastal määrati ta juba koloneli auastmes Liibanonis asuvate Süüria vägede peakuraatoriks. 2000. aastal suri südamepuudulikkuse tõttu perekonnapea Hafez al-Assad. Kiiresti ja alternatiivita toimunud valimiste tulemusena sai uueks presidendiks seitsmeaastase valitsemisajaga Bashar al-Assad. Riigi julgeolekusteemist tõusis nüüd esinumbriks uue presidendi vend Maher al-Assad, kes kindrali auastmes asus juhtima Vabariigi kaardiväge ja eliitaarset Neljandat soomusdiviisi. Okupeeritud Liibanonis sundis Bashar üsna pea valima presidendiks oma protežee – Émile Lahoudi. Liibanon muutus Assadite perekonna rikastumise peamiseks allikaks. 2007. aastal „valiti” Bashar al-Assad sõjaväe toetusel 97,6 protsendi poolthäältega teist korda seitsmeks aastaks Süüria presidendiks.

2011. aasta kevadsuvel algas ka Süürias araabia kevad. Pinged ühiskonnas valitseva kliki ja elanikkonna vahel tõusid kriitilise jooneni. Algasid elanike, eelkõige sunniitide rahumeelsed demonstratsioonid diktatuuri vastu. Need surus president oma sugulaste abiga veriselt maha. Puhkes kodusõda Bashar al-Assadi juhitud valitsusvägede, sunniitide relvaformeringute ja nn presidendile mõõduka opositsiooni erinevate grupeeringute vahel. Bashar al-Assad ja tema lähikondlased demonstreerisid selles valmisolekut hoida lõpuni võimu oma käes. Võitluses ülestõusnutega kasutasid valitsusväed kõiki nende käsutuses olevaid vahendeid. Käiku läksid lennu- ja maavägi, eriüksused, suurtükid ja keemiarelvad. Nelja ja poole aastaga hukkus

Süürias valitsusvägede käe läbi enam kui 250 000 elanikku. Süüriat väisanud ÜRO komisjonid kirjeldasid riigi juhtkonna tegusid terminitega „sõjakuriteod” ja „inimkonnavastased kuriteod”. Bashar al-Assadi hakati kutsuma Lihunikuks. Ta muutus lääneriikidele vastuvõetamatuks. Ennesõjaaegsest 22,6 miljonist elanikust on nüüdseks riiki jäänud vaid 16 miljonit, ligi viis miljonit on riigisisised põgenikud. Otsustanud Venemaa toetusel ametis jätkata ja väljakutsena mässavale elanikkonnale lasi Bashar al-Assad end 2014. aastal „valida” kolmandaks valitsemisajaks. „Valimised” toimusid valitsusvägede poolt kontrollitaval territooriumil, mis moodustab Süüria riigi territooriumist (pindalaga 185 180 ruutkilomeetrit) vaid 18 protsenti. Moskva ja Teheran tunnustasid viivitamata nende tulemust ja äsja valitud presidendi legitiimsust.

Alates möödunud aasta kevadest jälgis Moskva üha suureneva murega oma ainsa Vahemere regioonis paikneva liitlase kodusõja käiku. Suveks oli selge, et pärast Islamiriigi sekkumist ja suuri vallutusi Süürias on valitsusvägede olukord järsult halvenenud. Sõjategevus möödunud aasta suvel näitas, et vaatamata Moskva antud järjest suuremale igakülgsale materiaalsele abile ja kiiresti kasvavale vene sõjaliste nõustajate kontingendile, ei suuda suuri kaotusi kandnud, nõrgestatud ja madala võitlustahtega, peamiselt alaviitide ja sunniitidega mehitatud valitsusväed muuta olukorda riigis Assadile ja Moskvale vajalikus suunas. Kremlis tuldi järeldusele, et sõjaline sekkumine on hädavajalik, kuna Süüria presidendi tool kõigub. Oma viimase liitlase ja sõjaliste tugipunktide kaotamist Lähis-Idas ei pidanud maailma valitsemisest unistav president Putin aga võimalikuks. Venemaa majanduse kehva seisukorra, rahvusvaheliste sanktsioonide ja sõjaga Ukrainas jännis oleva Putini käsul viidi 2015. aasta septembris Süüriasse lennukite grupp, mis hiljem nimetati ümber lennukite segabrigaadiks ja paigutati alaviitide elanikkonnaga

Latakiasse, venelaste poolt eelnevalt korda tehtud Hmeymimi lennukibeesi. Vene kindralstaabi teatel oli sisseviidava väeüksuse koosseisus esialgu 1700 sõjaväelast, 12 ründelennukit Su-25SM; 12 ründepommitajat SU-24M; kuus uut pommitajat Su-34; neli hävitajat Su-30SM ja 15 Mi-8 ning Mi-24 tüüpi helikopterit. Hmeymimi lennukibeesi ja Tartusis asuva mereväebeesi kaitseks saadeti Süüriasse kaks pataljoni taktikalist gruppi. Üks neist, seitsme tanki T-90, 15 suurtüki ja 35 soomukiga relvastatud üksus oli pärit Rostovi oblastis Novorossiiskis paiknevast 7. dessantrünnediviisist, teine taktikaline grupp tuli Sevastopolis asuvast Musta mere laevastiku 810. merejalaväe brigaadist. Lennu- ja mereväe beeside õhukaitse pidid tagama õhutõrjeküksused, mille relvastuses olid lähimaa õhutõrjekompleksid Pantsir, Osa-AKM, Kub-M2 ning kesk- ja pikamaa kompleksid S-200 ja S-300.

Suur küsimus, mida teha terroristliku Islamiriigiga, on endiselt õhus.

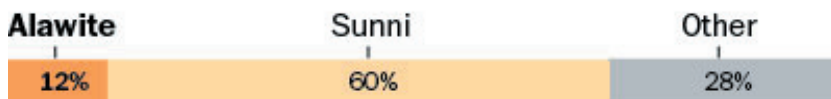
Õhukaitseüsteemi olid kaasatud ka Süüria ranniku lähedal asuvate Vene sõjalaevade õhutõrjevahendid. Pärast Türgi õhuruumi rikkunud Vene pommitaja Su-24M alla tulistamist lennukibeesi õhutõrjet tugevdati veelgi, lisades olemasolevatele vahenditele pikamaa õhutõrjekompleksi S-400 Triumf ja neli uusimat hävitajat Su-35S. Väegrupi koosseisu lülitati ka Süüria ranniku lähisel asuv, 4-6 sõjalaevast koosnev Venemaa sõjalaevastiku nn Vahemere eskaader ning kaugluure, ründelennukite sihitamise ja diversiooniaktide läbiviimise ülesandeid täitvad Vene kindralstaabi luurepeavalitsuse alluvuses olevate erivägede (Spetsnazi) allüksused, samuti elektronvõitluse vahendid. Uut väegruppi

Süürias hakkas juhtima Venemaa relvajõudude kesksõjaväeringkonna juhataja esimene asetäitja kindralpolkovnik Aleksandr Dvornikov. Järgnevate kuude jooksul suurenes vene personal Süürias pidevalt lennuväe personali, sõjaliste nõuandjate ja väikeste Spetsnazi, tankiüksuste ning suurtükiväe allüksuste arvel ning moodustas märtsis 2016 juba enam kui 4500 sõjaväelast. Õhuoperatsioonides osalevate sõjalennukite ning helikopterite arv aga kasvas seitsmekümneni. Lääneriikide ekspertide hinnangul osalesid

Venemaa õhuoperatsioonis Süürias kokku kuus raskepommitajat Tu-160, 14 Tu-22M3 ja 6 Tu-95MSM; rindepommitajad 12 Su-24M2 ja 8 uut, 20. märtsil 2014 Vene õhujõudude relvastusse võetud pommitajat Su-34; 12 ründelennukit Su-25SM; hävitajatest 4 Su-30SM ja neli uut Su-35S. Peale nende olid operatsiooni kaasatud kaks luurelennukit – Il-20M1 ja Tu-214R. Selleks, et demonstreerida maailmale Vene lennuväe võimsust ja lendurite professionaalsust, komplekteeriti Süüriasse saadetavate lahingulennukite

Ethno-religious groups in Syria (population 22 million)

Süüria rahvuslik-usulised grupid (kogurahvastik 22 miljonit): alaviidid (12%), sunniidid (60%), ülejäänud, peamiselt kurdid (28%). Praegune president Assad on alaviit ning tema perekond pärineb Quardaha linnast. Riigi kaguosa on väga hõredalt asustatud.

Allikas: Josh Coheni blogi, <http://war-in-middle-east.blogspot.com/ee/>

ja helikopterite meeskonnad õhujõudude kõige kogenumate lenduritega, kes korjati selleks missiooniks kokku üle kogu maa. Näiteks türklaste poolt alla tulistatud pommitaja Su-24M hukkunud komandör oli 45aastane katselendur alampolkovnik (kolonelleitnant) Oleg Peškov Lipetskis asuvast 4. riiklikust lennuväe katsekeskusest. Mehe arvel oli 1750 lennutundi viiel erineval lahingulennukil. Vene õhujõudude üheks eesmärgiks Süürias oli ka uute sõjalennukite, helikopterite ning UAV-de testimine lahinguolukorras.

Vene laevastik koondas esialgu Süüria ranniku lähedale eskaadri, milles olid: lipulaevaks Sevastopoolist saabunud raketiristleja Moskva (selle vahetas detsembris 2015 välja raketiristleja Varjag), fregatt, kolm korveti, luurelaev, suur dessantlaev, diiselallveelaev ja mitu transportalust. Edaspidi vahetusid nad rotatsiooni korras.

Mis puudutab valitsusvägesid, siis Süüria juhtkond teatas sügisel 2015, et nende koosseisus on kokku 150 000 inimest. Rahvusvaheliste ekspertide arvates oli aga nende reaalne suurus 1,52 korda väiksem, kusjuures üksused olid mehitatud peamiselt alaviitidega. President Assadi vägesid toetas 15 000 Iraani Islami Revolutsiooni Valvurite Korpuse sõdalast ning ligi 5000 võitlejat Liibanonis asuvast šiitlikust terroristlikust organisatsioonist Hezbollah.

Vene lennuväe esimene õhurünnak, mis oli suunatud president Bashar al-Assadile mõõduka opositsiooni külade vastu, toimus 30. septembril 2015. Vene kindralstaabi ametliku info kohasel seisnes lennuväeüksuse peaülesanne Süüria valitsusvägede operatsioonide toetamises õhust ning Islamiriigi ehk ISISe sõjaliste objektide hävitamises, kuid oma üllatuseks avastasid lääneriigid peagi, et venelased pommitavad mitte Islamiriigi ja sellega ühinenud Al-Qaeda tagapõhjaga rühmituse Jabhat an-Nusra objekte ja võitlejaid, vaid Assadi režiimilt rängalt kannatada saanud, nüüd tema vastu seisva mõõduka opositsiooni, sh

Süüria türklaste (türkmeenide) külasid ja objekte. Juba oktoobris 2015 teatas USA riigidepartemangu esindaja John Kirby BBC-le antud intervjuus, et vaid vähem kui kümme protsenti kõikidest Vene lennuväe õhulöökidest olid suunatud Islamiriigi ja Al-Qaeda sõjardite vastu. Suurem osa ehk enam kui 90 protsenti neist toimusid aga Süüria valitsusele opositsiooniliste gruppide vastu, kes tahavad riigile paremat tulevikku ega soovi, et verine diktaator Assad ja tema režiim jääksid võimule. USA süüdistusele reageeris kiiresti Vene välisminister Sergei Lavrov, kes mõni päev hiljem, manades näole lihtsameelse ilme, avaldas televisioonis silmakirjalikult imestust lääneriikide süüdistuste üle ja teatas, et Süürias pole mingit mõõdukat opositsiooni Bashar al-Assadi valitsusele. Kõik valitsusvastased grupeeringud on tema sõnul ühinenud Islamiriigiga, seega on nad kõik terroristid ja Vene lennukitel on seaduslik õigus neid pommitada.

Näib, et Moskva kasutas Süüriat katsepoliigoonina uue relvastuse testimiseks.

Avades Süürias uue, nüüd juba tema valitsemisaja neljanda sõjatandri, arvestas Putin, et sellega ta päästab oma ustava ja ainsa Lähis-Ida liitlase president Assadi režiimi, säilitab Vene sõjaväebaasid ja sellega Venemaa juuresoleku strateegiliselt tähtsas Vahemere regioonis, suunab maailma tähelepanu eemale Moskva poolt külmutatud sõjast Ida-Ukrainas ja annekteeritud Krimmist, saab mõjukaks Lähis-Idas tegutseva Lääne koalitsiooni partneriks ning suureks tegijaks võitluses Islamiriigiga. See omakorda võimaldab isolatsiooni sattunud Venemaal sellest välja tulla ja taasühineda rahvusvahelise

kogukonnaga, tugevdada oma kohalolekut ja mõju Lähis-Idas ning üsna pea esitada lääneriikidele nõuded rahvusvaheliste sanktsioonide lõpetamise kohta. Mitmed rahvusvahelised julgeoleku eksperdid kahtlustavad omakorda, et Kremlil olid Vene lennuväe poolt Süüria linnade ja külade valimatul ründamisel ning kobarpommide kasutamisel varjatud eesmärgid. Nimelt sooviti sundida riigi elanikud põgenema kodudest ning otsima ohutumat varjupaika, seega vallandada sõjapõgenike massiline illegaalne immigratsioon Euroopasse ning destabiliseerida sel viisil oluliselt Moskva tähtsate opositsiooniliste riigisestse grupeeringute vastu, lootis Putin väga, et lääs eesotsas USAGA võtab Islamiriigi hävitamise raske ülesande enda peale. Kremli optimistlike arvestuste järgi oleks see tõmmanud islamistidega võitlevate riikide tähelepanu ära Venemaalt ning sidunud nende relvajõud lahingutega Süürias ja Iraagis. Lääneriikide tähelepanu ja sõjalised vahendid oleks koondatud Lähis-Idale, mis võimaldanuks aga Venemaal jätkuvalt omatahtsi talitada postsovetlikus ruumis. Putin tegi ka siin ilmselt valearvestuse. Ameerika Ühendriikide president Barack Obama pidas möödunud aasta detsembri algul kõne Ameerika rahvale, milles teatas, et tema valitsemise ajal ei osale USA relvajõud enam üheski suuremas sõjas. Hiigelriik ja tema sõjavägi on tema sõnul väsinud 1991. aastal alanud lõpututest sõjakäikudest ja missioonidest. Ilma USA toetuseta aga pole sõjaliselt impotentne Lääne-Euroopa ja ka Islamiriigi-vastane araabia maade koalitsioon valmis nii suureks operatsiooniks, mis oleks võimeline hävitama Islamiriigi. Suur küsimus, mida teha terroristliku Islamiriigiga, on

endiselt õhus. Putin vajas järjekordset sõda ka selleks, et süveneva majanduskriisi tingimustes suunata Venemaa elanike tähelepanu riigisestelt probleemidelt eemale, uuele võidukale sõjale ja lääneriikidest välisvaenlastele.

Kõige tähtsamaks oma õhuoperatsiooni läbiviimisel pidas Moskva suurte kaotuste tekitamist Süüria opositsioonile eesmärgiga tagada valitsusvägede edu pealetungilahingutes, võimalike president Assadi võimule riigis konkurentsi pakkuvate opositsiooni pretendentide likvideerimist ning diktaatori vastasjõudude maksimaalset nõrgendamist tulevasteks võimalikeks läbirääkimisteks. Vene kaitseministeeriumi info kohaselt sooritasid Vene lennukid esimese kuu jooksul, ajavahemikus 1. oktoobrist kuni 1. novembrini 2015 kokku 1631 lahingulendu, rünnates 2084 erinevat terroristide objekti. Hävitati 52 terroristide treeninglaagrit; 40 töökoda ja tehast; 151 laskemoona ladu; 1550 kaitserajatist ja kindlustatud punkti, välilaagrit ja erinevat baasi. Moskva teatel võimaldasid Vene lennuväe õhulöögid Süüria armeel alustada pealetungioperatsioone Latakias Damaskuse provintsis Aleppole, Idlibile ja Homsile, sundides taanduma terroristid, kelle hulka arvati nii islamivõitlejad kui ka Assadile opositsioonilised grupeeringud. Vene kindralstaap kinnitas ka, et Süüria vägedel õnnestus selle ajavahemiku jooksul vabastada enam kui 50 suurt asustatud punkti ja ligi 350 ruutkilomeetrit territooriumi. See olevat võimaldanud paos olnud Süüria elanikel hakata koju tagasi pöörduma.

Näib, et Moskva kasutas Süüriat ka omamoodi katsepolügoonina oma uue relvastuse testimiseks. Nii lasid venelased president Vladimir Putini sünnipäeval 8. oktoobril 2015 Kaspia flotilli neljalt sõjalaevaalt välja 26 uut tiibraketti Kalibr, mis Vene kindralstaabi väitel pärast 1500-kilomeetrist lendu üle Iraani ja Iraagi territooriumi tabasid ühteist Islamiriigi objekti Latakias ja Raqqahi provintsis.

Süüria maaväe üksustes omakorda testiti vene instruktorite kaasabil uusi raadio-elektroonvõitluse vahendeid, raketisüsteeme, laskemoona ja Vene maaväe kõige moodsamaid tanke T-90, mis olid mehitatud vene meeskondadega. Õhuoperatsioonidesse kaasati Vene uusimad sõjalennukid – pommitajad Su-34 ja hävitajad Su-35S, õhukaitsesse uus pikamaa õhutõrje raketisüsteem S-400.

Alustades uut sõjakäiku riskis Venemaa ainuvalitseja üsna suurelt. President Putini avalduse kohaselt pidi õhuoperatsioon Süürias olema lühiajaline ja kestma vaid 3-4 kuud. Kuid Süüria väed, kelle toetamist õhust Vene lennuvägi pidas ja peab oma peaülesandeks, ei olnud ega ole kuigivõrd edenenud pealetungilahingutes. Võitlusvõimelised reservid puuduvad, kuna elanikkonnast suurima osa moodustavaid sunniite pole president Assad julgenud mobiliseerida, kaheldes sügavalt ja õigusega nende lojaalsuses. Vene kaitseministri Sergei Šoigu teatel on Süürias ligi 60 000 ISISe võitlejat. Arvutused näitavad, et nende alistamine nõuab aga vähemalt 60 000 – 80 000 mehist hästi väljaõpetatud ja varustatud sõjaväge, suurt hulka lahingutehnikat ning tõhusat õhutoetust, mida Süüria õhujõud pole võimelised andma.

Vene lendurid tundsid end Süüria õhuruumis üpris vabalt, pidades enesest mõistetavaks õigust rikkuda selle naaberriikide piiri ja korduvalt loata siseneda Türgi õhuruumi, mis tekitas Türgi valitsuse terava protesti. Esimene intsident Vene lennukiga, mis ületas Türgi piiri, juhtus juba 3. oktoobril 2015. Moskva tunnistas seda, seletades intsidenti halbade ilmastikuoludega. Kuid õhupiiri rikkumised jätkusid. Vene infoagentuuri TASS teatel sõlmisid Ühendriikide ja Venemaa kaitseministeeriumid 20. oktoobril 2015 memorandumi sõjalennukite ja mehitamata lennuaparaatide ohutuse tagamiseks ja intsidentide ärahoidmiseks, mis aga ei laienenud Türgile. Pärast kolmekordset riigipiiri rikkumist ja pidevat Latakia põhjaosas elavate

türkmeenide külade pommitamist lasi Türgi hävitaja F-16 24. novembril 2015 alla järjekordselt nende õhuruumi sattunud Vene pommitaja Su-24M, mis tekitas sügava kriisi Venemaa Föderatsiooni ja Türgi vahel. Vihased türkmeenid lasid neid äsja pommitanud ja nüüd langevarjul laskuva piloodi, alampolkovnik Peškovi maha ning hävitasid tankitõrjeraketiga lendureid otsima tulnud Vene helikopteri Mi-8, milles hukkus üks merejalaväelane. Türgist sai üleöö Moskva suur vaenlane, kelle vastu organiseeriti kõrvulukustav laimu- ja propagandakampaania ning kehtestati majanduslikud sanktsioonid. Vene sõjalennukid ründasid peamiselt Aleppo, Latakia, Idlibi, Deir ez-Zor, Hama, Haseke, Homs ja Raqqahi provintse. Tähelepanuväärne on, et kolmes esimeses neist polnud ISISe võitlejaid tildse. Vene meedia reklaamitud õhujõudude nn täppislöögid Islamiriigi objektidele ülejäänud provintsides tekitasid aga sügavat kahtlust nende efektiivsuses. Vene kindralstaap teatas järjekindlalt, et õhurünnakutes kasutatakse täppisrelvi, kuid igapäevastes Vene televisioonis näidatavates videoklippides Süüria sõjast võis näha, et ründelendudeks õhku tõusvate ründelennukite tiibade all rippusid valdavalt möödunud sajandi kuuekümnendatel-seitsmekümnendatel aastatel relvastusse võetud pommid FAB-250, OFAB-250-270, FAB-500, KAB-250 jms. Vähesel arvul, peamiselt rahvusvahelisele meediale demonstreerimiseks, näitasid venelased ka uusimatel pommitajatel Su-34 olevaid juhitavaid õhk-maa tüüpi rakette X-25ML, X-29L, X-101 ja X-555.

Kartusest, et opositsioonirühmituste võitlejatel ja Islamiriigi relvaformeringutel võivad olla lähimaa õhutõrje raketikompleksid, tegutsesid Vene sõjalennukid kaotuste vältimiseks enamasti kõrgustel 5000 meetrit ja enam. Nendelt toimus ka pommitamine, mis tegi mittejuhitavate vabalt langevate lennukipommide hajumise väga suureks. Islamiriigi sõjaliste objektide asemel langesid need tihti

süürlaste elumajadele, viljaaitadele, haiglatele, koolidele ja teistele kummalistele „terroristide objektidele”. Kui lääneriikide koalitsiooni sõjalennukid ründasid ainult Islamiriigi objekte ja kasutasid selleks peamiselt juhitavaid pomme ja rakette, mis võimaldas vähendada inim- ja materiaalsed kaotused miinimumini, siis Vene lennuväe rünnakute täpsus oli enam kui küsitav. Venelastega võrreldes omab ISiSe vastu võitlev, USA juhitud koalitsiooni lennuüksus ka märksa efektiivsemat luuret ning lennukite sihitamise ja relvade juhtimise süsteeme. Pärast lääneriikide proteste ja teravat rahvusvahelist kriitikat alustasid venelased lõpuks õhurünnakuid ka islamivõitlejate vastu, kuid need moodustasid ikkagi Moskva ametlikult väljakuulutatud missiooni lõpetamise ajaks vaid kümme protsenti Vene lennukite poolt kogu operatsiooni ajal tehtud ligi 9000 õhurünnakust. Möödunud aasta viimastel kuudel kaasas Venemaa juhtkond õhuründe operatsioonidesse Süürias ka Venemaal asuvates õhujõudude baasides paiknevad raskepommijad Tu-160, Tu-22M3 ja Tu-95.

Radikaalse Islamiriigi tekke põhjus oli kahe peamise islami haru omavaheline vaen.

14. märtsil 2016 teatas president Putin maailmale valjuhäälselt televisiooni kaudu, et Venemaa peab oma väekontingendi ülesanded Süürias edukalt täidetuks ja lõpetab õhuoperatsioonid ning toob seal asuva väegrupi tagasi kodumaale. Samal päeval avaldas aga Vene kaitseministeerium teate, et nii mereväebaas Tartus kui ka Hmeymimi lennubaas jäävad määramata ajaks Vene relvajõudude kätte. Teadeteagentuur TASS selgitas omakorda, et riigi juhtkond langetas otsuse lõpetada

missioon kaks nädalat pärast relvarahu jõustumist Süürias, kui oli jõudnud seisukohale, et Vene lennuvägi Süürias pole enam vajalik. Juba järgmisel päeval algas Vene televisioonis oma baasidesse tagasi pöörduvate sõjalennukite ja lendurite pidulike vastuvõtude demonstreerimine, mis kestis küll vaid paar päeva. Põhjus sellest loobumiseks oli lihtne – Moskva välja reklaamitud väekontingendi Süüriast väljaviimine puudutas vaid osa seal asuvast personalist, lennumasinatest ja tehnikast. Vene meedia teatel lahkusid Süüriast kõik ründelennukid Su-25, moodsad pommitajad Su-34 ja väike osa Su-24 tüüpi pommitajatest. Lennubaasi Hmeymim jäid ning jätkavad õhuoperatsioone ka praeguse väljakuulutatud relvarahu ajal 12 pommitajat Su-24, neli Su-34SM ja neli uut hävituslennukit Su-35. Olulist täiendust sai aga helikopteritega Mi-8, Mi-24 ja Mi-35 varustatud lennuväeüksus, mis suurenes peaaegu poole võrra. Ilmselt lahinguolukorras testimise eesmärgil saabusid Süüriasse uued lahingukopterid Mi-28N ja Ka-52. Pealetungivate Süüria maaväe üksuste õhutoetuse peaülesanne on pandud nüüd Vene lahingukopteritele. Lennubaasi ja mereväebaasi õhukaitset tagavad endiselt kõik seal olevad õhutõrjevahendid ja Süüria ranniku läheduses paiknevad Vene sõjalaevad. Näib, et Vene ohvitseridel ja sõduritel tuleb veel kaua nautida Süüria kuuma päikest ja neelata kõrbetolmu.

President Vladimir Putin kui relvajõudude ülemjuhataja jäi oma sõjaväelaste tegutsemisega Süürias rahule. Venemaa Föderatsiooni kangelse kuldtähe sai kuus sõjaväelast, sh Vene väekontingendi ülem kindralpolkovnik Aleksandr Dvornikov, pommitaja Su-24M hukkunud piloot, alampolkovnik Oleg Peškov, märtsis 2016 Palmira piirkonnas toimunud lahingus tapetud Spetsnazi vanemleitnant, 25-aastane Aleksandr Prohhorenko, Vene kindralstaabi luurepeavalitsuse ohvitser polkovnik Vadim Baikulov, 929. lennuväe katsekeskuse katselendur polkovnik

Viktor Romanov, 6. õhu- ja õhukaitse armee 105. lennudiivi 47. segalennuväepolgu eskadrilli ülema asetäitja major Andrei Djatšenko.

Pärast president Putini vastuvõttu ja autasustamist teatas kindral Dvornikov oma intervjuus ajalehele Rossijskaja Gazeta, et Vene lennuvägi aitas tõhusalt kaasa Süüria valitsusvägede pealetungile, toetades neid õhust ning need on vabastanud 400 asustatud punkti. Tema sõnul langes tänu lennuväe tegevusele terroristlike grupeeringute võitlusvõime enam kui kaks korda, nad kaotasid initsiatiivi, vabastati ligi 10 000 ruutkilomeetrit vallutatud territooriumi; hävitati ligi 2000 Vene päritolu terroristi, sh 17 välikomandöri. Need preventiivsed meetmed terroristide suhtes aitasid tema arvates kaasa ka Venemaa ja tema kodanike julgeoleku suurendamisele. Ajakirjanike küsimusele, kas Vene sõjaväelased osalesid ka maismaa operatsioonides, vastas kindral Dvornikov diplomaatiliselt, et Vene sõjalised nõuandjad töötasid ja töötavad Süüria armee kõikidel tasanditel, sealhulgas taktikalisel. Need ohvitserid abistavad Süüria kolleege operatsioonide planeerimisel ja lahingutegevuse juhtimisel, aga ka Vene sõjatehnika tundmaõppimisel. Ta ei varjanud ka seda, et Süüria territooriumil tegutsevad Vene eriüksused, kes teostavad kaugluuret ja otsivad ründeobjekte Vene sõjalennukitele, sihitavad viimaseid õhurünnakute läbiviimisel sügaval vaenlase tagalas ning täitavad muid eriülesandeid.

Vene kindralstaap on tunnistanud ka lennuväe kaotusi. Nendeks on üks türklaste poolt alla tulistatud pommitaja Su-24M, uus lahingukopter Mi-28N ja üks Mi-8.

ISLAMIRIIK (ISIS) IRAAGIS JA SÜÜRIAS. Kahe peamise islami haru omavaheline vaen oli mõjuv põhjus radikaalse Islamiriigi tekkele. Selle äärmuslased kasutasid Iraagis ja hiljem Süürias ära šiiitlike valitsuste poolt allasurutud sunniitide meeleheite, osutasid neile toetust ja tänu

sellele võtsid sunniidid esialgu islamivõitlejaid vastu kui vabastajaid. Islamiriigi eelkäijaks oli 2006. aastal Iraagis rahvusvahelise terroristi Abu Musab al-Zarqawi juhitud Al-Qaeda allorganisatsiooni eestvedamisel üheteistkümne radikaalse sunniitliku islamiorganisatsiooni loodud Islamiriik Iraagis (ingl *Islamic State in Iraq*, lühend: ISI). Islamivõitlejatel õnnestus suuremate probleemideta vallutada nendega samausuliste sunniitidega asustatud Anbari provints. Selle vabastamiseks kasutasid Iraagi võimud mässajate vastu šiiitidest maakaitseväelasi, mis omakorda ei meeldinud kohalikele sunniitidele, sealhulgas nendele, kes varem olid lojaalsed Bagdadile. Viimased arvasid, et šiiidid tahavad võtta neilt ära nende maad.

Sunniidid võtsid esialgu islamivõitlejaid vastu kui vabastajaid.

Tähtsat rolli Islamiriigi loomisel ja edaspidisel juhtimisel mängisid kukutatud Iraagi diktaatori Saddam Husseini sõjaväe tööta jäänud ja riigis valitseva šiiitliku võimuga rahulolematud ohvitserid-sunniidid. 2011. aastal Süürias puhkenud kodusõda võimul olevate šiiitide-alaviitide ja sunniitliku elanikkonna vahel, millesse ISI võitlejad sekkusid iseseisva jõuna, toetades president Assadi valitsusvägedega võitlevaid sunniite, andis Islamiriigile hea võimaluse laiendada oma tegevust naaberriiki. Sõja laienemine Süüriasse tõi kaasa organisatsiooni Islamiriik Iraagis nimemuutuse. Alates 9. aprillist 2013 hakkas organisatsioon end nimetama „Islamiriik Iraagis ja Süürias” (ingl *Islamic State of Iraq and Syria*, lühend ISIS; teise versiooni kohaselt: *The Islamic State of Iraq and the Levant* ehk ISIL).

ISIS kujutab endast tunnustamata kvaasiriiklikku moodustist ja rahvusvahelist sunniitide islamistlikku terroristlikku

organisatsiooni, mis tegutseb peamiselt Süüria ida- ja Iraagi põhjaosa territooriumil. Tema kontrollitava maa-ala suuruseks hinnatakse 60 000 – 80 000 ruutkilomeetrit, millel elab ligi 8-miljoniline, peamiselt sunniitidest koosnev elanikkond. Islamiriik saavutas laiema tuntuse 2014. aasta suvel, kui tema võitlejad alustasid suurt pealetungi Iraagi põhja- ja läänepiirkondadele, samuti Süüria põhjaosas Kurdistanis. Iraagis õnnestus neil ühe kuu jooksul võtta oma kontrolli alla mitu linna, sh riigi suuruselt teine linn Mosul ja seejärel Saddam Husseini sünnilinn Tikrit. Mõni päev hiljem olid ISISe võitlejad juba Bagdadi lähistel. Oht Iraagi riigile sundis lääneriike sõjaliselt sekkuma. Sõjategevuse ülekandmine Süüriasse kutsus esile pinged ISISe ja Al-Qaeda vahel, kuna viimase juhtkond soovis, et ISIS pöörduks tagasi Iraaki, millest selle juhid keeldusid. Erimeelsused ISISe ja Al-Qaeda juhtkonna vahel tekkisid ka selles, et kui esimene tahtis luua oma riiki, siis teine oli sellele vastu, soovides keskenduda olemasolevate islami- ja teiste riikide islamiseerimisele ja ümberkujundamisele. Vaidluse tulemusena kuulutas Al-Qaeda oma esindajaks Süürias ISISe asemel organisatsiooni Jabhat al-Nusra. Konflikt kahe terroristliku organisatsiooni vahel süvenes. Aprillis 2014 kuulutas Al-Qaeda juhtkond, et ta loobub ISISe toetamisest, teatades, et ISIS ei ole Al-Qaeda liikumise osa. Nad ei hoiu mingeid sidemeid temaga ega vastuta tema tegude eest. Võitlus ISISe ja teiste temale opositsiooniliste grupeeringute vahel muutus Süüria kodusõja üheks osaks. Äge lahingutegevus hargnes ISISe ja Al-Qaeda ametliku esindaja Süürias, Jabhat al-Nusra vahel. Nende 2014. aasta esimestel kuudel alanud kokkupõrgete hinnaks oli 1800 kaotatud inimest. 29. juunil 2014 kuulutas ISISe juhtkond kvaasiriigi šariaatliku juhtimisvormiga ülemaailmseks kalifaadiks pealinnaga Süürias, Eufrati jõe põhjakaldal asuvas 220 000 elanikuga Al-Raqqahis. Selle juhiks – kaliifiks – kuulutati šeik Abu

Bakr al-Baghdadi. Kalifaat peab Lähis-Idas oma peaülesandeks lääneriikide poolt pärast Osmani impeeriumi lagunemist seatud piiride likvideerimist ja õigeuskliku sunniitliku islamiriigi loomist Iraagi ja Levanti, ehk Süüria, Liibanoni, Iisraeli, Palestiina, Jordaania, Türgi, Küprose ja Egiptuse territooriumil. Eesmärk on haarata sellesse kogu islamimaailm.

Mais 2015 šokeeris Islamiriik rahvusvahelist üldsust, vallutades tormijooksuga Iraagi provintsi pealinna Ramadi ja hävitades Süürias muistse Palmira varemed. Iraagis möödunud aasta teisel poolel toimunud lahingutes kaotas ta aga suure osa eelnevalt vallutatud territooriumist. Nii teatas Ühendriikide president Obama 14. detsembril 2015, et terroristid on kaotanud seal ligi 40 protsenti vallutatud aladest. Samal ajal aga suurendas Islamiriik oma kontrolli all olevat territooriumi Süürias. 11. detsembril 2015 toimunud pressikonverentsil on Vene kaitseministri Sergei Šoigu teatel ISISe käes ligi 70 protsenti Süüria territooriumist ning tema võitlejate arv seal küündib 60 000-ni.

Kuidas Islamiriik toimib. Islamiriiki juhib kaliif, kellel on piiramatu võim. Tema juures tegutseb nõuandva koguna šura, mille liikmed määrab kaliif isiklikult. Kontrolli all olevate territooriumite valitsemisega tegelevad vikaar Iraagis ja vikaar Süürias, kelle alluvuses on provintside kubernerid. Seoses Islamiriigi kontrollitavate alade pideva muutumisega sõjategevuse käigus muutub ka administratiivse juhtimise territoriaalne struktuur. Kalifaadi relvaformeeringute juhtimist teostab sõjanõukogu, eriteenistusi juhib luurenõukogu. Nende koosseisu määrab kaliif isiklikult. Tähtsat rolli mängivad seejuures endised Iraagi sõjaväe ja eriteenistuste kogenud ohvitserid-sunniidid, kes realselt planeerivad ja juhivad nii sõjalisi kui ka erioperatsioone. Just nemad moodustavad ISISe kõrgema väejuhatuse. Luurenõukogu koordineerib riigi ja

relvaformeeringute huvides tehtavat luuretegevust. Tema tähtsaks ülesandeks on ka kaliifi julgeoleku tagamine. Teistes riikides asuvate Islamiriigi rakukeste ja grupeeringute abistamise ja tegevuse koordineerimise eest vastutab sõjalise abi nõukogu.

Kaliifi juures on ka nn õigusnõukogu, mis kontrollib šariaadi normide ja islami moraalinõuete täitmist riigis. Nõukogu ülesandeks on ka infooperatsioonid ja propaganda ning võitlejate värbamine teistes riikides. On loodud Avaliku Teabe Valitsus, kes vastutab riigisisese propaganda, vastupropaganda ja töö eest noortega. Islamiriigi seadusloomega tegeleb administratiivnõukogu.

Riigi majandust juhivad kaliifi volitatud nõunikud, kes tegelikult moodustavadki tsiviilvalitsuse. ISIS toimib nagu korralik riik – võtab enda peale vallutatud territooriumite administratiivjuhtimise, tegeleb finantsidega, loob sidemed erinevate riiklike ja valitsusväliste struktuuridega, osaleb aktiivselt meedias. Äriettevõtete loomine on ülimalt lihtsustatud. Näiteks poe või töökoja avamiseks pole vaja mingit luba, registreerimist või lõivu. Väikeettevõtete maksukoormus oleneb linnast või asulast. Islamiriigi pealinnas Al-Raqqahis on see ettevõtjale 10 dollarit kuus. Suuremates vallutatud linnades taastatakse ja pannakse tööle kõik elutegevuse jaoks vajalikud süsteemid: elektrivõrk, veesüsteemid, kanalisatsioon, mobiilside ja isegi internet.

ISISit nimetatakse kõige rikkamaks terroristlikuks organisatsiooniks ajaloos. USA äriajakirja Forbes andmetel ületab selle eelarve kaks miljardit dollarit aastas. Kalifaadi sissetulekud tulevad maksudest, sundkoormistest ja lunarahast, kuid peamiselt kauplemisest röövitud ajalooliste reliikviatega ja Süüria naftamaardlatest saadava naftaga Iraagi ja Süüria mustal turul. Naftat müüakse odavamalt kui on maailma turuhind, üldise mahuga keskmiselt 350 000 barrelit ööpäevas, olenevalt hinnast teenitakse üks

kuni kolm miljonit dollarit päevas. Nafta legaliseerimise peamiseks kohaks peetakse Türgit, kuhu see jõuab Iraagi ja Süüria vahendajate abil.

Islamiriigi sise- ja välispoliitika selgrooks on terror. Grupeering on demonstreerinud äärmuslikku julmust ja halasamatust kõigi tema suhtes opositsioonis olevate inimeste vastu, olgu nad kristlased, šiiidid, judaistid või isegi sunniidid. Seda vaatamata asjaolule, et selline vägivald on islamis keelatud ning seda mõistavad hukka isegi selle kõige radikaalsemad esindajad – salafiidid. Kvaasiriigis on ametlikult taastatud orjus oma vaenlaste ja teist usku naiste suhtes, toimib orjakaubandus.

Kalifaadi sissetulekud tulevad peamiselt kauplemisest röövitud ajalooliste reliikviatega ja Süüria naftaga mustal turul.

Oma naistest-fanaatikute moodustatakse löögiüksusi. Kontrollitaval territooriumil toimub laste intensiivne ideoloogiline töötlemine, nende sõjaline väljaõpe, kaasa arvatud praktilised treeningud sõjavangidele, kus lapsi õpetatakse tapma inimesi. Märtsis 2015 avaldatud ÜRO ettekandes, mis tugines ekspertide poolt ajavahemikus juunist 2014 kuni veebruarini 2015 Iraagis tehtud uuringutele, märgitakse, et organisatsioon Islamiriik ei halastanud ühelegi kogukonnale Iraagis. Vägivaldal rakendati šiiitide, kristlaste, türkmeenide, kurdide ja teiste kogukondade esindajate vastu, kaasa arvatud sunniidid. Islamistide eesmärk on kanda terror ka Euroopasse ja teistesse maailmajagudesse, mida demonstreeris koletus reaalsuses Pariisis ja Brüsselis süütute inimeste valimatu tapmine islami-fanaatikute käe läbi.

Erinevatel andmetel kuulub Islamiriigi relvaformeringutesse 60 000 – 80 000 hästirelvastatud võitlejat, kel on ka raske-relvastust: tankid, soomukid, jalaväe lahingumasinad, suurtükid jm tehnika. Vene kaitseministri Sergei Šoigu väitel võitleb neist ligi 60 000 Süürias, ülejäänud on Iraagis. Suur arv islamivõitlejaid Süürias tekitab küsimusi. Ilmselt paneb Šoigu islamistidega ühte patta ka president Assadile opositsiooniliste jõudude relvastatud formeringud, kellest mitmed võitlevad ise samuti

***Eksperdid murravad
pead, mis meelitab noori
mehi üle kogu ilma
ühinema terroristidega,
võitlema ja surema
nende eesmärkide nimel.***

Islamiriigiga. Raskerelvastuse hangivad islamivõitlejad peamiselt sõjasaagina Iraagis ja Süürias vallutatud valitsusvägede sõjaväelinnakutest ja laagritest. USA ajakirjanduse andmetel tegutsevad ISiSe ridades vabatahtlikud ligi 80 riigist, sh Prantsusmaalt, Suurbritanniast, Kanadast, Venemaalt, Saksamaalt, Marokost. Vene kindralstaap kinnitab omakorda, et selle relvaformee-ringutes tegutseb enam kui 16 000 välisvõitlejat, sh 4000–5000 vene keelt kõnelevat inimest. Suure osa viimastest moodustavad Põhja-Kaukaasia rahvaste esindajad – 1990ndate Põhja-Kaukaasia sõdade veteranid – tšetšeenid, ingušid, dagestanlased, kuid on ka venelasi, tatarlasi ja Kesk-Aasia riikide esindajaid. Näib, et Venemaa juhtkonnal on tõsine kartus, et Islamiriigi langemisel võivad need Venemaa-Kaukaasia ja nüüd ka Lähis-Ida sõdade kogenud veteranid pöörduda tagasi kodumaale ja põhjalikult destabiliseerida majanduskriisi ning

elanikkonna elatustaseme järsu languse tõttu niigi pingelise sisepoliitilise olukorra suurriigis.

Kalifaadi sõjavägi on segatüüpi. Selles on kutselised sõjaväelased, vabatahtlikud, ajateenijad, palgasõdurid, kusjuures eriti hinnatakse tšetšeeni. Pilt mõlemas Islamiriigi poolt osaliselt okupeeritud riigis on erinev. Näiteks Iraagis astub selle relvaformeringutesse väga palju vabatahtlikke, keda motiveerib viha šiiitide ja kurdide vastu. Süürias on valitsusvägedega oma elu eest võitlevad sunniidid ja rahvusvähemuste esindajad sunnitud astuma islamistide ridadesse või lahkuma kodumaalt. Teisi valikuid neil ei ole. Põhiosa kalifaadi toetajatest ja võitlejatest moodustavad vaesed araablast, kes pärast kaost Iraagis ja Süürias ei näe endale mingit alternatiivi ja arvavad, et ISIS kujutab endast ainsat võimalust muuta maailm selliseks, nagu nemad seda soovivad. Nende jaoks on kalifaat see heategija, kes võitleb uskmatautega. Kusjuures islamivõitlejad Süürias on vabatahtlikud või värvatud süürlastest ja selle riigi jaoks, Iraagis – iraaklastest ja selle riigi jaoks. Süüria võitlejad ei tegutse Iraagis ja vastupidi, iraaklased ei võitle Süürias.

Miks on Islamiriik lahinguväljal nii edukas? Üks Süürias olnud Iisraeli luureohvitser kirjeldab seda järgmiselt: ISiSe võitlejad ei kasuta tavalist konventsionaalset, vaid hajutatud lahingutaktikat ehk sissitaktikat. Väikesed, kuni sajamehelist salgad autodel või sõjasaagiks saadud soomusmasinatel liiguvad ja manööverdavad kiiresti maastikul. Lahingu raskuspunkti võidakse koondada kuni tuhat võitlejat, need omakorda jagatakse gruppideks. Klassikaline islamivõitleja kannab kerget relvastust, tal ei ole soomusvesti ega kiivrit. Lahingusse läheb ta kartmatult, lõpmatu usuga oma tegevusse. Ta ei karda surma, sest kui see juhtub lahingus, saab ta enda arvates paradiisi. Grupi tüüpiline taktika tugineb lõhkeainet täis tuubitud soomukite kasutamisele. Kohtumisel vastasega, näiteks sõjaväelinnaku või baasiga,

astub grupp sellega lahingkontakti. See on pettemanööver. Eesmärgiks on, et soomused – neid on tavaliselt mitu, kusjuures ainult üks neist täidetud lõhkeainega –, saaksid baasile võimalikult lähedale minna. Vastase sõdurid ei tea, milline neist masinatest on ohtlik. Jõudnud baasile võimalikult lähedale, lõhkab suitsiidiründaja transpordivahendi. Järgneb võimas plahvatus, osa baasist lendab õhku, hukuvad mitmed sõdurid, ülejäänud saavad ajuvapustuse või põrutuse ja on vähemalt mõneks minutiks lahinguvõimetud. Islamistide mobiilsed grupid kasutavad viivitamata need minutid ära, ründavad objekti, võtavad sõjaväelasi vangi, viivad ära tehnika.

USA eriteenistuste andmetel ühineb organisatsiooniga igal kuul ligi 1000 vabatahtlikku erinevatest välisriikidest. Ekspertid murravad pead, mis meelitab noori mehi üle kogu maailma ühinema terroristidega, võitlema nende eesmärkide nimel, surema lahingus. Suur osa eksperte rõhutab Islamiriigi oskuslikku, laiahaardelist ja tõhusat propagandat rahvusvahelises mastaabis. Selleks kasutatakse meediat, interneti, aga ka islami vaimulikke ja rakukesi üle kogu maailma. Rõhutakse ebaõiglusele, mille all kannatavad Euroopas, Aasias ja teistes maailmajagudes elavad moslemid, eriti noored, ja kutsutakse neid Islamiriiki, et sellega võidelda. Tänu ülivõimsale propagandale on sajad tuhanded inimesed hakanud uskuma sellesse uude paradiisi, islamifanaatikute arv suureneb iga päevaga. Teiseks vahendiks on palgasõdurite värbamine raha eest. USA ajaleht The Financial Times märgib,

et vabatahtlikult terroristide ridadesse astunud välismaalastele makstakse olenevalt tema ametikohast 600 kuni 1000 USA dollarit kuus. Kohalikud elanikud, kes on andnud ustavusvande ISISe liidrile Abu Bakr al-Baghdadile, saavad 200 kuni 300 dollarit. Islamiriigi juhtkond püüab eelkõige värvata spetsialiste, kel on väga head tehnilised, majanduslikud ja muud eriteadmised. Mõningad neist lähevad ISISe teenistusse raha pärast, kuna makstakse hästi. Teised lähevad hirmust perede pärast, kes ei jõudnud põgeneda terroristide hõivatud aladelt. Suure osa spetsialistidest aga moodustavad tulijad Euroopast ja Ameerikast, kes vihkavad läänelikku elulaadi ning on vastu võtnud fundamentaalse islami. Ja lõpuks – religioon. Paljud teadlased on seisukohal, et islam läbib praegu usulist reformatsiooni, analoogset sellega, mille elas 15.–16. sajandil ehk pool tuhat aastat varem üle kristlus. Meenutagem kolmekümneaastast sõda ja inkvisitsiooni. Ajalise nihke põhjus on lihtne: islam tekkis oluliselt hiljem – seitsmendal sajandil.

Üha enam eksperte on arvamusel, et Islamiriik on tulnud kauaks ja teda tuleb võtta tõsiselt. Kuna ta on tänapäeval ohuks mitte ainult traditsioonilisele islamile, vaid ka teistele religioonidele, eriti kristlusele, näevad eksperdid väljapääsu kõikide konfessioonide jõupingutuste ühendamises võitluses noorsoo radikaliseerumise vastu. Väga tähtis on ka võimalikult kiiresti neutraliseerida Islamiriigi peamine trump – terroristide ekspluateeritav teooria õiglusest ja ebaõiglusest.

KASUTATUD KIRJANDUS

- HEIN, I.-K. (2015). Venemaa kasutab Süüria õhurünnakutes uue põlvkonna hävitajat. – Postimees, 6. oktoober. – <http://maailm.postimees.ee/3352033/venemaa-kasutab-suuria-ohurunnakutes-uu-polvkonna-havitajat>
- KUZITŠKIN, A., RANDLO, T. (2015). Putin vaaritab «Süüria katlas» uusi konflikte. – Postimees, 6. oktoober. – <http://arvamus.postimees.ee/3352353/andrei-kuzitskin-putin-vaaritab-suuria-katlas-uusi-konflikte>

- MARCUS, J. (2015). Syria crisis: Russia's strategy and endgame? – BBC News, Europe, 8 October. – <http://www.bbc.com/news/world-europe-34474362>
- MINISTRY OF DEFENCE OF THE RUSSIAN FEDERATION. (2015) The results of actions of the Russian air grouping in Syria (within 1 October – 1 November 2015).
- MOSCOW DEFENSE BRIEF (2015). Syrian campaign: Risks and opportunities. – Your Professional Guide, 5.
- PUKHOV, R. (2015). The Russian military campaign in Syria: The balance of forces and possible risks. – Valdai Discussion Club, 14.10. – <http://valdaiclub.com/news/the-russian-military-campaign-in-syria-the-balance-of-forces-and-possible-risks/>
- RODGERS, L., GRITTEN, D., OFFER, J., ASARE, P. (2016). Syria: The story of the conflict. – BBC News, Middle East, 11 March. – <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868>
- SAARMANN, T. (2015). Sokeeriv analüüs: kust ISIS oma koletutele tegudele rahastust leiab? – Ärileht, 5. mai. – <http://arileht.delfi.ee/news/uudised/sokeeriv-analuus-kust-isis-oma-koletutele-tegudele-rahastust-leiab?id=72967471>
- БАЕВ, А. (2015). «Сушки» и «Рапторы»: как отличаются операции США и России против ИГ. – РБК, 05.02. – http://www.rbc.ru/politics/05/02/2016/56b472239a79477e2416bacc?from=rbc_choice
- БОГДАНОВ, К. (2015). Главный калибр. Российские «Томагавки» над Ближним Востоком. – Lenta.ru, 07.10. – <http://lenta.ru/articles/2015/10/07/caliber/>
- БОГДАНОВ, К. (2015). Последнее очередное предупреждение. Что нового показал парижский теракт в тактике боевиков. – Lenta.ru, 14.11. – <http://lenta.ru/articles/2015/11/15/terror/>
- ГАВРИЛОВ, Ю. (2016). Сирия: русский гром. Командующий группировкой войск РФ в Сирии дал первое интервью – «Российской газете». – Российская газета, 23.03. – <http://rg.ru/2016/03/23/aleksandr-dvornikov-dejstviia-rf-v-korne-perelomili-situaciiu-v-sirii.html>
- ГОСДЕП США: более 90% авиаударов России в Сирии не были направлены против ИГ и «Аль-Каиды» (2015). – Stolitsa.ee, 08.10. – <http://stolitsa.ee/111865>
- ИВАНОВ, А. (2015). Сколько может продлиться российская операция в Сирии. – Биржевой лидер, 25.12. – <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/entry1008278541.html>
- ИЗ РОССИИ С ПОДДЕРЖКОЙ. Как российские военные помогли бороться с террористами в Сирии (2016). – ТАСС, 14.03. – <http://tass.ru/spec/syria>
- КРАМНИК, И. (2015). Сирийский экспресс. Кто подставил плечо Башару Асаду. – Lenta.ru, 6 октября. – <http://lenta.ru/articles/2015/10/06/express/>
- КРАМНИК, И. (2016). Любимый ястреб дома Асадов. Как воюют военно-воздушные силы Сирии. 28.02.2016. – <http://lenta.ru/articles/2016/02/28/syriansky/>
- ЛЕСКОВ, С. (2015). Месяц в Сирии: первые итоги. – Росбалт.RU, 05.11. – <http://www.rosbalt.ru/blogs/2015/11/05/1458056.html>
- МАЛАШЕНКО, А. (2015). Сколько стоит война в Сирии. О победных реляциях и политико-экономическом самоутверждении Москвы. – Независимая газета, 03.11. – http://www.ng.ru/ng_politics/2015-11-03/9_war.html
- МАМАЕВ, Ш. (2015). Коалиционная ситуация. Страны мира продолжают бороться с мировым терроризмом порознь. – Коммерсантъ, 07.12. – <http://www.kommersant.ru/Doc/2867103>
- МЕДВЕДКО, Л. (2015). «Сирийский гамбит» с кульбитом. Гибридная или коалиционная война неведомого поколения. – Независимая газета, 30.10. – http://nvo.ng.ru/concepts/2015-10-30/1_siria.html
- МОЗЖУХИН, А. (2015). Рождение халифата. Историк Василий Кузнецов о появлении ислама, первом исламском государстве и ДАИШ. – Lenta.ru, 12.12. – <http://lenta.ru/articles/2015/12/12/halifat/>
- НАУМОВ, А. (2015). Небратья по вере. Почему сунниты и шииты не могут жить дружно. – Lenta.ru, 8 сентября. – http://lenta.ru/articles/2015/09/07/sunni_shia_conflict/
- РАЗВЕДКА: Российских генералов, замеченных на Донбассе, отправили в Сирию. Среда. (2016). – Украинская правда, 30 марта. – <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/03/30/7103845/>
- САФРОНОВ, И., ГОРЯШКО, С., ЕФИМОВА, М. (2016). Иногда они улетают. Почему Россия уходит из Сирии. – Коммерсантъ, 21.03. – <http://www.kommersant.ru/doc/2939105>
- ШУМИЛИН, А. (2015). Не вполне святое семейство. История алавитской семьи Асадов. – Новая газета, 21.10. – <http://www.novayagazeta.ru/politics/70431.html>
- ЭЛЬ-ЛАББАД, А.-Ш. М. (2016). Баланс сил. Документ дня: что значит российская операция в Сирии для Ближнего Востока. – Lenta.ru, 18.01. – <http://lenta.ru/articles/2016/01/18/opertioninsyria/>

Parlamentaaarsed uudised

PIRET VIJAMAA
Eesti Rahvusraamatukogu
parlamendiinfo keskuse
info spetsialist

Välisriikide parlamentide uudiseid 2015. aasta novembrist 2016. aasta aprilli alguseni. Uudistest valiku tegemisel on kasutatud BNSi, teiste uudisteagentuuride ja meediaväljaannete ning parlamentide kodulehekülgedel leiduvaid materjale.

AFGANISTAN. Märtsis rünnati Afganistani uut parlamendihoonet istungi ajal raketitega. Kavas oli kuulata julgeolekuametnike ettekannet olukorrast riigis. Üks Talibani raketitest tabas hoonet, kuid suuremat kahju see ei tekitanud ja vigastatuid polnud. Alles kolm kuud tagasi avatud suurejoonelise hoone ehitamist rahastas mh India, sõpruse ja koostöö märgiks mõeldud projekt sai alguse 2007. aastal. Hoone maksumuseks kujunes 90 miljonit dollarit.

Reuters, 28.03.2016, „Taliban rockets hit Afghan parliament compound, no one reported hurt”. – <http://goo.gl/f84DTZ>

The Times of India, 28.03.2016, „Rockets fired at Afghanistan parliament”. – <http://goo.gl/RzMBRr>

ALBAANIA. Detsembris võttis parlament haruldaselt üksmeelselt vastu seaduse,

millega muudeti põhiseadust ja keelustati raskete kuritegude eest karistatud isikute valimine või määramine poliitilistele ja avaliku sektori ametikohtadele. Kergemate kuritegude eest süüdimõistetuile kehtestati eri pikkusega keeluperioodid. 131 liiget 140st toetas seaduse vastuvõtmist ning president allkirjastas selle kohe. Veebruaris nõudis opositsioon juba seaduse täiendamist, sest parlamenti naasis uurimise all olev koalitsiooni parlamendiliige Armando Prenga, kes 2015. aasta septembris avas tüli käigus tule ja haavas oma vastast. Opositsioon loopis peaministri pihta mune ning ähvardas parlamendi tööd boikoteerida. EL ootab kandidaatriigilt kohtusüsteemi reformide elluviimist, eelistatult poliitiliste jõudude kokkuleppel. Opositsiooni ja koalitsiooni suhted on aga keerulised, detsembris toimusid opositsiooni üleskutsel massimeeleavaldused, kus nõuti valitsuse tagasiastumist.

Balkan Insight, 17.12.2015, „Albania opposition stages new anti-Rama protest”. – <http://goo.gl/RFdZ6F>

Balkan Insight, 18.12.2015, „Albania parliament bans criminals from politics”. – <http://goo.gl/Ap4KNS>

Balkan Insight, 26.02.2016, „Albania opposition to boycott parliament over 'criminal' MPs”. – <http://goo.gl/OJO5Xi>

Parlament võttis 101 poolthäälega vastu kümneaastase metsaraiekeelu. Metsa ei või langetada tööstuslikul eesmärgil ega ekspordiks, ainult kohalikele omavalitsustele on see lubatud küttepuidu tegemise eesmärgil. Rikkujaid võib oodata 10 aasta pikkune vanglakaristus. Albaanias on metsaga kaetud ala pidevalt vähenenud,

metsade hävimist peetakse ilveste väljasuremise ning ka viimaste aastate suurte tulvade põhjuseks.

Balkan Insight, 01.12.2015, „Albania bans logging to save forests”. – <http://goo.gl/NchfGo>

EOS, 22.02.2016, „Albania: 10-year moratorium banning logging in all forests and the export of timber”. – <http://goo.gl/NCz6hg>

ALŽEERIA. Veebruaris kiitis parlament 499 häälega heaks põhiseaduse muudatused. Vastu oli kaks liiget. Muu hulgas taastati presidendi kahe ametiaja piirang, mis kaotati 2008. aastal, et Abdelaziz Bouteflika saaks 2009. a kolmandat ja 2014. a neljandat korda kandideerida. Presidendil on edaspidi kohustus nimetada peaminister parlamendi suurima partei liikmete hulgast. Luuakse sõltumatu valimiskomisjon, uus luureteenistus ning tunnustatakse naiste ja noorte rolli ühiskonnas. Rõhutatakse ka kogunemis- ja pressivabadust. Riigis kardetakse, et pärast 79aastase presidendi ametiaja lõppu võib olukord kujuneda ebastabiilseks.

ERR Uudised, 07.02.2016, „Alžeeria parlament kiitis põhiseadusmuudatused heaks”. – <http://goo.gl/9OiFtq>

Algeria Press Service, 07.03.2016, „Amended constitution published in Official Journal”. – <http://goo.gl/rUjB8k>

AMEERIKA ÜHENDRIIGID. Novembris pikendas Kongress keeldu Guantánamos hoitavate vangide USAsse ületoomiseks. President Barack Obama on korduvalt lubanud oma ametiajal vangilaagri sulgeda, kuid vabariiklaste kontrolli all olev Kongress on keelanud valitsusel kinnipeetavaid USA territooriumile tuua. Esindajatekoda kiitis eelnõu heaks 370 poolthäälega (vastu oli 58). Nädal hiljem toetas ka Senat ülekaalukalt keelu pikendamist sisaldavat 2016. aasta kaitse-eelarve muudetud eelnõud, mille esimesele versioonile president veto pani.

Veebruaris esitas president seadusandjatele kava vangilaagri sulgemiseks. Plaani kohaselt pakutakse 30–60 ohtliku Guantánamo vangi üleviimiseks välja 13 võimalikku USA kinnipidamiskohta, mille

asukohta ei täpsustata. Vabariiklased, nende hulgas Esindajatekoja spiiker Paul Ryan ja mitu presidendikandidaati, väljendasid oma kindlat vastuseisu.

The Guardian, 10.11.2015, „Senate passes legislation barring transfer of Guantánamo prisoners to US”. – <http://goo.gl/l5a5eh>

Bloomberg, 23.02.2016, „Obama’s Guantánamo closing plan rebuffed by Republicans”. – <http://goo.gl/odURVb>

Novembris andis Esindajatekoda heakskiidu eelnõule, millega sooviti peatada Süüria põgenike vastuvõtmise programm. Vabariiklaste esitatud eelnõu, mis nägi ette rangemaid julgeolekunõudeid Iraagi ja Süüria põgenike selekteerimisprotsessis, kogus Esindajatekojas 287 poolt- ja 130 vastuhäält, eelnõu toetas ka terve hulk demokraate. Senatis aga ei saanud eelnõu edasiseks menetlemiseks vajalikku toetust. Valitsuse ümberasustamisprogrammi vastu on sõna võtnud paljude USA osariikide kubernerid.

AFP-BNS, 19.11.2015, „USA Esindajatekoda toetas põgenike vastuvõtuprogrammi peatamist”;

Reuters, 20.01.2016, „Senate Democrats block Syria refugee bill”. – <http://goo.gl/izft1l>

Detsembris kiitsid Kongressi mõlemad kodad heaks föderaalculutuste 1,1 triljoni dollari suuruse eelarve. Muu hulgas jõudis Esindajatekoda kompromissile ka viisapiirangutes. Isikud, kes pärast 1. märtsi 2011 on reisinud Iraaki, Süüriasse, Iraani või Sudaani või kellel on nende riikide topeltkodakondsus, peavad nüüdsest USAsse sisenemiseks taotlema viisat. Riike kutsutakse ka üles jagama rohkem luureandmeid terroristide ja kurjategijate kohta. Viisavabadusprogrammi on kaasatud 38 (neist 30 Euroopa) riiki, seadusemuudatus kutsus esile Iraani ja Euroopa Liidu esindajate pahameele.

AFP-BNS, 09.12.2015, „USA Esindajatekoda toetas viisavaiba riikipääsu piiranguid”;

AFP-BNS, 15.12.2015, „EL hoiatas Ühendriike viisapiirangute eest”;

AFP-BNS, 18.12.2015, „USA Kongress kiitis heaks 2016. aasta föderaalculutuste eelarve”;

Politico, 23.12.2015, „Visa rules put Obama in a vise”. – <http://goo.gl/h1jMxb>

Jaanuaris õnnestus vabariiklastel 63. katsel saata president Barack Obama lauale esimest korda seaduseelnõu tervishoiureformi tühistamiseks. Esindajatekojas sai seaduseelnõu 240 poolt- ja 181 vastuhäält, eelnõu toetas ka üks demokraat. Ootuspäraselt pani president sellele veto. Veebruaris korraldati Esindajatekojas hääletus veto tühistamiseks, kuid 241 poolt- ja 186 vastuhäält ei taganud vajalikku kahekolmandikulist enamust. Vabariiklased on lubanud sel aastal välja töötada tervishoiureformi alternatiivse kava.

AFP-BNS, 07.01.2016, „USA Kongress saatis presidendile Obamacare'i tühistamise seaduse“;

USA Today, 03.02.2016, „House fails to override president's veto of Obamacare repeal“. – <http://goo.gl/wZdP9L>

ARGENTINA. Senat kiitis pärast 13 tundi väldanud debatte 54 poolthäälega 16 vastu heaks kokkuleppe, mille kohaselt riik tasub kreditoridele üle 4 miljardi dollari ulatuses võlgu, et lõpetada aastatepikkused kohtuvaidlused ja finantsisolatsioon. Alamkoda kiitis selle juba varem heaks. 2001. aastal muutus Argentina ligi 100 miljardi dollari suuruse võla tõttu maksejõuetuks, 90 protsenti kreditoridest nõustusid enamuse võlakirjade väärtusest maha kandma, kuid USA mõned riskifondid nõudsid võlga tagasi täies mahus. Otsuse vastuvõtt on poliitiline võit eelmise aasta detsembris ametisse asunud presidendile Mauricio Macrile, kes on lubanud majandust elavdada.

Deutsche Welle, 31.03.2016, „Argentina approves historic agreement to pay US creditors“. – <http://goo.gl/OLqDEI>

ASERBAIDŽAAN. Novembri alguses toimunud parlamendivalimised võitis valitsuspartei, president Ilham Alijevi Uus Aserbaidžaan sai 125kohalises parlamendis 71 kohta. Opositsiooniline Demokraatlike Jõudude Rahvuskogu boikoteeris valimisi. Alates Ilham Alijevi võimuletulekust 2003. aastal pole rahvusvahelised vaatlejad tunnistanud vabaks ja õiglaseks ühtki

Aserbaidžaaani valimistest. Valimisaktiivsus oli 55,7 protsenti.

AFP-BNS, 02.11.2015, „Aserbaidžaaani president tugevdas parlamendivalimistega oma võimu“.

Detsembris muutis parlament kodakondsuse seadust, sätestades, et riigi kodakondsuse kaotavad terroristid ja isikud, kes soovivad vägivalla abil riigi põhiseaduslikku korda muuta ning usuäärmuslased või välisriigis usuhariduse kattevarjus sõjalistes tegevustes osalejad. Parlament võttis vastu ka usuäärmuslusega võitlemise seaduse ning täiendas politsei-seadust, muu hulgas anti politseinikele õigus kasutada terrorismiaktide ärahoidmiseks ja religioosse ekstremismiga võitlemiseks tulirelvi.

Trend News Agency, 04.12.2015, „Azerbaijanis engaged in terrorist activity to lose citizenship“. – <http://goo.gl/Flnf59>

Vestnik Kavkaza, 04.12.2015, „Azerbaijani policemen allowed to use weapons in fight against terrorism“. – <http://goo.gl/Vxs79p>

AUSTRALIA. Detsembris kiitis parlament heaks kodakondsuse seaduse muudatused, mille alusel saab võtta Austraalia kodakondsuse topeltkodakondsetelt, kes on süüdi mõistetud terrorismiga seotud kuriteos ja mõistetud vangi vähemalt kuueks aastaks või võidelnud keelustatud rühmituse ridades välismaal. Lisaks takistatakse topeltkodakondsusega terroristide naasmist Austraaliasse. Automaatselt kaotavad kodakondsuse välismaal terroristlikes gruppides võitlejad.

Deutsche Welle, 04.12.2015, „Australia passes law to strip terrorists of citizenship“. – <http://goo.gl/FF8KVz>

BIRMA. Novembris toimunud parlamendivalimistel võitis mõlemas kojas enamuse opositsioonijuhi Aung San Suu Kyi partei Rahvuslik Demokraatialiiga (NLD). Alamkojas sai NLD 255 kohta ning ülemkojas 135 kohta (veerand 440-liikmelises alamkojas ja 224-liikmelises ülemkojas on reserveeritud sõjaväe esindajatele). Seni võimul olnud, sõjaväge

toetav Solidaarsus- ja Arengupartei sai alamkojas 30 kohta (eelmises koosseisus 259) ning ülemkojas 12 (enne 129). Parlamendi alamkotta pääses 11 parteid ja üks sõltumatu kandidaat, ülemkotta 9 parteid ja kaks sõltumatut kandidaati. Märtsis valis parlament kahe koja ühisistungil 360 häälega presidendiks Suu Kyi lähedase kaasvõitleja Htin Kyawi, kellest saab poole sajandi jooksul riigi esimene tsiviilisikust president.

BBC News, 03.12.2015, „Myanmar's 2015 landmark elections explained”. – <http://goo.gl/GRRSK3>

ERR Uudised, 15.03.2016, „Birma parlament valis presidendiks Suu Kyi lähikondlase”. – <http://goo.gl/7QdcrE>

Inter-Parliamentary Union, „Myanmar”. – <http://goo.gl/vrwlsX>

BULGAARIA. Veebruaris andis parlament sõjaväele suuremad volitused riigipiiri valvamiseks. Kõik istungist osa võtnud 137 parlamendiliiget toetasid sõjaväe volituste suurendamist rahuajal. Seni võis sõjavägi pakkuda piirivalvuritele üksnes tehnilist ja logistilist tuge, edaspidi võivad sõjaväelased kriisiolukordades koos piiripolitseiga patrullida ja takistada illegaalset piiriületust. Bulgaaria-Türgi piirile ehitatakse 130 kilomeetri pikkust okastraataeda. Suurbritannia valitsus on lubanud Bulgaaria piirivalvele illegaalse piiriületusega võitlemiseks annetada 40 Land Roveri sõjaväeautot.

Balkan Insight, 19.02.2016, „Bulgarian army to help guard border against migrants”. – <http://goo.gl/TpVnir>

Novinite, 25.02.2016, „Bulgarian MPs unanimously approve deployment of army to border”. – <http://goo.gl/9qAvFK>

The Guardian, 09.03.2016, „Britain to send Land Rovers to Bulgaria to help police borders”. – <http://goo.gl/yYnoEs>

ECUADOR. Venezuela ja Nicaragua eeskuju järgides tühistas Kongress presidendi ametiaegade piirangu. Muudatus jõustub 2021. aastast. Pärast üheksa tundi kestnud debatte hääletas põhiseaduse muutmise poolt 100, vastu oli kaheksa seadusandjat. Põhiseaduses tehti 16 muudatust. Põhiseadust saab Ecuadoris muuta kas referendumil või eelnõu kahel korral

aastase vahega Kongressis vastu võttes. Pealinnas toimunud massimeeleavaldusel toetati opositsiooni nõuet muudatused referendumile panna. Kuigi seadus ei võimalda president Rafael Correal taotleda tagasivalimist 2017. aastal, võib ta kandideerida 2021. aastal. Kriitikute sõnul tugevdavad muudatused ka valitsuse kontrolli meedia üle ja sõjaväe mõjujõudu.

The Guardian, 04.12.2015, „Protests in Ecuador as lawmakers approve unlimited presidential terms”. – <http://goo.gl/9vfk2>

EGIPTUS. Jaanuaris tuli üle mitme aasta jälle kokku parlament, selle 596 saadiku hulgas on ülekaalus president Abdel Fattah al-Sisi poolehoidjad. Lisaks 351 sõltumatule liikmele on parlamendis 19 partei esindajad, naise on 89. Oktoobris ja detsembris valitud parlament on esimene pärast islamistist presidendist Mohamed Morsi kukutamist 2013. aastal. Sisulist parlamenditööd pole toimunud 2012. aastast. Mõne analüütiku hinnangul ei hakka parlament ilma suurima opositsioonirühmituse Moslemivennaskonnata tegelema sisulise tööga, vaid toimib valitsuse otsuste kinnitajana. Valimisaktiivsus oli esimeses voorus 28,3 protsenti ja teises 29,8.

Deutsche Welle, 17.12.2015, „Egypt's parliamentary polls peter out”. – <http://goo.gl/0ZkR6g>

AP-BNS, 10.01.2016, „Egiptuse uus parlament pidas avaistungit”

Inter-Parliamentary Union, „Egypt”. – <http://goo.gl/V4FuaB>

GAMBIA. Pärast seda kui president Yahya Jammeh oli naiste ümberlõikamise kombe hukka mõistnud, keelustas parlament selle ning kehtestas karistused keelu rikkujatele. Seaduse alusel võib naiste ümberlõikamisega tegelevat isikut oodata kuni kolmeaastane vanglakaristus või kuni 50 000 Gambia dalasi (1139 euro) suurune rahaträlv. Ühenduse 28 Too Many andmeil oli 2010. aastal 76 protsenti Gambia 15–49aastastest tüdrukutest ja naistest ümber lõigatud.

Jurist, 02.01.2016, „Gambia parliament bans female genital mutilation”. – <http://goo.gl/PjKJ7z>

HIINA. Eelmise aasta lõpul kinnitas Rahvakongress kommunistliku partei otsuse loobuda 1980. aastatest kehtinud ühe lapse poliitikast. Pereplaneerimise seaduse muudatused annavad teise lapse saamise õiguse kõigile soovijatele, s.o umbes 90 miljonile naisele, enne tehti erandeid ligi 50 miljonile naisele. Hiinas sündis 2014. aastal 17 miljonit last, perepoliitika liberaliseerimine võib lisada mitu miljonit sündi aastas.

BBC News, 29.10.2015, „China to end one-child policy and allow two”. – <http://goo.gl/FUM5N3>

National People's Congress of the PRC, 28.12.2015, „Chinese bid farewell to one-child policy with law amended”. – <http://goo.gl/xAFOPo>

Rahvakongress kiitis heaks riigi esimese terrorismivastase seaduse, mille koostamisel võeti väidetavalt eeskujuks Euroopa ja USA vastav seadusandlus. Inimõiguslastele ja välisriikide valitsustele tekitab muret seaduse mõju telekommunikatsioonifirmadele ja internetiteenuse pakujatele ning sõnavabadusele. Mahukas seadus koosneb 97 paragrahvist, millega määratletakse terrorismi mõiste, kohustatakse telekommunikatsioonifirmasid jälitustegevuses tehnoloogilist abi pakkuma, piiratakse terroriaktide ja valitsuse vastumeetmete kajastamist, julgustatakse rohujuuretasandil võitlust terrorismi vastu jne.

National People's Congress of the PRC, 28.12.2015, „Provisions of China's counterterrorism bill inspired by foreign laws: official”. – <http://goo.gl/nEc2UT>

The Diplomat, 23.01.2016, „China's comprehensive counter-terrorism law”. – <http://goo.gl/8NVOUE>

HISPAANIA. Detsembris toimunud üldvalimised võitis küll Rahvapartei, kuid kaotas 350-liikmelises alamkojas enamuse. Nüüd on parteil senise 186 asemel 123 kohta (Senatis 124). Sotsialistid võitsid alamkojas 90 kohta. Valimised tegid lõpu kaheparteisüsteemile, sest parlamendis said arvestatava hulga kohti ka vasakäärmuslik Podemos ja liberaalne Ciudadanos. Rahvapartei liider Mariano Rajoy loobus valitsuse moodustamisest. Märtsis ei andnud parlament heakskiitu sotsialistide

liidri Pedro Sáncheze valitsuskabinetile. Kui valitsust moodustada ei õnnestu, korraldatakse uued valimised.

Postimees, 02.03.2016, „Hispaania parlament ei toetanud uut valitsust”. – <http://goo.gl/SqMa3Y>

Deutsche Welle, 04.03.2016, „Spanish Socialists fail second leadership bid”. – <http://goo.gl/fyfjBT>

Inter-Parliamentary Union, „Spain”. – <http://goo.gl/lbEFHp>

HOLLAND. Immigratsiooni- ja islami-vastase Vabaduspartei juht Geert Wilders valiti teleküsitluses Hollandi aasta poliitikuks. Rahvusringhäälingu saates EenVandaag korraldatud küsitluses osales 37 000 inimest ning Wildersit toetas neist 25 protsenti. 2004. aastast korraldatud küsitluse on Wilders võitnud juba kolmel korral. Riiki saabus 2015. aastal rekordiline hulk varjupaigataotlejaid, novembri keskpaigaks esitasid asüülitootluse umbes 54 000 inimest.

AFP-BNS, 14.12.2015, „Vabaduspartei juht Geert Wilders valiti Hollandis aasta poliitikuks”; Euronews, 14.12.2015, „Geert Wilders scoops politician award for third time”. – <http://goo.gl/OsUT2e>

HORVAATIA. 151-kohalise parlamendi valimistel sai suurima toetuse (59 kohta) opositsiooniline konservatiivne Patriootlik Koalitsioon eesotsas Horvaatia Demokraatliku Liiduga (HDZ). Valimisliit Horvaatia Kasvab, kuhu kuulub ka senine valitsuspartei Sotsiaaldemokraatlik Partei (SDP), jäi 56 kohaga teiseks. Valimisdebat keskendus tööhõivele, majandusele ja migratsiooniga seotud küsimustele, konservatiivid lubasid migratsiooni ohjeldamisel rakendada otsustavaid meetmeid. Valimisaktiivsus oli 60,8 protsenti. Jaanuaris kiitis parlament heaks HDZi ja partei Most (Sild) peaministrikandidaadi Tihomir Oreškovići valitsuse. Orešković on pärast 1991. aastat esimene valitsusjuht, kes pole ei HDZ ega SDP ridadest.

ERR Uudised, 09.11.2015, „Horvaatia parlamendivalimised võitis Patriootlik Koalitsioon”. – <http://goo.gl/n44HjY>

EurActiv.com, 25.01.2016, „Croatian government sworn in two months after inconclusive election”. – <https://goo.gl/kjWwuq>

IIRIMAA. Veebruaris toimunud 158-kohalise alamkoja valimistel karistasid valijad kokkuhoiupoliitika eest parementsentristlikku koalitsiooni kuulunud Fine Gaeli (50 kohta senise 76 asemel) ja Tööparteid (7 kohta senise 37 asemel). Fianna Fáil sai 44 kohta (seni 20), Sinn Féin 23 (seni 14), sõltumatud 17 (seni 15) kohta. Valijad eelistasid sõltumatuid poliitikuid, kasinusvastaseid ühendusi ja väikeparteid, selget võitjat polnud, mis teeb koalitsiooni moodustamise keeruliseks ning suurendab kordusvalimiste ohtu.

AFP-BNS, 02.03.2016, „Iiri, Portugali ja Hispaania valijad näitasid vastuseisu kasinusele“;

Inter-Parliamentary Union, „Ireland“. – <http://goo.gl/ungHZv>

IIISRAEL. Knesseti hariduse, kultuuri- ja spordikomisjon arutas haridusministri otsust keelustada koolides Dorit Rabiniani juudi ja araablaste armastusest jutustav romaan. Pärast avalikkuse pahameeleavaldusi lubas ministeerium romaani käsitleda süvaõppega kirjandusklassides, kuid mitte tavaõppes. Komisjoni esimehe Yakov Margi sõnul pole vaja vabandada katse pärast juudi rahvust assimileerimise eest kaitsta, kuid antud juhul pole põhjendused raamatu keelustamiseks asjakohased.

The Knesset, 07.01.2016, „Education Committee chairman on disqualification of novel about Jewish-Palestinian romance: ‘Assimilation is a strategic threat’“. – <http://goo.gl/J2y45>

Knesset kiitis heaks seaduse, mis laiendab politsei volitusi ning lubab kohtades, kus suurema tõenäosusega esineb vägivaldategusid, nagu näiteks baarides, inimesi relvade leidmiseks peatada ja läbi otsida ka ilma otsese põhjuseta. Seadus sai 39 poolt- ja 31 vastuhäält. Kriitikute sõnul võimaldab see politseil araablaste ja vähemusi rassiliselt profileerida. Varem võis politsei läbi otsida vaid isikuid, keda kahtlustati relva kaasaskandmises.

The Knesset, 02.02.2016, „Knesset passes ‘stop-and-frisk law’“. – <http://goo.gl/hufCk8>

Kolm Knesseti araablastest liiget, Basel Ghattas, Jamal Zahalka ja Hanin Zoabi,

kohtusid Iisraelis rünnakute sooritamisel hukkunud palestiinlaste sugulastega, et arutada ründajate surnukehade perekondadele välja andmise võimalusi. Iisrael ei anna mõnikord palestiinlastest ründajate surnukehi välja, et vältida matuse kujunemist poliitiliseks meeleavalduseks. Knesseti eetikakomisjon peatas kohtumisel osalenud parlamendiliikmete õigused osaliselt, kahest nelja kuuni. 2014. aastal nimetas Hanin Zoabi araablastest politseinikke reeturiteks, mille eest ta mõisteti süüdi ametiisikute solvamises.

AFP-BNS, 05.02.2016, „Iisraelis sarjatakse ründajate perekondadega kohtunud saadikuid“;

The Knesset, 08.02.2016, „Ethics Committee suspends MKs Zoabi, Ghattas and Zahalka from plenary sittings and committee debates due to meeting with terrorists’ families“. – <http://goo.gl/3bYTLp>

The Jewish Voice, 10.02.2016, „Arab MK Hanin Zoabi convicted and fined for calling arab policemen ‘traitors’“. – <http://goo.gl/IGErGH>

Knesset otsustas muuta lipu, embleemi ja riigihümni seadust ning lisada sinna riigi nime ametliku kuju – Iisraeli Riik. Kuigi riigi nimi on just sel kombel kasutuses, polnud seda siiani sätestatud.

The Knesset, 08.03.2016, „Knesset passes law establishing the country’s name as the ‘State of Israel’“. – <http://goo.gl/GY7ias>

INDIA. Detsembris kiitis ülemkoda heaks seadusemuudatused, mille kohaselt mõistetakse 16–18aastaste noorukite üle kohut täisealistega võrdsel alustel, kui tegu on raskete isikuvastaste kuritegudega nagu vägistamine, happerünnak või tapmine. Seni võis alaealisi karistada maksimaalselt kolmeaastase vabaduskaotusega. Parlamendi alamkoda kiitis seadusemuudatused heaks juba mais.

ERR Uudised, 22.12.2015, „Delhi grupivägistamise järelkaja: Indias hakatakse alaealisi kurjategijaid karmimalt karistama“. – <http://goo.gl/UcCT7f>

The Times of India, 16.01.2016, „Juvenile Justice Act comes into force“. – <http://goo.gl/R6i5NM>

IRAAN. Novembris otsustas parlament, et islamivabariik ei loobu vaatamata sõlmitud tuumalepingule loosungist „Surm Ameerikale“. Lööklause kasutamise

jätkamist toetasid 192 saadikut. Seda hüütakse reedestel palvustel mošeedes ja meelevaldustel.

AFP-BNS, 02.11.2015, „Parlament: Iraan ei loobu loosungist „Surm Ameerikale!““.

KOSOVO. Opositsioon on poliitilises kriisis oleva riigi parlamendi töö peaaegu halvanud, taotledes valitsuse taganemist Kosovo serblastele rohkem võimu andvast leppes Serbia ja piirimärkimis-lepingust Montenegroga. Korduvalt on parlamendis käiku lastud pisargaas, mitu opositsiooniliiget on vahi alla võetud. Valitsuse tagasiastumist ja ennetähtaegseid valimisi nõudvad protestijad on ka tänavatel, sest paljud pole rahul korruptsiooni, 40 protsendini ulatuva tööpuuduse ning eriti ELi nõudmisel sõlmitud Serbia leppega, mille vastu on kogutud üle 200 000 allkirja.

Veebruaris õnnestus parlamendil kolmandas voorus 71 häälega presidendiks valida Hashim Thaçi. Ka presidendivalimiste käigus kasutasid opositsioonipoliitikut pisargaasi. Kriitikute sõnul pole Thaçi isik, kes suudab rahvast ühendada.

AFP-BNS, 24.11.2015, „Kosovo opositsioon andis presidendile petitiooni 200 000 allkirjaga“;

Balkan Insight, 09.12.2015, „Violence ‘may be only solution in Kosovo’, expert“ – <http://goo.gl/Llqpuw>

Balkan Insight, 23.02.2016, „Kosovo opposition bed down in tent protest“ – <http://goo.gl/tNyRFT>

AFP-BNS, 26.02.2016, „Kosovo presidendiks sai välisminister Hashim Thaçi“.

KREEKA. Parlamendi 2016. aasta eelarvet hääletades sidusid parlamendiliikmed oma palgad lahti kohtunike omast, millega need on olid seotud 1975. aastast ning nõustusid endi palku 10 protsendi võrra vähendama. Parlamendiliikmete brutopalk väheneb sel aastal 5700 eurolt 5130 eurole.

Kathimerini English Edition, 18.11.2015, „MPs approve cut to wages“ – <http://goo.gl/3u0ls5>

Detsembris kiitis parlament 194 poolt ja 55 vastuhäälega heaks samasooliste paaride tsiviilpartnerluse seaduse. Valitsuse eelnõu poolt hääletasid ka

opositsiooni liikmed. Seadus lahendab samasooliste paaride vara jagamise ja pärandiprobleemid, kuid ei luba neil abielluda ega lapsendada. Õigeusu kiriku tugeva mõju all olevas riigis ei tulnud otsus kergelt, seda sobib illustreerima fakt, et partei PASOK parlamendiliige Dimitrios Konstantopoulos palus hiljem oma poolthääle eest Jumalalt andeks.

Kathimerini English Edition, 22.12.2015, „Greek Parliament approves law on same-sex civil partnerships“ – <http://goo.gl/jDRLgh>

Kathimerini English Edition, 27.01.2016, „Greek MP seeks God’s forgiveness for backing cohabitation pact, reports say“ – <http://goo.gl/HCUQ7u>

Eelmise aasta lõpul nõustus parlament ühe osaga Euroopa Komisjoni, Euroopa Keskpanka ja IMFiga sõlmitud kolmanda abipaketi rakendamiseks vajalikest plaanidest, mis hõlmasid näiteks elektrivõrgu operaatorfirma ADMIE 49 protsendi aktsiate oksjonile panekut. Seda toetasid kõik 153 koalitsiooniliiget, kõik opositsiooniparteid olid vastu, kava sai 138 vastuhäält.

Suurt vastuseisu on põhjustanud kavandatud pensionisüsteemi reform. Kreeka peab kolmanda abipaketi ühe tingimusena vähendama kulutusi pensionitele 1,8 miljardit eurot. Parlamendiarutelul toodi välja, et üle 3000 euro suurust pensioni saab 0,09 protsenti kreeklastest. Põllumehele, kelle makse kavatakse tõsta ning kütusesoodustusi kärpida, blokeerisid rohkem kui kuu vältel maanteid, parlamendi ees on piketeerinud nii juristid kui ka lihttöölised. Teesulgude tõttu palus Bulgaaria parlament Euroopa Komisjoni alustada Kreeka suhtes menetlust seoses kaupade vaba liikumist käsitlevate ELi seaduste rikkumisega.

Kathimerini English Edition, 15.12.2015, „Full support for multi-bill from gov’t lawmakers“ – <http://goo.gl/EBw1z4>

Kathimerini English Edition, 13.01.2016, „Greek pensioners on more than 3,000 euros/month total 0.09 pct“ – <http://goo.gl/qzgj6G>

Kathimerini English Edition, 13.02.2016, „Fresh protests in Athens over pension reforms“ – <http://goo.gl/QGkemT>

AFP-BNS, 19.02.2016, „Bulgaaria veokijuhid tõkestasid Kreeka piiri“

Kathimerini English Edition, 01.03.2016, „Greek farmers end road blockades over pension reform ahead of bailout talks”. – <http://goo.gl/9Wx1Dt>

LEEDU. Novembris kiitis Seim heaks võimaluse paigutada Leetu põgenikke teistest Euroopa liikmesriikidest või kolmandatest riikidest. Vajalikku seadusmuudatust toetas 66 seimiliiget, vastu hääletas kaheksa. Põgenike ümberpaigutamise otsuse langetab valitsus ja seejärel otsustab migratsiooniamet iga juhtumi puhul eraldi. Leedu on lubanud vastu võtta 1105 põgenikku Süüriast, Iraagist ja Eritreast.

Seimas of the Republic of Lithuania, 26.11.2015, „Seimas adopts amendments to the Law on the Legal Status of Aliens to improve the procedure for granting asylum”. – <http://goo.gl/0sWuvz>

Detsembris võttis Seim 59 poolthäälega vastu haridusseaduse muudatused, mis teevad koolieelse hariduse kohustuslikuks. Vastu anti 9 häält. Vastavalt seadusele on vanemad kohustatud 5–6aastase lapse alusharidust andvasse lasteasutusse panema alates 2016. aasta septembrist.

Seimas of the Republic of Lithuania, 22.12.2015, „Seimas legitimates compulsory pre-school education”. – <http://goo.gl/jpfXTe>

Seim kiitis 86 poolthäälega heaks kodakondsuse seaduse muudatused, mis lubavad leedulastel, kel on riigi ees erilisi teeneid, säilitada Leedu kodakondsuse ka pärast teise riigi kodakondsuse saamist. Algatus tuli president Dalia Grybauskaitelt. Seni kehtis topeltkodakondsuse võimalus ainult teise riigi kodanikele, kes teenete eest omandasid Leedu kodakondsuse. Vastava otsuse langetab president.

Kuu aega varem toetas Seim ka seadusemuudatust, mis lubab välismaal sündinud lastel täisealiseks saades Leedu kodakondsuse alles jätta. Konstitutsioonikohus leiab, et topeltkodakondsuse sätte muutmine nõuab põhiseaduse muutmist, mida aga saab teha üksnes referendumil.

BNS, 19.11.2015, „Välismaal sündinud lapsed võivad Leedu kodakondsuse alles jätta”;

Seimas of the Republic of Lithuania, 22.12.2015, „Citizens with outstanding merits to the Lithuanian state will be able to enjoy dual citizenship”. – <http://goo.gl/BCBcuU>

LIIBANON. Poliitilises ummikseisus olevas riigis pole 2005. aastast saadik eelarvet kinnitatud ning parlament on ligi kahe aasta vältel tulemusteta proovinud juba 37 korral presidenti valida, sest poliitiliste jõudude erimeelsuste tõttu pole vajalikku kvoorumit kokku saadud. Liibanoni presidendi Michel Sleimani volitused lõppesid mais 2014. Novembris õnnestus parlamendil esimest korda aasta jooksul vastu võtta rahvusvahelise abi saamiseks vajalikud seadused. Rahvusvahelised organisatsioonid, nt Maailmapank on hoiatanud, et selline olukord takistab riigi arengut ja ohustab julgeolekut. Kardetakse ka naaberriigist vägivalda levimist, nõrga infrastruktuuriga Liibanon annab peavarju arvukatele Süüria põgenikele, registreeritud on neid üle miljoni.

Reuters, 12.11.2015, „Lebanon's paralysed parliament tackles finance at first session in a year”. – <http://goo.gl/pLZpTy>

The Daily Star, 23.03.2016, „Presidential election session adjourned until April 18”. – <http://goo.gl/6upXNq>

Reuters, 25.03.2016, „World Bank warns Lebanon of dangers of political paralysis”. – <http://goo.gl/1qNXve>

LIIBÜA. Eelmise aasta lõpul allkirjastasid Liibüa rivaalitsevate parlamentide liikmed, kohaliku tasandi juhid ja kodanikuühiskonna liidrid ÜRO vahendusel Marokos kokkuleppe ühtsusvalitsuse moodustamiseks. Kahe esinduskogu täielikku toetust pole aga leppele õnnestunud saada. Kokku lepiti kahe aasta pikkuse üleminekuperioodi ajaks valitsuse ja presidendinõukogu loomises. Jaanuaris lükkas rahvusvaheliselt tunnustatud parlament valitsuse koosseisu tagasi, kuna esialgne kabinet oli liiga suur (32 liiget). Veebruaris teatasid 100 liiget, et toetavad muudetud koosseisuga ühtsusvalitsust, kuid neid takistati hääletamast ning kvoorumi puudumise tõttu ei saanud hääletust läbi viia. Märtsis ei lubanud Tripoli võimud valitsusel Tuneesiast Liibüasse lennata, kuu lõpuks õnnestus neil laevaga Tripoli kindlustatud mereväebaasi jõuda.

AFP-BNS, 17.12.2015, „Liibüa kahe parlamendi esindajad allkirjastasid ühtsusvalitsuse leppe”;

AFP-BNS, 24.02.2016, „Sada Liibüa seadusandjat toetab uut ühtsusvalitsust”;

Reuters, 31.03.2016, „Libyan unity government starts work from 'secured' Tripoli naval base”. – <http://goo.gl/2YCHKE>

LÕUNA-KOREA. Opositsioonisaadikud korraldasid riigi esimese terrorismivastase seaduse vastuvõtmise takistamiseks nädal aega kestnud obstruktsiooni.

Liberaalide sõnul ohustab seadus isikuvabadust ja privaatsust ning nad pidasid alates 23. veebruarist kordamööda üle 193 tunni kõnesid, neist viimane kestis järjest 12 tundi ja 31 minutit ning püstitas parlamendi kõnerekordi. Pärast obstruktsiooni lõpetamist võttis parlament seaduse 160 poolthäälega vastu. Vastuhääli ei antud. Seadus annab luureteenistusele õiguse telefonivestlusi pealt kuulata ja kahtlusosaluste kohta isiklikke andmeid koguda. Seaduse vajalikkust on põhjendatud Põhja-Koreast lähtuva julgeolekuohuga.

AP-BNS, 02.03.2016, „Lõuna-Korea parlament lõpetas nädal aega kestnud kõned”

The Asahi Shimbun, 03.03.2016, „S. Korea lawmakers OK anti-terror bill after filibuster ends”. – <http://goo.gl/hWmLC3>

LÄTI. Detsembris võttis Seim vastu varjupaigaseaduse muudatused, mille kohaselt peab valitsus pagulaste vastuvõtmiseks saama Seimi nõusoleku. Varjupaigaseadusega võetakse üle ka ELi varjupaigamenetluste direktiiv. Seim toetas ettepanekut, mille kohaselt on varjupaigaotsijal õigus hädapärasele arstiabile ja -hooldusele riigi kulul. Alaealistele võimaldatakse vajadusel täielikku meditsiiniabi ning ka riigikeelset haridust. Aastatel 1998–2014 palus Lätilt rahvusvahelist kaitset 1440 inimest, 65 inimest on saanud pagulase staatuse.

BNS, 17.12.2015, „Läti valitsus vajab pagulaste vastuvõtmiseks Seimi nõusolekut”;

Latvijas Republikas Saeima, 17.12.2015, „Latvia's decision to take in asylum seekers will require the Saeima approval”. – <http://goo.gl/1fTCxZ>

Seim keelustas energijajookide müügi alla 18aastastele. Poodides tuleb energijajookid asetada teistest jookidest eraldi ning müüjad peavad noortelt küsima isikut tõendavat dokumenti. Piirangud kehtestati ka energijajookide reklaamimisele. Keelu poolt oli 88 seimiliiget, vastu anti kaks häält.

Latvijas Republikas Saeima, 21.01.2016, „Saeima bans the sale of energy drinks to individuals under the age of 18”. – <http://goo.gl/JdWxuE>

Jaanuaris võttis Seim vastu avalduse, milles rõhutatakse vajadust kaitsta Läti alaealisi kodanikke välismaal. Selle ajendiks on juhtumid, mil teiste riikide ametnikud on lätlaste lapsed perest eemaldanud ning adopteerida andnud. Avalduses kutsutakse teisi riike üles austama Läti kohustust oma kodanike õigusi kaitsta ning anda abivajajate kohta infot Läti vastavatele ametkondadele.

Latvijas Republikas Saeima, 28.01.2016, „Saeima adopts declaration on protection of under-aged Latvian nationals abroad”. – <http://goo.gl/IdedYj>

Veebruaris võttis Seim vastu riikliku julgeoleku seaduse, riiklike relvajõudude seaduse ja ministrite kabineti protseduuri-reeglite seaduse muutmise seaduse. President Raimonds Vējonis ettepanekul tehtud seadusemuudatused peaksid parandama Läti kõrgete riigiametnike ja ametite reageerimist julgeolekuohtudele. Vastavalt seadusemuudatustele võivad relvajõud tõsise ohu korral ülemjuhataja käsku ootamata kohe enesekaitsemeetmeid rakendada. Seaduses määratletakse sõjaolukord ning sätestatakse, et vägede ülemjuhataja võib relvajõudude juhtimise täielikult üle võtta, kui valitsuse ministrid ei suuda oma funktsioone täita ja riigi kaitseks on vaja kiiresti otsuseid vastu võtta. Eriolukorra kehtimisel võib valitsuskabineti täievoliline istung toimuda ka juhul, kui sellel saab osaleda peaminister ja veel vähemalt kolm ministrit.

BNS, 26.11.2015, „Läti Seim toetas esimesel lugemisel presidendi julgeolekualgatust”;

BNS/LETA, 25.02.2016, „Läti Seim kiitis heaks presidendi muudatusettepanekud julgeoleku alal”.

MOLDOVA. Pärast valitsuse tagandamist eelmise aasta oktoobris pidi parlament laialisaatmise vältimiseks uue valitsuse heaks kiitma 29. jaanuariks. Jaanuari algul ei saadud vajalikku kvoorumit, istungile registreerus 101-st parlamendiliikmest 47. Ligi kolm nädalat hiljem kiitis parlament 57 poolthäälega heaks Euroopa-meelse valitsuse eesotsas Pavel Filipiga. Hääletati peaministrit esitlemata ja teda küsitlemata, sest Venemaaga tihedamaid sidemeid sooviv opositsioon avaldas istungi alguses valjuhääletset protesti ning blokeeris osa parlamendihoonest. Parlamendihoone juurde kogunenud tuhanded meeleavaldajad nõudsid ennetähtaegseid valimisi, mürdsid märulipolitsei kaitserivist läbi ning tungisid parlamendihoonesse. Viimastel kuudel on massimeeleavaldusi toimunud korduvalt. Novembris pakkusid sotsialistid presidendiametisse „tumma parti“, sest „ta on samamoodi vait ega tee midagi“. Kardetakse, et ametisse astunud valitsus on järjekordne kompromisslahendus, mis ei suuda välja juurida korruptsiooni ega läbi viia reforme, usaldust võimude vastu Moldovas pole.

Interfax-BNS, 12.11.2015, „Moldova opositsioon leidis presidendile asendaja“;

Interfax-BNS, 04.01.2016, „Moldova parlamendis puudub valitsuse kinnitamiseks kvoorum“;

ERR Uudised, 21.01.2016, „Moldova uue valitsuse nimetamisel tungisid protestijad parlamendihoonesse“. – <http://goo.gl/aiAgT6>

Interfax-BNS, 29.02.2016, „ENPA nentis elanikkonna usaldamatust Moldova võimu vastu“.

MONTENEGRO. Pärast NATO detsembrikuist otsust kutsuda Montenegro liitumiskõnelustele on Venemaa-meelsed parteid kutsunud valitsust kukutama. Detsembris protestisid opositsiooniparteide korraldatud meeleavaldusel mitu tuhat osalejat NATOsse astumise vastu, nõudes selle rahvahääletusele panekut. Jaanuaris korraldatud usaldushääletusel sai peaminister Milo Đukanovići valitsus parlamendiliikmete toetuse: umbusaldamise poolt oli 20 ja selle vastu 42 liiget, valitsust toetas ka opositsiooniline Positiivne Montenegro.

Valitsusvastased opositsiooni seadusandjad avaldasid jälle koos mitmesaja poolehoidjaga parlamendihoone ees valitsuse vastu meelt.

AFP-BNS, 12.12.2015, „Montenegros avaldasid tuhanded inimesed meelt NATO-sse astumise vastu“;

Balkan Insight, 24.01.2016, „Montenegro opposition to rally amid no-confidence vote“. – <http://goo.gl/g39R6E>

AP-BNS, 28.01.2016, „Montenegro valitsus võitis parlamendis usaldushääletuse“.

NEPAL. Parlament kiitis jaanuaris heaks riigi uue, eelmise aasta sügisel vastu võetud põhiseaduse esimese muutmise, soovides lahendada kuid kestnud vaidlusi etnilistesse vähemustesse kuuluvate protestijatega, kes nõuavad suuremat poliitilist esindatust. Vähemusrühvuste „proportsionaalset valitsemisse kaasamist“ soodustavate muudatuste poolt anti 461 ja nende vastu 7 häält, kuid madhesi vähemuse esindajad nimetasid põhiseaduse parandusi ebapiisavateks ning lahkusid protestiks istungilt. Näiteks pole nad rahul oma piirkonna jagamisega mitme provintsi vahel.

AFP-BNS, 23.01.2016, „Nepali parlament kiitis heaks põhiseaduse muutmise“;

EJ Insight – On the pulse, 25.01.2016, „Nepal crisis goes on as minorities reject change to constitution“. – <http://goo.gl/8e2pa1>

POOLA. Novembris kiitis parlament heaks võimupartei Seadus ja Õigus (PiS) algatuse kuulutada mittesiduvaks viie Konstitutsioonikohtu kohtuniku ametisse nimetamine eelmise parlamendi koosseisu poolt. Eelmises koosseisus oli enamus ELi tippjuhtkonnaga lähedastes suhetes oleva, praeguse opositsioonipartei Kodanike Platvorm ja Poola Talurahvapartei võimuliidul. Parlament määras kiirkorras ametisse PiSile sobivad kandidaadid. Opositsiooni väitel on muudatused põhiseadusevastased ja Kodanike Platvorm palus Konstitutsioonikohtul hinnata nende seaduslikkust. Konstitutsioonikohus tunnistas osa seadusest põhiseadusevastaseks, kuid valitsus on otsust ignoreerinud.

AP-BNS, 26.11.2015, „Poola parlament tühistas viie kohtuniku ametisseääramise“;

Polish Press Agency, 26.11.2015, „Sejm annuls election of five Constitutional Tribunal judges”. – <http://goo.gl/FkSQS3>

Social Europe, 15.02.2016, Szczerbiak, Aleks. „How will the EU's 'rule of law' investigation affect Polish politics?”. – <https://goo.gl/nla09T>

Detsembris kiitsid nii Seim (235 poolt- ja 181 vastuhäält) kui ka Senat (58 poolt- ja 28 vastuhäält) heaks PiSi kavandatud Konstitutsioonikohtu reformi. PiSi juht Jarosław Kaczyński on öelnud, et soovib vabaneda kohtu senisest „semude kambast”. Kiiresti menetletud ja kohe jõustunud seaduse kohaselt peab Konstitutsioonikohus kiitma otsused heaks senise lihthäälteenamusega. Varasema üheksaliikmelise kvoorum asemel peab olulisemate otsuste langetamisel olema kohal 13 kohtunikku 15-st. Opositsioon süüdistab PiSi katses saada Konstitutsioonikohut oma kontrolli alla, et vabaneda kontrollimehhanismist valitsuse üle. EL on teatanud, et uurib seaduse vastavust ELi demokraatiareeglitele. Lisaks tuntakse muret Poola valitsuse suureneva kontrolli pärast riigimeedia üle, valitsus sai parlamendilt õiguse määrata otse ametisse riiklike meediafirmade juhte. Seoses hiljutiste seadusemuudatustega on Poolas toimunud ka valitsusvastaseid meeleavaldusi.

STT-AFP-BNS, 24.12.2015, „Poola Senat kiitis heaks Konstitutsioonikohtu reformimise”;

AFP-BNS, 29.12.2015, „Poola opositsioon kaebas valitsuse kohtureformiga seoses kohtusse”;

Library of Congress: Global Legal Monitor, 05.01.2016, „Poland: new legislation may hobble Constitutional Court”. – <http://goo.gl/2g3r4h>

Reuters, 10.03.2016, „Polish constitutional crisis deepens as judges reject court reform”. – <http://goo.gl/zKC9p9>

PORTUGAL. Jaanuaris vetostas president Aníbal Cavaco Silva hiljuti parlamendis heaks kiidetud seadused, mis andsid samasoolistele paaridele täieliku lapsendamisõiguse ja tühistasid abordipiirangud. President leidis, et samasoolistele heterotega võrdsete lapsendamisõiguste andmine vajanuks laiapõhjalisemaid avalikke arutelusid; abordipiirangute tühistamise osas aga, et need vähendavad naiste õigust

informatsioonile abordiotsuse langetamisel. Veebruaris tühistas parlament presidendi veto mõlemale seadusele.

AP-BNS, 25.01.2016, „Portugali president vetostas abordi- ja lapsendamiseseadused”;

Reuters, 10.02.2016, „Portugal parliament overturns veto on adoption by gay couples”. – <http://goo.gl/xQjp1m>

Elmisel aastal võimule tulnud vasakpoolsed on lubanud kokkuhoiupoliitikast loobuda, majandusraskustest pääsemiseks kavatsetakse nõudlust kasvatada ning olla eeskujuks teistele hättasattunud riikidele. Valitsus kinnitas 2016. aasta eelarve eelnõu Euroopa Komisjoni heakskiitu ära ootamata, kuid nõustus hiljem siiski eelarvepuudujääki vähendama ning majanduskasvu prognoosi langetama. Eelarve vastuvõtt parlamendis tähistab euroala riikide senini suurimat kokkuhoiupoliitikast taganemist: eelarvega tõsteti uuesti riigiametnike palku, vähendati makse ja suunati lisaraha sotsiaalsfääri. Lisaraha saamiseks tõsteti kütusemaksu. Konservatiivne opositsioon on eelarvet nimetanud ebarealistlikuks ja populistlikuks.

AFP-BNS, 05.02.2016, „Euroopa Komisjon kiitis Portugali eelarvekava heaks”;

Expatica, 02.03.2016, „Voter anger creating political limbo in austerity-hit Europe”. – <http://goo.gl/jlojkb>;

Reuters, 22.03.2016, „Portugal rolls back austerity, how far can it go?”. – <http://goo.gl/lzo2xB>

PRANTSUSMAA. Novembris, pärast 130 inimelu nõudnud terrorirünnakuid kuulutas president François Hollande välja eriolukorra, mida parlament novembris ja veebruaris kolme kuu võrra pikendas. Eriolukord laiendas politsei volitusi kinnipidamiste ja läbiotsimiste sooritamiseks ning lubas võimudel keelata inimeste ja sõidukite liikumist teatud aegadel ja kohtades.

AP-BNS, 20.11.2015, „Prantsuse Senat kiitis heaks eriolukorra pikendamise kolme kuu võrra”;

AFP-BNS, 09.02.2016, „Prantsuse Senat toetas eriolukorra pikendamist kolme kuu võrra”;

RFI, 24.02.2016, „Etat d'urgence en France: questions autour d'une nouvelle prolongation”. – <http://goo.gl/CMBXu3>

Veebruaris andis Rahvusassamblee esialgse heakskiidu novembri terrori-rünnakutest ajendatud põhiseaduse muutmise eelnõule, mis sätestas erakorralise seisukorra kehtestamise menetluse, laiendas võimude julgeolekuvolitusi ja võimaldas terrorismis süüdimõistetutelt kodakondsuse ära võtta. Algselt oli rahva hulgas populaarne, kuid poliitilistes fraktsioonides lõhesid tekitav meede mõeldud vaid topealkodakondsetele, kuid inimõiguste laste vastuväidete tõttu, kes nimetasid sellist eristamist vähemusrahvuste diskrimineerimiseks, laiendati seda kõigile. Kodakondsusest ilmajätmise sätte poolt hääletas 162 ja vastu 148 saadikut, vastaseid leidis nii vasak- kui ka parempoolsete leiris. Kuid Senat kitsendas kodakondsuse võtmise võimaluse uuesti vaid topealkodakondsetele. Kuna põhiseaduse muutmiseks on vaja eelnõu identses sõnastuses heakskiitu mõlemas kojas ning seejärel kolme viiendiku hääleteenamusega vastuvõttu mõlema koja ühisistungil, loobus president François Hollande osast sätetest, sh kodakondsusest ilmajätmise plaanist.

AFP-STT-BNS, 10.02.2016, „Prantsusmaa kavandab terroristidelt kodakondsuse võtmist“;

Deutsche Welle, 10.02.2016, „French parliament passes controversial constitutional reforms“. – <http://goo.gl/7QyeB>;

Reuters, 30.03.2016, „France drops plan to strip citizenship from convicted terrorists“. – <http://goo.gl/FfcSxl>

ROOTSI. Detsembris võttis Riksdag opositsiooni toel vastu valitsuskoalitsiooni seaduseelnõu, millega seati sisse dokumentide piirikontroll. Selle poolt anti 175 häält, vastu 39 ning hääletamata jättis 117. Pögenikevoolu peatamiseks mõeldud seadus kohustab alates jaanuarist bussifirmasid ning praami- ja rongioperaatoreid kuni kolme aasta jooksul kõigi riiki sisenevate inimeste dokumente kontrollima. Rootsi oli novembri lõpu seisuga saabunud üle 150 000 varjupaigataotleja.

The Local, 17.12.2015, „Swedish parliament says yes to ID border checks“. – <http://goo.gl/8o2qZN>

AP-BNS, 18.12.2015, „Rootsi hakkab piiril dokumente kontrollima“.

Samal päeval, mil Prantsuse Rahvusassamblee kiitis heaks süüdimõistetud terroristidelt kodakondsuse võtmise, tegid Rootsi Demokraadid samasuguse ettepaneku. Riksdag lükkas selle tagasi: sammu toetasid ainult migratsioonivastase partei 45 seadusandjat, vastuhääli anti 236. Vasakpartei 16 rahvaesindajat jättis hääletamata. Samas karmistas Riksdag terroritõrjeseadust. Pidades silmas Süüriasse džihadistide ridadesse sõdima minejaid, sätestati kaheaastane vangistus terroriorganisatsiooniga ühinemiseks välismaale minejatele ja nende rühmituste rahastajaile ning kuueaastane vangistus terroriaktide korraldamise väljaõppe läbinuile. Teadaolevalt on 2013. aastast lahkunud Rootsist 292 isikut, et ühineda sunniitliku äärmusrühmitusega Islamiriik. Neist 133 on naasnud.

AFP-BNS, 11.02.2016, „Rootsi parlament: terrorismis süüdimõistetutelt kodakondsust ei võeta“;

The Local, 11.02.2016, „Swedish terror convicts won't have nationality stripped“. – <http://goo.gl/uAK6wG>

RUMEENIA. Rahvusvahelised pangad Erste Bank, Societe Generale, Raiffeisen ja UniCredit ähvardasid presidendile saadetud kirjas riigi kohtusse anda, sest parlament võttis eelmise aasta lõpul vastu seaduse, mis lubaks maksuvõimetutel kinnisvaralaenuvõtjatel tagatiseks olnud kinnisvara pangale anda ning nende laen oleks sellega kustutatud. Pankade väitel kannataksid nad miljardite eurode väärtuses kahju. Šveitsi frangi tugevnemise tõttu on paljud inimesed nii Rumeenias kui ka näiteks Serbias tagasimaksetega hädas. President Klaus Iohannis ei kuulutanud seadust välja. Senat kiitis seaduseelnõu väheste muudatustega uuesti heaks, seaduse võttis 207 poolthäälega vastu ka alamkoda. Võimalik on veel asja läbivaatamine Konstitutsioonikohtus.

bne IntelliNews, 17.12.2015 „International banks threaten to sue Romania over mortgage law“. – <http://goo.gl/s6ZgCT>

bne IntelliNews, 01.03.2016, „Romania's Senate endorses key mortgage bill“. – <http://goo.gl/7Zn0D7>

Business Review, 13.04.2016, „Passing to pay draft bill gets green light in Parliament, despite heavy criticism from banking industry”. – <http://goo.gl/f3nHcX>

SAKSAMAA. Bundestag võttis riiki saabunud varjupaigataotlejate taotluste menetlemise kiirendamiseks ja tulijate arvu vähendamiseks vastu meetmed, mis näevad mh ette vastuvõtukeskuste loomise, et kiiresti välja selgitada isikud, kes varjupaika ei saa. Seadusemuudatused said 429 poolt- ja 147 vastuhäält.

Opositsiooniparteid on muudatusi teravalt kritiseerinud. Muudatused piiravad teatud juhtudel perede taasühendamist ning lubavad välja saata kehalise vigastuse tekitamises, seksuaalkuriteos või vägivaldla abil toime pandud varguses süüdi mõistetud kurjategijad, sh tingimisi karistatud isikud. Seadusemuudatused kiitis heaks ka Bundesrat. Saksamaa registreeris 2015. aastal ligi 1,1 miljonit varjupaigataotlejat, neist on ametivõimud silmist kaotanud 130 000.

Deutsche Welle, 25.02.2016, „German parliament approves stricter asylum regulations”. – <http://goo.gl/lTcFjo>;

AFP-BNS, 26.02.2016, „Saksa võimud on kaotanud silmist 130 000 varjupaigataotlejat”.

SERBIA. Serbia võttis Terezini deklaratsioonist lähtudes vastu seaduse, millega tagastatakse juudiorganisatsioonidele juutidelt teise maailmasõja ajal võõrandatud omanikuta varad. Lisaks mittehahalise omandi tagastamisele (nt üle 3000 maja) makstakse 2017. aastast järgneva veerandsajandi jooksul Serbia juudikogukonnale igal aastal 950 000 eurot. USA ja Iisrael tervitasid seaduse vastuvõtmist.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, 18.02.2016, „U.S. welcomes Serbia's passage of holocaust restitution law”. – <http://goo.gl/pAQFBz>

Balkan Insight, 22.02.2016, „Serbian Jews to reclaim seized WWII property”. – <http://goo.gl/PNUcVx>

SLOVAKKIA. Novembris võttis parlament vastu haiglatöötajate, v.a arstide palku tõstvad seadusemuudatused. Tervishoiutöötajad polnud nendega rahul, vaid nõudsid tervishoiustüsteemi

korralikku rahastamist, muudatuste laiendamist (nt spaade tervishoiutöötajatele), palga määramisel staaži arvestamist jne. President Andrej Kiska saatis seaduseelnõu parlamendile tagasi, sest palgatõusu mõju eelarvele polnud näidatud, kuid parlament võttis seaduse uuesti vastu. Protestiks nende nõudmiste eiramisele andsid paljud õed lahkumisavalduse ning jaanuaris lahkus korraga töölt ligi 600 õde, põhjustades kriitilise olukorra mitmes haiglas.

The Slovak Spectator, 16.12.2015, „Medical workers' salaries will increase next year”. – <http://goo.gl/535Cvc>

The Slovak Spectator, 01.02.2016, „Nurses left hospitals, causing emergency situation”. – <http://goo.gl/EVZdur>

Detsembris muutis parlament kiirkorras mitut seadust, sh põhiseadust, et anda seoses Pariisi rünnakutega võimudele suuremad volitused terrorikahtlusaluste kinnipidamiseks. Vastuvõtmisele eelnes pikk debatt. Näiteks pikendati kahtlusaluste kinnipidamisega 48 tunnist 96-ni. Terroristlike organisatsioonide asutamine ja nende toetamine määratleti eriti raske kuriteona, mille eest karistatakse vähemalt 10 aasta pikkuse vangistusega. Julgeolekuteenistuse SIS agendid saavad õiguse kasutada muudetud identiteeti, sulgeda veebilehti jne. Opositsioon heitis mh ette, et SISI ja politsei volituste suurenemisega pole tugevdatud kontrolli nende üle. President Andrej Kiska pani veto politsei ja SISI volitusi suurendavatele kriminaalseadustiku muudatustele, kuid parlament võttis seaduse uuesti muutmata kujul vastu.

The Slovak Spectator, 10.12.2015, „Anti-terrorism laws sail through parliament”. – <http://goo.gl/VXjmFA>

The Slovak Spectator, 10.12.2015, „Parliament boosts security measures”. – <http://goo.gl/DXRxlP>

The Slovak Spectator, 22.12.2015, „MPs re-adopt anti-terrorist measures”. – <http://goo.gl/vS47MT>

Märtsis toimunud valimised võitis ametisolev peaminister, vasakpoolne immigratsioonivastane Robert Fico, kuid kaotas parlamendis enamuse: Smer-Sotsiaaldemokraadid sai 150-liikmelises parlamendis 49 kohta (eelmises koosseisus 83). Mitmed väiksemad parteid suutsid

varasemast rohkem hääli koguda, parlamenti pääses kaheksa parteid, neist mitu immigratsioonivastast. Valimisaktiivsus oli 59,8 protsenti. Valitsuse moodustasid Smer-Sotsiaaldemokraadid, rahvuslaste Slovakkia Rahvapartei, paremtsentrilisk Siet ja ungarlasi esindav Most-Híd. Eelmise aasta lõpul toetas Most-Híd üllatuslikult Smeri põhiseaduse muutmisel. Valitsus on lubanud mõningaid makse vähendada, jõuda 2020. aastaks tasakaalus eelarveni ning tegeleda ka tervishoiusüsteemi probleemidega.

Reuters, 22.03.2016, „Slovak parties sign pact to give PM Fico third term”. – <http://goo.gl/MxlaLW>

ERR Uudised, 24.03.2016, „Slovakkias moodustati uus valitsus, peaministrina jätkab Fico”. – <http://goo.gl/FNAC4V>

Inter-Parliamentary Union, „Slovakia”. – <http://goo.gl/hkcmRb>

SLOVEENIA. Tudengiraadio Radio Študent algatas allkirjade kogumise, et panna referendumile oktoobris vastu võetud seadus sõjaväe volituste suurendamiseks. Parlament omalt poolt võttis kasutusele vastuabinõud ja keelas referendumilepaneku, viidates 2013. aastal tehtud põhiseadusemuudatusele, mille kohaselt ei saa rahvahääletusel otsustada riiklikku julgeolekut või looduskatastroofidega toimetulekut puudutavaid küsimusi. Tegemist on esimese korraga, mil sätet rakendatakse. Otsus võeti vastu 71 poolthäälega, vastu oli 6 liiget. Asi anti Konstitutsioonikohtusse, mis toetas parlamendi otsust. Seadus ei rakendunud siiski kohe, veebruaris kinnitas parlament sõjaväele suurendatud volituste andmist ja saatis sõjaväe kolmeks kuuks Horvaatia piirile seoses sellega, et Austria piiras turvapaigataotlejate sissepääsu.

The Slovenia Times, 04.11.2015, „MPs say no to referendum initiative against police powers for army”. – <http://goo.gl/wa9kqg>

The Slovenia Times, 09.12.2015, „Constitutional Court against referendum on expanding army powers”. – <http://goo.gl/uJ2uOf>

Novinite, 23.02.2016, „Slovenia authorises the army to tackle border refugee flow”. – <http://goo.gl/r3tozG>

SOOME. Eduskunta võttis 145 poolt- ja 31 vastuhäälega vastu valitsuse algatatud eelnõu, millega kaotati 2016. aastast jae- müügiga tegelevate kaupluste ja juuksuri- äride lahtiolekupiirangud. See võimaldab kaupmeestel endil otsustada, millal on kõige otstarbekam poode lahti hoida, parandab konkurentsivõimet ja kaotab vajaduse taotleda erandi tegemiseks luba.

Eduskunta, 15.12.2015, „Eduskunta hyväksyi kauppojen aukioloaikojen vapauttamisen äänin 145-31”. – <https://goo.gl/EwFFCa>

Valtioneuvosto, 30.12.2015, „Kauppojen aukioloajat vapautuvat heti vuodenvaihteessa”. – <http://goo.gl/12qxsD>

SUURBRITANNIA. Detsembris kiitis alamkoda pärast 10 tundi kestnud arutelu heaks peaministri David Cameroni ettepaneku liituda USA juhitud koalitsiooni rünnakutega terroriorganisatsiooni ISIS vastu Süürias, selle poolt hääletas 397 ja vastu oli 223 alamkoja liiget. Ettepaneku poolt oli ka 66 opositsioonilise Leiboristliku Partei liiget. Esimene õhurünnak korraldati vaid tund pärast alamkoja hääletust. Briti sõjalennukid on 2014. aastast pommitanud ISISe positsioone Iraagis.

ERR Uudised, 03.12.2015, „Parlament kiitis heaks: Briti sõjalennukid tegid Süürias esimese õhurünnaku”. – <http://goo.gl/1KvW5v>

The Telegraph, 03.12.2015, „Syria airstrikes vote: Britain to begin bombing within hours after MPs overwhelmingly back action”. – <http://goo.gl/2Bo4E2>

Alamkoda andis löögi valitsuse kavale lõdvendada kaupluste pühapäevaste lahtiolekuaegade piiranguid Inglismaal ja Walesis. Selle vastu oli 317 (nende hulgas ka konservatiive) ja poolt 286 alamkoja liiget. Ettepaneku vastu hääletajad põhjendasid oma otsust sellega, et nii kaotatakse pühapäeva eriline staatus ning survestatakse töötajaid.

BBC News, 09.03.2016, „Sunday trading defeat for government as MPs reject changes”. – <http://goo.gl/C673eM>

TAANI. Jaanuaris kiitis parlament heaks reformid, millega mh kehtestati pagulaste perekondade taasühinemisele kolmeaastane

alampiir, karmistati alalise elamisloa tingimusi ning lubati võimudel astüülitaotlejate vara nende majutuskulude katmiseks konfiskeerida. Valitsuse hinnangul on seadus vajalik migrantidetulva ohjeldamiseks. Enim on rahvusvahelist vastukaja tekitanud varjupaigataotlejatele 10 000 krooni (1340 eurot) ületavate summade ja üle 10 000 krooni maksvate isiklike esemete (erandiks abielusõrmused ja teised sentimentaalse väärtusega esemed) konfiskeerimise plaan. Sarnased seadused on varem kehtestatud Rootsis ja Šveitsis.

The Local, 26.01.2016, „Here's what Denmark's new immigration bill means for you”. – <http://goo.gl/s7v6Xt>

The Local, 28.01.2016, „Sweden has similar law to shamed Danish bill”. – <http://goo.gl/c2Mv3d>

TADŽIKISTAN. Parlamendi mõlemad koad kiitsid eelmise aasta lõpul heaks seaduse, mis annab president Emomali Rahmonile „rahu ja rahvusliku ühtsuse rajaja – rahva juhi” staatuse. Seadus määrab „rahva juhi” õigused ja privileegid, sh immuuniteedi ka pärast ametist lahkumist. Emomali Rahmon on võimul 1992. aastast. Jaanuaris muutis parlament põhiseadust, sätestades muu hulgas, et „rahva juht” võib kandideerida presidendiks piiramatul arvul kordi (muidu kehtib presidendile kahe järjestikuse ametiaja piirang). Konstitutsioonikohus kiitis muudatused juba heaks, veel on vaja nende kinnitamist referendumil.

ASIA-Plus, 09.12.2015, „Tajikistan passes law designating Rahmon the “leader of the nation””. – <http://goo.gl/0KQe7y>

AFP-BNS, 22.01.2016, „Tadžiki parlament toetas piirangu kaotamist Rahmoni valitsemisajale”;

Radio Free Europe/Radio Liberty, 10.02.2016, „Date set for Tajik referendum on constitutional changes”. – <http://goo.gl/TVVAot>

TÜRGI. Novembri algul toimunud ennetähtaegsetel parlamendivalimistel taastas valitsev Ögluse ja Arengu Partei (AKP) vaid viis kuud varem toimunud eelmistel valimistel kaotatud parlamendiamuse. AKP sai 550-kohalises parlamendis 317 kohta (juunis 258 kohta).

Peamine opositsioonipartei Vabariiklik Rahvapartei sai 134 kohta (juunis 132), lisaks pääsesid parlamenti veel kaks parteid. Ennetähtaegsed valimised tuli välja kuulutada koalitsioonikõneluste luhtumise tõttu. Valimiseelne periood oli rahutu, seda iseloomustasid meediapiirangud ja julgeolekuprobleemid. Valimisaktiivsus oli 85,2 protsenti. Pärast valimisvõitu kutsus president Recep Tayyip Erdoğan üles koostama uut põhiseadust.

ERR Uudised, 01.11.2015, „Türgi võimupartei AKP taastas enamuse parlamendis”. – <http://goo.gl/w6YVrj>

Inter-Parliamentary Union, „Turkey”. – <http://goo.gl/bCuc3g>

UKRAINA. Veebruaris võttis Ülemraada vastu avalduse, milles kutsus teiste riikide parlamente üles Venemaa jätkuvat Ukraina-vastast agressiooni hukka mõistma ning lisama survet Venemaale selle lõpetamiseks. Avaldust toetas 236 Ülemraada liiget.

Ukraine Today, 18.02.2016, „Ukraine calls on global community to condemn Russian aggression in eastern Ukraine”. – <http://goo.gl/3ayBZd>

Verkhovna Rada of Ukraine, 18.02.2016, „Verkhovna Rada of Ukraine adopts Resolution....”. – <http://goo.gl/ib8ZSO>

UNGARI. Novembris võttis parlament vastu otsuse mitte toetada ELi rändekvoote ning volitas valitsust vaidlustama põgenike ümberjaotamise kohustusliku kvoodi-süsteemi Euroopa Liidu Kohtus. Selle poolt olid Fideszi ja Jobbiki saadikud. Kavas on ka korraldada referendum küsimuses, kas rahvas tahab, et parlamendil on immigratsiooni vallas sõnaõigus. Kohustuslike põgenikekvootide vastu on lisaks Ungarile ka Tšehhi, Slovakkia ja Rumeenia.

AFP-BNS, 17.11.2015, „Ungari parlament vaidlustas EL-i põgenikekvoodid”;

Daily News Hungary, 17.11.2015, „Lawmakers pass law obliging government to appeal against EU migrant quotas”. – <http://goo.gl/O9yO4Q>

VENEMAA. Riigiduuma ja Föderatsiooni-nõukogu ratifitseerisid välislepingu, mille kohaselt maksab Nepal Venemaale tagasi

NSV Liidu ajal 1978. a ja 1982. a võetud laenu. Tagasi makstakse 1,2 miljonit dollarit, kursiks arvestati 60 omaaegset kopikat ühe dollari vastu.

Regnum, 17.02.2016, „Госдума ратифицировала соглашение о погашении долга Непала перед СССР”. – <http://goo.gl/TD2tu7>

TACC, 02.03.2016, „Путин одобрил выплату Непалом в бюджет РФ \$1,2 млн в связи с реструктуризацией долга”. – <http://goo.gl/iG1Okx>

VENEZUELA. Detsembris toimunud parlamendivalimistel võitis opositsioon Rahvusassamblees enamuse. Opositsiooni liit Demokraatliku Ühtsuse Ümarlaud sai 167-kohalises Rahvusassamblees 109 kohta, valitsevad sotsialistid said 55 kohta. Kolm määratavat kohta on reserveeritud põlisrahvaste esindajaile. Valmisaktiivsus oli 74,3 protsenti.

Jaanuaris võttis Rahvusassamblee ametivande kolmelt valitsusvastaselt seadusandjalt, kellel kõrgeim kohus hääleostmise kahtluse tõttu oli keelanud parlamendis tööle asuda. Seetõttu lahkusid sotsialistide seadusandjad istungisaalist, väites, et opositsioon rikkus põhiseadust ning et kõik nende seadusandlikud aktid on kehtetud. Nädal hiljem peatas parlament kolme parlamendiliikme volitused kohtuvaidluse ajaks. Spiiker Henry Ramos Allup lasi istungisaalist eemaldada Hugo Chávezi portreed.

ERR Uudised, 07.01.2016, „Venezuela parlament vannutas ametisse kolm valitsusvastast saadikut”. – <http://goo.gl/ZQHB86>

AFP-BNS, 14.01.2016, „Venezuela opositsioon loobus kohtuvaidluse ajaks kolmest saadikukohast”;

Inter-Parliamentary Union, „Venezuela”. – <http://goo.gl/0Rdijl>

Opositsiooni valimisvõiduga tekkis vastasseis ühelt poolt senise opositsiooni ning teisalt sotsialistliku valitsuse ja kohtuvõimu vahel. Sotsialistid president Nicolás Maduro kuulutas riigis välja majandusliku eriolukorra, mis andis talle kolmeks kuuks erivolitused reformide läbiviimiseks. Parlament seda ei kinnitanud, kuid kõrgeim kohus otsustas, et presidendi otsus on kehtiv.

Kõrgeim kohus kuulutas põhiseaduse vastaseks ka parlamendi otsuse uuesti üle vaadata 13 kohtuniku määramine ning piiras Rahvusassamblee järelevalverolli vaid täidesaatva võimuga, mis tähendab, et parlament ei või kohtunikke ametist tagandada.

Üks Demokraatliku Ühtsuse Ümarlaua lubadusi oli amnesteerida vangistatud kaasvõitlejaid, märtsis võeti amnestia-seadus ka vastu, kuid president saatis selle kohtule hindamiseks ning kohus kuulutas selle põhiseaduse vastaseks. Opositsioon on lubanud presidendi seaduslikke teid kasutades tagandada.

AFP-BNS, 08.01.2016, „Venezuela armee kinnitas Madurole vankumatut truudust”;

Stratfor, 28.01.2016, „Venezuela's government prepares for a political showdown”. – <https://goo.gl/yfBXWq>

AFP-BNS, 01.03.2016, „Venezuela kohus kitsendas parlamendi järelevalveõigusi täitevvõimule”;

BBC News, 12.04.2016, “Venezuela's Supreme Court overturns amnesty bill”. – <http://goo.gl/WCKQpH>

VIETNAM. Rahvusassamblee võttis vastu uuendatud karistusseadustiku, mis võimaldab korruptsioonis süüdimõistetud isikutel surmanuhtlusest pääseda, kui nad vähemalt 75 protsenti ebaseaduslikult omastatud rahast tagasi maksavad. Surmanuhtlus asendatakse sel juhul eluaegse vanglakaristusega. Kaotatakse ka surmanuhtlus seitsme kuriteo eest nagu vaenlasele alistumine, vastuhakk käsule, riikliku julgeoleku seisukohast tähtsate projektide hävitamine, rööv, uimastite omamine ja omastamine ning võltstoidu-ainete tootmine ja nendega kauplemine.

AP-BNS, 27.11.2015, „Vietnami korruptant pääseb raha tagastades surmanuhtlusest”.

Autoritest

AIMAR ALTOSAAR

OÜ Altosaar&Bernadt ja MTÜ Kuldliiga algatus juhatus liige

Sündinud 1959. aastal Antslas.

Haridus: sotsiaalpsühholoogia, 1982 Tartu Ülikool; Teaduste Akadeemia aspirantuur 1988.

Töö: Mainor ja AS EKE Ariko, sotsioloog 1984–1991, valitsusnõunik Ida-Viru kúsimustes 1992–1994, Riigiarhiivi direktor 1994–1999, IX Riigikogu liige 1999–2003, Isamaaliidu peasekretär 1996–1999 ja 2004–2006, Jaan Tõnissoni Instituudi tegevjuht 2008–2010, Eesti Innovatsiooni Instituut 2010–2011, siseministeeriumi nõunik 2014–2015, OÜ Altosaar&Bernadt konsultant 2012–2014, juhatus liige 2015–.

Ühendused: Eesti Akadeemiline Sotsioloogide Liit ja Sotsioloogide Liit 1990–, MTÜ Kuldliiga 2011–.

KERTU ANNI

MTÜ Põlvamaa Omavalitsuste Liidu kommunikatsiooni ja koostöö koordinaator, Tartu Ülikooli doktorant

Sündinud 1988. aastal Rakveres.

Haridus: BSc (inimgeograafia), 2011, MSc (inimgeograafia ja regionaalplaneerimine), 2014, doktorantuur (regionaalplaneerimine) 2015–, Tartu Ülikool.

Töö: MTÜ Tartu Üliõpilasküla administraator 2011–2013; MTÜ Põlvamaa Omavalitsuste Liidu kommunikatsiooni ja koostöö koordinaator 2013–; maakondade ja linnade arengukavade, planeeringukaartide koostamine ja uuendamine.

TEA DANILOV

EASi ettevõtluse ja ekspordi keskuse direktor

Sündinud 1978. aastal Haapsalus.

Haridus: MA (majandusteadus), 2002, Tartu Ülikool, Euro Faculty stipendiaat 2000–2001.

Töö: Majandusministeeriumi peaspetsialist 2000–2001, ekspert 2001–2004; Eesti Panga külalisuurija 2002; Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi tehnoloogia ja innovatsiooni talituse juhataja 2005–2006, majandusarengu osakonna juhataja 2007–2012, siseturu osakonna juhataja 2013–2014; KredEx Krediidikindlustuse nõukogu liige 2012–2015; Eesti Intellektuaalomandi ja Tehnoloogiasirde Keskuse juhatus liige 2013–; EASi ettevõtluse ja ekspordi keskuse direktor 2015–.

IGOR GRÄZIN

Riigikohtu liige, Reformierakond

Sündinud 1952. aastal Tartus.

Haridus: õigusteadus, Tartu Ülikool 1975; õigusteaduste kandidaat, Moskva Üleliiduline Õigusinstituut, 1979; PhD (õigusteadus), NSVLi Teaduste Akadeemia Riigi ja Õiguse Instituut, 1987.

Töö: Tartu Ülikooli lektor, rektori abi ja juriidiline nõunik, dotsent, õigusteaduskonna prodekaan 1975–1988; Eesti Teaduste Akadeemia Sotsioloogia ja Õiguse Instituudi õigusosakonna juhataja 1988–1989; USA Notre Dame'i Ülikool, külalisprofessor, õigusteaduse ja ökonoomika professor 1990–2001; Eesti Vabariigi presidendi erinõunik 1993–1998; Hudsoni Instituudi adjunkt 1994–2002; Välisministeeriumi nõunik 1999; Akadeemia Nord professor, õigusteaduskonna dekaan 1999–2001; Kelloggi Rahvusvaheliste Suhete Instituudi teadur 1991–2000; Tallinna Ülikooli professor 2010–. Teadustööd Angloameerika õigusfilosoofia jt teemadel.
Ühendused: NSVLi Ülemnõukogu saadik 1989–1991; Reformierakonna asutajaliige, liige 1994–; VIII, X, XI, XII ja XIII Riigikogu liige.

KARIN JAANSON

Eesti Teadusagentuuri tegevjuht

Sündinud 1960. aastal Sindis.

Haridus: BA (majandusteadus) 1983, Tallinna Tehnikaülikool, MA (majandusteadus) 1999, Tartu Ülikool, MPA (avalik haldus) 2002, Georgia Ülikool, Ameerika Ühendriigid.

Töö: Elva Metsamajandi insener-ökonomist 1983–1990; Elva abilinnapea 1990–1994; Tartu maavalitsuse osakonnajuhataja 1994–2000; Tartu Ülikooli teadus- ja arendusosakonna juhataja 2002–2003, teadusprorektori nõunik 2003–2005; Tartu abilinnapea 2005–2011; Haridus- ja Teadusministeeriumi nõunik 2012–2015; Eesti Teadusagentuuri tegevjuht 2015–.

DIMITRI KALJO

Akadeemik, TTÜ Geoloogia Instituudi spetsialist

Sündinud 1928. aastal Haapsalus.

Haridus: geoloogia, 1953, geoloogia-mineraloogiakandidaat, Tartu Riiklik Ülikool, 1956; PhD (geoloogia-mineraloogia), Moskva NSVL TA Geoloogia Instituut, 1977.

Töö: Eesti TA Geoloogia Instituudis 1957–: direktor 1969–1989; Eesti TA juhatuse liige 1990–2004, bioloogia, geoloogia ja keemia osakonna juhataja, välissuhete koordinaator; Tallinna Tehnikaülikooli geoloogia instituudi teadur 1957–.

Ühingud: Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik 1983–.

KALEV KALLEMETS

Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi nõunik

Sündinud 1979. aastal Haapsalus.

Haridus: BA (rahvamajandus), 2002, Tallinna Tehnikaülikool; MA (rahvusvaheline finantsjuhtimine) 2008, EBS; doktorantuur (majandus), 2009–, Tallinna Tehnikaülikool.

Töö: Justiitsministeeriumi siseaudiitor 2000–2002; OÜ Gutsch juhatuse liige 2004–2008; MTÜ Eesti Tuumajaam, tegevjuht 2009–2011; AS Viru Keemia Grupp, projektijuht 2011–2014; Riigikogu XII koosseis, asendusliige 2014–2015; Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, 2015–.

ANNE KEERBERG

Tallinna Tehnikaülikooli Kuressaare kolledži direktor

Sündinud 1956. aastal Põlva maakonnas.

Haridus: ajakirjandus, 1980; MA (pedagoogika) 2002, Tartu Ülikool; doktorantuur (avalik haldus), Tallinna Tehnikaülikool 2011–.

Töö: Saare maakonna ajalehe Oma Saar / Saarte Hääl toimetaja, peatoimetaja 1992–1993; Turu Ülikooli Täienduskoolituskeskuse Lääne-Eesti büroo tõlk, projektijuht 1993–1997;

SA Ülikoolide Keskus Saaremaal tõlk, projektijuht 1997–2000; Kuressaare Linnavalitsuse abilinnapea hariduse ja kultuuri alal 2001–2004; Tallinna Tehnikaülikooli Kuressaare Kolledži direktor 2004–. Publikatsioonid kõrghariduse ja regionaalarengu teemadel. Ühingud: juhatuse liige ühingutes MTÜ Kuressaare Campus 2003–2005; SA Ülikoolide Keskus Saaremaal 2005–2007; MTÜ Saaremaa Ettevõtjate Liit 2008–2012; MTÜ Saaremaa Ettevõtjate Liit 2016–.

ALAR KILP

Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudi võrdleva poliitika lektor

Sündinud 1969. aastal Tartus.

Haridus: PhD (politoloogia), Tartu Ülikool, 2012.

Töö: Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudi võrdleva poliitika lektor 2004–; riigiteaduste bakaulaureuseõppe programmijuht 2014–.

ANDRES KOPPEL

Eesti Teadusagentuuri juhatuse esimees

Sündinud 1950. aastal Tartus.

Haridus: bioloog (taimeökoloogia), 1973; teaduste kandidaat (taimeökoloogia), 1981, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituudi vaneminsener, nooremteadur 1973–1983, teadusdirektor, direktor, vanemteadur, 1989–1998; Tartu Ülikooli süsteemökoloogia labori ökofüsioloogia sektori juhataja 1983–1989; Rootsi Põllumajandus-ülikooli külalisteadur 1986–87; 1992; Eesti Maaülikooli teadusprorektor 1998–2001 ja 2003–2007; Haridus- ja Teadusministeeriumi poliitikaosakonna juhataja 2001–2003, kõrghariduse ja teaduse asekanstler 2008–2012; Eesti Teadusagentuuri juhatuse esimees 2012–.

Ühingud: Eesti Looduseuurijate Seltsi liige 1971–; Eesti Teadusfondi Nõukogu liige 1997–2006 ja esimees 1997–1998; Rootsi Kuningliku Põllumajandus- ja Metsandusakadeemia (KSLA) välisliige 2007–.

ANTS LAANEOTS

Riigikogu liige, Eesti Reformierakond

Sündinud 1948. aastal Kilingi-Nõmmel.

Haridus: tankiväe ohvitser; autode, traktorite ja soomustehnika eksploatatsiooni insener, Harkivi Kaardiväe Kõrgem Tankiväe Kool 1970; R. Malinovski nim Soomustankiväe Akadeemia (Moskva) 1981; NATO Kaitsekolledž (Rooma) 1998; Soome Riigikaitse Kõrgkool (Helsingi) 2000.

Töö: raudtee automaatika montöör 1965–1966; Nõukogude armees (Ukrainas ja Kasahstanis) tankirühma ülemast diviisi staabiülemani 1970–1978 ja 1981–1987; Etioopia jalaväediviisi ülema nõunik, armeekorpuse ülema nõunik 1987–1989; Tartu sõjakomissar 1989–1991. Eesti Kaitsejõudude Peastaabi ülem 1991–1994, 1997–1999; ASI ESS Lõuna direktor 1994–1996; Balti Kaitseuuringute Keskuse ülem 1999–2001; Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ülem 2001–2006; EV kaitseatašee Vene Föderatsioonis ja Ukraina Vabariigis 2001–2006; Kaitseväe juhataja 2006–2011; EV peaministri nõunik julgeoleku ja riigikaitse küsimustes 2011–2014. XIII Riigikogu liige; Tartu Linnavolikogu liige 1996–1997, 2013–2015. Ühendused: Eesti Reformierakond 2014–; NATO Põhiseadusliku Assamblee Eestis delegatsiooni juht; Kaitseliidu vanematekogu esimees 2013–; Kaitseliidu Tartu maleva liige; Tartu Toome Rotary Klubi liige.

STEFAN MARSCHALL

Düsseldorfi Heinrich-Heine Ülikooli professor Saksamaal

Sündinud 1968. aastal Gerolsteinis.

Siegeni Ülikooli poliitikateaduste professor; Düsseldorfi Heinrich-Heine Ülikooli professor 2010–.

Marschall on spetsialist Saksamaa poliitilise süsteemi, poliitilise (*online*) kommunikatsiooni ja osalemise ning võrdleva ja rahvusvahelise parlamentarismi alal. Ta on avaldanud õpikuid, kogumike peatükke ja teadusartikleid demokraatiast, Saksamaa poliitilisest süsteemist, parlamentarismist ja poliitilisest kommunikatsioonist.

TÕNU OJA

Tartu Ülikooli geoinformaatika ja kartograafia professor

Sündinud 1955. aastal Tartus.

Haridus: matemaatika, 1978; bioloogiakandidaat (ökoloogia) 1985, Tartu Ülikool.

Töö: ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi insener, vaneminsener 1977–1983; vanemteadur, matemaatilise ökoloogia töörühma juhtaja 1983–1988; Tartu Ülikooli ökosüsteemide labori vanemteadur 1988–1992; New-Brunswicki Ülikool, Fredericton, N.B., Kanada, külalisteadur 10–12 nädalat aastas 1992–1997; Tartu Ülikooli geograafia instituudi vanemteadur 1992–1997; professor 1997–, geograafia instituudi juhataja 1997–2003; keskkonnamõju (strateegilise) hindamise ekspert 1994–; sh üleriigiline planeering „Eesti 2030+“, maakonna- ja üldplaneeringud.

Ühingud: Eesti Geoinformaatika Seltsi juhatuse liige, Eesti Keskkonnamõju Hindajate Ühingu liige.

ERIK PUURA

Tartu Ülikooli arendusprorektor, tehnikadoktor

Sündinud 1964. aastal Tartus.

Haridus: geoloogiainsener, Tartu Riiklik Ülikool, 1989; MSc (keskkonnakorraldus), Manchesteri ülikool, 1992; PhD (keemiatehnika), Stockholmi Kuninglik Tehnikaülikool 1998.

Töö: Tartu Ülikooli geoloogia osakonnas 1989–1991; Stockholmi Tehnikaülikooli keemia-tehnika osakonnas 1998–1999; Tartu Ülikooli teadus- ja arendusosakonnas 1999–2001; Euroopa Liidu Ühisteaduskeskuse Keskkonnainstituudis 2001–2003; Tartu Ülikooli tehnoloogiainstituudis 2003–2012, sh asedirektor 2004–2007, direktor 2007–2012; Tartu Ülikooli arendusprorektor 2012–. Õpetanud keskkonnageoloogiat Tartu Ülikoolis 1993–.

GARRI RAAGMAA

Tartu Ülikooli regionaalplaneerimise dotsent

Sündinud 1966. aastal Tallinnas.

Haridus: majandusgeograaf, 1992, PhD (inimgeograafia), 2000, Tartu Ülikool. Täiendanud end Joensuu, Tampere, Cambridge'i, Kopenhaageni, Linköpingi, Oulu ja Bergeni ülikoolis.

Töö: regionaalministri nõunik 1994–1995; Eesti Tuleviku-uuringute Instituudis üleriigilise planeeringu projektijuht 1995–1996; Tapa linnapea 1997; Tartu Ülikooli Pärnu Kolledži direktor 2001–2009; Tartu Ülikooli geograafia osakonna majandusgeograafia teadur 2009–2011, regionaalplaneerimise dotsent 2011–. Uurinud uusettevõtluse, regionaalse identiteedi, innovatsiooni, eestvedamise, haldusstruktuuride ja sotsiaalkapitali mõju regionaalsele arengule. Avaldanud üle 70 teadusartikli rahvusvahelistes väljaannetes, esinenud eelmainitud teemadel Eesti kirjutavas ja rääkivas meedias, tegutsenud konsultandi ja koolitajana.

Ühingud: Statistikaameti teadusnõukogu liige 2007–; Eesti majandusteaduse seltsi, Eesti planeerijate ühingu, Euroopa regionaaluuringu assotsiatsiooni, Euroopa regionaalteaduse assotsiatsiooni liige.

TAIVO RAUD

Haridus- ja Teadusministeeriumi teadusosakonna juhataja

Sündinud 1984. aastal Tallinnas.

Haridus: BA (riigiteadused) 2006, MA (avalik haldus) 2009, Tartu Ülikool. Täiendanud end Lundi Ülikoolis Rootsis.

Töö: konsultant erasektoris 2004–2007; Haridus- ja Teadusministeeriumi teadusosakonna ekspert 2007–2010, peaekspert 2010–2012, asejuhataja 2012–2013, teadusosakonna juhataja 2013–.

Ühendused: mitme OECD ja Euroopa Komisjoni teaduspoliitika töörühma liige.

MART RAUDSAAR

Riigikogu Toimetiste peatoimetaja

Sündinud 1973. aastal Tartus.

Haridus: BA (ajakirjandus), 1996 Tartu Ülikool; MPhil (meediauuringud), 2000 Oslo Ülikool.

Töö: ajakirja Foorum toimetaja 1993–1996; Elva Linnavolikogu liige 1993–2002; Tartu Ülikooli õppejõud 2001–2011; ajakirja Politseileht peatoimetaja 2005–2007; Tallinna Ülikooli õppejõud 2011–; Eesti Ajalehtede Liidu tegevdirektor 2010–; Eesti Meediaorganisatsioonide Liidu juhatuse liige 2011–.

VILVE RAIK

Politsei- ja Piirivalveameti nõunik

Sündinud 1957. aastal Pärnus.

Haridus: jurist, Tartu Ülikool, 1981; MA (organisatsioonikäitumise spetsialist), Tallinna Ülikool, 2001; magistrantuur (majandusteadus) 2014–, Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Kommertspanga personalijuht 1991–1993; Fontese juhtimiskonsultant 1993–1994; Eesti Turvakeskuse ASi juhatuse liige 1994–1996; EMV personalidirektor 1996–1999; Politseiameti politsei peadirektori nõunik, personaliosakonna juhataja 1999–2002; Põhja Politsei prefektuuri arenduskonsultant 2002–2007; ASi Koger & Partnerid personalidirektor 2007–2009; Politsei- ja Piirivalveameti administratsiooni (tugiteenistuste) juht 2010–2012; Politsei- ja Piirivalveameti peadirektori nõunik 2012–.

Ühingud: Eesti Personalitöö Arendamise Ühingu (PARE) asutajaliige, juhatuse esimees 2000–2001; Euroopa Liidu ekspert valimisvaatlusmissioonides (2006 Zambia, 2007 Nigeeria); Eesti Tiibeti Traditsioonilise Meditsiini Ühingu asutajaliige; Politsei-, Piirivalve-, Kodakondsus- ja Migratsiooniametite ühendamist ettevalmistava töörühma liige 2008–2009; Politsei- ja Piirivalveameti teenuspõhist juhtimist ettevalmistava projekti juht 2013–2014.

INDREK REIMAND

Haridus- ja Teadusministeeriumi kõrghariduse ja teaduse asekancler

Sündinud 1964. aastal Tartus.

Haridus: füüsika (tahkisefüüsika) 1989, Tartu Ülikool, PhD (optika ja spektroskoopia) 2000, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Füüsika Instituut (hiljem TÜ FI) nooremteadur, doktorant, insener 1989–2000, OÜ Maico Metrics (algselt AS Maico) asutaja, omanik ja juhataja 1992–2005, Hamburgi Ülikooli külalisteadlane 1994, 1996, 1997, AS Aprite,

süsteemianalüütik 1998–1999, Eesti Infotehnoloogia Sihtasutus (EITSA), juhatuse liige 2000–2004, Haridus- ja Teadusministeerium, teadustalituse juhataja, teadusosakonna juhataja, kõrghariduse ja teaduse asekanstler 2004–. SA Eesti Teadusagentuur nõukogu esimees, SA Archimedes ja SA Tallinna Teaduspark Tehnopol nõukogu liige. Tulenevalt ametikohast ja ülesannetest veel mitme komisjoni ja nõukogu liige riigisiselt ja rahvusvaheliselt.

MARI RELI

Praxise analüütik

Sündinud 1968. aastal Pärnumaal.

Haridus: MA (matemaatik-statistik); MBA (strateegiline juhtimine), 2005–2008 Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Panga majandusanalüütik (makromajanduse analüüsi ning majandusmudelite modelleerimine) 1995–2005; Fontese juhtimisnõustaja (tasustamis- ja töövaldkond) 2005–2009; Ernst & Young Baltic ASis vanemkonsultant; Praxise majanduspoliitika programmi analüütik ja projektijuht 2011–.

ALVAR SOESOO

TTÜ Geoloogia Instituut, professor, TÜ külalisprofessor

Sündinud 1963. aastal Illis (Vastseliina vallas).

Haridus: geoloogiainsener, 1989; MSc Tartu Ülikool, 1992; PhD Monash University (Austraalia), 2000. NATO järeldoktor: Memorial University of Newfoundland, Kanada, 2000–2001.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Geoloogia Instituudis 1989–1993; 1995–1996; Islandi Ülikoolis 1993–1995; Tartu Ülikoolis 1999–2001; 2016–, Tallinna Tehnikaülikooli geoloogia instituudis 2002–, sh direktor 2002–2011; külalisteadur Tübingeni Ülikoolis Saksamaal 2011; Åbo Akademi külalisprofessor Soomes 2014.

Ühingud: Fennoskandia ja Loode-Venemaa kriitiliste metallide ja toorme ning Fennoskandia maavarade andmebaasi töörühmade liige.

REIN TAAGEPERA

Tartu ja California ülikooli emeritprofessor

Sündinud 1933. aastal Tartus.

Haridus: BSc (tehniline füüsika), 1959; MSc (tuumafüüsika), 1961 Toronto Ülikool; PhD (tahkisefüüsika), 1965; MA (rahvusvahelised suhted), 1969 Delaware'i ülikool.

Töö: California ülikool Irvine'is sotsiaalteaduste õppejõud, professor 1970. aastast kuni emeriteerumiseni; Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna asutajaid ja esimene dekaan 1992–1994, professor 1994–1998; emeritprofessor California ülikool Irvine'is ja Tartu Ülikoolis 1998–.

Seitse ingliskeelset ja neli eestikeelset raamatut valimissüsteemide, sotsiaalteaduste metodoloogia, Balti ja Eesti nüüdisajaloo ning soomeugrilaste kohta, hulk teadus- ja populaarteaduslikke artikleid, mälestusteraamatuid.

Ühingud: Eesti Kongressi ja Põhiseaduse Assamblee liige; üks erakonna Res Publica rajajast, esimees 2001. Johan Skytte auhind 2008.

INDREK TAMMEAID

Ettevõtja, äriingel ja innovatsiooniekspert

Sündinud 1966. aastal Tallinnas.

Haridus: geoloogia magister, Tartu Ülikool, 1989; MBA, Helsinki Swedish School of Economics (HANKEN), 2001.

Töö: Helsingi Ülikooli teadus- ja arendusosakond ja ülikooli ettevõtlussuhete juht 2001–2011;

Helsingi Business Hubi ettevõtlus- ja investeerimiskonsultant 2009–2014; asutas innovatsiooni juhtimise ja nõustamisettevõtte Finsight 2007; Tartu Ülikooli välisekspert innovatsiooni ja ettevõtlussuhete alal 2013–2015.

Ühingud: Eesti Äriinglite Assotsiatsiooni (EstBAN) liige 2013–; European Industrial Research Management Association (EIRMA) liige; Product Development Management Association (PDMA) liige; Licensing Executives Society (LES) liige.

MIKO TAMMIK

Praxise analüütik

Sündinud 1988. aastal Ida-Virumaal.

Haridus: BA (majandusteadus), 2012, MA (majandusteadus), Tartu Ülikool.

Töö: Poliitikauuringute keskuse Praxis majanduspoliitika analüütik 2014–.

REIN TIIVEL

Sisekaitseakadeemia emeriitprofessor

Sündinud 1940. aastal Tartus.

Haridus: maakorraldus, 1965, Eesti Põllumajanduse Akadeemia; majandusteaduse kandidaat, Tartu Ülikool, 1971.

Töö: Justiitsministeeriumi osakonnajuhataja 1993–2000; Sisekaitseakadeemia, õppetooli juhataja, professor 2000–2014, emeriitprofessor 2014–. Avaldanud raamatuid ja artikleid asjaõiguse, kinnistusraamatuõiguse ja tsiviilõiguse alal. Osaleb Saksa Pandikirjapankade Liidu (Verband deutscher Pfandbriefbanken) regulaarsetel ümarlauakohtumistel 2005–.

URMAS VARBLANE

Tartu Ülikooli rahvusvahelise ettevõtluse professor, akadeemik

Sündinud 1961. aastal Mõisakülas.

Haridus: majandusteadlane-küberneetik, 1984 (*cum laude*) Tartu Ülikool; majandusteaduste kandidaat 1989, Moskva Ülikool. Täiendanud ennast Augsburgi Ülikoolis, Bentley College'is (USA), Kieli Maailmamajanduse Instituudis, Londonis jm, Londoni ülikooli külalisõppejõud 1998–99.

Töö: Tartu Ülikool 1984–: vanemõpetaja 1989–1992, lektor 1992–1993, dotsent 1993–2000, rahvusvahelise ettevõtluse õppetooli juhataja 2001–.

Ühendused: European International BusinessAcademy; European Association for Comparative Economic Studies juhatus; International Institute for Applied Systems Analysis; Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften; International Atlantic Economic Society; Eesti Süsteemuuringute Assotsiatsioon; Eesti Majandusteadlaste Selts; Eesti Euroopa Uuringute Assotsiatsioon; Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik 2009–.

PIRET VIJAMAA

Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist

Sündinud 1971. aastal Tallinnas.

Haridus: infotöötaja, 1994 Tallinna Pedagoogikaülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut 1994–2001; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskus 2001–.

Contents

Editor in Shief's Column

Mart Raudsaar

To be – no doubt – but how?244

■ **RiTo conversation circle**

Riigikogu Toimetised conversation circle

How to survive and become richer245

■ **Focus**

Tea Danilov

Insights into innovation and export: current situation and background*246

Urmas Varblane, Vilve Raik

Migration and politics247

Rein Taagepera

Immigration culture in a childless country248

Aimar Altosaar

The next development leap of economy is stuck in social instrument base249

Indrek Tammela

Product development is inevitable249

Andres Koppel, Indrek Reimand, Taivo Raud, Karin Jaanson

Scientific research in Estonia: a temporal perspective250

■ **Politics**

Igor Gräzin

Will we get lost in history? semiotic knots in a post-modern state. Estonia251

Alar Kilp

Democratic civic education in times of crisis252

Stefan Marschall

Parliament in the media society – crossing of parliamentary and media arenas ..252

■ **Studies**

Kertu Anni, Tõnu Oja

Administrative reform within the context of urban planning theories253

Miko Tammik, Mari Rell

Impact of diversity on the efficiency of Estonian companies254

* Peer-reviewed article

Contents

<i>Anne Keerbergh</i> The role of regional universities in local development*	255
■ Varia	
<i>Garri Raagmaa</i> Higher education institutions as drivers of regional development	256
<i>Kalev Kallemets</i> Natural resources should be managed	257
<i>Dimitri Kaljo, Erik Puura, Alvar Soesoo</i> Estonia needs a systematic approach to bowels of the earth: academic summary with practical onclusions	258
<i>Rein Tiivel</i> Questionable moments of the Estonian legislation, on the examples of limitation period and unjustified enrichment	258
<i>Ants Laaneots</i> Islamic impasse in Middle East	260
Index of names	261

* Peer-reviewed article

Summaries

EDITOR-IN-CHIEF'S COLUMN

To be – no doubt – but how?

MART RAUDSAAR,

Editor-in-chief of Riigikogu Toimetised

Never before has Estonia been so well-known in the world as now, a hundred years later. The reason is simple: we exist now, we are visible also in the international arena now, and we have been there for quite some time already. The international situation of recent years definitely raises existential questions for us again, but, despite that, the question “to be or not to be?” is beginning to be replaced by the question “how to go on?”.

What the vision or big narrative of Estonia should be, was discussed in the “Riigikogu Toimetised” conversation circle with participation by representatives of all factions, as usual. A number of ideas were revealed in the conversation circle as to how a self-confident and wealthy nation could securely live here also in a hundred years’ time. All participants in the conversation circle mentioned as an important aim that the Estonian people should be educated.

This issue of “Riigikogu Toimetised” discusses the topic of the future of Estonia as the focus topic, and is more essayistic than usually. The writings keep in mind also a further time horizon, but in details they have mostly remained in the predictable future, the forthcoming decade.

The focus topic is divided into three sub-fields: economy, population and

education. First, as Estonia’s wealth cannot lie in the prospect of being a merely raw material country, it is extremely important to engage in innovation in our economy, and Tea Danilov writes about that. She is seconded by Indrek Tammeaid, who discusses the problematics of product design which is an inseparable companion to innovation.

Second, it is impossible to build up a state without people. It would certainly be the best if our birth rate increased, but Urmas Varblane and Rein Taagepera speak about immigration culture and economy. Leaving aside potential immigration, it is possible to make better use also of our existing labour force, and those over 45 need on no account be written off. Aimar Altosaar writes about social (labour force) innovation.

Third, education and research could be a “fool-proof” field of investment. Andres Koppel and others study where Estonian science has reached in the past twenty five years, and where it might reach in 2051. In their opinion, research and development in Estonia could take more account of social and economic interests in the future.

Two remaining remarkable writings are also directly related to the issue of education: “The Role of Regional Institutions of Higher Education in Local Development” by Anne Keerberg, and the essay “Local Institution of Higher Education as the Best Regional Policy Tool” by Garri Raagmaa. Anne Keerberg, who is the Director of Kuressaare College of Tallinn University of Technology,

introduces the results of a relevant study, and Garri Raagmaa (who has been the Head of Pärnu College of the University of Tartu in the past) brings a number of practical examples of how taking institutions of higher education to problematic regions has been one of the most effective regional development measures of all.

Space prohibits mentioning all articles, but in conclusion we will point out that, in cooperation of the Chancellery of the Riigikogu, the “Riigikogu Toimetised” editorial office and the Website Coordinator of the Public Relations Department of the Chancellery Kristi Püümann, a new web environment of “Riigikogu Toimetised” has been launched now. This is not a thing in itself. The progress in user convenience can be compared to taking into use of certain new buses on a certain bus line in Estonia. The whole text corpus, starting from the first issue of “Riigikogu Toimetised”, is searchable with any keyword, and the environment is very conveniently navigable and, there is no denying it, simply looks beautiful!

CONVERSATION CIRCLE

How to survive and become richer

RIIGIKOGU TOIMETISED CONVERSATION CIRCLE

In “Riigikogu Toimetised” conversation circle on 21 April, the representatives of the factions of the Riigikogu discussed the vision or the big plan of Estonia. Should Estonia have it and what should it be like? What are our important development goals? Martin Helme (Estonian Conservative People’s Party), Jaanus Marrandi (Socialist Party), Mart Nutt (Pro Patria and Res Publica Union), Erki Savisaar (Centre Party), Artur Talvik (Free Party), and Urve Tiidus (Reform Party) were the participants of that comprehensive and sometimes even heated discussion.

Mart Nutt: The advantage of Estonia lies in the fact that Estonia is not a part of some other country, but a state that at the same time also carries the nature of a smaller, compact unit. I consider this to be the advantage of Estonia. Perhaps the negative side of Estonia is that we are not rich enough in comparison to some other countries. When we think how many countries there are that have become rich thanks to their natural resources, then we can name only some Arabian oil monarchies. The wealth of most rich countries is actually not based on natural resources, but on work. So that, in principle, the source of wealth is work. Education has a very important role in preserving our national culture, preserving the education in our language enables us to reproduce our identity.

Urve Tiidus: Certainly the strength of Estonia is its beautiful nature, much of free land and forests – clean environment. I share the opinion of all who say that education is important. If we can do something for our future, for the next century, then it is certainly school education and university education! In connection with robotisation, we have to prepare our children for specialisations that are completely different from ours. An important task of education is to develop the creativity hidden in absolutely every person, every child. It is vital that people cooperate in that context, regardless of their political views.

Artur Talvik: The courage to be different, the courage to do things unlike the global market trends demand, that could be our chance. Like the idea of Organic Estonia, that is, to declare the whole country organic and start selling the idea of living in harmony with nature, and to do it purposefully, by giving it added value. Scenario is what we need at the moment! A long-term vision that naturally covers demography, education and natural environment. But what we do with them, and how we can use that in the emerging new world – that is the point.

Jaanus Marrandi: One of the great advantages of Estonia is the educated people. Nature and our geographical location are also our advantages – we have lots of space, we have much land. So that clean nature is our advantage. At the same time it is also a problem. We are geographically too far in the north for doing certain things. Our location also causes geopolitical problems that have made us a real battleground several times in history. In my opinion, it is also important that Estonia is such a small country that we should be able to ensure uniform regional development here comparatively easily.

Martin Helme: Estonia should acknowledge more than it has done so far that actually we are a country that is rich by natural resources. One part of the wealth of Estonia is unquestionably oil shale. Actually there is much more here that could be used rationally and reasonably to make us rich.

Our demographic situation is a great disadvantage: first the emigration of people, second the ageing and decreasing of population, and third that our population is not homogenous. Regarding the problems of demography, the public authority has certain levers or impact mechanisms that can be used to direct the behaviour of the people. I would also like to add that our goal is that in a hundred years from now, the people of Estonia should be safe, self-assured and wealthy.

Erki Savisaar: In today's information society economy, we should dedicate more attention to natural sciences or real sciences, so that we had more engineers, architects and mechanics who would be able to design and create systems, and keep them working, and we also need programmers. When we think how to create wealth, then one possibility is naturally to increase export, but another possibility is to reduce import. We do not have to bring everything here from all

over the world, we can also make something ourselves. And when it is good to live in this country, emigration will start to slow down, people will return and the demographic problems will change.

FOCUS

Insights into innovation and export: current situation and background

TEA DANILOV

Enterprise Estonia, Director of the Entrepreneurship and Export Centre

Studies have shown that while many indicators qualify Estonian businesses as innovative, they seem unable to convert this innovation into money. This article argues that the main reason why process innovation dominates and product innovation is low in the Estonian businesses is that meeting orders is the predominant business model among them. This means that the businesses have no contact with the end product, while their development methods mainly involve diversification of production opportunities and increase in quality and volumes. The issues of product development, supply chain management, marketing, and sales are largely ignored.

As the marketing margin of the business model of production orders tends to be lower than that of the business model of original products, Estonian businesses mainly suffer from low profitability. This in turn means that they are low on funds that could be invested into growth or innovation projects. In addition to money, studies have identified other obstacles to innovation that are at least of equal importance: low ability to detect and test market signals, insufficient design and development competences, and no direct contacts with the end consumer, etc. Estonia's export price index has been falling instead of growing over the past three years, and concessions in export

prices have exceeded the EU average. This shows a lack of competitive advantages that could justify raising the consumer prices.

From the point of view of innovation policy, it is important to understand that making funding for product development accessible to businesses who follow the business model of production orders is usually not enough for them to make the shift towards developing and selling original products. This type of businesses are not in a condition to launch or carry out product development or, eventually, to trade independently at foreign markets. We must first help them to get into this condition.

The conclusions for the Estonian innovation policy are that by directing the bulk of measures at the businesses that take part in research and development – by launching support programmes that require high innovative capabilities from the participants – the group of beneficiaries remains small, excluding the majority of the actors in the Estonian economy. For the economy as a whole, it would be more efficient to help the businesses who follow the business model of production orders to move towards the business model of original products. The benefits of this would be twofold: the businesses would increase their potential marketing margin, while the economy would see increased demand for other, so-called accompanying sectors.

Studies and feedback from businesses both show that good advice or the opening of a door at the right moment are often much more beneficial than financial aid. The private sector either does not offer services to solve the bottlenecks to innovation in businesses, or offers these at a price that an average business cannot afford. Access to high quality services that help the businesses along in their development must be the key focus of the government support policy.

Migration and politics

URMAS VARBLANE

*Professor of International Business, Academician,
University of Tartu*

VILVE RAIK

*Master's student, Faculty of Economics,
University of Tartu*

The Estonian migration policy must be managed and forward-looking. This is complicated because the preservation of the Estonian culture as well as managing in international competition must be kept in mind. The migration policy is a sensitive issue. Estonia has a numerous non-Estonian population and, through them, there is a continuous influx of “new immigrants” from the former USSR republics. Integrating them is a demanding challenge and therefore our social opinion is not very willing to listen to rational arguments.

The starting point of migration policy is the ultimate goal of preservation of the Estonian people and culture, provided for in the Constitution. The ways to achieve this goal may be different. As the starting point of the discussion, the interests of Estonia as a small state and a national state should be considered. Development of a knowledge-based society needs highly educated workers, economic development needs sufficient labour force with suitable skills. At the same time, the demographic situation of Estonia is such that, already now, the retiring generations are considerably more numerous than the new groups entering the labour market.

Estonia must participate in the international division of labour also as regards the preparation of labour force. At present, our participation in the international division of labour is very one-sided – numerous young people with good education are moving to work outside Estonia. At the same time, little qualified labour force arrives in Estonia. In view of the external environment, our

own well-educated labour force is under a very strong pressure to apply their abilities outside Estonia. Therefore competition for talents is increasingly more acutely manifested in today's world economy. A migration policy survey completed by the National Audit Office in mid-2015 states that the organisation of immigration has not increased the influx of workers with high-level knowledge and skills into the Estonian economy. If the state has set the aim of the immigration of top specialists in particular, then the migration policy also needs to be enhanced concurrently. The legislator's attitude towards new immigrants has become more positive in recent years. Nevertheless, when reading the Acts, the obligation to control the aliens stands out as dominant. At the same time, the state lacks effective feedback on whether the amendments made to Acts meet their aims and simplify the life of undertakings, for example. Or does every agency act by itself, and there simply is no public information about it. National statistics must be integral, and it must measure things that are important for the economy. It is complicated to make migration policy decisions on the basis of today's statistics. Generally, the Estonian migration policy seems to be directed more at helping the weaker than at making the living environment of highly specialised, top-notch professionals more comfortable.

A managed migration policy in Estonia should be directed more at attracting into Estonia people from countries that are culturally closer. Immigration is harmful for Estonia if its aim is to keep the labour costs for companies at a permanently low level, and to postpone the development of the place in the value chain for companies operating in Estonia. In the Estonian conditions, this means that the main emphasis should be on welcoming to Estonia well-educated labour force, for whom our social system is not something to crave for but, rather, work should be suitable and sufficiently remunerated.

The solution does not lie in replacing our own labour force with undemanding and poorly educated labour force. Rather, every effort must be made to ensure that the jobs available in Estonia are turned into ones that the Estonian people would be willing and able to do. A managed migration policy should not create a situation where we have to postpone the structural changes in the economy. Estonia needs human resources for smart specialisation in several different fields. Unfortunately, labour force forecasts are balanced in favour of IT specialists.

A migration policy also covers the living environment, that is, how aliens adapt here. The implementation of an adaptation programme in Estonian agencies is positive. Integration can be effective if it is based on target groups. Within the framework of the migration policy, we should clearly define the target groups who have different needs and whom we need to different degrees to achieve the objectives of the state. In summary it can be said that success is achieved with skilful management. When developing the migration policy, the aim of the migration needs to be pointed out clearly, indicating its place in the development of the Estonian state and nation.

Immigration culture in a childless country

REIN TAAGEPERA

Professor Emeritus of University of Tartu and University of California, Irvine

It is a basic human right to leave one's country freely. To enter another country freely is not. Permission is needed. It is common decency to give shelter to refugees when they are few. But one has the right to control one's borders when there are so many refugees or other would-be immigrants that the society would crumble under their weight, or would change beyond recognition.

For a culture to survive, it is necessary to avoid overly abrupt change as well as stifling lack of change. Having children is the simplest way to pass on culture. When a nation is too lazy to raise children, it needs immigrants to support its pensioners. To preserve culture, these immigrants must be acculturated to those aspects that are deemed essential.

For Estonia, language is the central focus of national culture. Efficient ways for language acquisition by immigrants must be found. Formal classroom teaching of Estonian is a hopeless strategy, if Estonians in the street shift to broken English when hearing broken Estonian. Estonia risks becoming a transit station on the way toward the Nordic countries. Its interest lies in keeping those immigrants who already have learned some Estonian. This means making life tolerable for those immigrants rather than shunning them.

The next development leap of economy is stuck in social instrument base

AIMAR ALTOSAAR

*Member of Board, OÜ Altosaar&Bernadt,
Member of Board, NGO Golden League Initiative*

Social resources have so far been underestimated in Estonia, but if they were taken into use, it may bring along growth of productivity in economy and better functioning of all sectors of society. Economic activities, production, product development and marketing are actually work with people, involving them, listening to them and explaining your ideas. The traditional boss-subordinate relationship does not work anymore today, because the worker is ready to give their best to achieve the goals of the organisation only when they feel they are in an emotional safety zone, or if they are treated as an equal member of community. Each area of activity and work situation requires the resolving of a specific communication task,

or the use of adequate social instruments, from those who initiate it and the leaders. We need the updating of the social instrument base in order to use the infinite social resource effectively. The article also proposes in which areas the social innovation should be implemented first.

Product development is inevitable

INDREK TAMMEAIID

Entrepreneur, business angel and innovation expert

When analysing the economic growth of Estonia that has slowed down, and the factors that influence the growth of productivity, it is inevitable to pay greater attention to the issues of product development. If product development is scarce, the goods produced and exported remain valued lower, and there is no movement from the raw material based economic model to the innovation model with greater added values. Also, without product development, many companies remain companies “intermediating work time resources”. The limited innovation absorption capacity – capacity to find and implement new know-how and technologies to increase productivity – of companies significantly reduces the development of productivity, including products. In this context, five central hindering factors may be highlighted. First, confusion in the roles, indicators and terms of science, innovation and the private sector. Second, low intellectual property intensity and awareness of the Estonian economy and economic policy. Third, the lack of an innovation policy on the part of undertakings and the professional and central confederations in industry. Fourth, undertakings, developers of economic policy and universities lack a clear shared situational awareness of the innovation environment, the roles of technology transfer structures, and

the division of tasks. A functioning and effective knowledge transfer environment is a precondition for the functioning of a competitive information society – the central infrastructure of a knowledge intensive society, and not merely one of the side activities of universities. Fifth, despite the noticeable development of the Estonian venture capital market, continuing attention to increasing the investment management capability is also necessary, besides increasing the volume of investments.

Scientific research in Estonia: a temporal perspective

ANDRES KOPPEL

Estonian Research Council, Head

INDREK REIMAND

Ministry of Education and Research, Deputy Secretary General for Higher Education and Research

TAIVO RAUD

Ministry of Education and Research, Head of Research Policy Department

KARIN JAANSON

Estonian Research Council, Executive Director

In twenty-five years, Estonia has become a capable space nation. The intelligent and brave decisions of the 1990s on reorganising the network of research institutions, establishing a competition based system of research grants, introducing international expert analyses in assessing the performance indicators of research, and reshaping the decision making mechanism of higher education and research policy were instrumental in reshaping the Soviet style research system into a Western system in only a short time. Long-term strategic planning and strategic management increased state funding, and also supported the increasing presence of research in the private sector. A strong push towards the development of the research system has come from the EU

Structural Funds. This has helped to create a contemporary research environment, improve the quality of research, and increase the overall volumes.

During the last decade, Estonia has risen among the top of the OECD countries with the fastest development rate by the volume of research papers. The quality of research in Estonia is also above the average global level. The top 10% of the most quoted research papers include 13.5% of all articles published by Estonian researchers.

Research in Estonia has become more international. Over two thirds of the published papers of our researchers have been written together with a foreign co-author. Estonian researchers have enjoyed outstanding success in the largest European research and innovation funding programme Horizon 2020.

Although the number of research workers has grown, we are still lagging behind developed countries. The formerly positive trend has been falling since 2012. The toughest challenge is increasing the number of private sector research workers. We need them to make the structure of our economy more knowledge intensive, and to increase productivity. Another challenge is keeping smart people in the public sector, or attracting them to Estonia in the first place.

Estonia's Research and Development and Innovation Strategy 2014–2020 *Knowledge-based Estonia* (RDI Strategy) sets the objective of allocating three percent of the GDP to funding research and development by 2020. The relevant expenditure of the public sector should have reached one percent by 2015 already. Sadly, this objective has remained out of reach. We have come to a turning point in the basic research funding, where continuing on the same level will not allow us to keep employing the researchers we currently do, nor – and what is more important – attract talented young people to research work. This continues to make it even

harder to achieve the main goal: increase the economic effect and the social role of research.

International studies on the links between research funding and economic growth have quite unanimously shown the strong positive impact of research funding on the economy. The volume and range of cooperation between businesses and research institutions has broadened over the last years. Examples abound on how methods used in research create new business opportunities. The best known among these are Transferwise, which offers good-value money transfers, and Lingvist, which has developed a revolutionary approach to language studies. Scientific research has an even wider impact on the society as a whole. After all, without a strong knowledge base or long-term investments into research it would have been impossible to introduce bone marrow transplanting, in vitro insemination, or other technologies that have become standard procedures in modern medicine.

The current RDI strategy gives us the best clues about what Estonia might be like in twenty-five years' time. The objectives listed in the Strategy include high quality of research; its functioning for the benefit of the Estonian society and economy; making the economic structure more knowledge intensive; and pro-activity and visibility in international cooperation. We need to implement the Strategy to reach these objectives. By investing into research, we are guaranteed to reap the profits – and not just in the financial sense – for decades to come. Just as the choices made twenty-five years ago ensured the success of Estonian research, we need to make just as brave and intelligent decisions today, so that our ambitious objectives would become a reality in twenty-five years' time.

POLITICS

Will we getLost in history? Semiotic knots in a post- modern state. Estonia

IGOR GRÄZIN

Member of the Riigikogu, Reform Party

Post-modern technological factors of societal development (Internet, digitalization, sharing economy, etc.) are objectively aimed against the fundamentals of modernistic culture. Globalization sweeps away relative economic advantages, national traditions, languages, cultural codes (rituals, carnivals, etc., as defined by Meletinsky). The migration crisis not only demonstrates this objective tendency, but also the total inability of the European elites to manage new problems of significant magnitude. Neither Merkel nor Hollande are leaders, but bookkeeper types that perform at the mid-managerial level of a mid-size company. Two crises combine to form a perfect storm: objective globalization (or Europeanization), and mediocrity in cabinets.

This gives Estonia its chance within the degrading environment of the EU. Although both (Estonia and the EU) are destined to disappear, a small country with a wealth of culturological frontiers (rural v. urban, archaism v. digitalism, Moscow/Russians v. Europe/Estonians, Tallinn v. Tartu, closed semiosphere of forests v. open sphere of the seas, Nordic ethnic v. Central European substrate, etc.) may buy the prolongation of its identity. Paradoxically, it is the EU officialdom that helps to carry out this task by restoring the infrastructural identities of the recent past. The fundamental decay of Southern Estonia set against the accelerated movement of Northern Estonia towards Finland can be countered by the restoration of Livonia as a fundamental Central European entity around the metropolitan

Riga, Daugava River, and the East-West highway from Saint Petersburg to Paris that runs through Livonia. Livonia was the birthplace of ethnic Estonian culture, and will be able to prolong its existence, while Northern Estonia will go along with the internationalization processes of Finland and Scandinavia. (Official political goal of modern Estonia is "A New Nordic". This is perfectly true for Tallinn and its surroundings alongside the Gulf of Finland.) Europe should be brave enough to overcome the narrowness of accidental political borders of the last century.

Democratic civic education in times of crisis

ALAR KILP

Lecturer in comparative politics, University of Tartu

Should democratic civic education produce informed, patriotic, conformist and law-abiding citizens, or critical individuals with a mind of their own, who are capable of democratic participation both in defence of their individual interests and in extension of social justice in the democratic sense? Should all citizens, including future initiators, activists, spokespersons and contesters, first learn the sense of responsibility, conformity and patriotism? How many critical citizens does a democracy need? Do we need critical citizens in larger or smaller numbers during times of crisis?

The article addresses these dilemmas by distinguishing four types of informed citizen behaviour and political participation: conformist, active, liberal critical, and radical democratic. In times of crisis, governments are tempted to strengthen conformist civic education, which in itself is not sufficient for a long-term preservation of democracy. All systems of government (including non-democratic ones) need conformist and responsible citizens. Conformist civic education is also

vital in democracies for sustaining public order and securing political support for the government. Democracy, however, also requires significant proportions of citizens who are participating critically either for liberal and individual reasons, or for the sake of protecting and extending social justice. As critically participating democratic citizens require significantly more sophisticated political knowledge, elaborated insights and social skills than conformist citizens, the education of critical democrats is significantly more complex and more difficult to achieve and assess. It also depends on the shared commitment of the government, the citizens and the educators to advance democratic civic education, which would encourage an increasing number of students to assume the role of critically participating citizens. When these conditions are met, it becomes possible to advance democracy through democratic civic education even in times of crisis.

Parliament in the media society – crossing of parliamentary and media arenas

STEFAN MARSCHALL

Professor at Heinrich Heine University Düsseldorf

The weakening of parliaments that has been diagnosed in political science is associated with the changes in the society and structural changes in the political decision-making process. The structural change in the general public, mainly the emergence of the mass media, is an essential challenge for parliamentarianism, as the vital power resources of parliaments lie in functioning external communication. The parliamentary and media arena cross in two areas of activity: management of public relations, and the shaping of the will and proceeding of the decisions of the parliament. On the

example of the Bundestag of Germany, the adaptation processes with the structures of mass media system can be seen in both areas. The boundaries of adapting are in the places where room for negotiations is needed, regardless of the postulate of openness. Besides that, the efforts made for adapting clearly show how the politicians recognise the relationship between publicising and power, and strive to use it in institutional arrangement.

STUDIES

Administrative reform within the context of urban planning (theories)*

KERTU ANNI

PhD Student, Department of Geography, University of Tartu; Coordinator, Union of Põlva County Municipalities

TÕNU OJA

Professor of Geoinformatics and Cartography, University of Tartu

This article is a contribution to the discussions pertaining to the Estonian administrative reform, analysing the issue from the urban planning point of view and making proposals as to how the administrative borders could be changed in urban sprawls. Based on the development of the urban region of Tartu in the context of theoretical urban models, discussed in depth in a Master's thesis by Kertu Anni, the authors try to point out if and to what extent the general principles of urban planning should be taken into account when changing the administrative borders in urban regions in the course of the implementation of the administrative reform. We also discuss the reasonability of taking whole administrative units as "units" in the "merging and dividing", and what the alternatives are. On the example of the urban region of Tartu, a more

detailed insight is provided into what directions and to what extent the development of the city could go in the perspective of the next 30 years, and a theoretically suitable border solution. As a result, the authors identify the "third stage" (the first was the leasing of the manorial lands surrounding the city, and the second was the transfer thereof to the city) mechanism of extending the city lands in the more general context of Estonia.

As a theoretical ideal, and as a mechanism of extending the city lands, border changes could be made so that the urbanised regions of the neighbouring local governments are added to the city (Tartu). This could be called the third stage mechanism of extending the city lands, which would logically be accompanied by an administrative reform of the territory with rural way of life within the context of the county (of Tartu) or more widely. The aim of the changes should be to create sufficiently large, and consequently administratively capable, rural municipalities that function as well as possible.

The authors consider it important that, when making the abovementioned changes in the administrative borders, today's borders of the administrative units would cease to be regarded as "untouchable", and *out of the borders* thinking would be adopted in the course of the process. This means that the current "merging and dividing" of administrative units should be forgotten for a moment. Instead of that, studies and analyses should be made that would bring out a scientifically grounded functional zoning on the basis of which new borders could be drawn. In this way also the currently functioning structure of attraction centres would be more supported.

Changes of administrative borders in urban sprawl regions are necessary for several reasons. In a longer perspective and from the standpoint of urban

* Peer-reviewed article.

planning, it is not sustainable to have the city on the territory of a rural municipality because, without changing the administrative border, the city will have few levers and power to direct the development or, in certain cases, also curb undesired developments on the outskirts of the city. In order that “new growth areas” could become part of the “old” whole, the administrative border must be changed for a start. Then the issues of the compactness, the functions, and the location of services and centres of the city, and other issues affecting the development of the city could be resolved. Rural municipalities in the new borders should at the same time focus on the issues that are important to rural areas, stop opposing to the city, and support the functioning of the whole region as a well-functioning rear land.

Impact of diversity on the efficiency of Estonian companies*

MIKO TAMMIK

Analyst, PRAXIS Centre for Policy Studies

MARI RELL

Analyst, PRAXIS Centre for Policy Studies

The Praxis Centre for Policy Studies conducted a study in Estonian companies to establish the existence of data that describe diversity, to describe the diversity in the management boards of Estonian companies, and to evaluate the links between diversity and economic performance.

International studies examining the connections between diversity and economic indicators of companies have reached different conclusions. The results of studies have been diverse, finding proof of both the negative and the positive

effects of diversity. However, one of the most widespread conclusions is that the impact of diversity to a great extent depends on the context of the organisation. The companies that actively create such working environment that respects diversity and consciously make use of the advantages of diversity benefit the most from it. At the same time, ignoring of diversity may result in a situation where it becomes an obstacle to the development of a company.

The study included all Estonian businesses and their management boards which have two or more members on the board. In total, information about the management boards of approximately 25,000 companies was analysed. The following aspects were analysed: gender (man and woman), nationality (Estonian and other nationality), age (the difference of the ages of the youngest and the oldest member of management board), health (no long-term health problems / has a long-term health problem) and religious beliefs (religious and non-religious).

The analysis of diversity showed that, from the various aspects that were studied, a great number of Estonian companies lack diversity. 45% of companies can be considered diverse by gender. In less than one third of Estonian companies, members of the board differ due to their health; in 23% of companies, there are both religious and non-religious members in the board. 91% of the companies have the board of only Estonians or only of people of other nationalities, thus only 9% of companies have Estonians working with other nationalities on the board.

Analysis of the links between diversity and business efficiency showed that age and gender diversity has a positive correlation with corporate profit margins. The profit margin of companies where both genders are represented in the management board is 1.3 percentage points higher than that of the companies where

* Praxis study “Diversity in Estonian Enterprises” was a part of the Law School of Tallinn University of Technology project of promoting equal treatment.

the board consists of only one gender. Companies which have age diversity at the board level have a 2.3 percentage points higher profit margin than companies where the board is homogenous by age.

The study confirmed that diversity can be a competitive advantage for businesses, and the opportunity to stand out. The positive impact of diversity on companies and on the society as a whole is evident through conscious management of diversity. In further studies, it should also be analysed in order to get a bigger picture.

The role of regional universities in local development*

ANNE KEERBERG

Director, Kuressaare College of Tallinn University of Technology

In 2011–2014, a study of the role of regional higher education institutions in local development was conducted within the framework of research and innovation policy monitoring programme TIPS. The head of the work group was Garri Raagmaa, Associate Professor of the University of Tartu. The report analysed what role of the units of public universities that are located outside Tallinn and Tartu have in regional development, and gave recommendations on enhancing the regional innovation system and making better use of the potential of universities.

Regional colleges of universities mostly emerged in Estonia in the end of the 1990s. There was no national policy to regulate the process of establishing such colleges, the decisions were mainly born as a result of the agreement between the local initiative and the universities. Two decades later, in 2016, there are seven units of public universities outside Tallinn and Tartu, which form a regional

network with considerable human capital (367 employees, 3229 students), through which the universities direct their regional activities and are partners to entrepreneurs, local governments and development institutions throughout Estonia.

Development of the network of regional centres of excellence is an important step in improving the business environment of regions. It has expanded the cooperation of local companies and universities. The areas the centres of excellence focus on are related to the regional growth areas that are to be developed as a priority according to the Regional Development Strategy of Estonia for 2014–2020, and to the subjects taught at the universities.

During the studying of the role of regional higher education institutions, interviews with key persons were conducted in order to gather, in addition to quantitative data, also qualitative information about the activities and roles of regional colleges in counties. 102 key persons, leaders of the regional institutions, were interviewed. The questions were grouped into five categories: regional identity, social capital, human capital, innovation and leadership quality.

From these categories, social capital, identity and leadership quality were assessed as above average, but human capital and innovation were assessed more critically. When the same data were grouped by counties with and without higher educational institutions, a significant difference can be seen in assessments to innovation. It may be assumed that the activities around colleges and centres of excellence had an impact on shaping these assessments. Regional development centres, vocational schools and city governments were appreciated as important institutions that develop entrepreneurship. In the counties with colleges, higher education institutions were, on the average, considered as

* Peer-reviewed article.

important entrepreneurship development institutions as the city governments. Thus it can be said that in the short time they have been functioning, the colleges of universities have achieved a trustworthy place among the regional entrepreneurship development institutions.

The division of roles and resources in regional development activities should be defined in more detail between the ministries, universities and regional development institutions. In addition to teaching and research and development activities, the human resources of regional colleges could also be used in more significant roles in planning the development of regions.

The effectiveness of regional innovation system is ensured by its territorial coverage. The regional colleges of universities that are dispersed across Estonia, together with the regional development centres and in cooperation with them, should be the key institutions of the innovation system covering the whole country in the roles of providers of training, centres of excellence related to region-specific entrepreneurship, and centres of innovation and creativity.

VARIA

Higher education institutions as drivers of regional development

GARRI RAAGMAA

University of Tartu, Associate Professor of Regional Planning

In the globalising and increasingly knowledge-based economy, higher education institutions (HEI) are becoming ever more important in transferring, sharing and applying knowledge and skills. Regional HEIs may function as global pipelines, gathering knowledge from around the world and creating a buzz by translating, adapting and spreading this knowledge; all this is creating a forum

for discussing crucial developments of regional strategies.

In the Nordic countries, regional HEIs and university centres serve as instruments of targeted regional and innovation policy. Despite low population density, coordination with other policies has led to the most balanced spatial development in Europe. In Estonia, as elsewhere in Eastern Europe, intensive economic restructuring and the pursuit of sector policies that do not take into account regional balance have led to one of the least balanced regional developments in Europe.

The establishment of Estonian regional HEIs was based on the increased demand for highly educated specialists in the 1990s, large numbers of young people, new management systems, and introduction of market principles in education. Despite all this, the deciding factor in actually setting up the regional colleges of Estonian public universities was the will of the counties and the local governments. The result is a regional network of HEIs with considerable human capital, which constitutes a significant partner to regional development institutions, local governments, and businesses.

Over the last decade, Estonian regional colleges have increasingly begun to fulfil the role of regional innovation and development agents. One way of promoting regional development has been the establishment of competence centres at the HEIs. These have increased the cooperation between local businesses and the universities, just like the HEI employee involvement in social networks and local politics has increased communication between the universities and local communities, and has improved the quality of decision-making.

Declining student numbers, fragmented and under-financed local administration, and the mainly project-based development policies that have remained sectorial mean that the long-term future of

the regional HEIs in Estonia remains uncertain. In order to keep regional HEIs and the Estonian Regional Innovation System from dilapidating, the role of the regional colleges in national and regional innovation policy needs to be specified. There are three applicable models. Plan A would continue the public university branch scheme but should reach a detailed understanding on their respective roles in regional development activities, and ensure relevant funding. Plan B would be a (Nordic) regional innovation system model: colleges, vocational training centres and high schools would be managed by municipalities or their associations, while the ministries would design nation-wide strategic agendas and provide relevant instruments. However, this would require a far more capable local governance, i.e. a radical administrative reform. Plan C would be a national innovation system model which would integrate the regional high schools, vocational training centres, colleges, and business centres in order to ensure the necessary workforce and business environment for enterprises. This, however, would require a much broader cooperation between ministerial silos, as well as the establishment of strong regional development structures (e.g. planning regions).

Natural resources should be managed

KALEV KALLEMETS

Adviser, Ministry of Economic Affairs and Communications

With the Natural Resources Strategy, Estonia has set itself the aim to get more added value from its natural resources, using as an example the natural resources strategies of Finland, Sweden and other countries. The situation of Estonia is unique because we know of several natural resources with significant economic potential that the state has not

seriously studied after the restoration of independence. The state has also contributed rather little to the studying of other natural resources. The problems of the oil shale sector are a serious challenge that are accompanied by social and economic challenges. Construction materials and peat have problems of their own that have to be solved, taking into account the social, economic and environmental aspects. A dynamic country constantly has to adapt to the changing circumstances.

The people of Europe and Estonia are daily consuming several end products, like food, cars, buildings, electronics, energy and infrastructure, dozens of metals and minerals, which we mostly export. But there are certain raw materials that can be found in Europe and in Estonia, and in recent years, increasing raw materials independence in addition to energy independence has been more and more emphasised in the European Union. In Europe, too, the main activity is additional financing of innovation. The natural resources that are at the moment not used in Estonia, like phosphorite, technological dolomite, glauconite, iron ore and argillite, all need major research and development.

A common understanding has been established within the framework of the Natural Resources Strategy that the state can conduct these activities through the National Geological Service.

The state should establish the rules and enable the use of such top technologies that would allow the creation of jobs with high added value outside Tallinn and Tartu, and earning profits to the Estonian society without causing serious damage to the environment.

Estonia needs a systematic approach to bowels of the Earth: academic summary with practical conclusions

DIMITRI KALJO

Member of the Academy, Tallinn University of Technology, Institute of Geology, Specialist

ERIK PUURA

*University of Tartu, Vice-Rector for Development
Doctor of Science*

ALVAR SOESOO

Tallinn University of Technology, Institute of Geology, Professor, University of Tartu, Visiting Professor

The economic potential of Estonian geology and mineral resources is much greater than is put to good use daily. One obstacle has been the inadequate organisation of geological research and survey. A possible source of change could be the Strategy on the Bowels of the Earth that is currently being developed at the initiative of the Ministry of the Environment and by a decision of the Government of the Republic. Our recommendation to the work group is not to immerse itself in the details; instead, it should leave aside everything inconsequential to the vision, and concentrate on solving the main issues. These include, most importantly, the attribution of institutional control over geology and mineral resources (either to the Ministry of the Environment, or the Ministry of Economic Affairs and Communications), and the restoration of the national geological survey. The authors have reached the conclusion that different solutions are possible under different circumstances; however, the common thread is a significant increase in the leading role and responsibility of the state, as well as an increased attention of universities to applied geological research. The latter should also involve certain measures that create premises in the organisation of scientific research in Estonia.

Questionable moments of the estonian legislation, on the examples of limitation period and unjustified enrichment

REIN TIIVEL

Professor Emeritus, Academy of Security Sciences

German law has been an important example in the formation of the modern Estonian civil law. However, the German legal regulations have not been mechanically copied, they have also been amended, taking into account the peculiarities of Estonia. It still seems that in some cases the reasons for changes are not clear. For example, there are questionable moments in the legal regulation of expiry of the limitation period and unjustified enrichment, which complicate the understanding of these issues.

The General Part of the Civil Code Act says that after expiry of the claim, the obligated person may refuse to perform the obligation. But the Act gives no answer whether the expiry also terminates the claim or not. It has been stated in legal reference books that expiry does not terminate the claim. But the basis for such a statement has not been explained.

The confusion is made more complicated by the fact that the reclamation of what has been transferred to a third party to satisfy the expired claim is not regulated in the context of expiry. This is done in the Law of Obligations Act, under unjustified enrichment. Unjustified enrichment presumes the absence of justification or claim. This gives rise to the possibility that the Estonian legislator, influenced by earlier laws (the Baltic private Law Code, which was in force until 1940, and the Civil Code of the Estonian SSR), and unlike the German BGB and the proposals made by international work groups, has by default proceeded from the assumption that expiry of the limitation period terminates the claim.

If a person has received anything from another person for the performance of an existing or future obligation, the transferor may reclaim it from the recipient if the obligation does not exist or is not created or if the obligation ceases to exist later. **In other words, what has been transferred to a third party can be reclaimed if there is no legal basis for the transfer. What has been transferred must not be reclaimed** if the right to demand performance of an obligation had been expired by the moment of transfer. Neither the law nor legal reference books explain why what has been transferred on the basis of an expired claim cannot be reclaimed, and what the violation of this prohibition will bring along. If the wording of an Act is not clear enough, the will of the legislator can sometimes be opened with the help of interpreting it. But whether a direct prohibition contained in the law can be mitigated by interpreting is more than questionable.

The regulation on expiry of the limitation period has been amended by a processual nuance: a court or some other body solving the dispute will take the expiry of a claim into account only upon the application of the obliged person. Keeping in mind the processual nature of this provision, one may ask whether the General Part of the Civil Code Act is the right place for it.

The claims based on public law and their expiry is regulated by other Acts. For example, the monetary claims and obligations arising from the Taxation Act terminate upon expiry. It means that if a tax official issues an expired tax claim to a tax debtor and the debtor satisfies it, the debtor may later request the return of the payment. But the law does not say if they have the right to demand the compensation of other damages accompanying the satisfying of tax claim on the basis of the Law of Obligations Act provisions on compensation for unlawfully caused damage.

In the interests of legal clarity, some proposals have been made, and if they were realised, the treatment of expiry of the limitation period would become integrated, being contained in one Act and approaching the recommendations of the international work groups. The regulation on unjustified enrichment in its turn would become free of the request for a basis or claim that makes it unclear.

Islamic impasse in Middle East

ANTS LAANEOTS

Member of the Riigikogu, Estonian Reform Party

For several years, Middle Eastern Islamic states have been in the grips of a devastating war, which has claimed hundreds of thousands of innocent lives, and forced millions of men, women and children to flee their homes. Last year, the conflict reached Europe in the shape of 1.3 million illegal immigrants, and Islamic State terrorists.

To understand what is going on, we should look at the events that have caused this 21st century plague, which has already infected the majority of the Islamic countries and is forcefully making its way into Europe.

The time bomb that had been ticking away in the Syrian government and political system has ancient and deep religious roots. Centuries ago, Islam split. This led to the development of its two largest competing branches – Sunnism and Shi'ism – and to an internal strife. The conflict between the two main branches of Islam was an important factor contributing to the foundation of the radical Islamic State. The terrorist organisation that designates itself as the Islamic State poses a threat not only to the traditional Islam but also to other nations and religions.

Since last spring, Moscow had been observing with an increasing concern the civil war that was gathering momentum

in its only Mediterranean ally. By summer, it had become clear that after the intervention of the Islamic State and its massive conquests in Syria, the position of the government forces had gravely deteriorated.

Russian President Vladimir Putin calculated that opening a new frontier in Syria – the fourth of his term – would enable him to save the regime of his trusted and only Middle Eastern ally President Assad, maintain Russian military bases and thus Russian presence in the strategically important Mediterranean region, direct attention away from the annexation of Crimea and the war in Eastern Ukraine that Moscow has frozen, become a powerful partner of the Western coalition active in the Middle East, and an important player in the fight against the Islamic State. The Russian dictator took quite a significant risk in starting this new military campaign.

More and more experts think that the Islamic State is here to stay and must be taken seriously. Seeing that it is posing a threat not only to the traditional Islam but also to other religions, particularly Christianity, experts propose a way out by joining the efforts of all the confessions to fight the radicalisation of the youth. It is extremely important to neutralise the main argument of the Islamic State as quickly as possible: the theory of justice and injustice that the terrorists are exploiting.

Nimeregister

Abu Bakr	201	Carleheden, Mikael	104
Aflak, Michel	203	Cavaco Silva, Aníbal	229
Aleksander I	82	Chatterton, Paul	149
Aleksander II	82	Chávez, Hugo	234
Ali ibn Abi Talib	201–202	Che Guevara (Guevara, Ernesto)	84
Alijev, Ilham	221	Churchill, Winston	82
Almond, Gabriel Abraham	97, 100	Clark, John	103–104
Al-Sadr, Musa	205	Clinton, Bill	82
Altosaar, Aimar	46, 235, 244, 249	Cohen, Josh	208
Andersen, Svein S.	106	Coleman, Stephen	119
Andersson, Thomas	168	Cooke, Philip Nicholas	166
Anni, Kertu	6, 125–126, 128, 131, 133, 235, 253	Correa, Rafael	222
Arbo, Peter	149	Dahl, Robert Alan	97, 102, 107
al-Assad, Bashar	203, 206–211, 213, 216, 260	Danilov, Tea	5, 22, 235, 244, 246
al-Assad, Hafez	203–206	Darwin, Charles	88
al-Assad, Maher	205–206	DeLaet, Debra	96
al-Assad, Rifaat	205–206	Diamond, Larry Jay	96, 101
Augustus	82	Djatsenko, Andrei	213
Aung San Suu Kyi	221–222	Donges, Patrick	109
Bagehot, Walter	107	Dos Reis, Carlos Ricardo De Abreu	142
al-Baghdadi, Abu Bakr	214, 217	Đukanović, Milo	228
Baikulov, Vadim	212	Dvornikov, Aleksandr	208, 212–213
Bar, Christian von	195	Eamets, Raul	69
Barca, Fabrizio	166	Eichener, Volker	107
Baronov, Gennadi	183	Einasto, Jaan	85
Bathelt, Harald	148–149, 167–168	Einasto, Mart	46
Bender, Peter	112	Einstein, Albert	21
Benneworth, Paul	149	Eisenegger, Mark	120
Ben-Porath, Sigal R.	95	Ely, Robin J.	142
Benz, Arthur	106	Engel-Lang, Gladys	115
Bentele, Günter	111–113	Erdoğan, Recep Tayyip	233
Bernadt, Juhan	46	Erhardt, Niclas L.	142
Berthold, Viktor	87	Erman, Walter	194, 198
Beyme, Klaus von	107, 110, 114	Ernits, Peeter	50
al-Bitar, Salah ad-Din	203	Ernits, Raigo	162
Bleses, Peter	115	Essen, Jörg van	117–118
Boal, Augusto	99, 103	Etzkowitz, Henry	166–167
Boekema, Frans	149	Evans, Dave	59
Boorstin, Daniel Joseph	120	Everaus, Hele	76
Boschma, Ron	166	Fico, Robert	231–232
Bouteflika, Abdelaziz	220	Filip, Pavel	228
Braczyk, Hans-Joachim	166	Florida, Richard	166
Brox, Hans	194–195, 197	Foray, Dominique	149, 162
Bruen, Jennifer	99, 101–102	Freire, Paolo	99, 102
Brussilov, Aleksei	5	Fresco, Louise O.	73
Burgess, Ernest Watson	130–132	Frey, Toomas	75
Burkhardt, Arnim	115	Garaudy, Roger	84
Burns, Tom R.	106	Garšnek, Jüri	94
Bäuerlein, Heinz	115	Gerhards, Jürgen	108
Bücker, Joseph	114, 118	Ghattas, Basel	224
Cameron, David	88, 232	Gies, Elisabeth	113

Ginsberg, Allen	84	Kaljulaid, Kersti	84
Giroux, Henry A.	102	Kaljurand, Marina	92
Goddard, John	149	Kallas, Kristina	36
Govoruhhin, Stanislav	85	Kallas, Oskar	93
Grajauskas, Rokas	47	Kalle, Eedo	46
Green, Jeffrey Edward	98	Kallemets, Kalev	173, 236, 257
Griffin, Anthony	88	Karlsen, James	167
Grunig, James E.	111	Karo, Erkki	54–57
Gräzin, Igor	6, 81, 235, 251	Katz, Elihu	109
Grybauskaitė, Dalia	226	Kearsley, Geoffrey Walter	131, 135
Gutmann, Amy	103–104	Keat, Heng Swee	62
Göhler, Gerhard	110, 120	Keenberg, Anne	6, 148, 236, 244–245, 255
Haaristo, Hanna-Stella	49	Kerouac, Jack	84
Habermas, Jürgen	108	Kiernan, Annabel	104
Hade, Sigrid	184	Kiisler, Vilja	55
Haider, Jörg	82, 84	Kilp, Alar	95, 101, 237, 252
al-Hakim, Muhammed Baqir (Hakim, ajatolla)	205	Kirby, John	209
Hargla, Indrek	90–91	Kiska, Andrej	231
Harris, Chauncy Dennison	130	Kiviberg, Ando	169
Hassan ibn Ali	201	Kivirähk, Andrus	16
Hazleton, Vincent	111	Klaus, Václav	84
Heinapuu, Ott	46	Klein, Franz	199
Held, David	107	Klein, Hans	117
Helme, Mart	88	Kleopatra	82
Helme, Martin	7–9, 11, 14–16, 18–20, 245–246	Klose, Hans-Ulrich	116
Helmschrott, Hans	199	Koidula, Lydia	93
Heng Swee Keat, vt. Keat, Heng Swee		Konstantopoulos, Dimitrios	225
Henrik	94	Koppel, Andres	6, 64, 237, 244, 250
Herring, Cedric	142–143	Kreek, Romet	47
Herzog, Dietrich	121	Kristapsons, Janis	65
Hints, Olle	189	Kristjan Jaak vt. Peterson, Kristian Jaak	
Hofmann, Wilhelm	107	Krugman, Paul	163–164
Hollande, François	82, 229–230, 251	Krusell, Siim	30
Holtz-Bacha, Christina	109, 110	Krüger, Udo Michael	116
Hoyt, Homer	130	Kulbok, Kalle	88
Htin Kyawi	222	Kundera, Milan	86
Hunt, Todd	111	Kuups, Miko vt. Tammik, Miko	
Hurt, Jakob	93	Käsu Hans	93
Hussein ibn Ali	201	Käärmann, Kristo	75
Hussein, Saddam	202–203, 213–214	König, Detlef	195–197
Härma, Miina	93	Laaneots, Ants	6, 201, 237, 259
Högselius, Per	167	Lahoud, Émile	206
Ilves, Evelin	94	Lang, Kurt	115
Imhof, Kurt	120	Laur, Sven	75
Iohannis, Klaus	230	Lauri, Maris	46
Isacoff, Jonathan B.	102	Lavrov, Sergei	209
Isaksen, Arne	166–167	Le Pen, Marine	82, 84
Ismayr, Wolfgang	114, 117	Leito, Ivo	75
Jaanson, Karin	64, 236, 250	Lemke-Müller, Sabine	115, 120
Jadid, Salah	203	Lentso, Annika	46
Jakobson, Carl Robert	93	Lester, Richard K.	58
Jammeh, Yahya	222	Leydesdorff, Loet	166–167
Jannsen, Johann Voldemar	93	Lim, Hank	59
Jarren, Otfried	109–111	Lind, Artur	75
Jaruzelski, Barry	58	Lippmaa, Teodor	75
Johnson, Björn	166	Llewellyn, Kristina R.	102
Joppke, Christian	103	Lundvall, Bengt-Åke	166
Judt, Tony	101	Luts, Oskar	93
Jäger, Wolfgang	114	Läti Henrik vt. Henrik	
Kaarna, Kalev	22–23, 26–27	Lösche, Peter	121
Kaczyński, Jarosław	229	Macri, Mauricio	221
Kafka, Franz	92	Maduro, Nicolás	234
Kahne, Joseph	96–97, 102	Maillat, Denis	167
Kaldur, Kristjan	36	Mambrey, Peter	112
Kalev, Leif	49	Mao Zedong	84
Kaljo, Dimitri	6, 182, 236, 258	Marcinkowski, Frank	109, 110

Nimeregister

Marcuse, Herbert	84	Pullerits, Heivi	125
Margi, Yakov	224	Putin, Vladimir	82, 205–207, 209–213, 260
Marksoo, Ann	125–127	Putnam, Robert David	163
Marrandi, Jaanus	7–9, 11–12, 16, 18–21, 245–246	Puukka, Jaana	159
Marschall, Stefan	106, 112–115, 238, 252	Puura, Erik	182, 238, 258
Martin, Ron	166	Põld, Peeter	93
Martinson, Helle	66	Põldvere, Anne	190
Marx, Karl	83, 86	Pärna, Ott	46
Masing, Viktor	75	Püümann, Kristi	6, 245
Mayntz, Gregor	112	Raagmaa, Garri	6, 148, 153, 156–158, 162–163, 238, 245, 255–256
McCowan, Tristan	96, 99–101	Rabinyan, Dorit	224
Meeker, Mary	32	Rahmon, Emomali	233
Meimer, Sven	46	Raidla, Jüri	35
Meletinsky, Yeleazar	251	Raik, Vilve	29, 239, 247
Merkel, Angela	82, 251	Rajoy, Mariano	223
Merten, Klaus	111	Ramos Allup, Henry	234
Meyer, Thomas	110	Rancière, Jacques	100
Miidel, Avo	187	Rapeli, Lauri	98, 102
Mikita, Valdur	85	Raud, Taivo	64, 239, 250
Mill, John Stuart	107, 115	Raudsaar, Mart	5, 7, 9–11, 14, 17, 19, 21, 163, 194, 196, 239, 244
Morrison, Charles D.	99	Raukas, Anto	183
Morsi, Mohamed	222	Reede, Kaupo	191
Mozart, Wolfgang Amadeus	84	Reimand, Indrek	64, 239, 250
Muhamed, prohvet	201–202	Rell, Mari	141, 240, 254
Musa as-Sadr vt. Al-Sadr, Musa		Richard, Orlando C.	143
Münc, Richard	110	Riescher, Gisela	107
Müntel, Mait	75	Riives, Jüri	26
Napoléon I	82	Rikmann, Erle	36
Narits, Raul	197	Ritzel, Heinrich	114, 118
Neidhardt, Friedhelm	108	Rodriguez-Pose, Andrés	166
Neuner, Jörg	194–195, 197	Romann, Tavo	77
Norton, Philip	106	Romanov, Viktor	213
Nutt, Mart	7–9, 11–12, 15, 18–21, 245	Ronneberger, Franz	110–112
Oad, Jaan	93–94	Roosve, Rait	46
Obama, Barack	210, 214, 220–221	Ross, Juhan	75
Ober, Josiah	98	Russow, Balthasar	94
Oberreuter, Heinrich	107	Rutten, Roel	149
Oeckl, Albert	111–112	Rühl, Manfred	111
Offe, Claus	115	Ryan, Paul	220
Oja, Tõnu	125, 238, 253	Saarmann, Tanel	47
Okk, Gunnar	163	Sacco, Joshua M.	142–143
Orešković, Tihomir	223	Sánchez, Pedro	223
Ortega-Argilés, Raquel	162	Sarasvathy, Saras D.	27
Paas, Kadri	47	Sarcinelli, Ulrich	107, 109–110, 112, 120
Paas, Tiit	49	Sartori, Giovanni	98
Pacione, Michael	132	Sartre, Jean-Paul	84
Palandt, Otto	194, 198	Savisaar, Erki	7, 9–12, 17, 19–21, 245–246
Patzelt, Werner J.	107, 113, 115–116	Saxenian, AnnaLee	166
Peinar, Erik	8–10, 12–15, 17, 19	Schellhammer, Kurt	195, 197
Perez, Alberto Alexander	189	Schick, Rupert	117
Peškov, Oleg	209, 211–212	Schindler, Peter	108
Peter, Edgar	115	Schwab, Klaus	70
Peters, Bernhard	108	Schwerin, Thomas	114
Peterson, Kristian Jaak	90, 92	Schüttemeyer, Suzanne	113
Pfetsch, Barbara	116	Seppo, Marge	150
Pihor, Katrin	22, 49, 54	Shils, Edward	97
Pitkin, Hanna Fenichel	107	Sikk, Rein	190
Plehwe, Vjatšeslav	83	al-Sisi, Abdel Fattah	222
Polanyi, Karl	167	Sleiman, Michel	226
Pomerants, Marko	190	Soesoo, Alvar	182, 184–185, 240, 258
Porter, Michael E.	166	Soini, Timo	84
Prenga, Armando	219	Spengler, Oswald	85
Preston, John	104	Szczerbiak, Aleks	229
Prohorenko, Aleksandr	212	Szyszka, Peter	111
Przeworski, Adam	97		
Puhkim, Heinart	47		

Stalin, Jossif	82
Staudinger, Julius von	193–196, 198–199
Steffani, Winfried	108, 114–115
Storper, Michael	166, 168
Strandberg, Marek	187
Süssmuth, Rita	116, 118
Šoigu, Sergei	211, 214, 216
Zahalka, Jamal	224
al-Zarqawi, Abu Musab	213
Zeh, Wolfgang	115, 117
Zimmermann, Reinhard	195
Zoabi, Hanin	224
Zürn, Michael	107
Taagepera, Rein	6, 42, 240, 244, 248
Talvik, Artur	7, 9–10, 13–14, 17–21, 245
Tammeaid, Indrek	5, 54, 240, 244, 249
Tammik, Miko	141, 241, 254
Tammsaare, A. H.	86
Tarand, Indrek	84
Teedumäe, Aada	183
Tenscher, Jens	120
Thaçi, Hashim	225
Thaysen, Uwe	107, 114
Tiidus, Urve	7, 9, 13, 19, 21, 245
Tiivel, Rein	193, 241, 258
Toom, Yana	86
Touraine, Alain	103
Trass, Hans	75
Trippl, Michaela	164–166
Trump, Donald	87
Turgenev, Ivan	85
Tödtling, Franz	165–166
Ullman, Edward Louis	130
Unt, Mati	81
Uus, Maiu	36
Vaessen, Peter	148–149
Vaino, Maarja	87
Walker, Wolf-Dietrich	194–195, 197
Varblane, Urmas	6, 29, 46, 49, 241, 244, 247
Varul, Paul	193–198
Wei, Lim Tai	59
Vējonis, Raimonds	227
Velde, Martin van der	148–149
Veldre, Vootele	49, 54
Venables, Anthony	168
Wessler (Weßler), Hartmut	110
Westheimer, Joel	95–97, 102
White, Michael J.	132
Wilcox, Francis Orlando	104
Wilders, Geert	223
Viljamaa, Piret	219, 241
Vilo, Jaak	75
Virtanen, Ilkka	148
Vitsur, Heido	46–47
Wolf, Manfred	194–195, 197
Vollmer, Antje	115, 117
Volpi, Frédéric	97
Voolma, Margus	184
Wu, Liang	32
Võsa, Peeter	88
Нолькен, Адольф	194